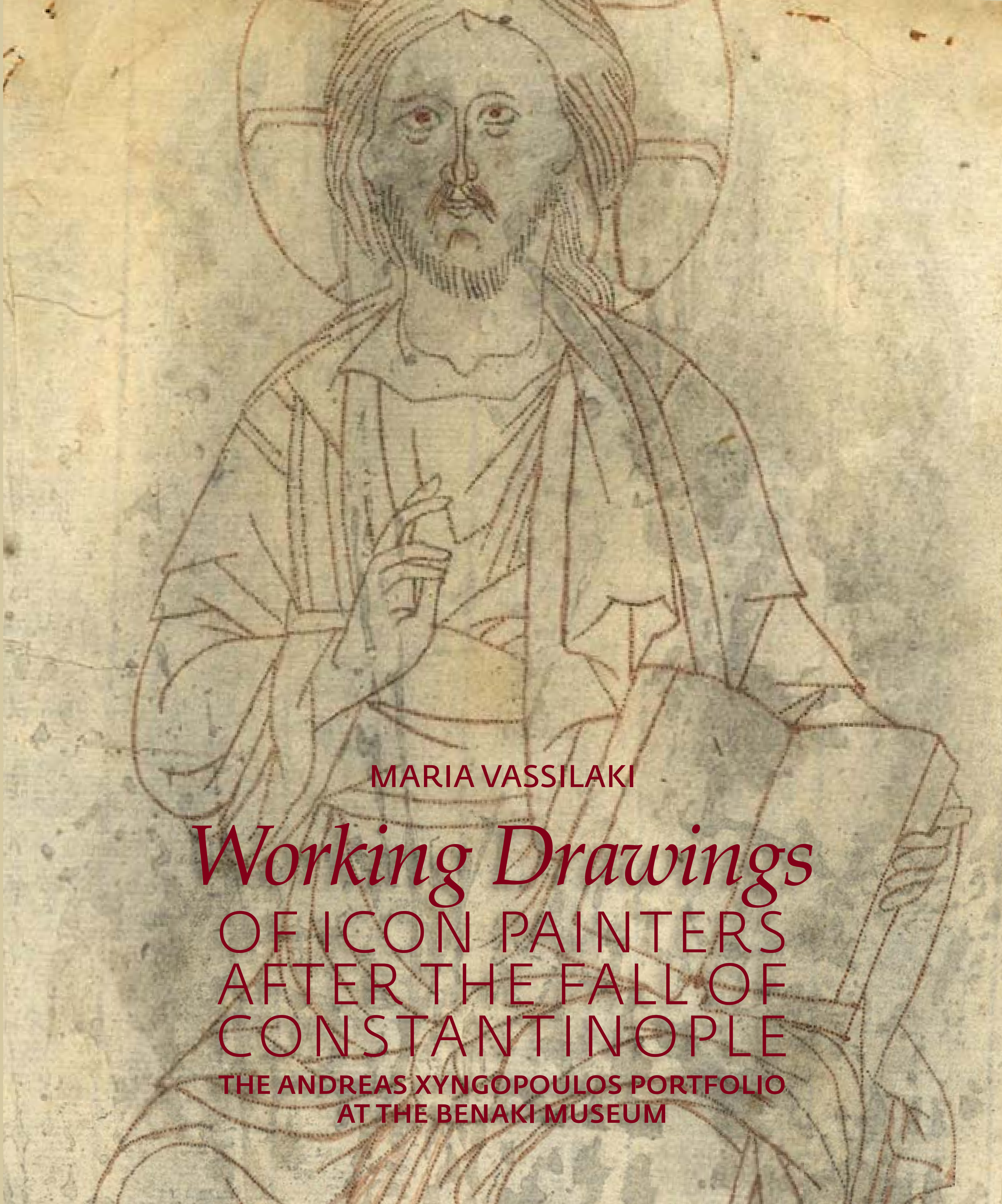

MARIA VASSILAKI

Working Drawings OF ICON PAINTERS AFTER THE FALL OF CONSTANTINOPLE

THE ANDREAS XYNGOPOULOS PORTFOLIO AT THE BENAKI MUSEUM

ΜΡ ΘΥ
ΗϹΠΗΛΑΙΩΤΙϹΑ
ΙϹ ΧϹ
Ο ΩΝ

In memory of Laskarina Bouras

GENERAL EDITOR: Maria Vassilaki

RESEARCH ASSOCIATE: Ioannis D. Varalis

TEXT EDITOR: Alexandra Pel

TRANSLATOR: Dimitris Saltabassis

GRAPHIC DESIGN: Thymios Presvytis

PRODUCTION: Thodoris Anagnostopoulos

IMAGE EDITING: Peak Publishing

LAYOUT: Dimitra Triantafyllou, Angeliki Houndi

ISBN: 978-9963-732-09-8 (A. G. Leventis Foundation, A. G. Leventis Gallery)
ISBN: 978-960-476-168-5 (Benaki Museum)

www.leventisfoundation.org
www.leventisgallery.org
www.benaki.gr

Cover: Christ Pantocrator, late 17th century, cartoon no. 102 (detail)

Cartoon no. 240 of the Virgin Galaktotrophoussa on transparent paper

Figure on p. 3: Painter Ioannis, icon of the Virgin Galaktotrophoussa, 1778, A. Velimezis collection, Athens

MARIA VASSILAKI

Working Drawings OF ICON PAINTERS AFTER THE FALL OF CONSTANTINOPLE

THE ANDREAS XYNGOPOULOS PORTFOLIO AT THE BENAKI MUSEUM

THE A.G. LEVENTIS FOUNDATION

A. G. Leventis Gallery
ΛΕΒΕΝΤΕΙΟΣ ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ

BENAKI MUSEUM

ATHENS 2015

CONTENTS

11 FOREWORD
Anastasios P. Leventis
Chairman, A. G. Leventis Foundation

13 FOREWORD
Angelos Delivorrias
Director, Benaki Museum

14 PREFACE
Maria Vassilaki
Professor in the History of Byzantine Art,
University of Thessaly,
Academic Advisor, Benaki Museum

16 INTRODUCTION

CATALOGUE OF WORKING DRAWINGS

32 I. The Ancient of Days, the Holy Trinity and the Divine Liturgy
42 II. Angels, Archangels and Scenes from the Life of the Archangel Michael
68 III. Hexapteryga and Winged Heads of Angels
76 IV. Deesis
86 V. Prophets and the Life of the Prophet Elijah
110 VI. St John the Baptist and Scenes from his Life
134 VII. Christ
148 VIII. The Four Evangelist Symbols
166 IX. The Dodekaorton, the Christological Cycle
244 X. The Virgin and Child
288 XI. Scenes from the Life of the Virgin
304 XII. Saints
358 XIII. Hagiological Cycles
422 XIV. Varia

435 BIBLIOGRAPHY – ABBREVIATIONS

444 INDICES

453 PHOTOGRAPHIC CREDITS

FOREWORD

It is a particular pleasure to introduce this volume and its scholarly presentation of the Andreas Xyngopoulos portfolio of painters' working drawings, which form part of the Collections of the Benaki Museum. In bringing together academic research, Post-Byzantine artistic heritage and an important, hitherto largely unpublished, museum collection, the volume underlines three areas that are central to the A. G. Leventis Foundation's agenda.

Since its inception, the Foundation has actively supported academic research and the work of scholars and institutions in fields related to the art, history and culture of the ancient, Byzantine and Post-Byzantine world. It has also provided leading museums and cultural institutions in Greece, Cyprus and abroad with support on many levels, from the presentation of collections to the furthering of educational and other aims. Since 2014, through the establishment of the A. G. Leventis Gallery, in the heart of Nicosia, the Foundation's lasting commitment to the advancement of the study but also the enjoyment of art is well demonstrated.

The drawings presented in this volume will allow readers to appreciate the 'technology' behind the production of Post-Byzantine icons. The book will also provide scholars with an invaluable research tool, furthering the study of Post-Byzantine imagery and its iconography. In doing so, it will shed new light on a little-known but singularly important collection of working drawings, which are rightfully considered among the many treasures of the Benaki Museum – a leading Greek museum with an international outlook, with which the A. G. Leventis Foundation has a long-standing and fruitful collaboration.

I would like to congratulate the author, Maria Vassilaki, on this important achievement and all those who collaborated in making this finely produced volume possible.

Anastasios P. Leventis
Chairman, A. G. Leventis Foundation

FOREWORD

Our ties were forged in 1995. Since then, with the beneficial support of the A. G. Leventis Foundation, the Benaki Museum has been able to meet the cost of many important cultural activities; in other words, to pursue its exhibition and publishing agenda unhindered, and to expand its activity to include both organising a variety of other events and to enriching some of the collections that were weaker in terms of exhibits.

Amongst the publications made possible thanks exclusively to the support of the A. G. Leventis Foundation, the accompanying catalogues of a large number of exhibitions should be mentioned: *Icons of the Velimezis Collection*, 1998; *Greek Embroidery, 17th-19th Century: Works of Art from the Collections of the Victoria & Albert Museum*, 2006; *Byzantium, 330-1453*, at the Royal Academy of Arts in London, 2008; as well as *The Hand of Angelos: An Icon-painter in Venetian Crete*, in Athens in 2010. Other publications made possible through grants from the Foundation include, first of all, the publication in 2011 of *3 Kriezotou Street*: *Nikos Hadjikyriakos-Ghika. His Home, Studio and Gallery*, as well as the catalogues for the exhibition *Heaven and Earth*: *The Art of Byzantium from Greek Collections*, held successively from 2013 onwards at the National Gallery of Art in Washington, DC, the J. Paul Getty Museum in Malibu and the Art Institute of Chicago.

Equally generous, however, were the contributions that supported other significant events – for instance, the Museum's participation in the exhibition *Byzantium: Faith and Power (1261-1557)*, organised in 2004 by the Metropolitan Museum of Art in New York. The same applies to other productions, such as the exhibitions *Greek Embroidery, 17th-19th Centuries* at the Hellenic Centre in London, in 2006, and *Twice a Stranger* and *Athenian Houses of the Modern Movement*, in 2012 and 2013 respectively in Athens. Also notable was the Foundation's support of the presentation of Jacqueline Karageorghis' book *Kypris: The Aphrodite of Cyprus – Ancient Sources and Archaeological Evidence*, published in 2005; the day conference 'Negotiations under Pressure', in 2007; as well as the discussion on 'Olympic Preparation', in 2008. Not least, the funding for the acquisition of certain works that boosted the weakest periods of the Museum's permanent display should be extolled, including the red-figure amphora by the Painter of London E 342, a dazzling work of the 5th century BC acquired in 1997, a rare icon of the Lamenting Virgin of the 13th century, which in 1999 came to enrich the Late Byzantine period collection, and the immediate response to fund-raising for the acquisition of the 12th-century Byzantine silver plates with gilt decoration.

The A. G. Leventis Foundation's concern for the Benaki Museum, however, goes far beyond the generosity of its repeated sponsorship; all the more so as this is manifested spontaneously, united in common spiritual goals, which clearly highlights the friendliness and mutual respect, kinship even, of the relations between the two organisations.

Such thoughts are inspired by the publication of this volume, a further testament to how the imperative academic duty of publicising the Museum's treasures is gradually being fulfilled. This is one more step, the result of persistent, lengthy efforts, which, in this case, would hardly have come to fruition but for the dedication of Maria Vassilaki.

Angelos Delivorrias
Director, Benaki Museum

PREFACE

I am trying to remember when Laskarina Bouras first spoke to me about the working drawings of the Andreas Xyngopoulos portfolio in the Benaki Museum. I think it was when we were both in London for postgraduate studies. What I do remember, though, is when she first showed me the working drawings in the Benaki Museum. It was in autumn 1985. I will never forget the complete sense of the handmade that I felt as I held these loose sheets of paper in my hands; worn pages, full of pictorial representations and notes. The traces of their use were evident: a charcoal powder coating on the back side of the paper, scattered stains, damage and losses. Many years later, I realised that not only the traces of use, but also the fingerprints of the painters who owned and used them must have originally been left on these sheets. These have been covered up by more recent fingerprints now, though, those of their conservators and researchers.

I immediately caught Laskarina's enthusiasm for this material when she talked about her plans: first, to provide systematic documentation, and then to begin research in order to identify their iconographic sources. I closely watched her working on this material for several years. It all came abruptly to an end, though, with her sudden death in March 1989. When you lose such a friend, you soon understand that it is very comforting to stoop over things that she had started, yet was unable to complete. You have the illusion that you are still chatting with her.

When Angelos Delivorrias and Charalambos Bouras asked me to take over the project of the Benaki Museum working drawings, I accepted with great pleasure, although I knew that I was undertaking a difficult and time-demanding task. As things turned out, I was not wrong. For it is true that a long time passed until I was able to bring this project to completion, and it is a great pleasure that I am finally writing the preface to the book ready to be published.

I would like to thank all those who stood by me and helped me to complete this book. First of all, the Benaki Museum and its Director, Professor Angelos Delivorrias, not only for entrusting me with the study of this material, but also for sharing my thoughts and concerns; Charalambos Bouras, for gladly agreeing for me to continue with the study of the material that his unforgettable wife had begun; Irini Yeroulanou, Deputy Director, Benaki Museum, and Aimilia Yeroulanou, Head of its Board of Trustees, for all the support they gave me.

I also wish to thank Fani-Maria Tsigakou, Curator of the Collection of Prints and Drawings, Benaki Museum; the Paper Conservation Department, particularly Julie Brown, Sotiris Bekiaris, Argiro Chiladaki and Myrto Delivoria; the Documentation Department, particularly Iphigeneia Dionyssiadou and Zoe Metaxiotou; the Department of Conservation of Icons and Paintings, particularly Stergios Stassinopoulos, Vassilis Paschalis, Kali Milanou, Alexandra-Eleni Kalliga, Lena Vranopoulou and Chryssa Vourvopoulou; Leonidas Kourgiantakis of the Photographic Archive for the willingness with which he undertook to photograph the more delicate working drawings in the portfolio and for the excellent results of his work; and Panoraia Benatou, for dedicating countless hours to cataloguing and scanning the material, which she did with loyalty.

My good colleague Ioannis Varalis, Assistant Professor of Byzantine Archaeology, University of Thessaly, helped, with his familiar thoroughness, to organise the material in iconographic themes and conducted much of the research. Vassiliki Anemodouri and Florentia Pikoula volunteered with me and became eagerly involved with the working drawings of the Benaki Museum. Throughout the process of preparing the final draft of this publication, my postgraduate students, Iro Dermitzaki and Sophia Zoitou, were constantly beside me during the endless hours of work required and turned what would have been a laborious task into fun. They, and Nikos Livanos, researcher at the National Hellenic Research Foundation, are credited with compiling the book's indices.

I would also like to thank Vaios Ganitis and his late wife, Katerina Talarou-Ganiti, Conservators, Museum of Byzantine Culture, Thessaloniki, for their information regarding technical aspects of the working drawings. Varvara Ziampaka, of Honest Partners S.A., scanned the most challenging cartoons in the portfolio. The late Kostas Manolis, photographer of the Benaki Museum, photographed the cartoons in the portfolio before technology facilitated scanning them. The cost of photographing the working

drawings was sponsored by the J.F. Costopoulos Foundation, and I would like to take this opportunity to extend again my sincere thanks to them. The ETBA Cultural Foundation, on the recommendation of its Director, Dr Aspasia Louvi, provided sponsorship for the study of the watermarks on the paper of the working drawings in the portfolio.

Through all these years of studying the material in the Andreas Xyngopoulos portfolio, I enjoyed opportunities to speak with many colleagues and good friends. I would like to thank them for supporting and helping me to clarify many issues: Robin Cormack, Michele Bacci, Valentino Pace, Nancy P. Ševčenko, Annemarie Weyl Carr, Bissera Pentcheva, Rob Nelson, Tony Cutler, Judith Herrin, Liz James, Chris Entwistle, Lilia Evseeva, Alexei Lidov, Masako Kido, Ioli Kalavrezou, Nano Chatzidakis, Efthymis Tsigaridas, Myrtali Acheimastou-Potamianou, Chryssa Maltezou, Costas Carra, Mary Constantoudaki-Kitromilides, Maria Kazanaki-Lappa, Anastasia Drandaki, Yannis Rigopoulos, Stelios Perdikis, Christos Margaritis and Dimitra Kotoula.

Peak Publishing produced the book impeccably. The successful design is credited to Thymios Presvytis and his exceptional experience. The colour image processing owes everything to the skill and sensitivity of Thodoris Anagnostopoulos. I would like to thank them both for all their time and patience in dealing with any difficulties. Credit for typesetting goes to their worthy colleagues, Angeliki Houndi and Dimitra Triantafyllou, who entered text corrections with extraordinary skill. Georgia M. Panselina edited the Greek text, working tirelessly and with enviable consistency throughout all stages of production. I would like to thank her for everything she offered to this book, as well as for our excellent collaboration. Dimitris Saltabassis translated the texts into English, and I would like to thank him very much for his work. Alexandra Pel edited the English text with outstanding thoroughness and expertise.

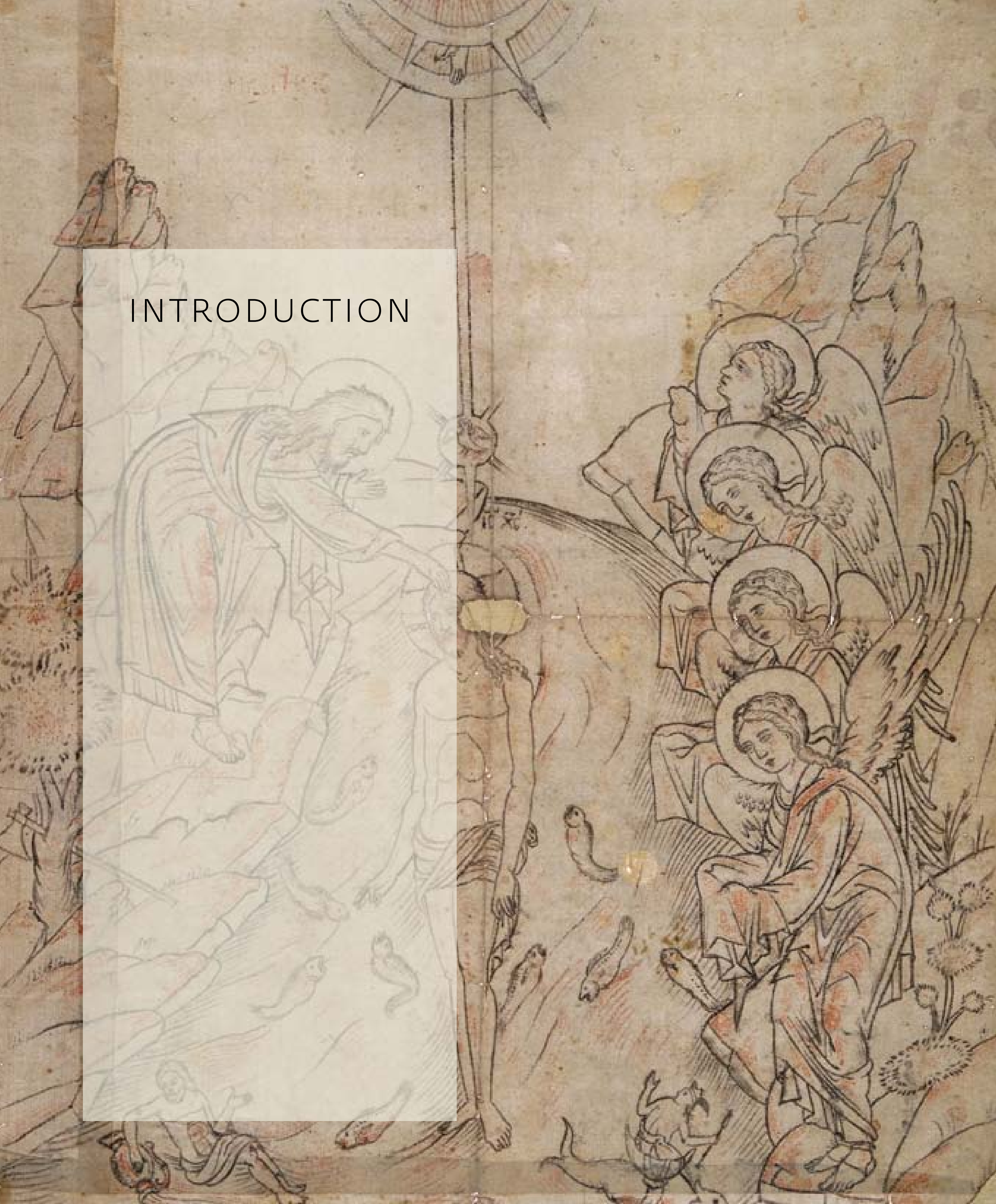
The A. G. Leventis Foundation fully covered the cost of such a challenging publication with its generous sponsorship. I express my deepest gratitude to the Chairman, Anastasios P. Leventis, to the Chairman of the Greek Committee, George A. David, and to the Board of Trustees of the A. G. Leventis Foundation. It is to them that I owe the fulfilment of a dream of my scholarly life. It is worth noting that it was as early as 1998 that the A. G. Leventis Foundation showed genuine interest in the research I had started on the working drawings in the Benaki Museum. The Chairman of the Foundation, the late Dino Leventis, had approved the first sponsorship. And now this project is completed thanks once again to funding of the A. G. Leventis Foundation. I owe special thanks to Evita Arapoglou, Curator, Greek Collection, A. G. Leventis Foundation, and to Myrto Hatzaki, Greek Project and Public Relations Manager, A. G. Leventis Foundation, for always being there when I needed them.

I would also like to express publicly my thanks to my partner, Kostis Mavrakakis, for the fruitful discussions we had, as well as for the courage that he always gives me.

This book would not have existed if the unforgettable Laskarina Bouras had not introduced me to the world of painters' working drawings. I am sure, however, that this publication would have been much better had she lived on. She passed away so young, while she still had so much to offer. This book is dedicated to her memory.

Maria Vassilaki
21 November 2014

INTRODUCTION

The Andreas Xyngopoulos Portfolio

On 23 May 1979, a total of 302[1] old working drawings of icons were delivered to the Benaki Museum in execution of the will of the well-known Byzantinist Andreas Xyngopoulos (1891-1979).[2] They had been acquired by him through the antique dealer Demosthenes Staikos. Under the name 'Andreas Xyngopoulos portfolio', this material became part of the Benaki Museum's Department of Prints and Drawings, headed by Fani-Maria Tsigakou. Since 2013, the Xyngopoulos portfolio has become part of the Byzantine and Post-Byzantine Collection of the Benaki Museum, headed by Anastasia Drandaki.

The term 'working drawings', used to denote the content of the Xyngopoulos portfolio, does not refer to similar, but to different types of drawings. This portfolio includes:

a. pricked and imprinted cartoons produced by a mechanical reproduction process,

b. painted drawings done in freehand, and

c. sketches.

The earliest study of material from the Xyngopoulos portfolio was carried out by Andreas Xyngopoulos himself in an article entitled 'Ανθίβολα δύο εικόνων του Θεοδώρου Πουλάκη' [Cartoons of two icons by Theodoros Poulakis], published in 1962-1963 in the *Deltion of the Christian Archaeological Society*.[3] In this article, Xyngopoulos identified five imprinted cartoons from the portfolio that contain a full-length depiction of St John the Theologian and scenes from his life and miracles (nos 357, 358, 359, 362, 363)[4] with an icon of the saint; the icon, which is in the church of the Archbishopric of Cyprus in Nicosia, is signed by the 17th-c. Cretan painter Theodoros Poulakis and dated 1672 (fig. 1).[5] In the same study, the author correlated three painted cartoons from the portfolio, which depict scenes from the miracles and martyrdom of St Demetrios (nos 385, 386, 387), with an icon of the saint that he attributed to Theodoros Poulakis, which does not survive or is yet to be located.[6] Xyngopoulos also discussed the cartoons with scenes from the life and miracles of St Demetrios in his monograph on the iconographic cycle of St Demetrios.[7]

Laskarina Bouras correlated a group of cartoons from the portfolio with two icons of St Demetrios, one of which is in the D. Loverdos collection and is currently in the Byzantine and Christian Museum in Athens, while the other is in the M. Kalligas collection (fig. 303.1). Both icons bear the signature of the well-known 17th-c. Cretan painter Emmanuel Tzanes.[8] Two imprinted and pricked cartoons from the Xyngopoulos portfolio, with the Baptism (no. 153) and with the Descent into Hell (no. 191), were included by Bouras in the exhibition *From Byzantium to El Greco*, organised in 1987 by the Hellenic Ministry of Culture and the Benaki Museum and hosted at the Royal Academy of Arts in London; she wrote the relevant introductory chapter[9] and the corresponding catalogue entries.[10]

During all these years that I have been involved with the study of the Xyngopoulos portfolio, I have had the opportunity to present and publish much of the material. The first presentation was in my paper at the annual symposium of the Christian Archaeological Society in 1986, entitled 'Εικόνα του αγίου Χαραλάμπους' [An icon of St Charalambos], published in the same year in the *Deltion of the Christian Archaeological Society*.[11] In this article, I correlated two pricked cartoons featuring scenes from the martyrdom of St George (nos 378, 380) with scenes from the life of St Charalambos in a 17th-c. icon in the R. Andreadis collection.[12] A comprehensive presentation of the Xyngopoulos portfolio and artists' working drawings after the Fall of Constantinople was the focus of my lecture at Princeton University in 1991. At the 18th Annual Symposium of Byzantine Studies, held in 1992 at the University of Illinois at Urbana-Champaign, I spoke on 'Old Practices in New Schemes', focusing on how painters dealt with iconographical issues with the help of cartoons.

In May 1993, in two lectures at the Goulandris-Horn Foundation as part of the series 'Υλικό, φυσικό και πνευματικό περιβάλλον στον Βυζαντινό και Μεταβυζαντινό κόσμο' [Material, natural and cultural environment in the Byzantine and Post-Byzantine world], directed by Chryssa Maltezou, I spoke on the subject 'Από τους εικονογραφικούς οδηγούς στα σχέδια εργασίας των μεταβυζαντινών ζωγράφων. Το τεχνολογικό υπόβαθρο της βυζαντινής εικονογραφίας' [From painters' manuals to the working drawings of the Post-Byzantine painters: The technological background of Byzantine iconography]. These lectures were published in 1995 by the Goulandris-Horn Foundation.[13] In 1994, in my study 'An Icon of the Entry into Jerusalem and a Question of Archetypes, Prototypes and Copies in Late- and Post-

Byzantine Icon-Painting', published in the *Deltion of the Christian Archaeological Society*, I correlated a pricked cartoon featuring the Entry into Jerusalem (no. 160) with Cretan icons that also feature the Entry into Jerusalem.[14]

In 1997, in a workshop organised at the Gennadius Library on 'Τεχνογνωσία στη λατινοκρατούμενη Ελλάδα' [Technical expertise in Latin-ruled Greece], I presented the information provided in the documents of Venetian Crete regarding artists' use of drawings, which is confirmed by the icons themselves. My paper, entitled 'Γύρω από την τεχνολογία των μεταβυζαντινών εικόνων' [On the technology of Post-Byzantine icons], was included in the symposium proceedings, which were published by the ETBA Cultural Foundation.[15] In a symposium held at the Museum of Icons in Recklinghausen, in 1998, in memory of Manolis Chatzidakis, I discussed the topic 'Workshop Practices and Working Drawings of Icon-painters', showcasing an imprinted and pricked cartoon of the Virgin Galaktotrophoussa (no. 240) from the Xyngopoulos portfolio, which is identified with an icon in the A. Velimezis collection (see fig. on p. 3), signed by the painter Ioannis and dated 1778.[16] In May 1999, at a two-day academic conference organised by the Institute for Neohellenic Research of the National Hellenic Research Foundation and the Christian Archaeological Society, also in memory of Manolis Chatzidakis, I spoke on: 'Η συμβολή των σχεδίων εργασίας των ζωγράφων στη μελέτη των μεταβυζαντινών εικόνων' [The contribution of painters' working drawings in the study of Post-Byzantine icons]. My paper was published in the proceedings of the conference.[17]

In the first issue of the Benaki Museum annual journal, which came out in 2001, I published my study entitled 'Working Drawings: Research and Study Programme'.[18] Finally, in my monograph on the icons in the Evangelos Averoff collection in the Tossizza Mansion in Metsovo, which was published in 2012, I made several correlations of icons from the collection with cartoons from the Xyngopoulos portfolio. For instance, I identified the biographical icon of St Nicholas (fig. 365.1) in the Averoff collection with cartoon no. 365 in the Xyngopoulos portfolio,[19] the icon featuring the Raising of Lazarus with cartoon no. 159[20] and the icon of the Lamenting Virgin (fig. 252.1) with cartoon no. 252.[21]

The study of the entire Xyngopoulos portfolio indicates that in it is gathered material dating from the 17th to the early 20th c. Although these working drawings were handed down from one generation of painters to the next, the names of these painters are not mentioned on the cartoons. An exception is the name of the painter Athanasios, which is mentioned in 12 cartoons in the portfolio (nos 29, 30, 32, 33, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 99 and 191). In one instance, the name Athanasios has been erased and replaced by the name Joachim. The inscription *Γρηγορίου* [of Gregory] can be seen in cartoon no. 115. In cartoon no. 280 there is a note: *εκ του διδασκάλου του Αναγνώστου ζωγράφου (1850)* [by the teacher of the Anagnostis painter (1850)]. The signature *Ποίημα Θεοδώρου Πουλάκη* [The deed of Theodoros Poulakis] in cartoon no. 362, with a scene from the life of St John the Theologian, is, I believe, a transfer to the paper of the signature that existed in the original

Fig. 1. Theodoros Poulakis, icon of St John the Theologian and scenes from his life, Church of the Archbishopric of Cyprus

Fig. 2. Emmanuel Tzanes, icon of the Annunciation to the Virgin and prefigurations of the prophets,
Ikonenmuseum (inv. no. 11284, SMB), Frankfurt

icon with St John the Theologian and scenes from his life. This icon, as mentioned above, was associated by Xyngopoulos[22] with an icon (fig. 1) by Theodoros Poulakis, dating from 1672, in the church of the Archbishopric of Cyprus in Nicosia.[23] Also, in cartoon no. 86, there is the inscription *έργον Γεωργίου* [the work of Georgios], which may again carry over to the cartoon the painter's signature in the original icon.

It would be very interesting to identify the Athanasios of the cartoons with one of the 13 painters by the name of Athanasios who are recorded in *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830)* [Greek painters after the Fall of Constantinople (1450-1830)].[24] As to the Athanasios of the cartoons, we believe that he was active in the late 17th c. In this case, the search focuses on the four artists by the name of Athanasios who are listed in the *Έλληνες ζωγράφοι* as active in the 1660s-1690s. No subjects related to the cartoons by Athanasios in the Xyngopoulos portfolio, however, are identified in the works of any of them.

The bulk of the portfolio consists of imprinted and pricked cartoons intended for painting portable icons. Some of these are related to well-known icons by mainly Cretan, as well as other, painters. As noted above, five (eight)[25] imprinted cartoons in the portfolio with St John the Theologian and scenes from his life and miracles are related to an icon by Theodoros Poulakis (*c.* 1620-1692) located in Cyprus and dating back to 1672 (fig. 1). Many other cartoons in the portfolio are related to Theodoros Poulakis, for instance three painted cartoons with the martyrdom and miracles of St Demetrios and a pricked cartoon of a biographical icon of St Nicholas. The cartoons with the Annunciation to the Virgin (no. 143) and prefigurations of the prophets (nos 57, 58) are related to an icon by Emmanuel Tzanes (*c.* 1610-1690) dating from 1640, now in the Ikonenmuseum in Frankfurt (fig. 2). The pricked cartoons with the Baptism (no. 153), the Raising of Lazarus (no. 159) and the Descent into Hell (no. 191) are related to icons from a Dodekaorton by Emmanuel Tzanes, which were in the church of St George in the Fortress of Corfu and are today in the Antivouniotissa Museum. The pricked cartoon no. 277 is related to an icon of the Apostle Andrew by Emmanuel Tzanes in the H. Stathatos

Fig. 3. Michael Damaskenos, icon of St George on horseback and scenes from his life,
Metropolitan Church, Corfu

collection. Cartoons nos 377, 378, 379, 380 and 381 are related to a biographical icon of St George by the painter Michael Damaskenos (*c*. 1535-1592/3) in the Metropolitan Church on Corfu (fig. 3), specifically with scenes from the saint's martyrdom.

Despite the documented close relationship of these cartoons with well-known icons by Cretan painters, we cannot support the view that these specific cartoons belonged to the painters themselves, whose icons they copy. Dating the paper itself, used for their reproduction, is the only indisputable evidence for dating cartoons. The paper is dated with the help of its watermark, if available in the specific part of the paper.[26] An icon can be copied at any time; the exact time, however, can only be safely determined by the watermark of the paper. For example, the watermark V and G on the paper of cartoon no. 377, which was used for the scenes that were copied from the biographical icon of St George by Michael Damaskenos, dating from the last decades of the 16th c., comes from the van Gangelt paper mill in Amsterdam and dates from 1670. Therefore, a century elapsed between the production of the biographical icon of St George by Michael Damaskenos and its replication in cartoons. There are cases, though, in which the date of the production of an icon and that when it was copied to a cartoon are very close. This is the case with the cartoon with the Virgin Galaktotrophoussa (no. 240) and the icon of the same subject in the A. Velimezis collection (see fig. on p. 3). The icon is dated 1778. The watermark on the paper of the cartoon, F and V, from a paper mill in Trieste, dates from 1790.[27]

The Xyngopoulos portfolio contains cartoons of icons that do not survive, but which can be attributed to or associated with the work of well-known painters. We have already discussed the painted cartoons with scenes from the martyrdom and miracles of St Demetrios (nos 385, 386, 387), from an icon by Theodoros Poulakis that is unknown today. The cartoons with the Three Boys in the Fiery Furnace (no. 31), the Sacrifice of Abraham (no. 32) and the Archangel Michael Preventing the Devil from Claiming the Dead Moses (no. 33) are also related to the style of Theodoros Poulakis.

There are also cartoons in the Xyngopoulos portfolio that illustrate scenes from the lives of saints and are derived from icons of great importance for the study of their iconographic cycle that do not survive.[28] For instance, six cartoons are derived from an iconographic cycle of St John the Baptist and illustrate the following events: a. The Embrace of Zacharias and Elizabeth (no. 89), b. The saint is led into the desert by an angel (no. 91), c. The saint preaches to the multitudes in the desert (no. 92), d. The saint rebukes Herod (no. 93), e. The saint is taken to be beheaded (no. 95), and f. The Burial of St John the Baptist (no. 99). Obviously, the cycle was completed by at least as many events, the cartoons of which are not included in the Xyngopoulos portfolio. The dimensions of each cartoon are on average 28.6 x 20.5 cm. Therefore, this biographical icon of St John the Baptist would have been impressive in scale. The cartoon with the main representation of St John, probably full-length, is not in the portfolio. This category also includes cartoons with scenes from the life of St Theodore Teron, which are derived from a biographical icon of the saint that has not yet been identified. Specifically, cartoons nos 393, 394, 395, 396, 397, 398 and 399 comprise a set of scenes from an unknown biographical icon of the saint.

Fig. 4. St George in prison, detail of fig. 3

Fig. 5. St Charalambos in prison, detail of a biographical icon of St Charalambos, R. Andreadis collection, Athens

Fig. 6. St Govdelaas in prison, detail of a biographical icon of St Govdelaas by Georgios Lymetis, Byzantine and Christian Museum (BXM 2060), Athens

Cartoons that illustrate scenes from the lives of saints for whom established iconographic cycles for portable icons[29] were previously unknown can also be found in the Xyngopoulos portfolio. This category includes cartoons (nos 407, 408, 409, 410 and 411) with scenes from the life of St Neophytos, which, it is assumed, are derived from a biographical icon that does not survive.

Cartoon no. 380 with St George in prison raising Glykerios' ox comes from the biographical icon of St George (figs 3-4) by the painter Michael Damaskenos on Corfu and illustrates an interesting aspect of the process of creating iconographic scenes in biographical icons of saints, such as St Charalambos and St Govdelaas.[30] That is, after the necessary modifications, cartoons could be used for iconographic cycles of other, different saints. After the easily recognisable event of the healing of Glykerios' ox was removed from this cartoon from the life of St George, the cartoon was used for a biographical icon of St Charalambos (fig. 5) in the R. Andreadis collection,[31] which dates from the mid-17th c., that is, from a period when the refreshed and expanded iconographic cycle of St Charalambos was yet to be established. This case becomes even more interesting after finding that the same scene with St George in prison raising Glykerios' ox – again after the necessary additions and deletions – was also used for the iconographic cycle of St Govdelaas, a saint whose worship was revived after the mid-17th c., as suggested by the icon signed by the painter Georgios Lymetis and dated 1664 in the Byzantine and Christian Museum in Athens.[32] In the scene with St George in prison in the icon by Michael Damaskenos, in addition to Glykerios and his ox, there are two soldiers with helmets, which would be St George's jailors, as well as an invalid seated on the ground, a woman holding a naked baby in her arms and a second woman, standing, all of whom, we assume, would have come to the saint seeking to be cured.

In the biographical icon of St Govdelaas, this scene (fig. 6) retains the elements of the saint in prison, the invalid seated on the ground, the standing woman and one soldier, while the woman with the naked baby was replaced by a woman with a jug.[33] According to the life of St Govdelaas, the saint, while in prison, was visited by his mother and sister, who offered him water.[34] Therefore, the figure of the young woman with the jug can be identified as the saint's sister and the standing woman approaching the prison fence perhaps as his mother. Finally, the prison scene with these specific iconographic features is characteristically introduced also into the biographical icon of St Paraskevi in the A. Velimezis collection, which dates to the second quarter of the 16th c.[35] In the event with St Paraskevi in prison, in addition to the saint in a prison, the appearance of which recalls the icons above, we also recognise the invalid seated on the ground, the standing woman on the left and part of Glykerios in supplication on the right. Yet, iconographic similarities in the scene of St Paraskevi in prison do not necessarily suggest the use of a cartoon as was the case in the examples above.

Once in possession of a pricked cartoon, the painter could either use it as a whole and transfer a complete representation to the surface of his painting or select individual elements only. For instance, in cartoon no. 1 with the Holy Trinity, only the figure of Christ has been used. In cartoon no. 88 with the Annunciation to Zacharias, only the figure of the Archangel Gabriel and the first figure from the group of Jews have been used. In cartoon no. 191 with the Descent into Hell, only the two angels with the symbols of the Passion, depicted between the sharp rocks in the composition background, were used. In cartoon no. 249 with the Virgin of the Passion, only the haloes of the Virgin and Christ, which are decorated with acanthus leaves and rosettes, have been used. In cartoon no. 258 with the Tree of Jesse, only the central part of the composition with the Virgin and Child has been used. In cartoon no. 273 with two military saints, the prophet Elijah and St Catherine, only the figure of the prophet Elijah has been used. In cartoons nos 349 and 350 with Sts Spyridon and Athanasios, only the figure of St Athanasios has been used. In cartoon no. 384 with two scenes from the martyrdom of St George (the saint in the lime pit and the saint's flagellation), only the figure of the soldier who stands in front of the saint in the scene of the lime pit has been used. In cartoon no. 424 with a Sinaitic landscape, only the fortified monastery of Sinai and the Vision of the burning bush have been used.

The existence of ruled framing lines in some cartoons suggests that a composition could be adapted to a larger or smaller scale, depending on the surface to which the painter intended to transfer the composition. There are ruled guide lines in the following cartoons in the portfolio: no. 27 with the Meeting of the Archangels, no. 56 with the prophet David, no. 111 with Christ as Great High Priest, no. 210 in the Dormition of the Virgin alone from the four scenes on the cartoon, no. 219 on the back of the cartoon with the Virgin and Child and saints, no. 261 on the back of the cartoon with the Birth of the Virgin, no. 294 with St George on horseback, no. 300 with Sts George and Demetrios on horseback, no. 303 with St Demetrios on horseback, no. 305 with a military saint on horseback, perhaps Demetrios, and no. 320 with Sts Cosmas and Panteleimon.

In many of the cartoons there are colour indications, that is, notes concerning the colours of the original composition from which the cartoon was derived. Colour indications are always in small minuscule letters, usually abbreviated. For example, in cartoon no. 159 with the Raising of Lazarus, the following colours are noted: *όμπρα*, *όχρα*, *πρά(σινο)*, *λά(κα)*, *κό(κκινο)*, *λι(νό)*, *μα(βί)* [ombre, ochre, green, lake, red, pale yellow-brown, mauve]. Colour indications are often accompanied by other explanatory instructions, for instance in cartoon no. 11 with the Archangel Michael it is noted: *μαβί*, *λάκα*, *όχρα*, *πρά(σινο)*, *προπλασμός*, *οσάν τις Παναγίας το έξο* [mauve, lake, ochre, green, flesh-coloured underpaint, like the Virgin's outer]. In cartoon no. 33 with the Archangel Michael Preventing the Devil from Claiming the Dead Moses, colour indications are noted on the back of the paper. An indication that appears quite often is *θρανί*, the meaning of which was impossible for me to identify.

Other notes, related to the everyday activities of the cartoon holders, also survive on cartoon paper. In most cases, they involve calculations, for instance in cartoons nos 27, 116, 125, 146, 189, 200, 357, 423 and 426. In cartoon no. 9 is noted: *άλεβρα παρακαταθήκη* [flour as deposit]. There are so many notes in cartoon no. 22 that the pricked figure of the angel is almost covered up. Finally, the sheets of paper of cartoons nos 76 and 117 were notebook leaves before being used for cartoons.

The majority of the cartoons in the Xyngopoulos portfolio were intended for portable icons. There are also cartoons produced in order to be used to create embroidery for priestly vestments. Pricked cartoons intended for cuff embroidery have a trapezoidal frame, as in cartoons nos 35 and 37, featuring a hexapterygon (six-winged seraph). Cartoon no. 145 with the Archangel Gabriel from the scene of the Annunciation and cartoon no. 147 with the Virgin, also from a scene of the Annunciation, belong to a pair of cuffs. The cartoons intended for embroidery for a rectangular or lozenge-shaped epigonation are arranged in a triangular frame, for instance cartoon no. 36 with a hexapterygon. Cartoon no. 111 with Christ as Great High Priest in a medallion must have been intended for embroidery on vestments; likewise, cartoon no. 114 with Christ as Allegory of the Holy Communion for ecclesiastical embroidery or an artophorion.

The Xyngopoulos portfolio is composed of loose-leaf paper cartoons. Among these, however, can be identified leaves from painters' manual-notebooks, which were detached from the main body of the manual-notebook and turned into loose leaves.

Cartoons nos 156 (Baptism), 171 (Crucifixion), 195 (Descent into Hell), 216 (Hospitality of Abraham and the Ascension), 264 (Presentation of the Virgin) and 267 (Dormition) are derived from the same painter's manual. Cartoons nos 190 (Entombment and Descent into Hell) and 204 (*Noli me tangere*) are derived from another painter's manual. Cartoon no. 275 (the Apostles Peter and Paul) is a leaf from a painter's manual with the Apostle Peter on one side and the Apostle Paul on the other. Cartoon no. 276 (the Apostles Peter and Paul) is a two-leaf sheet from a painter's manual with the Apostles Peter and Paul on one side and a cartouche on the other. Cartoons nos 349 and 350 with Sts Spyridon and Athanasios were initially joined together and formed a two-leaf sheet in a painter's manual.

Watermarks

Most of the cartoons and drawings in the Xyngopoulos portfolio are made on sheets of handmade paper, on many of which the watermark survives. The watermark[36] was the 'trademark' of each paper mill, and it is well-known that it was introduced in order to protect the product in the second half of the 13th c. in the paper mills of the Italian city of Fabriano, the earliest and most important centre of paper production in Europe.

The watermark pattern was created on the paper using thin brass wire, which was placed in the centre of the papermaking mould.[37] The mesh in each mould, and hence the watermark that accompanied it, lasted for about 20 years. A watermark was never replicated identically to the following paper mould and therefore provides the safest indication for dating the paper.

As already noted, the fact that an icon can be copied at any time after its creation leads to the conclusion that the most definite evidence for cartoon dating is to date the paper on which the composition of an icon has been copied. For example, copies of scenes from the life and martyrdom of St George (nos 377, 378, 379, 380 and 381) from the icon by Michael Damaskenos on Corfu, which dates from the late 16th c., were produced *c*. 1670, one century later, according to the dating of the watermark of the Dutch paper mill van Gangelt, present in cartoon no. 377.

The simplest method to copy the watermark of a paper is to place the paper on a light box and trace it on thin transparent paper. It can also be scanned. Yet, because dating the watermark requires it to be copied and captured as faithfully as possible, this is achieved by using Beta-radiography.[38] In collaboration with Dr Janet Lang, Department of Conservation and Scientific Analysis, British Museum, the Paper Conservation Department of the Benaki Museum, NCSR 'Demokritos' and the National Hellenic Research Foundation, all the watermarks in the Xyngopoulos portfolio were scanned using Beta-radiography. In order to identify the watermarks, we referred to catalogues, such as those by C.M. Briquet,[39] W.A. Churchill,[40] E. Heawood[41] and G. Eidener,[42] as well as electronic databases.[43]

The paper sheets in the Xyngopoulos portfolio come from paper mills in the Netherlands, Italy and France. In one case only, cartoon no. 197 with the Resurrection, the paper bears a watermark with a coat of arms and the word FABRIANO. It is the only paper sheet in the entire portfolio produced in the Italian town of Fabriano, famous for the quality of its paper.

From the Icon to the Cartoon and from the Cartoon to the Icon

The Painter's Manual by Dionysios of Fourna, written between 1728 and 1733,[44] provides a very detailed description of the process of producing a cartoon from the original icon. The relevant chapter is entitled 'How to Make a Copy' and reads as follows:

Put some black colour into a scallop shell with some garlic juice like that which you use for gilding fine lines, and mix them; then go over the forms of the whole figure of the saint that you are copying [...] *Then you mix red colour with garlic juice and go over the whites of the face and clothes, if you wish taking a third or fourth colour and forming the highlights* [...] *Then wet a sheet of paper the same size as the prototype, and put it between other sheets so that they can absorb some of the water, just ensuring that the paper remains a little moist; then place it on the archetype and press it down carefully with your hand in such a way as not to displace it. Carefully lift up one corner and see if an impression has been left; if it has not, press it a second time more thoroughly. You will thus have made a printed copy in every way identical to the prototype.*[45]

In other words, Dionysios advises the painter first to go over the outlines of the saint that he wants to copy using black colour mixed with garlic juice[46] and then to go over the highlights[47] of the face and the folds of the drapery using red colour with garlic juice

(fig. 7). After that, he advises him to take a sheet of paper of the same size as the image to be copied, to wet and place it between other sheets of paper so that some of the water can be absorbed, paying attention so that the paper does not dry out completely. Then, to place and press the paper on the original thoroughly, lifting a corner to ascertain that all of the image has been copied, otherwise to press it some more so as to produce a printed copy that is identical to the original (fig. 8). This was how imprinted cartoons were produced (fig. 9).[48] The imprinted cartoon derived from the original composition served as a matrix, from which other imprinted copies could be produced (fig. 10). Imprinted cartoons could be turned into pricked ones using a pointed tool.

The painter placed the pricked cartoon onto the gesso preparation of the icon and, by pouncing charcoal powder[49] through the holes of the pricked cartoon, created an impression of the icon on the white gesso surface. Then, he incised it with a sharp tool to prevent the charcoal traces from vanishing while painting. Therefore, the incised drawings often revealed in X-ray scans of icons that date from the 15th c. onwards offer indisputable evidence for the use of pricked cartoons.

From Angelos Akotantos to Dionysios of Fourna

In the Cretan painter Angelos Akotantos' will, which has been dated to 1436,[50] his *τεσενιάσματα* and *σκιάσματα* are mentioned, which, along with 'all the things of his art', he left to his unborn child – if it were to be a boy and wanted to learn the art of painting. The will specifically states: 'And the child to be born, if it be male, I want him to learn to read and write first and then the art of painting, and if he learns it, I bequeath to him my drawings and all the tools of my trade; but if he learns it not, I mean the art, I leave my *disegni*, that is, my drawings and all [the tools] of my trade to my brother, Ioannis.' The word *τεσενιάσματα*

Fig. 7.
Preparation of an icon to be copied to a cartoon

Fig. 8.
Copying an icon to a cartoon

Fig. 9.
The imprinted cartoon of the icon

Fig. 10.
Imprinted cartoon copy after the original cartoon

is the Hellenised version of the Italian *disegni*, that is, drawings. We believe that the word *σκιάσματα* also refers to the painter's working drawings, and its use in the context of the will is not disjunctive in meaning, but explanatory of *τεσενιάσματα*.

It is really interesting that, of all the tools of his trade, the painter made special mention of his drawings. Could there have been pricked cartoons amongst these drawings of Angelos? Nothing in the text of the will suggests such a conclusion. The fact, however, that the painter Angelos reproduced some of his icons in an impressive number of iconographically identical copies justifies making such an assumption. For instance, four circular icons (tondos) with the Embrace of the Apostles Peter and Paul (figs 11-12), attributed to Angelos, are not only almost identical in iconography, but also of similar dimensions.[51]

Trying to specify the exact form of the drawings that the painter Angelos possessed, some further facts are worth mentioning. The child that his wife was expecting while he was composing his will was a girl, Barbara. Therefore, his drawings must have ended up, according to his will, with his brother, Ioannis, also a painter. In a contract signed on 7 August 1477 between Ioannis Akotantos and another Cretan painter, Andreas Ritzos, the former, now at an advanced age and ill, sold to the latter 54 drawings of various saints: 'exemplorum figurarum diversorum Sanctorum grece dicta sqiasmata', according to the document.[52] The value of these drawings becomes apparent not only by the high price commanded at the time of sale – three gold ducats – but also by the explicit term in the contract that the drawings should be used by Andreas Ritzos exclusively. We believe that Ritzos was a pupil of the painter Angelos. At the end of the same document it is noted that eight days later the drawings were returned to Ioannis Akotantos.

There are icons by Andreas Ritzos that refer directly to icons by Angelos. For example, the enthroned Christ Pantocrator (fig. 13) at the Monastery of St John the Theologian on Patmos[53] is very closely related to two icons by Angelos: the enthroned Christ Pantocrator (fig. 14), now in the Museum of Post-Byzantine Art of Zakynthos,[54] and Christ enthroned in the icon of the Deesis (fig. 15) in the Hagia Moni Viannou, Crete.[55] Specifically, the Christ Pantocrator by Andreas Ritzos is seated on a wooden throne identical to that of Christ's in the icon of the Deesis by Angelos. Also, the figure of Christ, the way he is seated on the wooden throne, his gesture and attire are all identical in both icons. The open Gospel book that Christ holds in the icon by Ritzos closely follows the one that Christ holds in the icon by Angelos on Zakynthos.

Scientific analysis of seven icons signed by the painter Angelos carried out in the Benaki Museum's Conservation Department in collaboration with the

Fig. 11. Angelos (attrib.), circular icon (tondo) of the Embrace of the Apostles Peter and Paul, Monastery of St John the Theologian, Patmos

Fig. 12. Angelos (attrib.), circular icon (tondo) of the Embrace of the Apostles Peter and Paul, K. Krimbas collection, Athens

Byzantine and Christian Museum has shown that there are two types of preliminary drawing in these icons: an incised and a painted one.[56] The incised drawing, however, is used for the first general placement of the pictorial subject on the icon surface, that is, for determining the composition outlines. For instance, in the icon of St George on horseback slaying the dragon in the Benaki Museum (fig. 16), the incised drawing is still visible in the outline and the inner folds of St George's red cloak (fig. 17).[57] In no icon by Angelos, however, has any incised drawing been located for rendering the face, hair or bare limbs of the figures. Angelos made much more extensive use of a painted preliminary drawing in the form of continuous fine lines than of an incised one. The fact that he also used an incised drawing, albeit to a limited extent, is important, as it means that pricked cartoons were available to him.

The seven icons by Angelos on which scientific analysis has been carried out may document the very limited use of an incised drawing, which suggests the use of a pricked cartoon. Yet, the question remains open until all the icons by Angelos have been assessed in the laboratory.[58] At the same time, there are 15th-c. Cretan icons, such as the Nativity in the Byzantine and Christian Museum in Athens (inv. no. ΣΛ 216), where extensive use of an incised drawing was found in the whole composition.[59] In other 15th-c. icons, the existence of two types of preliminary drawing, both incised and painted,[60] has been located; the same applies to the icon of St George by Angelos.

A number of conditions that prevailed on the island of Crete during that period contributed to the use of pricked cartoons by Cretan painters from the 15th c. onwards. For instance, the mass production of icons, for which the official documents of Venetian Crete provide a wealth of information, was one of the most essential preconditions. In three contracts signed on 4 July 1499, the Candiote painters Michael Foukas, Nicolò Gripioti and Georgios Mitsokonstantes received commissions to paint 700 icons of the Virgin within 45 days on behalf of 2 art dealers, Giorgio Basejo from Venice and Petros Varsamas from the Peloponnese.[61] Such a massive output of icons required painting workshops with many assistants and a well-designed division of labour to be in place.

Fig. 13. Andreas Ritzos,
icon of Christ Pantocrator,
Monastery of St John the Theologian,
Patmos

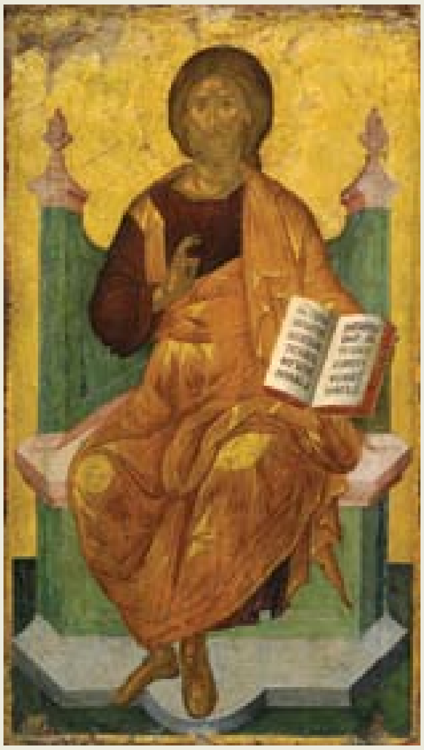

Fig. 14. Angelos,
icon of Christ Pantocrator,
Museum of Post-Byzantine Art
(inv. no. 86), Zakynthos

Fig. 15. Angelos,
icon of the Deesis,
Hagia Moni Viannou,
Crete

Fig. 16. Angelos, icon of St George on horseback slaying the dragon, Benaki Museum (inv. no. 28129), Athens

Fig. 17. Section of St George's cloak, detail of fig. 16

This is precisely what is suggested by an unusual contract, signed on 19 May 1499 between Michael Foukas and Antonios Tajapiera, also a painter, according to which the former hired the latter in his workshop for two months, with the obligation to paint seven faces of the Virgin per day.[62]

A second key condition that led to the establishment of pricked cartoons was the crystallisation of a number of iconographic subjects during the 15th c., which became 'commonplace' and were faithfully copied by later generations of painters, Cretans and others. A third, also very important condition was the availability and wide circulation of paper, mass-produced by European paper mills from the mid-15th c. on.

Pricked cartoons and their use in painting was known to Italian artists from at least the 15th c.[63] as shown by the pricked cartoons by Raffaellino del Garbo (1466-1524) and Luca Signorelli (1441/50-1523),[64] as well as the traces of charcoal powder in compositions such as Piero della Francesca's *Baptism* (*c.* 1470-1475).[65] Pricked cartoons were also used by Flemish painters in the 15th c.[66] Cretan painters, therefore, adopted a practice that was already in use in Western painting.

The term *αθίβολα* [cartoons] occurs for the first time in a document dated 28 July 1560: the painter Symeon, the son of the well-known Cretan painter Theophanes Strelitzas Bathas (first half of the 16th c.), promised to return to another Cretan painter, Ioannis (Tzouan) Gripiotis (Evripiotis) 35 cartoons that were his own, which he had left with Theophanes as a pledge for a sum of money that the latter had lent him.[67] According to a document dated 27 December 1563, Symeon returned to Gripiotis 22 out of the 35 cartoons.[68]

Mention to drawings by Michael Damaskenos is made in a document drawn up in Candia on 18 September 1593:[69] After the painter and his daughter had died, Michael Damaskenos' sister, Frantzou (Francesca), agreed to grant Damaskenos' son-in-law and his daughter's husband, the painter Ioannis Mavrikas, drawings by Damaskenos in the way of payment for a sum of money from the dowry that the painter had promised him. The exact term by which these drawings are mentioned is: 'certi desegni di pintor' [some of the painter's drawings]. The term *desegni* is too general to allow a precise determination of the form of these drawings. Since, as is known, Michael Damaskenos was a collector of drawings by Italian artists, which he also traded,[70] it is not possible to determine with any certainty whether 'di pintor' [of the painter] means drawings made by him or drawings of engravings that were in his possession.

A different case is that of a note dated 2 January 1648 in a codex in the Monastery of Hagioi Theodoroi at Aroaneio, formerly in the Vrontissi Monastery on Crete.[71] Reference is made in that note to eight drawings (*ντεσένια*), among which is listed a drawing by Michael Damaskenos with the head of St Antony (*αντωνίου κεφαλή, του Δαμασκηνού* [head of Antony, by Damaskenos]).[72] This case, that is, involves a drawing from an icon by Damaskenos with St Antony, such

Fig. 18. Emmanuel Tzanes, icon of Christ Pantocrator, Byzantine and Christian Museum (BXM 01810), Athens

as the icon with St Antony by Damaskenos at the Byzantine and Christian Museum.[73] Yet, this mention is ambiguous: is this a drawing by Damaskenos himself, or a drawing from an icon by Damaskenos?

Painters such as Theophanes Strelitzas Bathas, Michael Damaskenos, Georgios Klontzas and Domenikos Theotokopoulos [El Greco] possessed engravings that reproduced works by famous European painters.[74] It is reasonable to ask how Cretan painters transferred intact iconographic elements from these engravings to their icons. Can we assume that they copied either the entire composition of the engraving or individual sections to imprinted cartoons, which they then turned into pricked ones? Even though it is the only such example in the Xyngopoulos portfolio, the pricked cartoon no. 151 with the Massacre of the Innocents, which copies an engraving by Jan Sadeler made after a drawing by Martin de Vos, supports an affirmative reply to this question. Engravings of paintings by European painters, which 16th- and 17th-c. Cretan painters possessed and transferred to their own compositions, could therefore have been copied to imprinted cartoons and subsequently converted into pricked ones.

Cretan painters of the 17th c. faithfully copied 15th-c. iconographic compositions, as suggested, for instance, by the icons by Emmanuel Tzanes (fig. 18)[75] and Emmanuel Lambardos (fig. 19).[76] It is reasonable to assume that 17th-c. painters owned cartoons of the 15th-c. icons that they wished to paint. In this process, the compositions established by the painter Angelos were at the forefront of demand. Judging from the material in the Xyngopoulos portfolio, much of which dates to the 17th c., that century was crucial for the full establishment of the process of copying an original icon to cartoons, from which new icons were then produced. The incised drawings detected in all the 17th-c. icons that have been X-rayed are irrefutable witnesses to the complete institution of this practice.

When Dionysios of Fourna wrote his *Painter's Manual*, between the years 1728 and 1733, he began its first part, entitled 'Technology', with the chapter 'How to Make a Copy', evidently believing that this was the first thing that an apprentice painter should learn. How widespread the practice of copying icons and frescoes was at the time of Dionysios of Fourna can also be deduced from another point made in his *Manual*, in which he offers the following admonition to painters:

Take care, though, when you make a tracing, whether it be on a wall or on an icon, that you wash the original well with a clean sponge, so that it is freed from all dirt; since if you do not wash it at once the dirt will remain behind and will not be removeable later on, and you will be censured with the offence of irreverence and disrespect to images [...]. *For I have found that in many places where certain artists have made tracings, I do not know if it was through ignorance or irreverence or fearlessness of sin, but they did not clean the images at once, and they were in truth so dirty that I was in no way able to wash and clean them.*[77]

From the above it can be assumed that by the 17th c. hundreds of cartoons had been reproduced

Fig. 19. Emmanuel Lambardos, icon of St John the Theologian and Prochoros,
Museum of Icons, Hellenic Institute in Venice (inv. no. 31)

from original icons and were available to painters. They changed hands and were handed down from generation to generation. Being indispensable tools for painters, they were in fact subject to continuous wear from use as well as from the ravages of time. Moreover, being regarded as mere working tools, they were not deemed worthy to be preserved by the painters' descendants, just as no one would ever think that it would be worthwhile to preserve an artist's paintbrushes. When the chain of handing down a painter's working drawings from a teacher to a pupil, or pupils, was discontinued abruptly, for instance due to sudden death, these drawings could end up being thrown away.

Collections of Working Drawings in Greece

In addition to the Xyngopoulos portfolio, there is one other portfolio with working drawings in the Benaki Museum. This portfolio was acquired by Manolis Chatzidakis as director of the Benaki Museum from the antique dealer Theodoros Zoumboulakis in the mid-1940s.[78] The Chatzidakis portfolio, with the inventory number 22, consists of 364 drawings, mainly of small dimensions, covering the period from the 17th to the late 19th c. Much of the portfolio consists of numbered sketchy drawings, that come from the iconographic notebook of a Post-Byzantine painter associated with Mount Athos. Discreet iconographic cycles can be identified in them: the Genesis, the Akathistos, the Parables, the Beatitudes, the Lord's Prayer and the Apocalypse.[79] The part of the portfolio of later dating comprises 65 drawings by four well-known painters from Galatista: Athanasios, Georgios, Demetrios and Benjamin, who worked in Chalkidiki and Mount Athos in the first half of the 19th c.[80] These drawings are larger and usually coloured in two or more watercolours.[81] Four drawings from later private donations to the Benaki Museum were subsequently added to this portfolio.[82] Only three of the drawings in this portfolio are imprinted; four others are pricked. A drawing with Adam naming the animals, which belongs to the cycle of the Genesis,[83] and one with the Massacre of the Innocents[84] were linked by M. Chatzidakis to frescoes by Theophanes Strelitzas Bathas in the katholikon of the Monastery of Hagios Nikolaos Anapafsas (1527) in Meteora and the katholika of the Monasteries of Great Lavra (1535) and Stavronikita (1545/6) on Mount Athos.[85] Thanks to the numbering of the drawings in the portfolio, its original state can be reconstructed, and it becomes apparent that it falls into the category of an iconographic guidebook.

The Byzantine and Christian Museum in Athens has one of the most important collections of cartoons and working drawings, numbering around 3500 works.[86] The collection was acquired in 1960, with the purchase of a large number of drawings and cartoons that probably came from the workshop of the painter Nikolaos Kourtelessis on Corfu. The oldest working drawing in the collection of the Byzantine and Christian Museum comes from Sinai and depicts the Entombment and the Assumption of St John the Theologian.[87] Probably dating from the 15th-16th c., it was donated to the Museum by Georgios Soteriou, the Museum's director.

The hitherto known cartoons from the monasteries of Mount Athos are limited in number, a fact that

does not reflect the belief that the most impressive number of cartoons should have survived there. It cannot be ruled out, of course, that many more are escaping notice. From the published material should be mentioned the collection of 23 drawings and cartoons from the Simonos Petra Monastery, the oldest of which is considered to date back to the 16th c.[88] Also known are three drawings and cartoons from the Dionysiou Monastery.[89]

The Voula and Menelaos Giannoulis family collection numbers approximately 2000 cartoons and working drawings by painters from the village of Chioniades in Konitsa, Epirus.[90] They date from the second half of the 18th to the second half of the 20th c. The collection is stored in the Prefecture of Ioannina. The Makris–Margaritis collection is also related to painters from Chioniades. It consists of 48 drawings dating from the mid-18th to the early 20th c.[91] Finally, the collection of ten cartoons in the Museum of Greek Folk Art in Athens is also related to painters from Chioniades.[92]

The increase in the publication of painters' working drawings in recent years demonstrates, I believe, the need of scholars to approach the works of religious art after the Fall of Constantinople using new tools beyond those provided by the prevailing iconographic and stylistic analysis. These tools make it possible to penetrate below the painted surface of the works and trace the stages of preparation, in an attempt to understand the underlying production process. The interest manifested in the 'technology' of icons has obviously led to a reappraisal of the cartoons and generally of the working drawings used by painters after the Fall of Constantinople, a fact that will help to bring to light many more cartoons and drawings that are currently escaping notice. This is, undoubtedly, an important benefit for research.

1. The numerical difference between the 302 working drawings mentioned as delivered to the Benaki Museum and the 452 included in this catalogue is due to the fact that in many cases a number with subdivisions (a, b, c, etc.) included as many as ten working drawings.
2. The portfolio was handed to the Benaki Museum by the executor of the will, Panagiotis Zeppos, and Xyngopoulos' great-niece, Katia Loverdou-Tsigarida. The receipt of delivery bears the registration number 464 and the date 23 May 1979.
3. Xyngopoulos 1962-1963.
4. To the five imprinted cartoons in the portfolio related to the biographical icon of St John the Theologian should be added cartoons nos 360, 361 and 364, which repeat scenes from the same icon.
5. Xyngopoulos 1962-1963, 75-80.
6. Xyngopoulos 1962-1963, 80-85.
7. Xyngopoulos 1970, 52-53.
8. Bouras 1994.
9. Bouras 1987, 54-56.
10. *From Byzantium to El Greco* 1987, nos 72-73, L. Bouras.
11. Vassilaki 1985-1986.
12. Drandaki 2002, 152-157, no. 33.
13. Vassilaki 1995.
14. Vassilaki 1994a.
15. Vassilaki 2000b; repr. in English in Vassilaki 2009a, no. 16, 333-344.
16. Vassilaki 2000a.
17. Vassilaki 2002.
18. Vassilaki 2001.
19. Vassilaki 2012, no. 10, 146-149.
20. Vassilaki 2012, no. 15, 159-160.
21. Vassilaki 2012, no. 36, 210-211.
22. See note 3 above.
23. Soteriou 1935, pl. 130α; Xyngopoulos 1962-1963, 77-78, pl. 25; Rigopoulos 1979, 67-69, pl. 97.
24. M. Chatzidakis 1987, 155-160. The list of painters by the name of Athanasios increased to 17 in the third volume of *Έλληνες ζωγράφοι*; Drakopoulou 2010, 144-151.
25. See note 4 above.
26. See below, p. 23.
27. Eidener 1960, no. 1771; Vassilaki 2000a, 75, fig. 76.
28. Vassilaki 2002, 313.
29. Vassilaki 2002, 314.
30. Vassilaki 1985-1986; Vassilaki 1995, 53-55, pls 14, 16α-16β.
31. Drandaki 2002, 152-157, no. 33.
32. Xyngopoulos 1947, 483, pl. ΚΖ΄, fig. 6; M. Chatzidakis, Drakopoulou 1997, 161, fig. 93.
33. Vassilaki 1995, 54-55, pl. 16β.
34. *Βίοι αγίων* 1655, 44.
35. N. Chatzidakis 1998, 174-183, no. 16.
36. For general information on watermarks, see the entry 'Watermark' in *The Dictionary of Art* 1996, vol. 32, 908, S. Millidge.
37. The matrix for the preparation of each sheet was in the form of a grid of dense, thin horizontal wires and more sparsely arranged thicker ones vertically, which held the paper pulp until dry.
38. *Les relevés* 1996.
39. Briquet 1907.
40. Churchill 1935.
41. Heawood 1950.
42. Eidener 1960.
43. www.memoryofpaper.eu:8080/BernsteinPortal; www.gravell.org; www.ksbm.oeaw.ac.at; www.abacus.bates.edu/wmarchive/Bibliography.html#General; www.ub.uni-leipzig.de/forschungsbibliothek/projekte/projekte-chronologisch/wasserzeichen-informationssystem/.
44. Kakavas 2008, 8-60.
45. *The Painter's Manual* 1974, 5.
46. The garlic juice was used for its penetrating properties.
47. He means the highlights, that is, the white parallel lines used by the painter to illuminate the face.
48. Talarou-Ganitis, Ganitis 2005.
49. In many cartoons in the Xyngopoulos portfolio, brownish-red chalk has been used instead of charcoal powder.
50. Manoussakas 1960-1961; Kazanaki-Lappa 1993, 456-458; Vassilaki 1997, 203-206; Kazanaki-Lappa 2010, 111-113.
51. Vassilaki 2000b, 195, figs 1-4.
52. Cattapan 1968, 42-43, doc. no. 4; Kazanaki-Lappa 1993, 458, doc. no. 4.
53. M. Chatzidakis 1985, 60-61, pls 13, 15, no. 9; *Hand of Angelos* 2010, 208-209, no. 52, C. Baltoyanni.
54. *Hand of Angelos* 2010, 196-197, no. 47, M. Acheimastou-Potamianou.
55. *Hand of Angelos* 2010, 194-195, no. 46, M. Borboudakis.
56. Milanou *et al.* 2008, 29-37.
57. Milanou *et al.* 2008, 153-159.
58. The icons signed by Angelos, as well as those attributed to him with certainty, comprise an impressive group of at least

30 icons. For the most complete list of his works, see M. Chatzidakis 1987, 147-153.
59. Milanou *et al*. 2008, 157, figs 7-9.
60. Milanou *et al*. 2008, 87, note 15.
61. Catttapan 1972, 211-213; Kazanaki-Lappa 1993, 460-461; see also Vassilaki 2009b, 307-315.
62. Cattapan 1972, 211, doc. no. 4.
63. Ames-Lewis, Wright 1983, figs IIb-IIc; *Giotto to Dürer* 1991, 164-174.
64. Ames-Lewis, Wright 1983, 82, 90, nos 11, 13.
65. *Giotto to Dürer* 1991, 168-169, fig. 225.
66. Taubert 1975, 387-401.
67. Mertzios 1961-1962, 260; M. Chatzidakis 1969-1970, 350; Kazanaki-Lappa 1993, 463, doc. no. 10.
68. Mertzios 1961-1962, 261; M. Chatzidakis 1969-1970, 351-352.
69. Constantoudaki-Kitromilides 2004, 255-256, doc. no. 4, 269-271.
70. Constantoudaki-Kitromilides 1994.
71. Manoussakas 1954, 59-60.
72. This information is discussed in the unpublished PhD thesis by Maria Constantoudaki-Kitromilides 1988 and is repeated in Milanou *et al*. 2008, 77.
73. Acheimastou-Potamianou 1998a, 178-179, no. 53.
74. For archival evidence relating to the existence of dozens of etchings in Crete, see Constantoudaki 1975, 95-97. For the use of elements from engravings in the work of Theophanes, see Constantoudaki-Kitromilides 1991, 271-281, pls 132, 133β-135β. For the use of engravings in icons by Michael Damaskenos, such as the Last Supper, see *El Greco of Crete* 1990, 132-135, no. V, M. Constantoudaki-Kitromilides; *El Greco: Identity and Transformation* 1999, 354-355, no. VIII, M. Constantoudaki-Kitromilides. For the use of engravings in compositions by Georgios Klontzas, such as the Last Judgement, see *El Greco: Identity and Transformation* 1999, 350-352, no. V, M. Constantoudaki-Kitromilides. For the use of engravings by El Greco while still on Crete, see *El Greco of Crete* 1990, 146-149, no. 2, 150-155, no. 3, M. Constantoudaki-Kitromilides; Dillon 1995; Constantoudaki-Kitromilides 1995; Constantoudaki-Kitromilides 2002.
75. For the icon of Christ Pantocrator enthroned, by Emmanuel Tzanes, dated 1664, in the Byzantine and Christian Museum, a copy after the icon of the same subject by Angelos (fig. 14) in the Museum of Post-Byzantine Art on Zakynthos, see *Hand of Angelos* 2010, 228-229, no. 62, N. Kastrinakis.
76. For the icon with St John the Theologian and Prochoros by Emmanuel Lambardos, dated 1602, in the Hellenic Institute in Venice, a copy after the icon of the same subject by Angelos in the Sinai Monastery, see *Hand of Angelos* 2010, 224-225, no. 60, M. Kazanaki-Lappa.
77. *The Painter's Manual*, 4.
78. M. Chatzidakis 1944-1945, 424.
79. Six of the drawings from the cycle of the Apocalypse were included in the exhibition *From Byzantium to El Greco* 1987; their entries (nos Ad. 74.a-f), written by L. Bouras, were published in a leaflet accompanying the catalogue.
80. Bouras, Tsigakou 1983. Fifteen drawings by painters from Galatista from the Chatzidakis portfolio were included in the exhibition *Άγιον Όρος-Κειμήλια, Πρωτάτου* hosted at the Mount Athos Centre in Thessaloniki in 2006. *Κειμήλια Πρωτάτου* 2006, introductory essay, 130-131, M. Vassilaki, entries 132-141, I. Varalis, P. Benatou.
81. Panoraia Benatou is involved with the study of the Chatzidakis portfolio.
82. Vassilaki 1995, 44.
83. Vassilaki 1995, 47, pl. 7α.
84. Vassilaki 1995, 47, pl. 7β.
85. M. Chatzidakis 1969-1970, 330-331, figs 99-103.
86. *The World of the Byzantine Museum* 2004, 410-423.
87. *The World of the Byzantine Museum* 2004, pl. 414.
88. Bonovas 2010, 59-73; *Treasures of Mount Athos* 1997, no. 3.1, 202, I. Tavlakis.
89. *Treasures of Mount Athos* 1997, nos 3.2, 3.3, 3.4, 203-205, I. Tavlakis.
90. *Εκ Χιονιάδων* 2004; Bonovas 2010, 75-123.
91. Katselaki, Nanou 2009.
92. Kaplani 2009, 350-359.

I.
The Ancient of Days, the Holy Trinity and the Divine Liturgy

ξι πολου τες γρα

Side A

1. The Holy Trinity
33428 (Ξ 204)
Pricked paper, pasted strips of paper
46.6 x 62 cm
c. 1700

Pricked cartoon with the Holy Trinity: God the Father and God the Word in a circular glory, and higher up between them the dove of the Holy Spirit with open wings. The Ancient of Days and Christ are seated on winged angel heads and rest their feet on wheels. God the Father blesses with outstretched hand, holding a partly unfolded scroll; the Son blesses, his hand in front of his chest, holding an open Gospel book. Both are crowned with cross-inscribed haloes with the inscription *Ο ΩΝ* [The Being]. The dove is depicted in a circular glory; its head, shown in profile, is crowned with a separate halo. In the four corners of the composition, the evangelists are arranged within medallions of succulent tendrils, up to the waist, holding closed Gospel books. Beside them are their symbols (angel, lion, ox and eagle), which face towards the central medallion. Only the figure of Christ has been used.

The iconographic subject, without the corner medallions, occurs in an icon by Emmanuel Tzanes (*c*. 1610-1690) in the G. Tsakyroglou collection (Karakatsani 1980, 78, no. 112; N. Chatzidakis 1983, 32, no. 23) and in works by Theodoros Poulakis (*c*. 1620-1692), for instance in the upper register of an icon depicting the Last Judgement from the church of the Holy Archangels at Grammeno in Ioannina (Rigopoulos 1979, 158-159, no. 27, pl. 110).

Side A

2. The Holy Trinity and Archangels
33430 (Ξ 205Β)
Pricked paper
10.7 x 16.3 cm
17th century

Pricked cartoon featuring two distinct compositions. The first comprises two full-length archangels and the second the Holy Trinity in a medallion. God the Father and God the Son are depicted seated, blessing and holding scrolls; the Father's probably rolled and the Son's unfolded. The dove of the Holy Spirit is placed in a lozenge glory inscribed in a quadrangle. The medallion is surrounded by the four evangelist symbols in the corners – an eagle and an angel at the top, an ox and a lion at the bottom. The symbols are all winged, holding closed Gospel books and facing the central composition. The archangels are depicted in asymmetrical contrapposto: Gabriel, holding a spear with a banner, points upwards; Michael holds a sword in one hand and its scabbard in the other. On the back of the cartoon there are extensive traces of charcoal dust. There are also handwritten notes in black ink: *μαρία*, *ο άνγγελος*, *ο άνγελος*, *αγελος εξαστ…*, *άγγελος εξαστράπιτον τές*… The cartoon has been used. A watermark is partially preserved on the paper: a bunch of grapes.

It does not seem as though the two subjects are related, and it is doubtful whether they were ever used together. For the iconography of the two archangels, see below, cartoons nos 18 and 19; for the iconography of the Holy Trinity, with God the Father and God the Word sharing the throne, see Rigopoulos 1979, 88, note 110 with examples, pl. 110.

3. The Holy Trinity
33431 (Ξ 205Γ)
Very thin paper, probably industrial
7 x 8.4 cm
Mid-19th century

Pencil drawing depicting the Holy Trinity. Christ, in bust, emerges through the clouds. His figure is flanked by the other two members of the Holy Trinity in profile, also blessing. Their shared cross-inscribed halo bears the inscription *Ο ΩΝ* [The Being]. In the top corners there is the inscription: *Η ΑΓΙΑ / ΤΡΙΑC* [The Holy Trinity]. Underneath the composition there is a pencilled note in minuscule: *Παρεκκλήσιον του Δικαιάτου της Σκήτης / του Βατοπεδ(ίου) άγ. Δημήτριος* [Parekklesion of St Demetrios of the Dikaios' quarters of the Skete of Vatopedi].

The dikaiato (the Dikaios' [abbot] quarters) of the Skete of St Demetrios of the Vatopedi Monastery has a parekklesion dedicated to the Dormition of the Virgin (Smyrnakis 1903 [1988], 450; Koufopoulos, Myrianthefs 1996, 215, fig. 174, sketch 29), which may have been founded in the early 19th c. Smyrnakis (*ibid.*) mentions it having an icon with Sts Demetrios, Christopher and Nestor, dating from 1740 (dims 30 x 23 cm), with a representation of the 'triune' Holy Trinity above the figure of St Demetrios and the Annunciation above the figure of St Christopher. A similar rendering of the Holy Trinity, with a three-faced depiction of the head of Christ blessing and holding the sphere of the world, is preserved in an icon from the church of the Hypapante [Presentation of Christ to the Temple] in Argostoli, now in the P. Gerakis collection (Constantoudaki-Kitromilides 1989, 233, fig. 140).

Side A

Side B

Side A

Side B

4. The Ancient of Days and the Holy Spirit
33386 (Ξ 187Γ)
Paper, charcoal, chalk
10.5 x 9.4 cm
18th century

The lines of the drawing, which was made using a pointed tool, have been accentuated with charcoal. God the Father, depicted to the waist, his arms outstretched, emerges through clouds. He is crowned with a cross-inscribed halo and wears a chiton and himation belted at the waist. Below, the Holy Spirit, in the form of a dove with open wings, is placed in a mandorla defined by small upright parallel lines. Traces of brownish-red chalk are visible on the back. Both figures seem to have been used.

The drawing is similar to cartoons nos 5 and 6, but much smaller and features an additional element, the Holy Spirit. The combination of God the Father and the Holy Spirit may come from representations of the Annunciation, the Baptism and/or the Transfiguration. See Rigopoulos 1998, figs 183, 186.

5. The Ancient of Days
33387 (Ξ 187Δ)
Pricked paper, ink, pencil
8.2 x 7.6 cm
18th century

Imprinted and pricked cartoon. Depicted from just below the waist up, God the Father reveals himself through clouds, his arms outstretched. He wears a chiton and himation, belted at the waist, and has a cross-inscribed halo with the apocalyptic inscription: *Ο ΩΝ* [The Being]. This is a scene of divine epiphany that could be derived from several compositions. This cartoon has not been used.

The facial characteristics of God the Father, with drooping lower eyelids, groomed hair and a neatly cut, forked beard, appear identical in cartoon no. 258 with the Tree of Jesse. They are, in fact, reminiscent of the art of Theodoros Poulakis, for instance the face of the Ancient of Days in the icon of the Transport of the Ark of the Covenant in the I. Martinos collection (Rigopoulos 1998, 154-157, fig. 105), as well as that of an elder Ishmaelite in an icon depicting a scene from the life of Joseph in the I. Kaftatzoglou collection (Rigopoulos 1979, 11, pl. 14).

Side A

Side B

Side A

Side B

6. The Ancient of Days
33384 (Ξ 187A)
Pricked paper, pencil
15.4 x 16 cm
18th century

Pricked cartoon, pencil. Depicted to the waist, God the Father reveals himself through clouds, his arms outstretched. He wears a chiton and himation, belted at the waist. He is crowned with a cross-inscribed halo with traces of the inscription *Ο ΩΝ* [The Being]. This is a scene of divine epiphany that could be derived from several compositions. On the back there are traces of brownish-red chalk. The cartoon has been used. A watermark is partially preserved on the paper: two opposing initial Gs.

This cartoon is an enlargement of cartoon no. 5. The facial features of God the Father occur in identical form in cartoon no. 258 with the representation of the Tree of Jesse.

The watermark

7. The Ancient of Days
33385 (Ξ 187B)
Pricked paper, pencil
11.4 x 9.4 cm
18th century

Pricked cartoon, traced with pencil. God the Father is depicted to the waist, revealing himself through clouds. He holds out his hands and bends down to look at earth. He wears a chiton, girded at the waist, and a mantle, fastened by a clasp at the chest; a fold is flapping behind him. This cartoon has not been used.

Bearing considerable iconographic similarity to the next cartoon, no. 8, the facial features of God the Father are strongly reminiscent of the prophet Elijah's. God the Father in cartoon no. 258, which depicts the Tree of Jesse, is depicted in an identical pose and attire.

Side B

8. The Ancient of Days
33388 (Ξ 187E)
Pricked paper, pencil
5.4 x 6.1 cm
18th century

Pricked cartoon, traced with pencil, with the Ancient of Days. God the Father, his hands outstretched in supplication, is shown to just below the waist. The cartoon has been used.

See also cartoons nos 121, 129, 134 and 138. God the Father is depicted in a similar pose in cartoon no. 258, which depicts the Tree of Jesse.

Side A

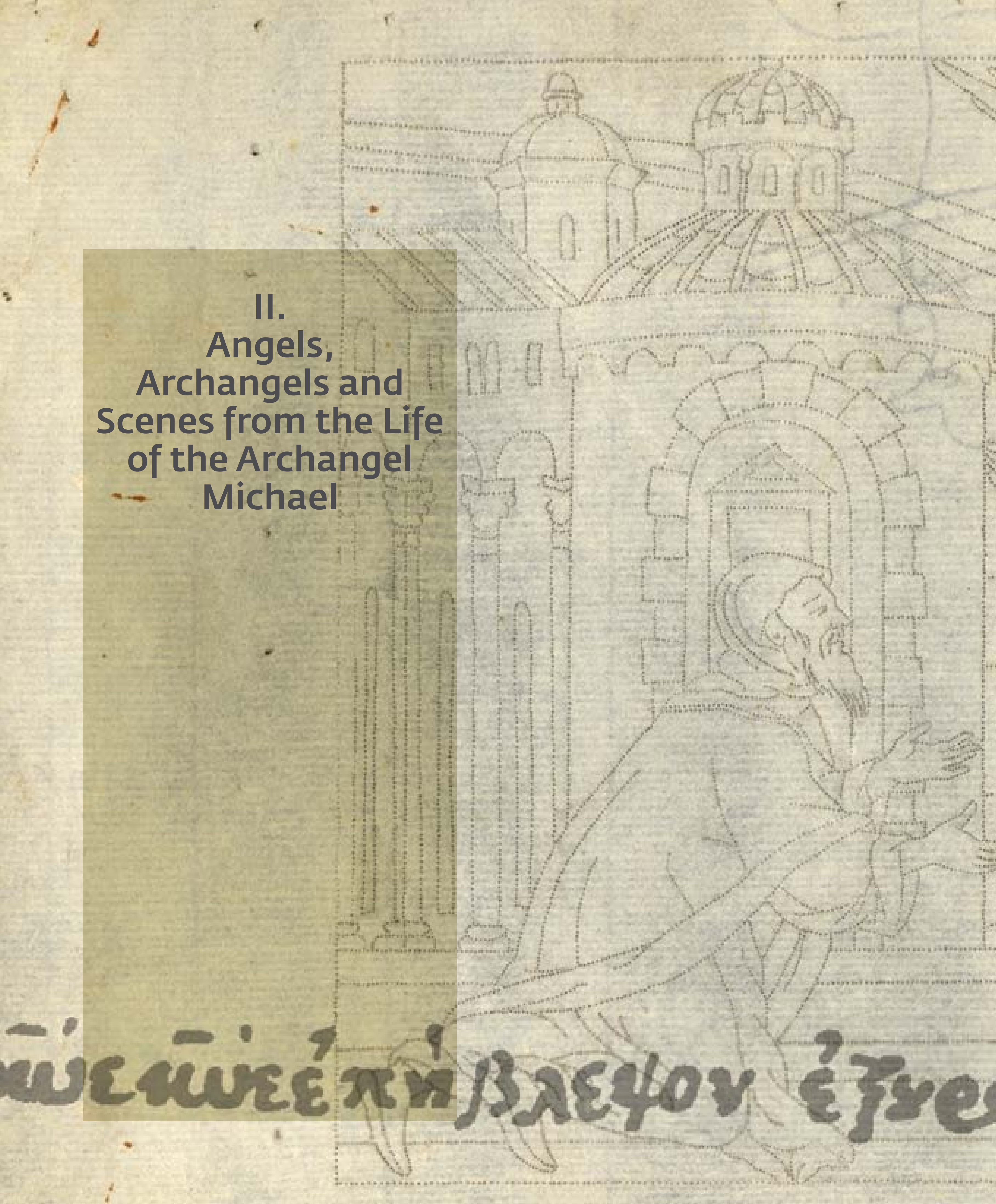
Side A

9. The Divine Liturgy
33160 (Ξ 22)
Paper, pencil, ink
15.7 x 21 cm
18th century

Pencil and black ink drawing depicting the Divine Liturgy. The scene develops in two registers defined by straight lines drawn with pencil and ruler. Inscriptions: *η θεία* (top right) *λητουργία* (bottom left) [The Divine Liturgy], *άλλος ομιος μετά ου ... αγγέλ(ων) ή αγγέλ(οις)* [another similar with ... angel(s)] (bottom right). In the upper register at the right side, an altar with a canopy is depicted. A Gospel book is on the altar, with a fan-holding hexapterygon (six-winged seraph) higher up. Christ, in sacerdotal vestments, is standing in front of the altar and blesses a procession of angel-priests moving from right to left: the first two angels carry an epitaphios-aer [chalice veil] depicting the Lithos [the dead Christ on the stone of unction]; higher up, a hexapterygon with fans is flying, followed by angels holding a Gospel book, a chalice, a large pair of pincers and a cross. In the lower register, the altar is placed to the far left, and Christ as High Priest stands in front of it. He is approached by a procession of five angels, of whom the three nearest to Christ are deacons and the last two priests; between the two groups there is a tetramorph with the evangelist symbols, apparently alluding to the blessing of the Cherubic Hymn: *οι τα χερουβείμ μυστικώς εικονίζοντες ...* [We who mystically represent the cherubim ...]. The first two angels are holding incense burners and staffs; the third one carries the aer [veil] on his shoulders and a paten with an asterisk above his head; the last two are holding a chalice and a cross.

The sheet of paper must have been folded in two at some point, and notes in black ink were made on one side of the back: *άλεβρα – παρ(ά) κατή βθ!* [?] */ θί(ου) / αλεβρά κατευ ...*

For the iconography of this scene, see *The Painter's Manual* 1974, 45; for Late Byzantine examples, see Papamastorakis 2001, 135-165.

II. Angels, Archangels and Scenes from the Life of the Archangel Michael

κυ̃ ϗ οἶδε καὶ ἐπισχε

10. Archangel Gabriel
33146 (Ξ 11A)
Paper, ink
21 x 10.7 cm
17th-18th century

Imprinted cartoon in black and red ink. The Archangel Gabriel is standing frontally, holding a sceptre in his left hand and making a gesture of speech with his right hand. He is wearing leggings and high boots, two short chitons, one over the other, belted at the waist and chest. The long mantle is fastened by a clasp at the chest. The handsome, youthful face is framed by neatly cut hair falling on the shoulders; the halo is defined by a double line. The zigzag geometric shapes of the bright surfaces and gilding are outlined in red ink. Indications for colours are also marked in red ink: *ωσάν σάρκα, λάκα, πρ(άσινο), όχρα ανιχτή, κυ(ννάβαρι)* [flesh-like, lake, green, light ochre, cinnabar]. On the back of the drawing there is the note in majuscule: - - - *Θ(εο)υ Νικολάου Μπεναλδή* [- - - of God, Nikolaos Benaldis], perhaps from a dedicatory inscription with the donor's name.

A cartoon with an identical representation was used for an unpublished icon in the possession of Era Zannou, signed by Argyris Emmanuel from Kalavryta, 1802. For this artist, see M. Chatzidakis 1987, 179 (icon of All Saints at Xilokastro, dating from 1799). There are similarities in ethos, pose and dress between this archangel and the one in the large icon of Gabriel in the D. Loverdos collection, in the Byzantine and Christian Museum in Athens, dating from the 17th c., which bears a later signature of Stephanos Tzankarolas (Acheimastou-Potamianou 1987, 8, no. 9, pl. 9; *Πύλες του Μυστηρίου* 1994, no. 15, K.-F. Kalafatis).

Side A

Side A

11. Archangel Michael

33147 (Ξ 11Β)

Paper, ink

21.05 x 10.7 cm

17th-18th century

Vassilaki 2000a, 72, fig. 67; Vassilaki 2001, 79, fig. 1.

Imprinted cartoon in black and red ink. The Archangel Michael, standing frontally, raises his sword in his right hand, holding the scabbard in his left. He is wearing an impressive military outfit: an ornate cuirass, including facing putti on the abdomen and a mask on the shoulder, leggings and high boots, a long mantle thrown over his left shoulder. His face is framed by neatly cut hair falling to his shoulders; the halo is decorated with a wavy scroll with palmettes. Bright areas are marked in red ink, and colour indications in brown ink: *μαβί, λάκα, όχρα, πρά(σινο), προπλασμός, οσάν τις Παναγίας το έξο* [mauve, lake, ochre, green, flesh-coloured underpaint, like the Virgin's outer].

A cartoon with an identical image was used for an unpublished icon in the Era Zannou collection, signed by Argyris Emmanuel from Kalavryta, 1802. For this artist, see M. Chatzidakis 1987, 179 (icon of All Saints at Xilokastro, dating from 1799). The rendering of the cuirass in particular is reminiscent of older examples dating from the 15th c., of Palaiologan origin.

12. Archangel Michael
33584 (Ξ 300)
Pricked paper, watercolour
54.5 x 38 cm
Second half of the 17th century

Pricked cartoon with the Archangel Michael in armour and harness, depicted full-length, facing front. The sturdy and corpulent archangel is standing on a cloud. His arms are open; he is raising a sword in his right hand and holds an open scroll in the left, in which some of the letters of the inscription survive: - - *ιδ οσον* - -. His outfit has masks on the epaulets and on the gaiters; a winged angel head is on the lower part of the cuirass. His long mantle, flying back on the right side, is fastened at the chest. The youthful face is framed by neatly cut hair, with a crown on top. The halo is decorated with a wavy scroll with palmettes. The contours have all been coated in grey watercolour. At the bottom, there is a later sketch of a bearded monk, accompanied by the inscription: *όσιος πατήρ* [holy father]. The cartoon has been used. The paper bears a watermark: the initials F and T.

The cartoon consists of two pieces of paper pasted together. There are notable iconographic similarities with an icon in the Hellenic Institute in Venice, believed to date from the late 16th c. (M. Chatzidakis 1962, 57, no. 99, pl. 57), as well as with an icon by Michael Damaskenos formerly in the M. van Rijn collection (*Icons and East Christian Works of Art* 1980, pls 106-107). See also cartoons nos 20 and 21.

Side A

Side A

13. Angel
33562 (Ξ 293B)
Paper, watercolour, chalk
14.6 x 10.9 cm
18th-19th century

Drawing in grey watercolour, bearing an image of a full-length angel bowing in reverence. The angel is facing to the left, leaning slightly forward and bringing his two hands crossed on his chest. The drawing has been coated on both sides with brownish-red chalk.

Side A

14. Angel
33565 (Ξ 295A)
Pricked paper
19.5 x 14 cm
18th century

Pricked cartoon with a full-length angel holding the ends of an open scroll in both hands. He is also holding, in his right hand, an object, perhaps a trumpet, a candle or a branch, which is only partly visible. The cartoon has been lightly used. A small part of a watermark is preserved on the paper.

The angel figure may have formed part of a scene from the Apocalypse or accompanied a figure of a saint. See, for instance, the angels surrounding St Spyridon in his biographical icon in the A. Velimezis collection, which bears the signature of Nikolaos Kallergis and the date 1744 (N. Chatzidakis 1998, 316-353, no. 46).

15. Archangel
33581 (Ξ 299A)
Industrial paper, pencil
22 x 17.7 cm
Late 19th – early 20th century

Pencil sketch on fairly thick industrial paper, depicting the full-length figure of an archangel. The archangel, in three-quarter view, holds a trumpet in one hand and a flaming sword in the other. He is depicted in armour, with a cuirass and masks on the epaulets, a mantle secured across the chest and a helmet with a feather plume.

In all probability, this is a depiction of the Archangel Michael from a scene of the Last Judgement. An archangel of similar attitude and pose, holding a flaming sword in his right hand and with a similar helmet on his head, occurs in an engraving by Jan Sadeler depicting the scene of the Enthronement of the Son on the right hand of the Father (Rigopoulos 1979, pl. 118), which is reproduced in a 17th-c. icon that has been on the market (Michalarias 1991, no. 74). The archangel's military outfit shares similarities with that of Michael in the icon of the same subject by Leos Moschos, dating from 1653, now in the M. Latsis collection (*After Byzantium* 1996, 166-171, no. 40, fig. on p. 170); the Jewish priests hold trumpets with a horn that forms a circle in the icon depicting the Fall of Jericho, a signed work by Theodoros Poulakis (Rigopoulos 1979, pl. 5).

Side A

Side A

16. Archangel
33564 (Ξ 294B)
Pricked paper
13.7 x 11.1 cm
18th century

Pricked cartoon with an archangel bowing in reverence and holding a candle in each hand. The archangel, his wings closed, is depicted in armour, with a long mantle fastened at the chest. The cartoon has been used.

This may be an angel bowing in reverence beside the deathbed of the Virgin, from a representation of the Dormition (see cartoon no. 268, in which, however, the angels have their hands covered in cloth).

Side A

17. Archangels Michael and Gabriel
33563 (Ξ 294A)
Paper, pencil
17.4 x 17.2 cm
18th century

Pencil sketch depicting the two archangels standing opposite each other, each holding large candlesticks and leaning the upper part of their torsoes forwards. They are in armour with a scaly cuirass, a mantle fastened by a clasp over the shoulder or at the chest, and tall gaiters reminiscent of those worn by soldiers or angels in engravings by Jan Sadeler. A watermark survives on the paper: a coat of arms.

The drawing of the archangel on the right is more complete than the one on the left.

18. Archangels Michael and Gabriel
33582 (Ξ 299Β)
Pricked paper, ink
11 x 10.9-11.9 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with two full-length archangels, facing front. Michael, in armour, is holding a sword in his right hand and clutching its scabbard in his left. Gabriel, with a double short chiton and mantle, is blessing and holding a sceptre. The outlines of the composition have been traced with brown ink. This cartoon has not been used.

For the iconography of the two archangels, see cartoon no. 2.

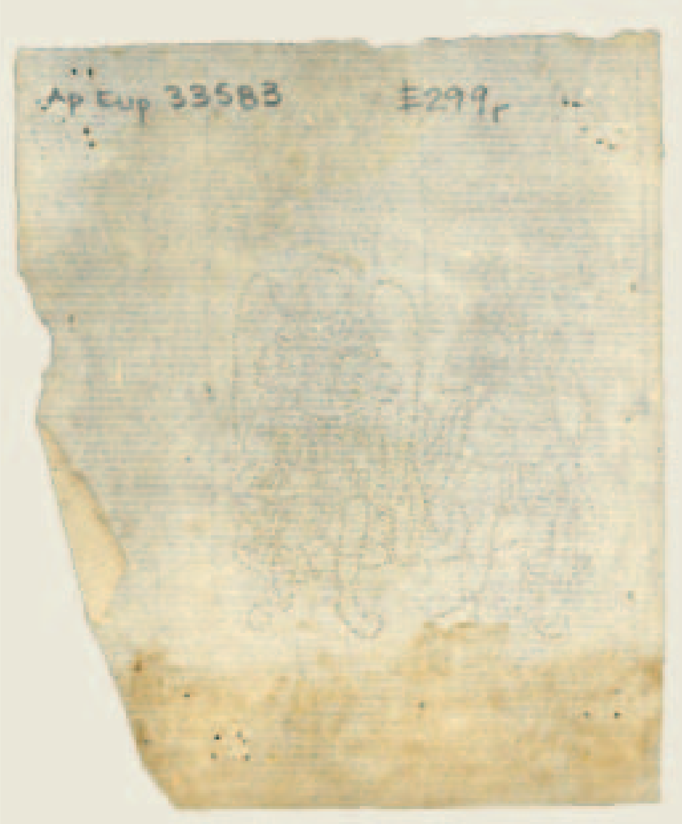

Side B

19. Archangels Michael and Gabriel
33583 (Ξ 299Γ)
Pricked paper
9.6 x 8.1 cm
18th-19th century

Pricked cartoon featuring the two archangels, full-length and facing front. Michael, dressed in armour, is holding a sword, and Gabriel, in a double short chiton, is carrying a sceptre. The pricked outline of Gabriel is incomplete. This cartoon has not been used.

For the iconography of the two archangels, see cartoon no. 2.

Side B

Side A

20. Archangels Michael and Gabriel

33560 (Ξ 292)
Pricked paper, ink
54.3 x 44.7 cm
18th century

Imprinted and pricked cartoon with the two archangels, standing, facing front, resting on clouds. Their corpulent young faces are framed by neatly cut hair topped with crowns and haloes. Both bear mantles strapped at the chest and wear high boots with circular plates. Michael, on the right, has a military outfit with a richly ornamented cuirass, adorned with masks on the epaulets and a hexapterygon amidst rich floral decoration. There are masks on his gaiters as well. He holds open in his right hand a scroll and a raised sword in the left, resting on his shoulder. Gabriel, on the left, wears a more simple outfit, consisting of two chitons, one with tight sleeves that reaches to the knees and on top of that another, with loose sleeves to just below the waist. He is making a gesture of greeting with his left hand; in his right he must have held a sceptre, resting on his shoulder, but which has not been indicated. The embossing of the faces seems to have been traced with black ink. Between the two figures, a faint rough pencil sketch can be seen. On the back there is a brushstroke of green paint. This cartoon has not been used. The paper bears a watermark: the initials G, M and T, and a coat of arms.

A strip of paper has been pasted at the bottom of this sheet. For the iconography, see cartoon no. 21.

21. Archangels Michael and Gabriel
33585 (Ξ 301)
Pricked paper
61.8 x 43.9 cm
c. 1700

Pricked cartoon on two pieces of paper pasted together, depicting the two archangels standing on clouds. Michael is depicted in a three-quarter pose; Gabriel is frontal. Both wear their hair tied with a ribbon, and Gabriel is crowned. Michael raises a sword in his right hand and holds an open scroll in the left; he wears military attire, with masks on the epaulets and gaiters, and a cuirass with a hexapterygon in the middle. Gabriel, holding a sceptre, makes a gesture of greeting. He wears two chitons, one of which is adorned with a winged head of an angel in an elongated patch at chest height. The haloes are dotted, with flowers in curling tendrils. The outlines and main features of the figures have been traced in thick pencil. In Michael's scroll a later reminder has been inscribed: *προς τον φιλογενέστατον κύριον κυρ νικόλαον* [to the noblest Mr Nikolaos], printed so as to be legible when the back side of the cartoon is up. There are extensive traces of charcoal on the back of the cartoon due to use. The paper has a watermark: a coat of arms with the initials V and B (almost the same watermark as cartoon no. 207 with the Doubting of Thomas).

Side B

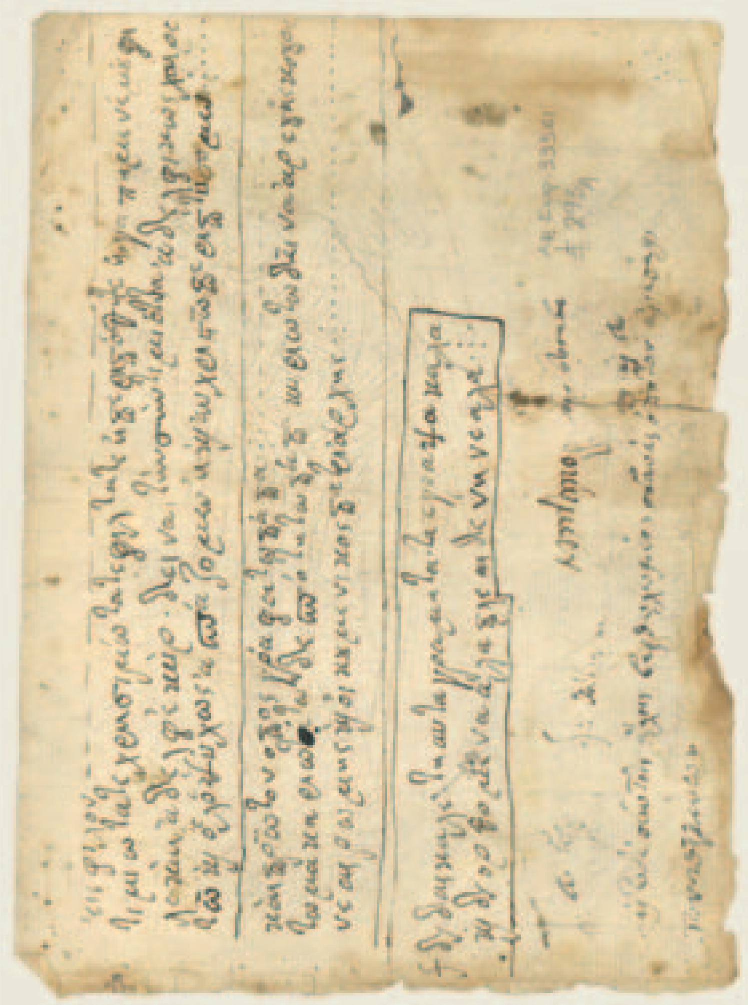

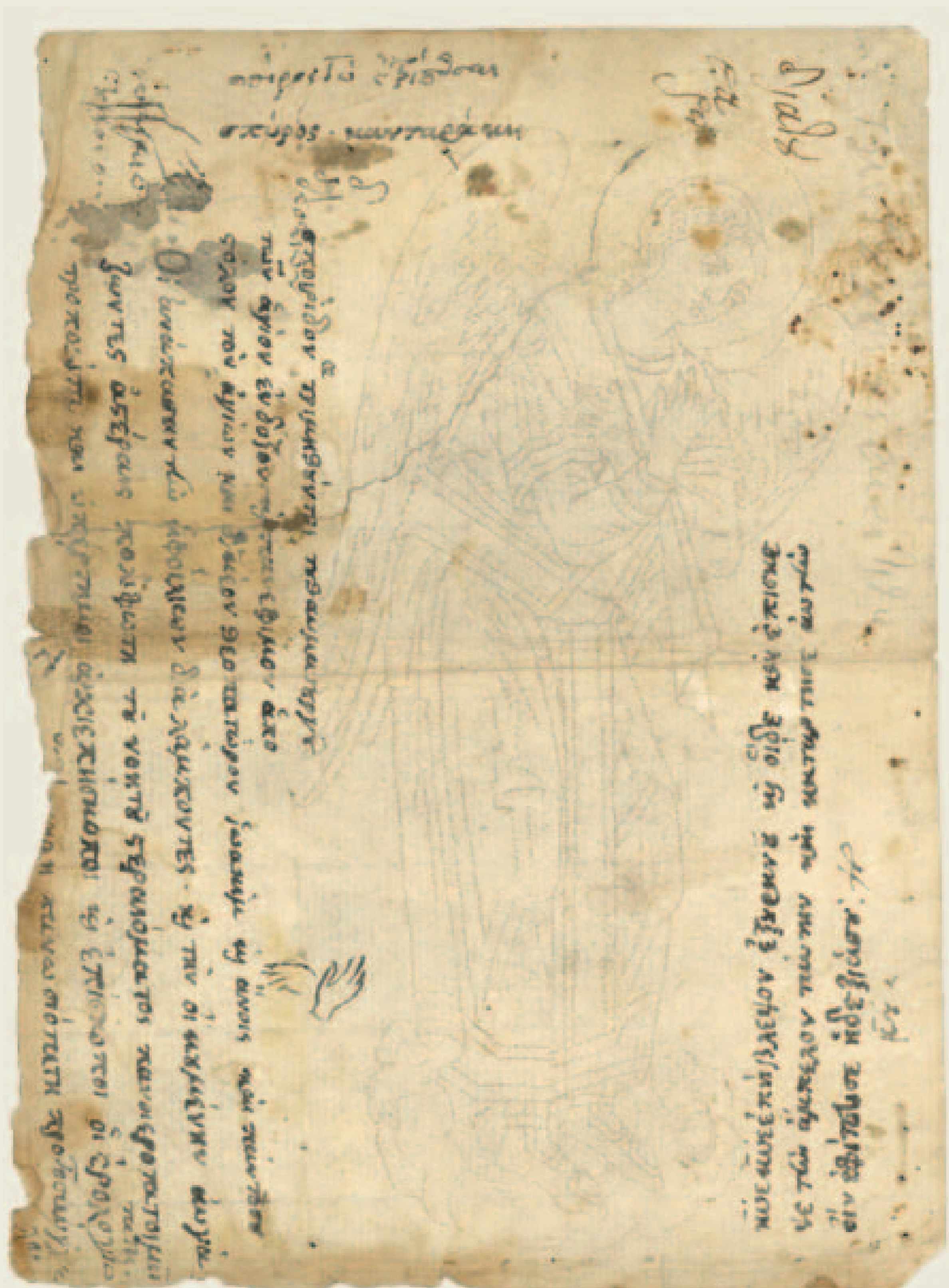
Side A

22. Angel
33561 (Ξ 293A)
Pricked paper, ink
20.5 x 15.1 cm
Late 17th century

Pricked cartoon with a full-length angel bowing in reverence. The angel, standing on a cloud, is facing to the right. He leans slightly forward and crosses his hands in front of his chest. He wears a chemise, a long, short-sleeved chiton surrounded by a long, jewelled scarf (loros), and luxurious footwear. Numerous notes on both sides of the paper were made later, and small sketches of hands in prayer have been drawn in black ink. This cartoon has not been used.

The figure of the angel in imperial garments seems to have crystallised in Cretan painting in the 15th c., as indicated by the famous icon of Our Lady of the Angels in the Benaki Museum, attributed to Nikolaos Ritzos (Fotopoulos, Delivorrias 1997, fig. 459; *From Byzantium to Modern Greece* 2005, 52-53, no. 11, A. Drandaki). Of similar iconography are the angels flanking the Virgin in the icon of the Virgin and Child Enthroned with Oikoi (stanzas) of the Akathistos Hymn in the Korgialenios Library in Cephalonia (Constantoudaki-Kitromilides 1989, 231, fig. 76), the Archangel Michael in an icon in the Benaki Museum with a (possibly) fake signature of Stefanos Tzankarolas (Xyngopoulos 1936b, no. 42) and its pair, with the Archangel Gabriel, in the Musée d'Art et d'Histoire in Geneva (Frigerio-Zeniou 1995, 96-97; Frigerio-Zeniou, Lazović 2006, 53-55, no. 14). Angels in imperial vestments lean forward and bring their hands crossed on the chest in the compartment with the Platytera in the upper register of the icon depicting *In Thee Rejoiceth* by Theodoros Poulakis in the Byzantine and Christian Museum in Athens (Rigopoulos 1979, 89, figs 126-127, 133); they are more closely related to the archangel in this cartoon, as shown by the pricking of the drapery and the clouds.

Side B

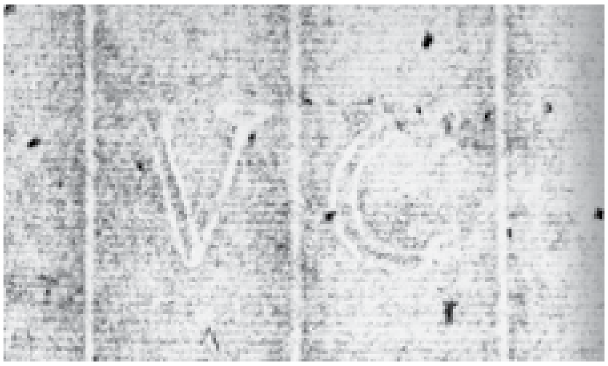

Side A

23. Angel
33566 (Ξ 295B)
Pricked paper
29 x 14.7 cm
Early 18th century

Pricked cartoon with a full-length angel holding an open scroll in one hand and a quill pen in the other. This is possibly derived from a scene of the Revelation. This cartoon has not been used. The paper preserves a watermark: the initials V and G.

The sheet comes from the van Gangelt paper mill in Amsterdam, which dates back to 1670 (Vassilaki 1995, 53, note 47; Vassilaki 2002, 312).

The watermark

Side A

Side A

24. Angel
33570 (Ξ 296Δ)
Pricked paper, watercolour, pencil
12 x 7.1 cm
18th century

Pricked cartoon with a full-length angel kneeling on a cloud, his hands outstretched presumably to frame the halo of the Virgin or of a saint. The outline of the figure has been traced with pencil and black watercolour. A piece is missing from the middle of the composition. This cartoon has not been used.

An angel, also kneeling on a cloud, with a similar mantle fastened by a clasp at the base of the neck, features in an icon of the Virgin of the Passion in the church of St Constantine at Paroikia on Paros, dating from the second half of the 17th c. (Orlandos 1964, 83, pl. 42).

Side A

25. The Hospitality of Abraham
33227 (Ξ 71)
Paper, pencil
21.3 x 17 cm
18th century

Imprinted cartoon supplemented with a pencil drawing depicting the Hospitality of Abraham, as narrated in Genesis (18: 1-8), which took place by the oaks of Mamre. In the centre of the composition is a rectangular table with dishes and eating utensils, on the three sides of which are seated three angels. A dog is pictured in front, low on the ground. The background is occupied by a three-sided building with arched openings and a tile roof. The back of the cartoon has been rubbed with brownish-red chalk. The paper bears an unidentified watermark.

For the iconography of this scene in Byzantine art, see Koukiaris 1989, 106-110, and more recently Baltoyanni 2003, 103-119, nos 16-19.

26. Angel
33567 (Ξ 296A)
Pricked paper
21.8 x 15.8 cm
18th century

Pricked cartoon depicting an angel emerging through clouds. He is pointing up with one hand, where apparently there was at least a semicircle of heaven, and holding a branch in the other. The cartoon has been used. The paper bears a watermark: a bird.

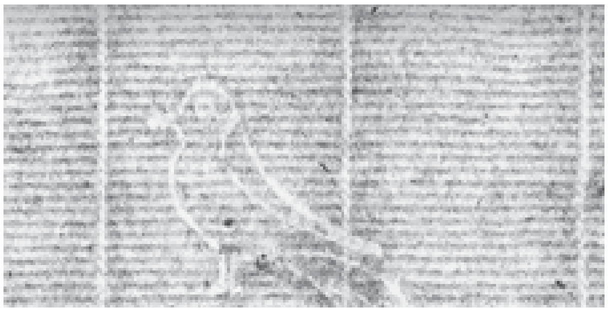
Angels flying and holding a palm branch or a wreath are commonly featured in depictions of martyr saints or scenes of martyrdom, as indicated by cartoons nos 31 and 302. The figure of the angel shares iconographic elements with those depicted on either side of the Virgin Hodegetria in a two-register icon dating from 1829 in the collection of the church of Katapoliani on Paros (Mitsani 1996, 76-77, no. 32).

Side A

Side B

The watermark

Side A

Side B

27. The Meeting of the Archangels
33569 (Ξ 296Γ)
Paper, watercolour
14.2 x 9.7 cm
19th century

Drawing depicting the Meeting of the Archangels, in a medallion. Only the first two archangels in the composition have been depicted; they are holding a medallion with an image of Christ Pantocrator in bust. Ruled framing lines have been drawn in black watercolour across the drawing. On the back of the paper there is a calculation, as well as two flower designs in green paint.

28. Scene from the life of Archangel Michael
33505 (Ξ 259)
Pricked paper
19.2 x 14.4 cm
Late 17th century

Pricked cartoon with the archangel leading three men on horseback. The figures are set in a plain that includes a walled city at the top left and foliage at the top right. In the left section, Michael, full-length, with opened wings, points up with one hand and in the other holds the reins of a horse, ridden by an elderly person with a long beard. Behind him can be seen the faces of the other two men, one middle-aged with a rich beard and the other young, perhaps with a short beard. The archangel wears a long chiton and a short, sleeveless garment; he stands on a cloud and is crowned with a halo. The first horseman wears Renaissance travel clothing, a hat and boots. The cartoon is unused.

The scene is difficult to identify. It might depict the Meeting of the Archangel with the Seer Balaam or the Escort of the Three Magi to Bethlehem. When the taxiarch meets Balaam, he is usually on foot, the same as here, but the seer has no followers (Archontopoulos 1987; Koukiaris 1989, 34, 126-128). On the contrary, when Michael is depicted leading the Three Magi, he is also depicted on horseback (see Garidis 1972, 36-39).

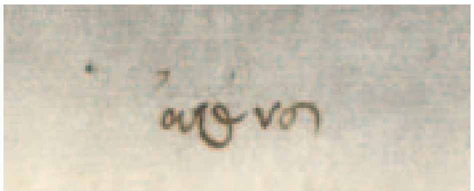

Side A

Side A

29. The Miracle at Chonai
33508 (Ξ 262)
Pricked paper
15.3 x 21.5 cm
Painter: Athanasios
Late 17th century

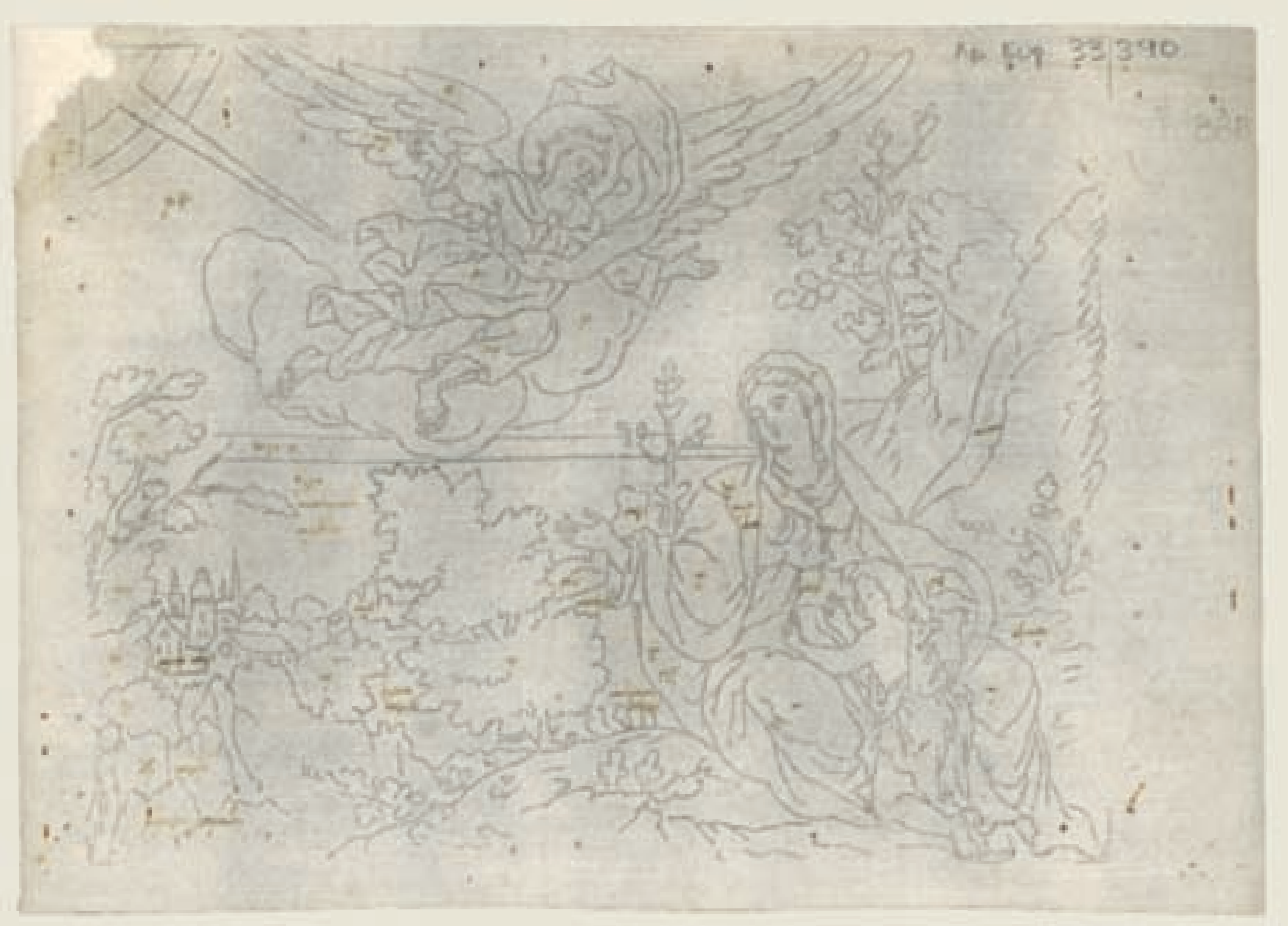
The artist's signature

The watermark

Pricked cartoon with the Miracle at Chonai from the series of Archangel Michael's appearances-miracles. On the left, Archippos, in monastic vestments, kneels on the steps of the Late Renaissance style church of the Archangel: a pericentric, domed annexe with a large entrance, connected to a pitch-roofed, domed basilica. The caretaker-monk spreads his hands imploringly at the archangel, who strikes the ground with his staff to create a funnel in which to absorb the menacing stream of water. The taxiarch is shown in armour, his wings open. In the background on the right, above a tree with lush foliage, there is a distant landscape with the town of Chonai, built behind hills. In the sky, three parallel zigzag lines suggest the horizon. On the back, charcoal from use of the cartoon; at the bottom the signature in ink: *Αθ(α)ν(άσι)ος* [Athanasios]. A watermark is partially preserved on the paper: a picador.

For the story of the miracle, see *Θησαυρός* 1851, 197. For the iconography, see Xyngopoulos 1959; M. Chatzidakis 1985, 71; Koukiaris 1989, 163-170.

Side A

30. Hagar and Ishmael
33390 (Ξ 188B)
Pricked paper
14.3 x 20.3 cm
Painter: Athanasios
Late 17th century

Pricked cartoon with the scene of the Appearance of the Archangel Michael to Hagar and Ishmael, from the series of the taxiarch's appearances-miracles. The archangel is carried by a cloud, his arms outstretched and wings open. One of his hands points at the semicircle of sky from where a light beam emanates. He is wearing a long chiton and a mantle fastened by a clasp at the chest, wrapped in front and waving high. Hagar, in loose clothing, is pictured seated in a paradisiacal landscape with lush vegetation. Little Ishmael, dressed in a small chiton that leaves one shoulder bare, is kneeling in his mother's arms, crying and asking for water. In the background, there is a distant town landscape. There are colour indications in thin brown ink: *μαβί*, *οξί ανοιχτό*, *όχρα*, *πρ(άσινο)*, *οσάν σάρκα*, *λι(νό)* [mauve, intense light, ochre, green, flesh-like, pale yellow-brown]. On the back of the paper the signature: *Αθ(α)ν(άσι)ος* [Athanasios]. A watermark is partially preserved on the paper: the initial C.

For the story of the Hagar and Ishmael episode, see *Θησαυρός* 1851, 188. The drawing, especially of the angel, is reminiscent of the art of Theodoros Poulakis.

Side A

Side B

31. The Three Boys in the Fiery Furnace
33225 (Ξ 69B)
Pricked paper, ink
19.8 x 14.5 cm
Late 17th century

Imprinted and pricked cartoon with the three boys in the fiery furnace, from the series of the appearances-miracles of the Archangel Michael. On the back, at the top edge of the composition, the inscription in black ink (upside down): *Ο ΑΡΧΙCΤΡΑΤΙΓΟC ΕΙC Τ(ΗΝ) ΚΑΜΙΝΟΝ ΔΡΟCΙΖΕΙ ΤΟΥC ΤΡΟΙC ΠΑΙΔΑC* [The chief-commander cools the three boys in the furnace]. In the right of the composition there is the furnace, a rectangular structure built of uniform carved stone; inside it, the three young men, emerging from the waist up, nude, on the flames of the pyre, which is rendered as a glory. From the top, Michael descends through clouds, holding a palm branch in one hand and pointing with the other towards the upper-left corner of the image, where Christ blessing emerges through clouds. To the left of the furnace, a group of Babylonian magnates with their escort (the trumpets of two soldiers can be seen), led by King Nebuchadnezzar, wearing a crown, holding a sceptre and addressing the embarrassed supervisor of the furnace. In several places there are indications for colours in thin print. Both the contours and lines of the gilding have been made with red and black ink. A watermark is partially preserved on the paper: the initials C, B and C.

For the story of the miracle, see *Θησαυρός* 1851, 194; for the iconography of the episode in Byzantine art, see Koukiaris 1989, 138-142. The iconographic elements of the image are reminiscent of work by Theodoros Poulakis, but no icon of his depicting this episode is known. A different model was adopted by the painter of the parapet with the same subject of the iconostasis of the church of the Dormition of the Virgin in Mantzavinata, in Cephalonia (Rigopoulos 1979, 115-116, pl. 148). The inscription lettering, however, is reminiscent of that of the inscription in cartoon no. 33, signed by Athanasios and akin to the style of Theodoros Poulakis.

32. The Sacrifice of Abraham
33389 (Ξ 188A)
Pricked paper
14.3 x 20.2 cm
Painter: Athanasios
Late 17th century
Bouras 1994, 361; Vassilaki 2000b, 201.

Pricked cartoon with the Sacrifice of Abraham, which forms part of the series of the appearances-miracles of the Archangel Michael. The scene takes place in a landscape with low elevations and trees; a walled city can be seen in the distance. Abraham is depicted kneeling in front of a built altar, where a ram can be seen on wood wrapped in flames. Isaac is shown opposite him, kneeling in supplication. Abraham is depicted in Renaissance clothes, a chiton and a long himation that waves back; Isaac is in only a himation that leaves the left side of the torso uncovered. The taxiarch emerges out of the clouds above the altar, with open wings and a gesture indicating the prohibition of the child's sacrifice. On the ground lie a sword, a piece of clothing and a vase. In the middle ground, bottom left, the attending servants are depicted: a horseman rests, leaning on his horse, and a soldier is seated on the ground beside him. On the back of this cartoon, there are colour indications in thin brown ink: *οξί ανιχτό*, *πράσινο*, *όχρα*, *μ(αβί) ανιχ(τό)*, *βαθίτερο*, *πλέον βαθίτερο*, *οξί με όχρα*, *θρ(ανί)*, *οσάν σάρ(κα)* [intense light, green, ochre, light mauve, darker, even darker, (?), flesh-like], etc.; also, the signature: *Αθ(α)ν(άσι)ος* [Athanasios]. The cartoon has been lightly used. A watermark of illegible initials is partially preserved on the paper.

For the story of the miracle, see *Θησαυρός* 1851, 188; for the iconography of the episode in Byzantine art, see Koukiaris 1989, 111-113. The main composition of the cartoon is reminiscent of works by Theodoros Poulakis; this painter, though, follows a different model in the two known depictions of the scene: in the icon in the A. Tsatsos collection (Drandakis 1976, 215-217, fig. 12) and in a compartment of the icon depicting *In Thee Rejoiceth* in the Benaki Museum (Xyngopoulos 1936b, 56, pl. 27; Rigopoulos 1979, 25, pl. 39). The altar of the holocaust, the pyre and the ram, Isaac's pose, and the two attendant servants in the middle ground are rendered in a completely identical way with those in the icon in the A. Tsatsos collection. The attending servants especially may have been copied after an engraving by Jan Sadeler of a drawing by Martin de Vos depicting the Sacrifice of Abel (Drandakis 1976, 216-217, fig. 17); the figure of Abraham and the altar of sacrifice are adopted almost unchanged in a compartment with the prayer of the prophet Elijah in front of an altar in the well-known biographical icon of the prophet from his church at Ano Korakiana, Corfu, now in the Byzantine and Christian Museum in Athens (Rigopoulos 1979, 22-23, fig. 38, and 215, note 11, where it is remarked that it is a copy of the copperplate T.418.7 in the Gennadius Library, Athens, with Abraham before the altar; Vocotopoulos 1990, 132, no. 90, fig. 246).

Side A

Side B

33. Archangel Michael Preventing the Devil from Claiming the Dead Moses
33224 (Ξ 69A)
Pricked paper, ink
19.9 x 14.5 cm
Painter: Athanasios
Late 17th century
Bouras 1994, 361; Rigopoulos 1998, 93, fig. 38; Vassilaki 2000b, 201.

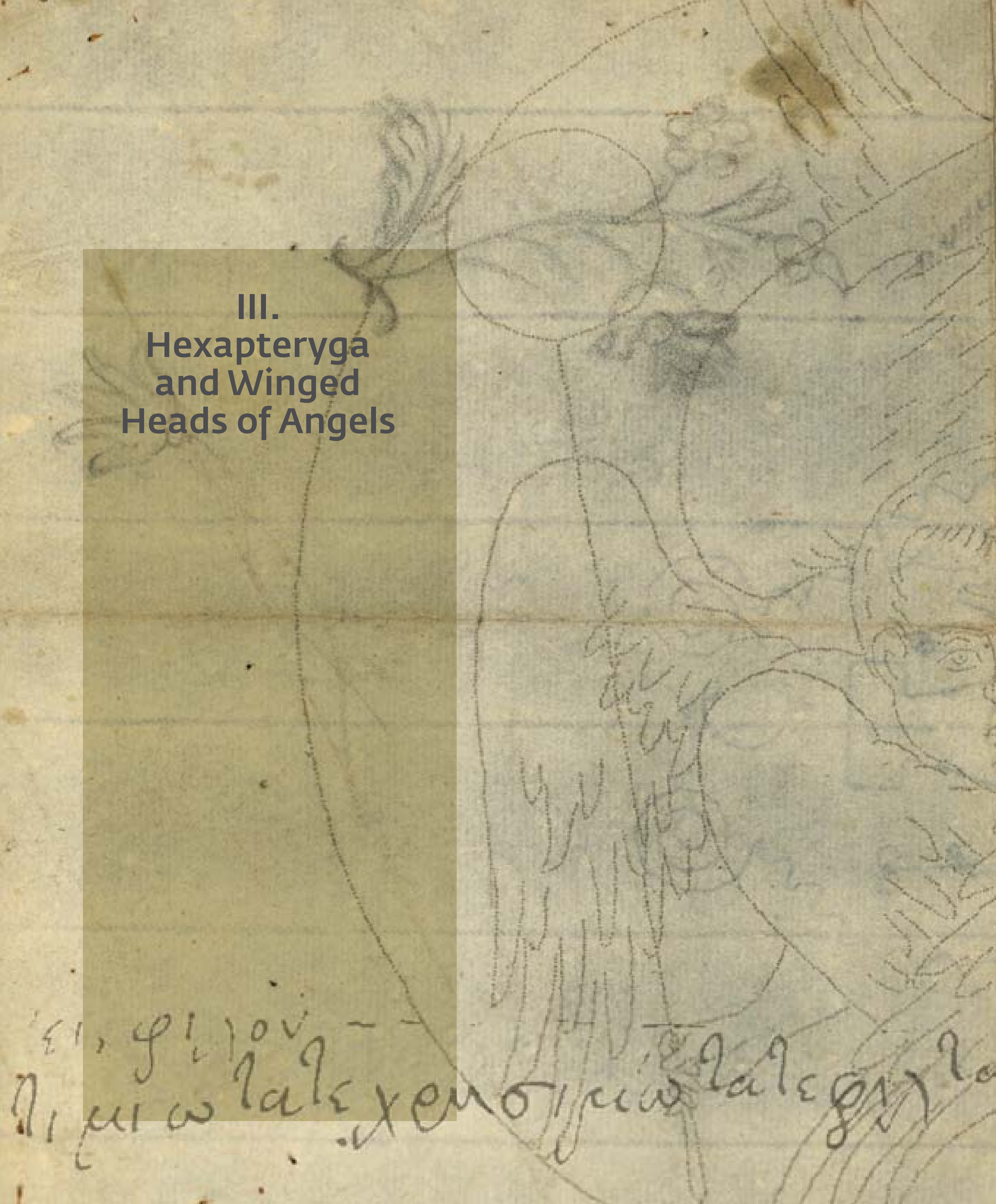
Imprinted and pricked cartoon depicting a scene from the series of the appearances-miracles of the Archangel Michael. On the upper edge there is an inscription (written upside down): *Ο ΑΡΧΙCΤΡΑΤΙΓΟC ΕΠΕΤΙΜΑ Τ(ΟΝ) ΔΙΑΒΟΛΟΝ ΤΟΥ ΜΗ ΗCΕΛΘΕΙΗ ΕΙC Τ(ΟΝ) ΜΩΥCΙΝ* [The chief-commander was rebuking the devil to not enter the (dead body of) Moses]. The scene is set on a hill slope. In the foreground, in the lower register of the composition, Moses lies dead, and one angel is lifting him up by the shoulders. On the left, further back, the Archangel Michael prevents the devil from approaching. Moses is depicted in a chiton and himation; the angels' wings are open (a small cross crowns the archangel's hair); the demon is nude, with open wings, horns and tail. In the middle ground, on the plateau at the top of the hill, Moses kneels praying to God, who emerges with open arms through clouds: it is probably the scene of God's command to the pharaoh for Jews to depart from Egypt. In the background, the landscape includes a building (a wall gate?), hills and trees. The outlines and details of the faces and clothing of the figures have been made with red and black ink. On the back, in black ink, there are abbreviations of colours and the signature: *Αθ(α)ν(άσι)ος* [Athanasios]. The cartoon has been used. The paper bears a watermark: a rosette.

For the story of the miracle, see *Θησαυρός* 1851, 190. The image faithfully reproduces an engraving by Jean Wierix (Mauquoy-Hendrickx 1978, fig. 63), probably as adopted in an icon or a series of icons with the life of the Archangel Michael by Theodoros Poulakis. The scene may be linked with the cycle of the life of Moses, as it can be reconstructed from three icons of similar dimensions in the A. Tsatsos collection (it may be a large icon that was divided) painted by the artist, although this composition is either escaping notice or no longer extant. At least five images must have framed the icon of the prophet: 1. Moses asking for permission for the Israelites to leave Egypt; 2. The crashing of the Tablets of the Commandments; 3. The delivery of the Tablets of the Commandments; 4. The Martyrdom; and 5. The Death of Moses and the expulsion of the devil (scenes 1 and 5 are known to us from surviving inscriptions only). See Drandakis 1976, 217-225, figs 13-15, 19, 20; Rigopoulos 1998, 160-161. The main episode in the cartoon is iconographically related to the rendering of the Dormition of a Dikaios in a panel on the iconostasis of the church of St Barbara at Pigadakia, on Zakynthos, dating from the early 18th c. (Rigopoulos 1998, 92-93, pl. 17, fig. 37). The secondary episode of the prayer of Moses is similarly rendered in the icon in the A. Tsatsos collection with the scene of the representation of Moses to the Pharaoh (Drandakis 1976, 219, with reference to a copied engraving by Jan Sadeler based on a drawing by Martin de Vos).

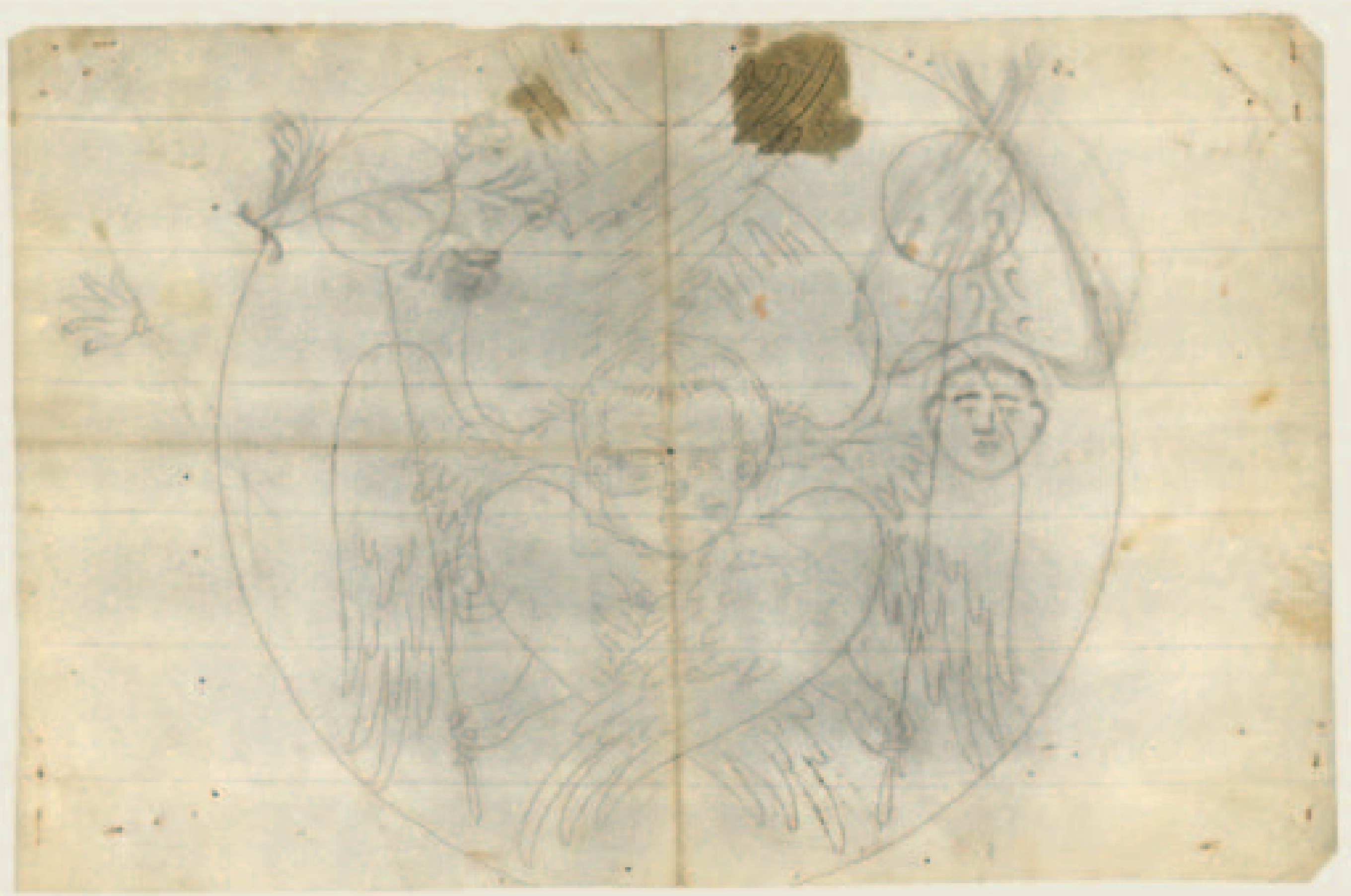

Side A

Side B

III. Hexapteryga and Winged Heads of Angels

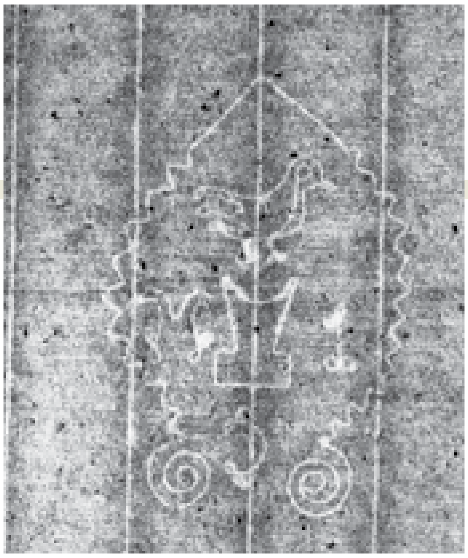

Side A

34. Hexapterygon
33571 (Ξ 297A)
Pricked paper, charcoal
19 x 28.8 cm
18th century

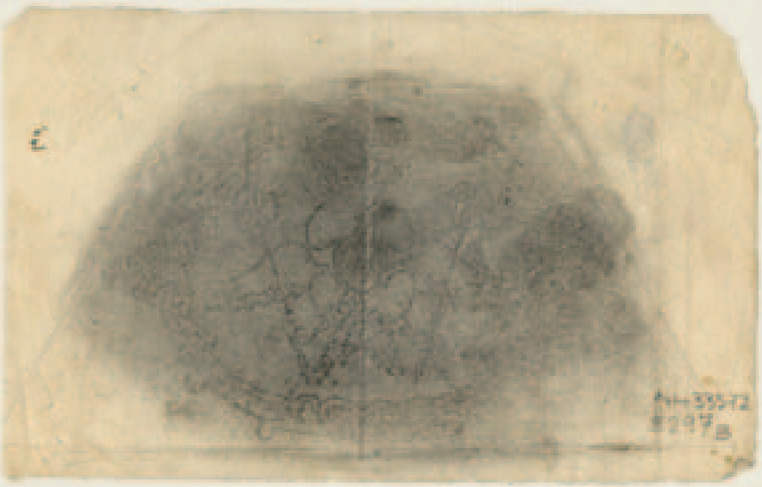
Pricked cartoon with a hexapterygon (six-winged seraph) in a medallion. There is a fleshy child's head surrounded by angel wings that intersect above and below, open on the sides. The hexapterygon holds a fan in each hand. On the paper, pencil drawings of a hexapterygon and a flower. The cartoon is extensively used on the back, where there are traces of charcoal. The paper bears a watermark: a coat of arms.

The watermark

Side A

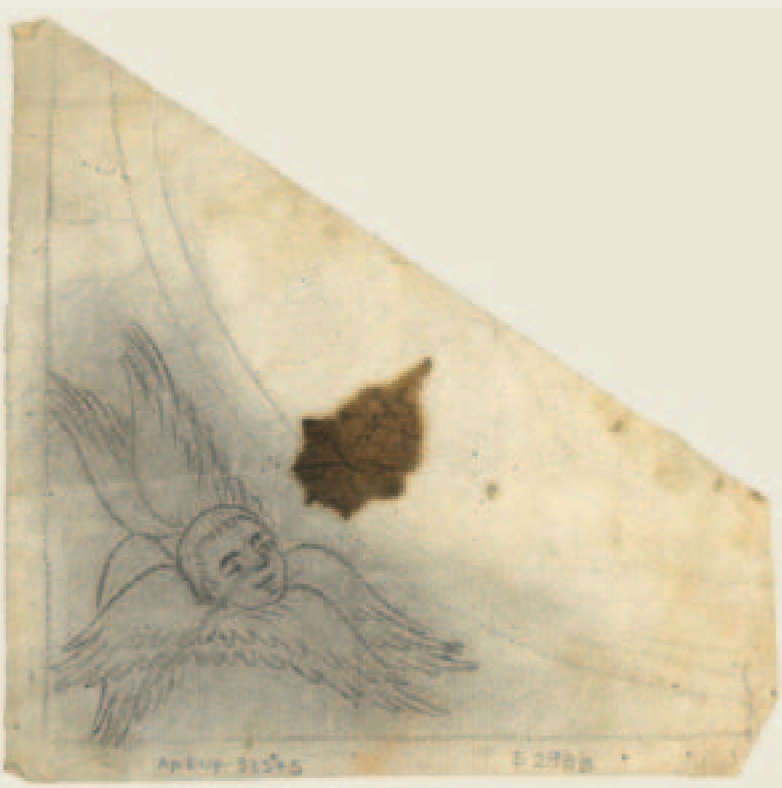

Side B

35. Cherub in frame
33572 (Ξ 297B)
Pricked paper
9.8 x 15.6 cm
18th century

Pricked cartoon with a hexapterygon in a cartouche for an embroidered cuff. A fleshy child's head is surrounded by angel wings that intersect above and below, open on the sides. He holds a fan in each hand, meant to contain inscriptions (only traces of letters are visible). The entire composition is placed inside a pricked trapezoidal frame, which clearly suggests that the cartoon was intended for an embroidered cuff. At one end of the cartoon, there is a pencil sketch of a head of Christ with a mitre. Only the hexapterygon has been used. The paper bears an unidentified watermark.

A similar hexapterygon is depicted in the bottom of an embroidered epigonation, dating from the 16th c., from the Paleokastritsa Monastery, on Corfu (Theochari 1994, 216-217, fig. on p. 215).

Side A

36. Hexapterygon
33575 (Ξ 298B)
Pricked paper, watercolour
15.1 x 15.4 cm
18th-19th century

Pricked cartoon probably derived from a larger sheet of paper that was cut into pieces at some point. The cartoon bears a hexapterygon adorning a triangular compartment, perhaps from the corner of a rectangular or lozenge-shaped epigonation. A child's head is surrounded by three pairs of wings arranged so as to fill the available space. On the back, the outline of the pricked drawing has been coated in grey watercolour. Only the hexapterygon has been used. A watermark is partially preserved on the paper: hats.

37. Cherub in frame
33573 (Ξ 297Γ)
Pricked paper
9.8 x 12.7 cm
18th century

Pricked cartoon with a hexapterygon in a cartouche for an embroidered cuff. A child's head is surrounded by angel wings; he holds an inscribed fan in each hand. The entire composition is inscribed in a pricked trapezoidal frame, indicating that the cartoon was intended for an embroidered cuff. The cartoon is unused.

It is identical to cartoon no. 35, from which it appears to have been derived.

Side A

38. Hexapterygon
33574 (Ξ 298A)
Pricked paper
12.3 x 10 cm
18th-19th century

Pricked cartoon featuring a hexapterygon. A fleshy child's head is surrounded by angel wings that intersect above and below, while facing frontwards on the sides. On the back there is a note in black ink: *μάθετε απ' εμού* [learn from me]. This cartoon has not been used.

Side A

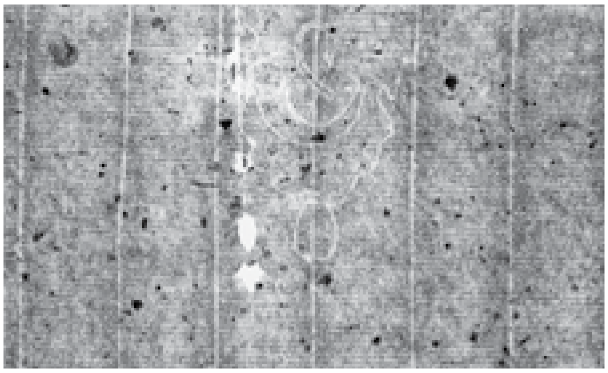
Side A

Side B

39. Hexapterygon and winged angel head
33577 (Ξ 298Δ)
Pricked paper
19.6 x 14.4 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with a hexapterygon and a winged angel head. Both angels have identical full-rounded faces, around which their wings are arranged. The hexapterygon, severely damaged from use, is located in the top section of the paper and the winged head at the bottom. Only the hexapterygon has been used from this cartoon. A watermark survives on the paper: a coat of arms.

The watermark

40. Cherub in medallion
33578 (Ξ 298Ε)
Pricked paper
9.5 x 7 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with a hexapterygon in a medallion defined by two concentric circles. This cartoon has not been used.

Side A

41. Cherub in medallion
33580 (Ξ 298Ζ)
Pricked paper
5.3 x 6.1 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with a hexapterygon in a medallion. This cartoon has not been used.

Side A

Side A

42. Winged head of an angel
33576 (Ξ 298Γ)
Pricked paper, watercolour
11 x 19.3 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with a winged angel head underneath an arch. The fleshy face with large eyes, large forehead and fine features is displayed in a halo. The small wings open underneath the head. The pricked outline is traced with black watercolour. This cartoon has not been used.

Side A

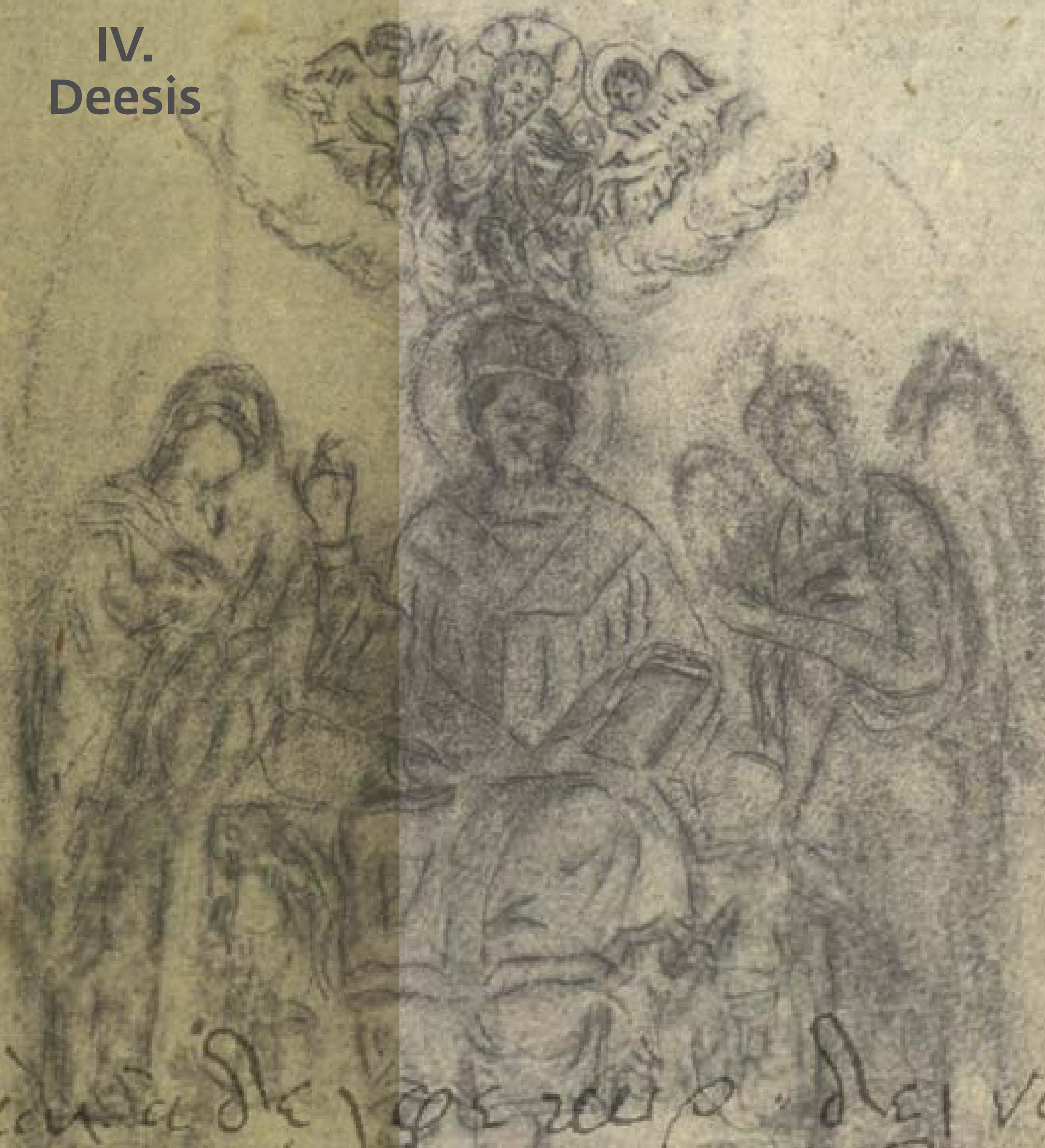

Side B

43. Winged head of an angel
33579 (Ξ 298ΣΤ)
Pricked paper
4.9 x 5.9 cm
19th century

Pricked cartoon with a winged angel head. The fleshy face bears a halo, below which the wings open. The cartoon has been used.

IV.
Deesis

λίμον οὖν καὶ ὅλα ἀδελφοὶ καθὼς καὶ
ἡ ἡμῶν χειρ τῷ θεῷ εἰς ἡμῖν οὐσόμεν...

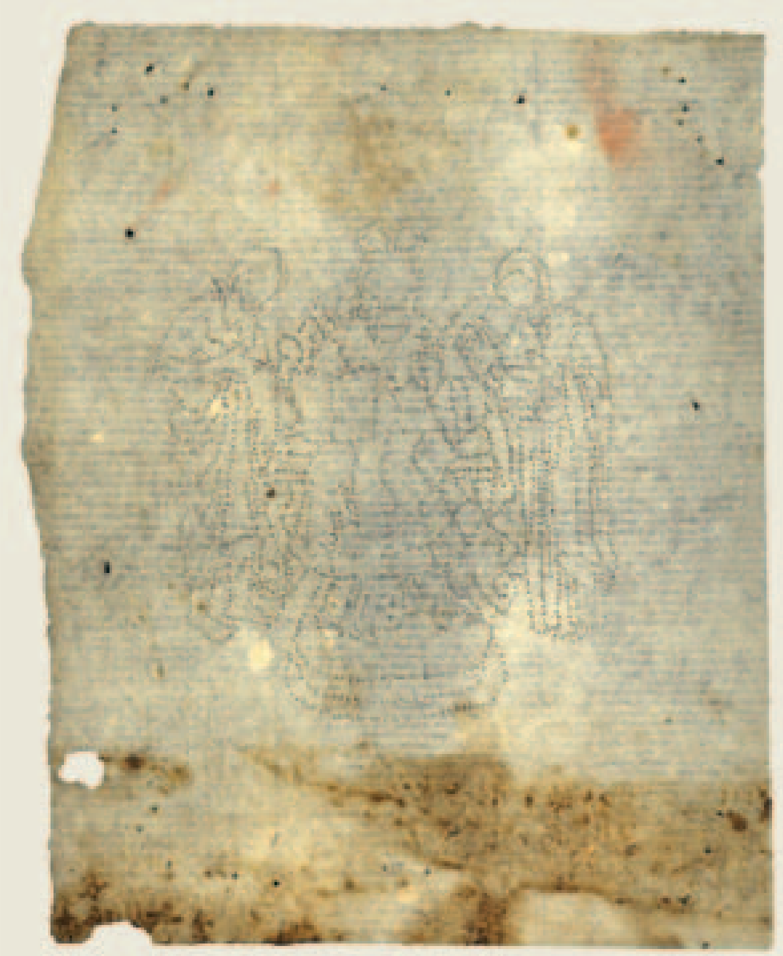

Side A

44. Deesis
33194 (Ξ 44)
Industrial paper
20.3 x 29 cm
19th century

Pricked cartoon on beige industrial paper with a Deesis. Christ is depicted as Great High Priest, seated on a Baroque carved wooden throne, blessing with one hand, holding an open Gospel book with the other. He wears sacerdotal garments, a long tunic (sakkos), a long scarf (omophorion), and a mitre on his head. His figure is flanked by the Virgin and St John the Baptist, standing, in three-quarter view, their hands crossed on the chest. This cartoon has not been used.

The scene of the Deesis with Christ enthroned typically occurs in the period after the Fall of Constantinople (Mouriki 1968, 16-18). It is quite rare for Christ to be depicted as Great High Priest in the Deesis as in this cartoon (Vocotopoulos 2005, 209). Similar poses of the Virgin and the Baptist can be seen in an icon by Emmanuel Skordilis from the church of St Sozon at Apollonia, Sifnos (Aliprantis 1979, 22-23, no. 1, pl. 5).

Side A

Side B

45. Deesis
33192 (Ξ 43B)
Pricked paper
9.7 x 7.8 cm
18th-19th century

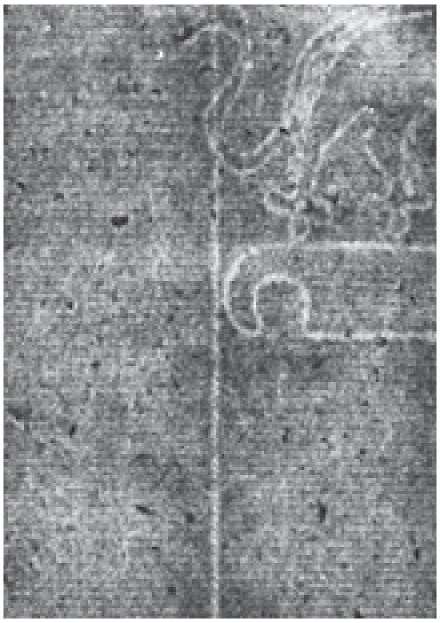
Small pricked cartoon with a representation of a Deesis. Christ as Great High Priest is seated on a throne with a high backrest and a double footrest. He is blessing and holding an open Gospel book on his knee. He wears sacerdotal vestments and a mitre on his head. The Virgin and St John the Baptist are flanking the throne; their arms are bent at the elbow in a gesture of supplication. The cartoon has been lightly used.

See also cartoon no. 46.

46. Deesis
33193 (Ξ 43Γ)
Paper, charcoal, Indian ink, chalk
13.9 x 8.3 cm
18th-19th century

Charcoal drawing with a Deesis. Christ as Great High Priest is seated on a throne without a backrest. He is blessing and holding a closed Gospel book on his lap. He wears sacerdotal vestments and a mitre on his head. He is flanked by the Virgin and Saint John the Baptist, who are facing him. The Virgin crosses her hands on her chest; John is shown winged. Higher up, the Ancient of Days, surrounded by angels, emerges through the clouds. On the back the cartoon has been coated with brownish-red chalk. A watermark is partially preserved on the paper.

See also cartoon no. 45.

The watermark

Side A

Side B

Side A

47. Deesis
33190 (Ξ 42)
Pricked paper
31.88 x 32 cm
18th century

Pricked cartoon featuring a Deesis. Christ, depicted in the type of the Pantocrator and seated on a wooden throne without a backrest, blesses, holding an open Gospel book on his knee. His cross-inscribed halo is marked *O ΩN* [The Being]; there are stylised palmettes between the cross arms. Christ is flanked by the Virgin and St John the Baptist, their arms crossed on the chest. The haloes of the two figures are decorated with a wavy scroll with palmettes. A watermark survives on the paper: the initials A and S.

For the Deesis in the early Post-Byzantine period, see especially Vocotopoulos 2005, 209-210, and N. Chatzidakis 2006. The treatment of the figures is strongly reminiscent of the art of Emmanuel Tzanes. See cartoon no. 102 with the Pantocrator. The style in which the name *Πρόδρομος* [Forerunner] has been printed is reminiscent of the inscriptions that accompany scenes from the life of the Baptist, for example in cartoon no. 93.

Side B

48. Deesis and saints
45011 (Ξ 303)
Industrial paper, pricked
20.7 x 19.7 cm
19th century

Cartoon with drawings made with a fine pen, pricked and non-pricked. Depicted are Sts John Chrysostom and Christopher and the Deesis in the top register; the Virgin Hodegetria, St Stylianos, the Annunciation and St George in the middle; and St George and the Dragon, and St Nicholas in bust in the bottom register. On the back, St Demetrios killing Skylogiannis has been drawn in pencil on top of the outline of St George and the Dragon; there are two studies next to that, a male face and a hand holding a spear.

Side A

Side A

49. Deesis
33191 (Ξ 43A)
Industrial paper
20.8 x 30.6 cm
Late 19th – early 20th century

Pricked cartoon on industrial paper of blue-green colour with a Deesis. Christ, depicted in the type of the Pantocrator, is seated on a Renaissance-style marble throne, with a high backrest and a double footrest. He is blessing, holding a closed Gospel book on his lap. On either side of him, the Virgin and St John the Baptist are depicted in three-quarter view. The Virgin has her arms crossed on her chest; the Baptist brings one hand to his chest in a gesture of supplication and holds the edge of his himation with the other. This cartoon has not been used.

The depiction of the figures could be related to the style of the Neo-Nazarene artists of Mount Athos or the influence of Russian art of the second half of the 19th c. See also cartoons nos 215 and 234.

Side A

Side B

50. The Virgin and St John the Baptist from a Deesis
33195 (Ξ 45)
Pricked paper, pencil
22 x 19.7 cm
18th century

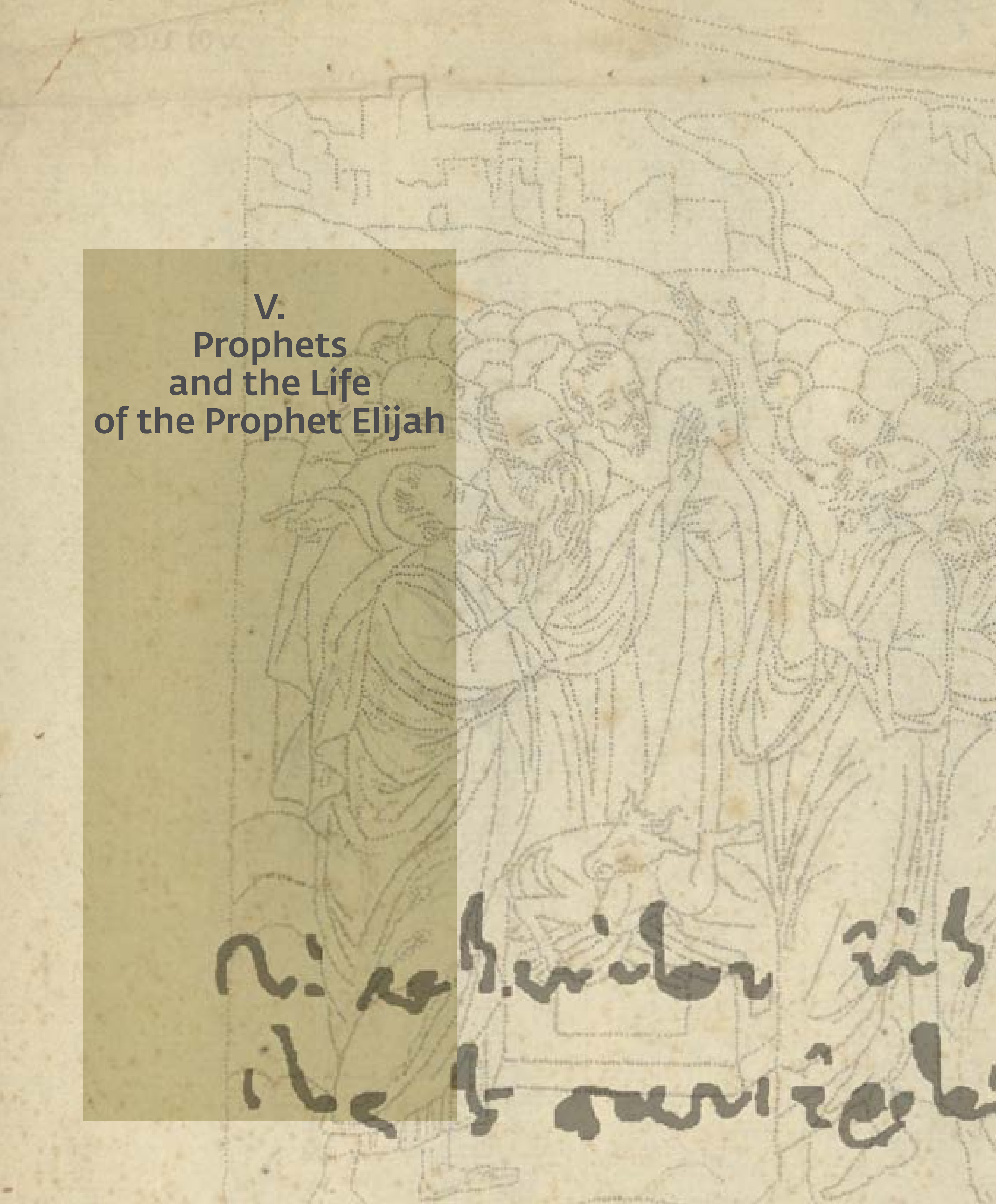
Pricked cartoon with the figures of the Virgin and St John the Baptist from either an autonomous three-figure Deesis or one that formed part of a Last Judgement. The Virgin and the Baptist are portrayed with their arms crossed on the chest. John is holding a long staff and rests on a cloud that was added later in pencil. The cartoon has been used. The paper bears a watermark: a flower that rises from an ellipse.

The prototype of the image seems to be old, probably from the 17th c. The treatment of the gaunt figures is reminiscent of the art of Emmanuel Tzanes.

The watermark

V. Prophets and the Life of the Prophet Elijah

51. Prophet Jonah (?) and unidentified prophet
33165 (Ξ 26)
Paper, ink
16 x 13.7 cm
18th century

Sketch with two prophets on both sides, the same prophets on both sides, identical but in the opposite direction. The prophet Jonah (?), full-length, is turning his lower body to the right and his upper body, with his right arm, to the left. He is holding an open scroll in his left hand. An elderly prophet with a turban (?) is blessing with his right hand and holds an open book in his left. He may be a hymnographer. A watermark is partially preserved on the paper.

Side A

Side A

Side B

52. Prophets and philosophers
33168 (Ξ 29)
Paper, ink
32.1 x 22.4 cm
17th century

Drawing with portrait sketches of prophets made in black ink with a fine pen, arranged in two columns. The prophets are accompanied by inscriptions: *Ιωσήφ, ο δήκαιος Αμμώς, ο δήκαιος Ιεχονίας, συμεών* (a later inscription in pencil), *ο δίκαιος σαλαθιήλ, ο δίκαιος αβούδη, ο δίκαιος ιώβ, ο προφήτης σαμουήλ, προφήτης Μωσής, Ιησούς ο του Ναυή* (written twice in a different hand, perhaps at two different times), *ο δίκαιος μελχισεδέκ, ο προφήτης ααρών, ο δίκαιος ιωσήφ, άγαρ* [Joseph, the righteous Amos, the righteous Jechoniah, Simon, the righteous Salathiel, the righteous Avoudi, the righteous Job, the prophet Samuel, the prophet Moses, Joshua, the righteous Melchizedek, the prophet Aaron, the righteous Joseph, Hagar]. Left column: an elder, not accompanied by an inscription, with a beard and a mitre on his head and a mantle fastened by a clasp at the base of the neck; an elderly man, Judah, looking to the right; middle-aged, with short hair and a trimmed beard, Amos has a polygonal crown on his head and wears a mantle that is fastened by a clasp at the base of the neck; an elderly man with long hair and a thin beard, Jechoniah bears on his head a crown of metal plates with bows of a double curvature at the upper end; an elder with long hair spread to the shoulders and a lush beard is Simon; and Salathiel has a wealth of unkempt hair and beard and faces left. Right column: the righteous Avoudi wears a tefillin on his head (see Revel-Neher 1974).

On the back there are three sketches of figures with inscriptions: *σίβιλλα βασίλισα, πλάτων, σόλων* [Queen Sibyl, Plato, Solon]. Below, an open sarcophagus and higher up a sun accompanied by an inscription: *ο τάφοσ* [the tomb].

53. Prophets, evangelists, hierarchs and angels
33177 (Ξ 35)
Paper, ink
22 x 31.1 cm
18th century

Drawing depicting evangelists, prophets, angels and a decorative pattern. Both sides of the sheet have been used. Side A: (from top left) Evangelists Luke and Matthew, prophets Aaron and Solomon (?), angel with a censer; (bottom) the prophets Ezekiel, Zechariah and David, Jonah and the whale, a decorative pattern. Underneath the angel there is the following reminder: *ηστορόνται τα παρώντα δι' εξόδων τον κατικούντων* [?] *εν τη κόμη ταύτη αρχιερατεύοντος του πανιεροτάτου αγίου θηβών κ(υρίο) υ αθανασίου δια τε χειρός γεωργίου* [These (frescoes?) are painted at the expense of the inhabitants of this town at the time of the all holy bishop of Thebes Athanasios by the hand of Georgios]. Side B: (top) Hierarchs Basil and Chrysostom (?), angel, St John the Theologian, Evangelist Mark, prophet Habakkuk; (bottom): the vision of St Peter of Alexandria, the prophets Isaiah and Moses, an angel. There are colour indications on both sides of the drawing. A watermark survives on the paper: three hats.

This drawing seems to be a piece of paper on which figures of saints painted in an existing church were sketchily drawn. Two people named Athanasios are mentioned in the largely incomplete episcopal list of Thebes: Athanasios of Sifnos (1746-1752) and Athanasios (1773-1790). See Constantinidis 1965, 516. A certain Georgios is mentioned in 1812 as a painter from Livadia who had in his possession a manuscript of *The Painter's Manual* now in the Benaki Museum (cod. 58). See M. Chatzidakis 1987, 226, entry 'Γεώργιος (48)'.

Side A

Side B

54. Prophet
33175 (Ξ 33)
Pricked paper
15.4 x 7.9 cm
18th century

Pricked cartoon depicting the full-length figure of a prophet. This is an elder, bald in front, with a broad forehead and a long beard, turning his head slightly to the left. Dressed in a loosely fitting chiton and himation, he is holding both ends of an open scroll. The cartoon has been used. A watermark is partially preserved on the paper.

Iconographically, the figure is identical to that of cartoon no. 55.

Side A

55. Prophet
33180 (Ξ 37A)
Paper, ink
15.6 x 11 cm
18th century

Brown ink drawing, depicting the full-length figure of a prophet. This is an elder, bald in front, with a broad forehead and a long beard, turning his head slightly to the left. Dressed in a loosely fitting chiton and himation, he is holding both ends of an open scroll in his hands. The image was subsequently set in ruled framing lines in pencil.

The figure of the prophet is identical to that in cartoon no. 54.

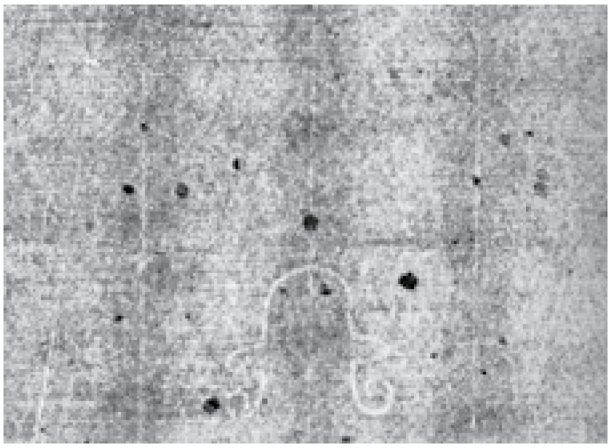
Side A

Side A

56. Prophet David
33181 (Ξ 37B)
Paper
22.1 x 15.8 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with a full-length figure of David. He is depicted as an elder with a round beard, wearing a crown on his head. He is holding an open scroll in one hand and makes a gesture of speech with the other. The image was subsequently set in ruled framing lines in pencil. The cartoon has been used. A watermark is partially preserved on the paper: hats.

The watermark

57. Prophets with prefigurations of the Virgin
33184 (Ξ 38Β)
Paper, colour
44.2 x 9.5 cm
17th century
Bouras 1994, 362, note 4; Vassilaki 1995, 51, pl. 10; Vassilaki 2000b, 199; Vassilaki 2002, 311.

Imprinted cartoon with vertical compartments for images of prophets with their prefigurations of the Virgin. It is derived from the left vertical frame of an icon of the Annunciation in the middle and prophets with their prefigurations in vertical compartments on either side. From top to bottom: Jacob with the ladder, David enthroned with the city, Ezekiel before the closed gate, and Daniel in front of the mountain. Jacob is depicted reclining on the side of a cliff, holding a scroll that opens upwards. Behind him rises the ladder of divine ascent, with angels going up and down. In the background, there is a rocky mountain and, higher up, in clouds, the Virgin and Child, looking down. David, the prophet and king, is seated on a throne with an armrest with relief ornamentation. He is playing a cello, a lectern with an open book in front of him. The background is filled with a city with archaic structures and, higher up, in clouds, the Virgin holding the Christ Child in her arms. Ezekiel is seated on a throne without a backrest, keeping a scroll open upwards with his hand. He is addressing the Virgin, who emerges through clouds, high above the closed door, the impassable gateway. In the background, there is a ciborium, supported on columns, covering an altar with a candlestick on it. Daniel is seated on a throne without a backrest and has an open scroll spread on his lap; behind him, a mountain from which a rock is rolling, threatening to break the nude statue supported by a column on the right. Top left, the Virgin emerges through clouds. There are indications for colours: *οξύπρά(σινο), όμπρα, λι(νό), μα(βί), λά(κα)* [intense green, ombre, pale yellow-brown, mauve, lake], etc. On the back of the Ezekiel scene, there is brownish-red chalk.

Only the first image at the top, depicting Jacob's ladder, is pricked, but unused. See also cartoons nos 58, 59 and 143. The images in this cartoon are closely related with the prefigurations of the Virgin in an icon by Emmanuel Tzanes (fig. 2 on p. 19) in the Ikonenmuseum in Frankfurt, formerly in the Kaiser-Friedrich-Museum in Berlin, dating from 1640 (Wulff, Alpatov 1925, 237, fig. 100; Drandakis 1974, 43, fig. 3; Vassilaki 1995, 51, pl. 11; Kirchhainer 2010, 103-104, figs 1-2). The cartoon may derive from the prototype of the icon by Tzanes or from a very close copy.

Side A

Side B

58. Prophets with prefigurations of the Virgin
33183 (Ξ 38A)
Paper, colour
44.1 x 10.4 cm
17th century
Bouras 1994, 362, note 4; Vassilaki 1995, 51, pl. 10; Vassilaki 2000b, 199. 5; Vassilaki 2002, 311.

Imprinted cartoon with vertical compartments for images of prophets with their prefigurations of the Virgin. It is derived from the right vertical frame of an icon of the Annunciation in the middle and prophets with the prefigurations of the Virgin in vertical compartments on either side. From top to bottom: Moses and the burning bush, Aaron holding the budding staff, Isaiah with the temple, and Habakkuk and the overshadowed mountain. Moses leads his sheep near a cliff on a rocky mountain. He is holding a scroll open downward and faces towards the flaming but not burning bush; the Virgin and Child are in a medallion at the top of the mountain. Aaron is seated on a wooden throne outside of the Holy of Holies, which is fenced off by a low barrier of a presbytery and is covered with a four-column ciborium. He keeps a scroll open upward with his hand and converses with the Virgin and Child, who emerge through clouds. Isaiah is seated on a wooden throne without a backrest, holding a scroll open backwards in his hand. He is speaking with a hexapterygon in front of a building and a bridge with a temple. The Virgin and Child emerge through clouds. Habakkuk is seated at the foot of a wooded mountain. He keeps a scroll open upwards with his hand and addresses the Virgin, who emerges through clouds at the mountain top, the infant Jesus in her arms. Indications for colours: *οξύ πρά(σινο), όμπρα, λι(νό), μα(βί), λά(κα)* [intense green, ombre, pale yellow-brown, mauve, lake], etc. On the reverse of the depiction of Habakkuk, the reminder: *των ουρανών Πλατυτέρα* [wider than the heavens]. On the back of the compartment with Isaiah, there is brownish-red chalk.

This belongs to the same group and is derived from the same icon as cartoons nos 57, 59 and 143. The iconography of the prophets with the prefigurations of the Virgin is closely related to that in an icon by Emmanuel Tzanes (fig. 2 on p. 19) in the Ikonenmuseum in Frankfurt, formerly in the Kaiser-Friedrich-Museum in Berlin, which dates from 1640 (Wulff, Alpatov 1925, 237, fig. 100; Drandakis 1974, 43, fig. 3; Vassilaki 1995, 51, pl. 11; Kirchhainer 2010, 104-105, figs 1, 3-5). The cartoon may derive from the prototype of the icon by Tzanes or from a very close copy.

Side A

Side B

59. Prophet Moses and the Burning Bush
33185 (Ξ 38Γ)
Paper
14.4 x 10.4 cm
17th century
Vassilaki 1995, 51, pl. 10.

Pricked cartoon with Moses and the burning bush. Moses, with untied sandals, stoops to kneel in front of the miracle unfolding. Filled with awe, he is having the vision of the flaming but not burning bush, from which the Virgin with the Christ Child emerges in a medallion. An angel appears behind the Virgin, addressing the prophet. A scroll opens in front of Moses' chest and unfolds upwards. Below, the sheep of his father-in-law, Jethro, are depicted while grazing. The inscription, *Ο ΠΡΟΦ(ΗΤΗ) C ΜΩΥCΗC* [The prophet Moses], in the upper section of the composition, is also pricked. Of this cartoon, only the figure of Moses has been used, not the vision of the bush.

The cartoon must be derived from the top compartment of cartoon no. 58, with the prefigurations of the Virgin. Many similarities, especially in the pose of the prophet, are noted with the compartment with the prefiguration of Moses and the burning bush in the icon by Emmanuel Tzanes (fig. 2 on p. 19), today in the Ikonenmuseum in Frankfurt, which bears the date 1640 (Wulff, Alpatov 1925, pl. 100; Drandakis 1974, 43-44, pl. Δ', fig. 3; Vassilaki 1995, 51, pl. 11; Kirchhainer 2010, 104, figs 1, 3). It differs from that, though, in the position of the prophet's hands and of the scroll, the placement of the angel, the steepness of the mountain and the arrangement of the landscape elements.

Side A

Side B

Side A

60. Prophet Moses
33182 (Ξ 37Γ)
Paper, ink
14.2 x 7.5 cm
18th century

Drawing in black ink, depicting Moses holding the Tablets of the Law in both hands on the right side of his torso. The prophet, full-length and frontal, is wearing a long chiton and a himation belted at the waist, creating two folds on the sides. At the crown of his head, Moses wears a kidaris (tefillin). A bilingual inscription, *ο δεκάλογος* [the Ten Commandments], can be seen on the tablets, in Greek on one and in Hebrew on the other.

The figure of the prophet may be derived from a scene of the Transfiguration or a small-scale triptych. For the tefillin, see Revel-Neher 1974.

Side A

61. Prophet Elijah
33179 (Ξ 36B)
Thick paper, pricked, watercolour
12.2 x 14.4 cm
18th century

Pricked cartoon with black and grey watercolour on one side with a medallion of the prophet Elijah. He is shown a little below waist-length, blessing and holding a scroll that unfolds upwards. He is wearing a long-sleeved chiton and a sheepskin fastened by a clasp at the base of the neck. The halo is flanked by the inscription: *Ο ΠΡΟΦ(Η) Τ(HC) / ΗΛΙΑC* [The prophet Elijah]. On the back it is marked in ink: *Ιοανίκυος ιε[ρομόναχος] … εν τι τωπωθεσία … 1770* [the hieromonk Ioannikios … at the location … 1770] (or *1778*, if we accept that originally there had been a second circle in the digit, which was not preserved when the cartoon was cut into pieces). This cartoon has not been used. A watermark is partially preserved on the paper: the initials A and P.

62. Prophet Elijah
33176 (Ξ 34)
Paper, watercolour
53.5 x 35.6 cm
Late 18th – early 19th century
Vassilaki 2000a, 75, fig. 77.

Pricked cartoon of two pasted sheets of paper with the prophet Elijah seated in a cave entrance. Clouds form a semicircle denoting the sky, from which three rays of light emanate. The prophet is waiting for the raven to bring him food. The drawing has been coated with grey watercolour on one side. Indications for colours are visible. This cartoon has not been used. The two sheets of the cartoon bear the same watermark: three hats, the initials G, L and C, and a bird.

The iconographic scheme of the depiction of the prophet Elijah in front of a cave comes from Late Byzantine models (*Sinai, Byzantium, Russia* 2000, 201-202, no. S-15, Y. Piatnitsky) and is known from icons by famous painters, such as that by Angelos from the church of the Prophet at Chora on Naxos (Baltoyanni 1994, figs 14-15; *Hand of Angelos* 2010, 184-185, no. 41, C. Sakelakkou), as well as that by Michael Damaskenos in Stavronikita Monastery (Karakatsani 1974, 130, no. 27; *Treasures of Mt Athos* 1997, 142-143, no. 2.73, E. Tsigaridas). The composition of the cartoon is more similar to the icon by Michael Damaskenos. For similar icons, see M. Chatzidakis 1985, 80, nos 29-30, and *Εικόνες κρητικής τέχνης* 1993, 485-486, no. 129, M. Borboudakis.

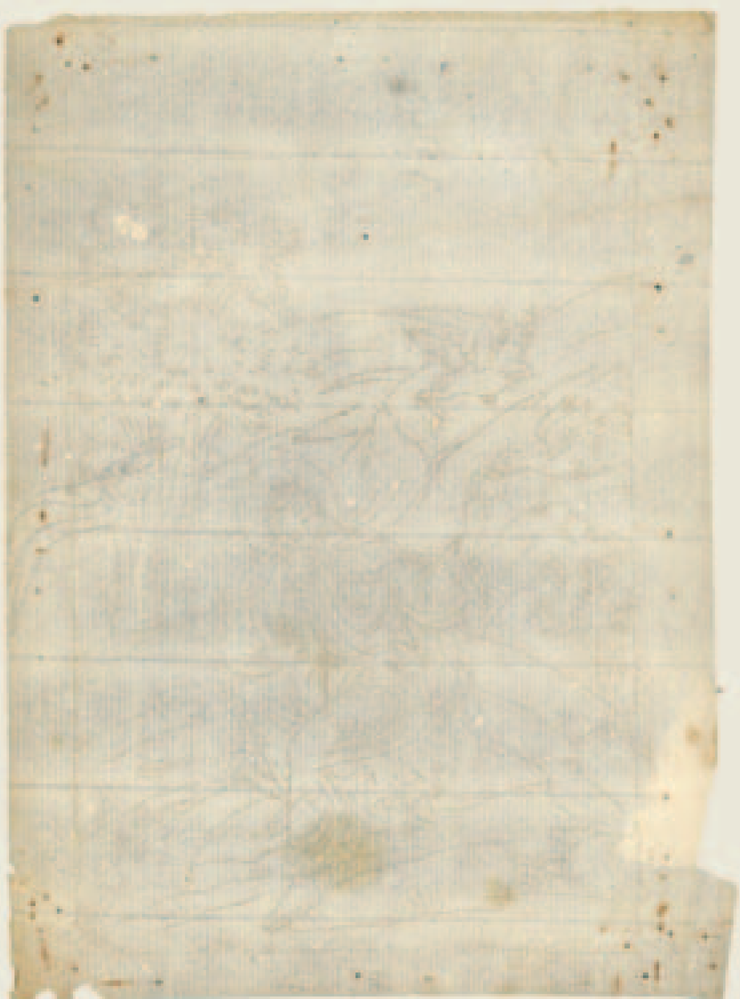
The watermark is identical to Eidener 1960, no. 1772: it comes from a Venetian mill and was in use in 1801 (Vassilaki 2000a, 75, fig. 78).

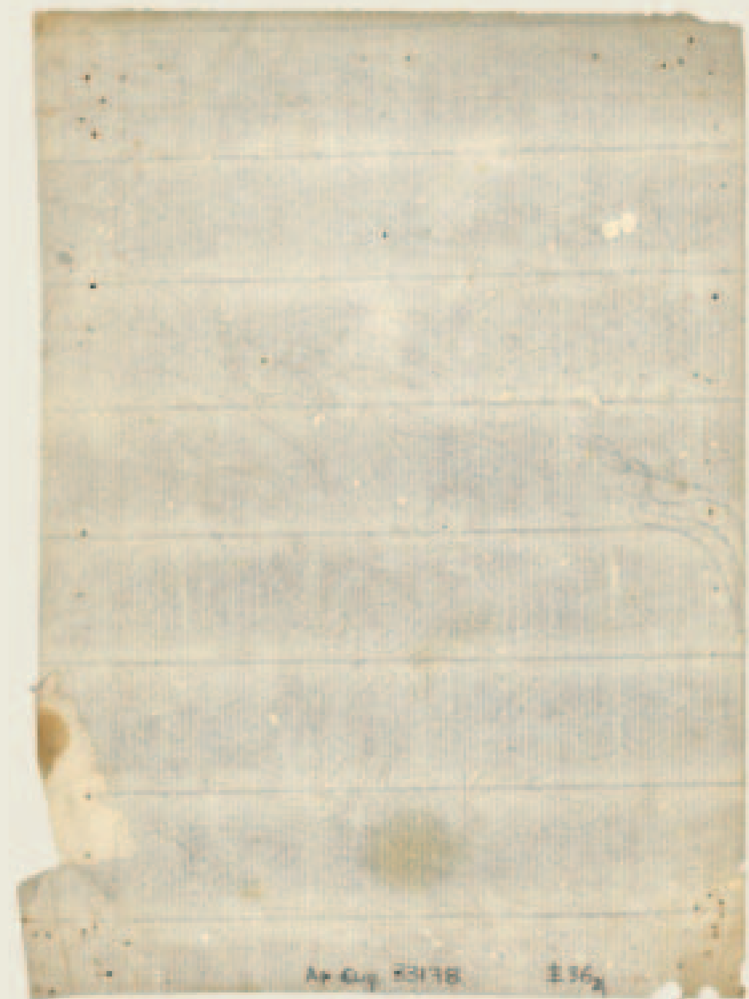
Side A

The watermark

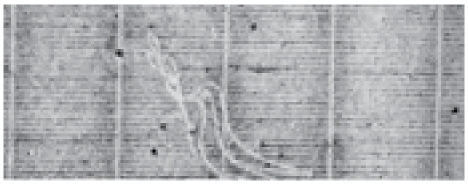
Side A

Side B

63. Prophet Elijah
33178 (Ξ 36A)
Pricked paper
19.3 x 13.8 cm
17th-18th century

The watermark

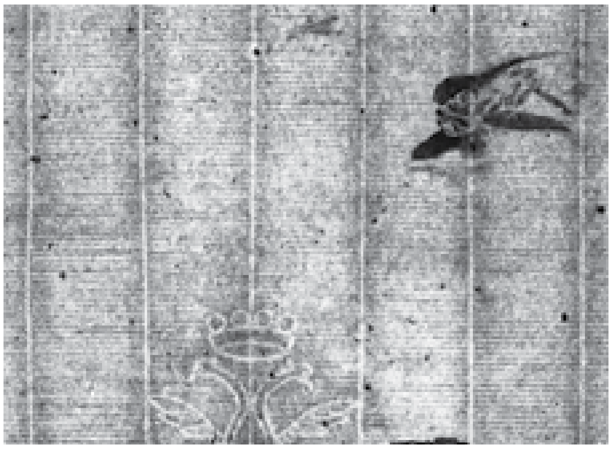
Pricked cartoon with the prophet Elijah receiving food from a raven; a second bird brings what is perhaps the meat mentioned in the related story (1 Kings 17: 6). The prophet is not pictured in a cave entrance, but in an open landscape with trees and rocks. This cartoon has not been used. A watermark is partially preserved on the paper: a dove.

The unusual absence of the cave and the placement of the prophet in the open air also occur in a compartment of a biographical copper engraving of the prophet Elijah, signed by the engraver Daniel from Mount Athos and dated 1831 (Papastratou 1986, I, no. 253). The rare detail of the two ravens flying from the same direction also occurs in the compartment of that engraving. The size of the design of the cartoon (15.7 x 11 cm) allows the assumption that this is a scene from a biographical icon of the prophet.

64. Prophet Elijah
Met by King Ahab
33223 (Ξ 68Γ)
Pricked paper, ink and watercolour
19.2 x 13.8 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with black ink and grey watercolour for the scene of the meeting of the prophet Elijah and King Ahab (1 Kings 18: 17-20). The scene takes place in a mountainous landscape. On the left, the prophet extends both hands in front and speaks with two uniformed men on horseback, Ahab and a turbaned follower. At the feet of the prophet, another turbaned follower of the king crosses one hand on the chest and extends the other towards the prophet, perhaps in a gesture of supplication. A watermark is partially preserved on the paper: a coat of arms.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 65, 66, 68 and 70. They may all have been scenes from a biographical icon of the prophet Elijah. For this scene, see *The Painter's Manual* 1974, 23.

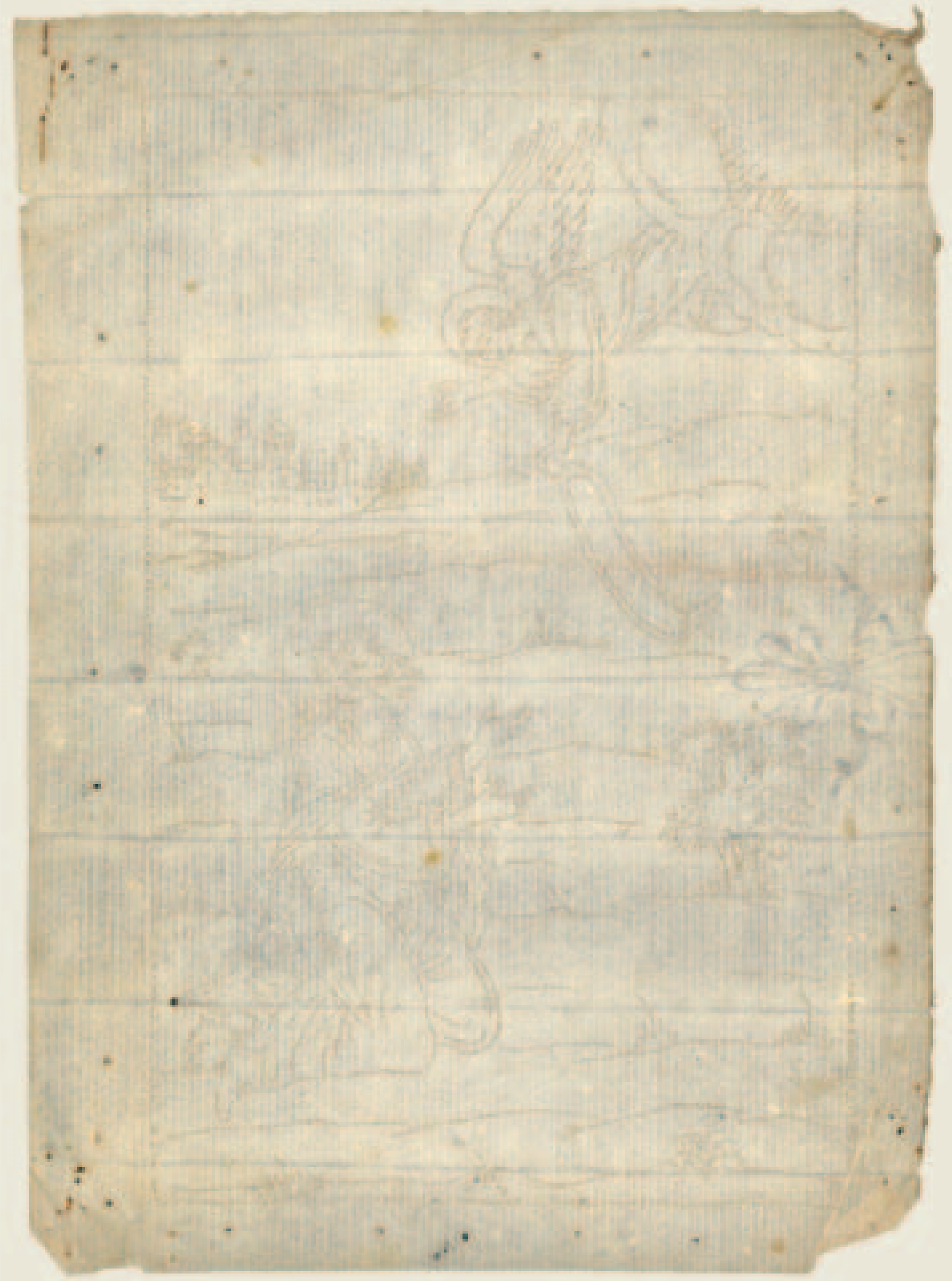
The watermark

Side A

Side B

Side A

65. Prophet Elijah Awakened by an Angel
33221 (Ξ 68A)
Paper
19.2 x 13.8 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with the scene of the prophet Elijah awakened by an angel (1 Kings 19: 5-8). The prophet is kneeling on the ground and is turned to the right. He extends his arms, bent at the elbow, in front, raising his head towards the sky, from where an angel is descending. The angel makes a gesture of speech and holds an open scroll. In the background on the left there is a walled city with towers. This cartoon has not been used. A watermark is partially preserved on the paper: the top of a coat of arms.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 64, 66, 68 and 70. They were probably all derived from a biographical icon of the prophet Elijah. For this scene, see *The Painter's Manual* 1974, 24.

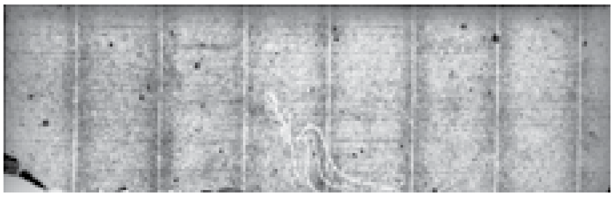
66. Prophet Elijah Anoints Elisha as a Prophet
33216 (Ξ 64A)
Pricked paper, ink and watercolour
19.3 x 13.7 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with ink and grey watercolour on one side. The prophet Elijah is depicted anointing Elisha as a prophet (1 Kings 19: 19). In the foreground, Elisha is pictured in a short chiton, tilling his field with a plough pulled by two oxen. The young man, leaning forward, is turning his head to the back, towards the elder prophet Elijah, who stretches out his mantle on Elisha's back. The background is entirely filled with the flat field; there is only one tree on the left, at whose roots lie a chiton and a small cask or flask. The sky with clouds and a flying bird are marked on the skyline. A watermark is partially preserved on the sheet: a bird and a branch.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 64, 65, 67, 68 and 70. They were probably all derived from a biographical icon of the prophet Elijah. For this scene, see *The Painter's Manual* 1974, 24.

Side A

The watermark

Side A

67. Prophet Elijah Anoints Elisha as a Prophet

33217 (Ξ 64B)
Paper, ink and watercolour
14 x 10.2 cm
17th-18th century

Drawing in ink and grey watercolour, depicting the prophet Elijah anointing Elisha as a prophet (1 Kings 19: 19). Iconographically identical to cartoon no. 66, from which it appears to have been derived.

Side A

68. Prophet Elijah Appears before Ahab

33222 (Ξ 68B)
Pricked paper, ink and watercolour
19.3 x 13.8 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with black ink and grey watercolour. This is a representation of the appearance of the prophet Elijah to the sleeping King Ahab (1 Kings 18: 41-46). The prophet, in a himation and a sheepskin, is shown standing on the right side of the composition. He extends his right hand in a gesture of speech and holds an open scroll in the left. On the left, there is an elaborate bed with the sleeping Ahab. Behind the bed, three men, their heads covered, are watching the scene. In the foreground, left and in front of the bed, are two maidservants. An angel is descending from above, heading towards the prophet. The background is occupied by an edifice of arched openings, giving on to a mountainous landscape. A watermark is partially preserved on the paper: a bird and a branch.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 64, 66 and 70. They were probably all derived from a biographical icon of the prophet Elijah. For this scene, see *The Painter's Manual* 1974, 23-24.

Side A

69. Prophet Elijah Defeating the Priests of Baal
33220 (Ξ 67)
Pricked paper
16.7 x 21.65 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with two different scenes of sacrifice (1 Kings 18: 16-39). In the first one, several priests of Baal, gathered around an altar with a bull, pray towards heaven. In the background is a distant landscape of the fortified city of Samaria. In the centre of the second scene is a built altar of 12 stones for the 12 tribes of Israel, with a young lamb burning on it. Rays of light shine forth from a semicircle in the sky, ending at the sacrificial flames. Beside the altar, the prophet Elijah and King Ahab point towards the sky. The cartoon has been used. A watermark is partially preserved on the paper.

For these scenes, see *The Painter's Manual* 1974, 24, where only Elijah's holocaust is mentioned.

Side A

70. Prophet Elijah Slaying the Priests
33218 (Ξ 65)
Pricked paper, ink, watercolour
20 x 19.1 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with black ink with the scene of the prophet Elijah slaying the priests of shame (1 Kings 18: 40). The scene unfolds in a rocky, mountainous landscape with an oasis on the left. The prophet leans upon a kneeling man whose hands are tied, the last performer of the sacrifices of the Baal cult; he grabs him by the hair and prepares to slay him with the knife he has in his right hand. The other priests lie dead on the ground next to him; some of them have been beheaded. Behind the mountain brow, on the right, stands King Ahab watching the events in surprise. Parts of the outlines of the figures of the prophet and the priest have been recoated with brown watercolour. The paper bears an unidentified watermark.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 64, 65, 66 and 68. They were probably all derived from a biographical icon of the prophet Elijah. For this scene, see *The Painter's Manual* 1974, 24.

71. Ahab Invites the Prophet Elijah to Samaria
33516 (Ξ 270)
Pricked paper
19.6 x 14.8 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with a scene from the life of the prophet Elijah. The saint is pictured with a short beard and a long chiton, with a mantle that is fastened by a clasp at the chest, talking to a group of soldiers against a rocky landscape in the background. He raises his right hand and points up, where rays of light (?) are depicted. The cartoon has been used. An illegible watermark is partially preserved on the paper.

Side A

72. Prophet Elijah Meets the Widow (?) at Zarephath
33219 (Ξ 66)
Pricked paper
21.3 x 15.6 cm
17th-18th century

Pricked cartoon on an obscure theme. The scene may have been derived from the life of the prophet Elijah and be identified with the prophet's meeting at Zarephath with a widow who was picking up wood (1 Kings 17: 8-11). The prophet, in a sheepskin, dramatically addresses an elderly woman, possibly the widow, who leans down to the ground. On the left, ashlar-stone buildings with a conical thatch roof; on the right, walls with rectangular towers. Marked in pencil: *3-τρίτο*. The cartoon has been used.

The cartoon belongs to the same group as cartoon no. 74.

Side A

Side A

73. Prophet Elijah Raising the Widow's Son from the Dead

33506 (Ξ 260)
Pricked paper
19.6 x 14.75 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with a scene from the life of the prophet Elijah. It depicts the performing of the miracle of raising the widow's son from the dead (1 Kings 17: 17-24). Elijah, with a short beard and a long chiton, leans over the young man, who is lying in bed. Behind the bed stands the widowed mother of the youth, gesturing in desperation. This cartoon has not been used. A watermark is partially preserved on the paper: a flower.

Side A

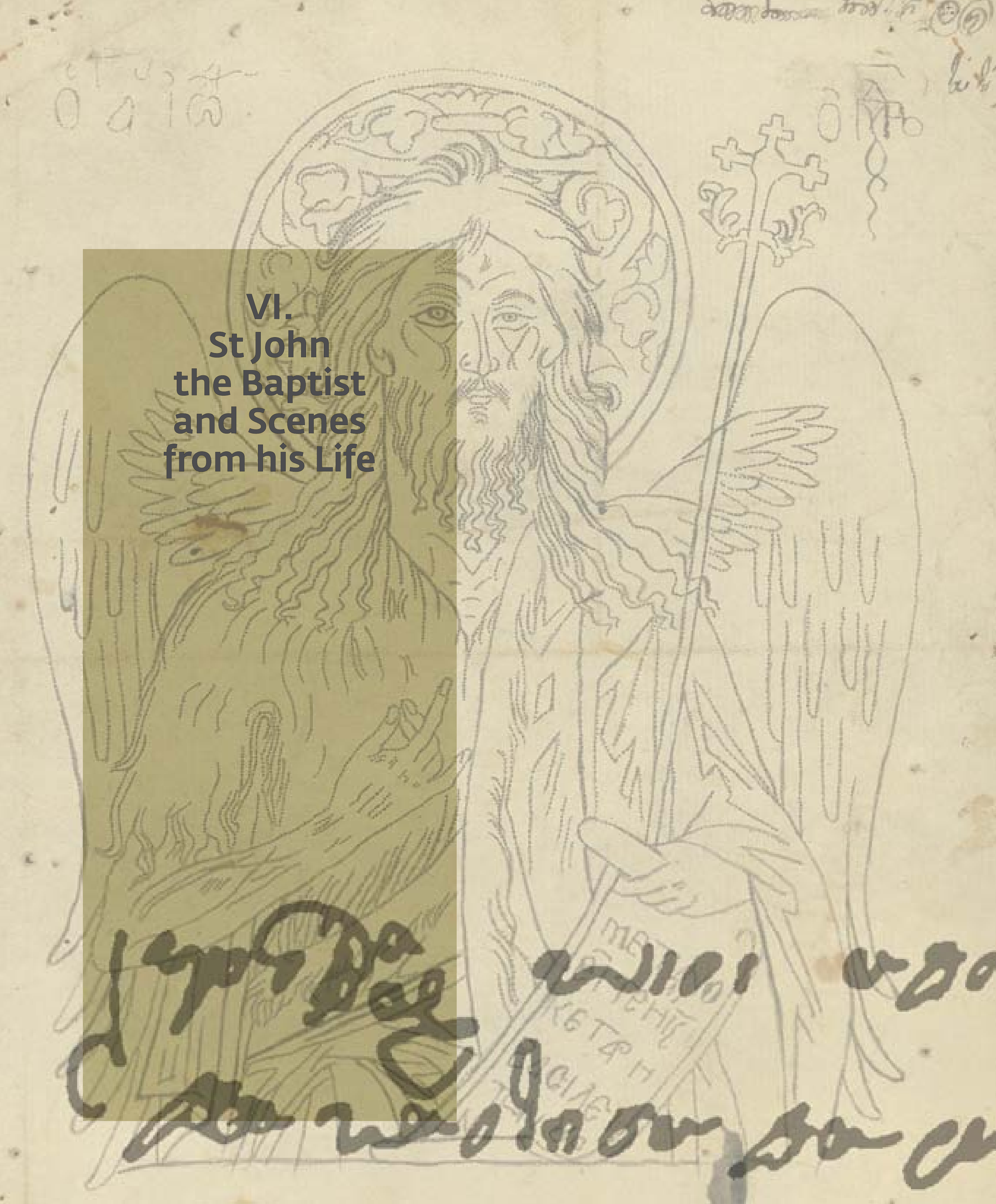
74. Unidentified scene from the Old Testament: Scene from the life of the prophet Elijah (?)

33226 (Ξ 70)
Pricked paper, pencil on both sides
19.4 x 14.8 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with an unidentified scene, possibly from the life of the prophet Elijah. The prophet, to the left, is wearing a sheepskin and has fallen to the ground, as if in prayer. The landscape is mountainous, but the sea can be seen through the mountain masses, with a sailing ship and two birds flying. At the top right, a young man is standing, looking towards the sea and sky. In the upper-left corner of the back there is a handwritten word: *όγδοον*. The cartoon has been used. A watermark is partially preserved on the paper.

The cartoon belongs to the same group as cartoon no. 72. Both probably belong to a biographical icon of the prophet Elijah.

VI. St John the Baptist and Scenes from his Life

75. St John the Baptist
33201 (Ξ 49B)
Pricked paper
19.7 x 8.7 cm
17th century

Pricked cartoon with a frontal, full-length St John the Baptist. The saint, winged, wears a sheepskin and himation. He blesses with his right hand in front of his chest, holding a staff topped with a cross and an open scroll in his left. The cartoon has been used.

For the iconographic type of the winged St John in general, see Lafontaine-Dosogne 1976 and Lafontaine-Dosogne 1983. The type occurs in an icon dating from the mid-15th c. in the possession of the London Society of Antiquaries (*Byzantium* 1994, no. 231, M. Vassilaki), as well as in an icon in the church of St Matthew of the Sinaites in Heraklion, Crete, attributed to Michael Damaskenos (2nd half of the 16th c.) (*Εικόνες κρητικής τέχνης* 1993, no. 113, M. Borboudakis), with minor differences in the staff, the blessing hand and the scroll. The rendering of the saint is reminiscent of the art of Theodoros Poulakis.

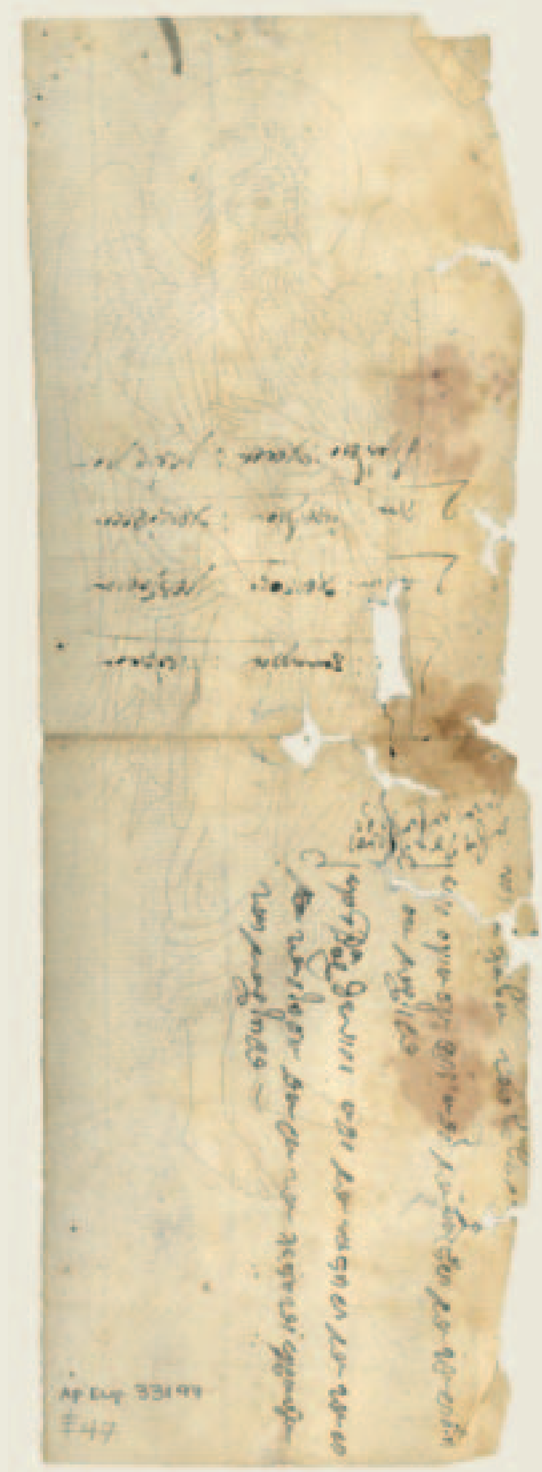
Side A

Side B

Side A

Side B

76. St John the Baptist
33197 (Ξ 47)
Paper, reused
31.4 x 10.7 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with St John the Baptist. The sheet was used as a cartoon as its second use; originally it was a notebook sheet. The saint, full-length and standing, is turned to his right. He wears a sheepskin and himation, blessing with his right hand and holding an open scroll in his left. On the back of the paper there are notes in ink.

77. St John the Baptist
33145 (Ξ 10)
Transparent paper (parchment), ink
39.9 x 29.2 cm
Late 19th – early 20th century

Pricked cartoon with a frontal, full-length St John the Baptist on the rocky banks of the River Jordan. The saint is depicted facing three-quarters to the right, with angel wings and a sheepskin. He is blessing with his right hand, holding an open scroll in the left, with the inscription: *ΗΔΗ ΔΕ ΚΑΙ Η ΑΞΙΝΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΡΙΖΑΝ ΤΩΝ ΔΕΝΔΡΩΝ ΚΕΙΤΑΙ ΠΑΝ ΟΥΝ ΔΕΝ[ΔΡΟΝ ΜΗ ΠΟΙΟΥΝ ΚΑΡΠΟΝ ΚΑΛΟΝ ΕΚΚΟΠΤΕΙ ΚΑΙ ΕΙΣ ΠΥΡ ΒΑΛΛΕΤΑΙ]* [The pickaxe is by the tree's roots and any tree that does not bear good fruit will be cut and thrown into the fire]. The entire inscription is pricked, but the letters in its first section have been traced with ink. The corners of the icon from which the cartoon was copied have been marked on the edges of the composition. This cartoon has not been used.

For the iconography of the winged St John, see Soteriou 1957, 489 ff; Karakatsani 1980, 113, no. 128; N. Chatzidakis 1983, 18, no. 2; Lafontaine-Dosogne 1976, 121-144; Lafontaine-Dosogne 1983, 7-8; Acheimastou-Potamianou 1989-1990, 105-110. The rendering of the figure and the palaeography of the inscriptions on the cartoon suggest a good 17th-c. prototype, such as the icon by Emmanuel Tzanes in a private collection on Corfu, of 1671 (Vocotopoulos 1990, no. 84, fig. 234).

Side A

Side A

78. St John the Baptist
33154 (Ξ 17A)
Paper, watercolour
18.5 x 8.5 cm
17th-18th century

Pricked and painted cartoon, traced with black and very light brown watercolour. It depicts St John the Baptist, three-quarter length, from a Deesis. He wears a sheepskin and himation, and faces to his left. His hands are crossed on the chest in a gesture of supplication. Colour indication: *όμ(πρα)* [ombre].

See an icon of the Deesis by Emmanuel Tzanes from a private collection on Corfu, of 1669 (*Art in Corfu* 1994, fig. on p. 136). The rendering of the saint is reminiscent of the style of Emmanuel Tzanes and Theodoros Poulakis.

79. St John the Baptist
33158 (Ξ 20)
Paper
14 x 10 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with St John the Baptist from a Deesis. The saint is depicted down to a little below the knee, facing left. He has one hand on his chest and extends the other in supplication. The cartoon has been used.

Side A

80. St John the Baptist
33155 (Ξ 17B)
Paper, pencil and ink
13 x 9 cm
19th century

Drawing in pencil and ink (in some areas). It depicts St John the Baptist, full-length, facing left, his hands crossed on the chest. This scene could be derived from a Deesis. On the back of the paper there is a full-length drawing of a prophet with a scroll and traces of red-brown chalk.

Side A

Side A

Side B

81. St John the Baptist
33200 (Ξ 49Α)
Pricked paper, ink
20.9 x 15.6 cm
17th century

Pricked cartoon with St John the Baptist in bust. The saint, winged, wears a sheepskin and a loosely fitting himation. He is holding in his left hand a staff topped by a cross and an open scroll with the inscription: *ΜΕΤΑΝΟ/ΕΙΤΕ ΗΓΓΙ/ΚΕ ΓΑΡ Η ΒΑCΙΛΕΙ(Α)/ΤΩΝ ΟΥΡ(Α)/Ν(ΩΝ)* [Repent, for the kingdom of heaven is at hand] (Matthew 3: 2). He is blessing with his right hand, the arm bent at the elbow and held at chest height. The saint's halo is adorned with a wavy scroll with palmettes. Left and right, at halo height, the inscription: *Ο ΑΓ(ΙΟC) ΙΩΑ(ΝΝΗC) Ο ΠΡΟΔ(ΡΟ)ΜΟC* [St John the Baptist]. Top right, there is an illegible reminder in ink. This cartoon has not been used. An illegible watermark is partially preserved on the paper.

The Cretan prototype of the depiction of the Baptist seems to survive in the margin of the famous icon by Andreas Ritzos in the Museum of Western Art in Tokyo (M. Chatzidakis 1985, pl. 201). This depiction seems to have been widespread, as suggested by icons from provincial workshops of the 17th c., such as those from the Skete of St Anne (*Treasures of Mt Athos* 1997, 159-160, no. 2.89, L. Toska) and from the Monastery of the Dormition of the Virgin at Anthiro in Karditsa, dating from 1684 (Sdrolia 1984, 163, pl. 61β). In these examples, there are also always small leaves at the base of the cross topping the staff, but the scroll unfolds almost vertically downwards. On the contrary, the scroll is depicted being held aslant in the margin of the icon of the Virgin Lady of Angels in the Benaki Museum, dating from the second half of the 15th c. and associated with the Ritzos' workshop (*From Byzantium to Modern Greece* 2005, 52-53, no. 11, A. Drandaki). St John the Baptist is also depicted with his hand blessing before his chest and with a staff topped by a cross in an icon in the H. Stathatos collection (Xyngopoulos 1951, no. 25, pl. 22), but in that icon he neither holds a scroll nor has an ornate halo. The rendering of the saint in this cartoon is reminiscent of the art of Theodoros Poulakis.

82. St John the Baptist
33196 (Ξ 46)
Paper
19.1 x 15.5 cm
18th century

Pricked cartoon with a frontal, knee-length St John the Baptist. He is blessing in an open gesture, his right hand flexed at the elbow, holding a scroll in the left. The saint is shown winged, wearing a sheepskin underneath a loosely fitting himation. The cartoon has been used.

St John is rendered in a similar manner in the central composition of his biographical icon in the Byzantine Museum in Ioannina, a signed work by Theodoros Poulakis (Rigopoulos 1979, pl. 100), where he is however shown full-length.

Side B

83. St John the Baptist
33202 (Ξ 50A)
Paper, pencil, ink, chalk
13.9 x 9.3 cm
18th-19th century

Drawing in pencil (and ink in some places) with St John the Baptist in bust. The saint, winged, wears a sheepskin and himation, blessing with his right hand in front of his chest and holding an open scroll in his left. The back of the paper has been coated in brownish-red chalk. A watermark is partially preserved on the paper.

For the iconography of the saint, see cartoon no. 81 above. It seems that the saint was subsequently repainted with pencil on a larger scale; his right hand was accordingly moved lower, whereas the original one remained as it had been.

Side A

Side A

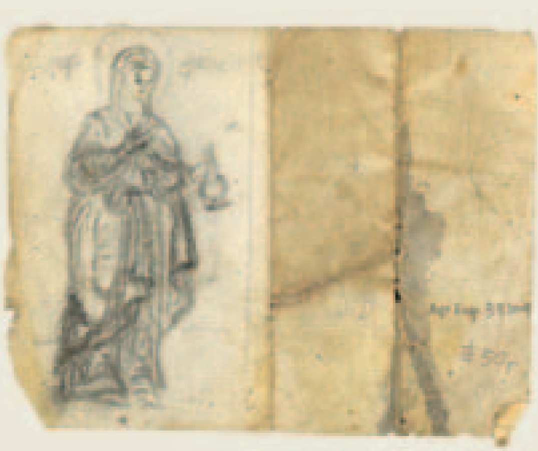
84. St John the Baptist
33203 (Ξ 50Β)
Paper, ink, chalk
10.9 x 7.5
18th-19th century

Black ink drawing with frontal St John the Baptist in bust. The saint, winged, wears a sheepskin and himation, blessing with his right hand in front of his chest and holding an open scroll in the left. The top of the composition is enclosed by an arch. The back of the paper has been coated in orange chalk.

For the iconography, see cartoon no. 83.

Side A

Side B

85. St John the Baptist and one of the Three Marys
33204 (Ξ 50Γ)
Paper, pencil
7.6 x 9.7 cm
18th-19th century

Pricked paper, pencil on both sides. Side A: St John the Baptist is portrayed in bust, facing front. Wearing a sheepskin and himation, he is blessing with his right hand in front of his chest and holding a staff topped by a cross and an open scroll in his left. Side B: one of the Three Marys, the Myrrhbearers, certainly from a composition of the visit of the Myrrhbearers to the tomb of Christ, or from a scene of *Noli me tangere*. She is turned slightly to the right, wearing a loosely fitting chiton and himation, holding an incense box in the left and extending the right in a gesture of speech.

For the iconography of side A, see cartoon no. 81.

86. St John the Baptist
33198 (Ξ 48A)
Paper, ink
32.8 x 22.5 cm
19th century

Pricked cartoon with black ink of St John the Baptist in bust exactly up to the chest. Top right, noted in pencil: *έργον Γεωργίου* [the work of Georgios]. On the back, the figure of the saint has been coated in lake watercolour. The cartoon has been used. A watermark is preserved on the paper: the initials L and V in a medallion of two concentric circles.

Side A

87. St John the Baptist
33199 (Ξ 48B)
Paper, ink
31.6 x 21.2 cm
19th century

Ink drawing of the bust of St John the Baptist, precisely up to the chest, identical to that of cartoon no. 86. This cartoon has not been used.

Side A

Side A

88. The Annunciation to Zacharias
33206 (Ξ 52)
Pricked paper
14.7 x 21 cm
17th century

Pricked cartoon with the Annunciation to Zacharias. Zacharias is shown kneeling on the steps in front of the altar, behind which the Archangel Gabriel can be seen addressing him. He is wearing a long chiton and a shorter one on top, with an accentuated bottom edge, as well as a mantle, fastened by a clasp at the base of the neck, and a tefillin on his head. Behind the partition of the holy bema and underneath a canopy, a large group of Israelites is watching. Only the figures of the Archangel Gabriel and the first from the group of Israelites have been used from this cartoon. A watermark survives on the paper: the initials A and P.

For the iconography of this scene in the Byzantine period generally, see Katsioti 1998, 27-39. For the tefillin of the Jewish high priests, see Revel-Neher 1974. The cartoon shares iconographic similarities with an icon (inv. no. 3717) in the Benaki Museum, which bears the forged signature of Ioakeim Skoufos (see M. Chatzidakis 1944-1945, 424).

89. The Embrace of Zacharias and Elizabeth
33205 (Ξ 51)
Pricked paper
27.3 x 20.7 cm
Painter: Athanasios
17th century
Vassilaki 2001, 79, fig. 2.

Pricked cartoon with the Embrace of Zacharias and Elizabeth. In the centre of this composition, the two figures are embracing, flanked by two tower-like edifices that follow an elaborate Palaiologan model. Zacharias is wearing a long, sleeved chiton, a mantle, fastened by a clasp at the base of the neck, and a tefillin on his head. Elizabeth is depicted in a chiton and maphorion, falling in folds behind her. The building on the left has an arched opening, above which extends a pedimented portico, supported by corbels decorated with an acanthus leaf. In the middle of the pediment there is a medallion with a male bust. In front of the edifice, two steps are delineated; Elizabeth stands on the bottom one. The steps lead to an arched entrance and are decorated on their vertical side with a lion mask with a ring in its mouth. The building on the right has a single-pitched roof with arched openings on the first floor and a sloping portico between ground and first floors supported on columns. The two edifices have different vanishing points, fluctuating in the mid-height region of the composition. At the top, there is an inscription, also pricked: *Η ϹΥΛΛΗΨΙϹ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩ(ΑΝΝ)ΟΥ ΤΟΥ Π(ΡΟ)Δ(ΡΟ)ΜΟΥ* [The conception of St John the Baptist]. On the back there is the signature: *Αθ(α)ν(άσι)ος* [Athanasios]. This cartoon has not been used. Watermarks are partially preserved on the sheet: the word ROSA and a bird.

Cartoons nos 29, 30, 32, 33, 91, 92, 93, 94, 95, 99 and 191 are also by Athanasios. The cartoon belongs to the same iconographic cycle as cartoons nos 91, 92, 93, 95 and 99. For the characteristic hat of the high priests, see Revel-Neher 1974.

The watermark

Side A

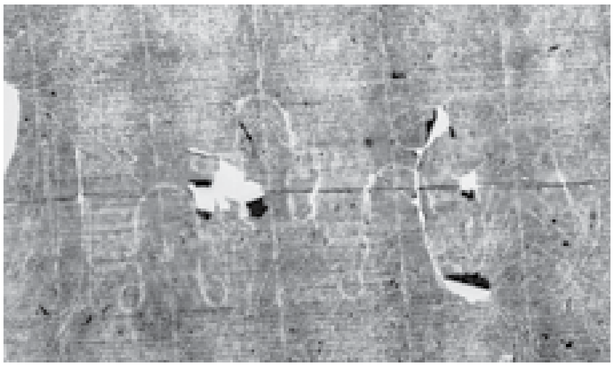
90. The Birth of St John the Baptist
33207 (Ξ 53)
Pricked paper
31.3 x 22.1 cm
17th century

Side A

Pricked cartoon with the Birth of St John the Baptist. Reclining on a bed to the right, Elizabeth is enjoying her maids' care. The first one is offering her a cup and a plate in front of a table. The second prepares to place on the table a plate that she has just picked up from the tray held by a third maid, who enters through a door on the left. In the foreground, the bathing of the child, on the right, and Zacharias writing the infant's name, on the left. In the background, elaborate edifices, out of which maids occupied with household tasks emerge. The cartoon has been used and has suffered considerable damage. Watermarks survive on the paper: three hats.

The cartoon has many similarities with an icon in a private collection, which has been displayed in Dallas, Texas (*Religious Art* 1958, 13). For the iconography of the Birth of St John the Baptist in Byzantine art, see Katsioti 1998, 48-60; for Post-Byzantine examples, see N. Chatzidakis 1982-1983.

The watermark

Side B

91. St John the Baptist Led into the Desert by the Angel

33208 (Ξ 54)
Pricked paper
28.6 x 20.5 cm
Painter: Athanasios
17th century
Vassilaki 2002, 313, 316, fig. 2.

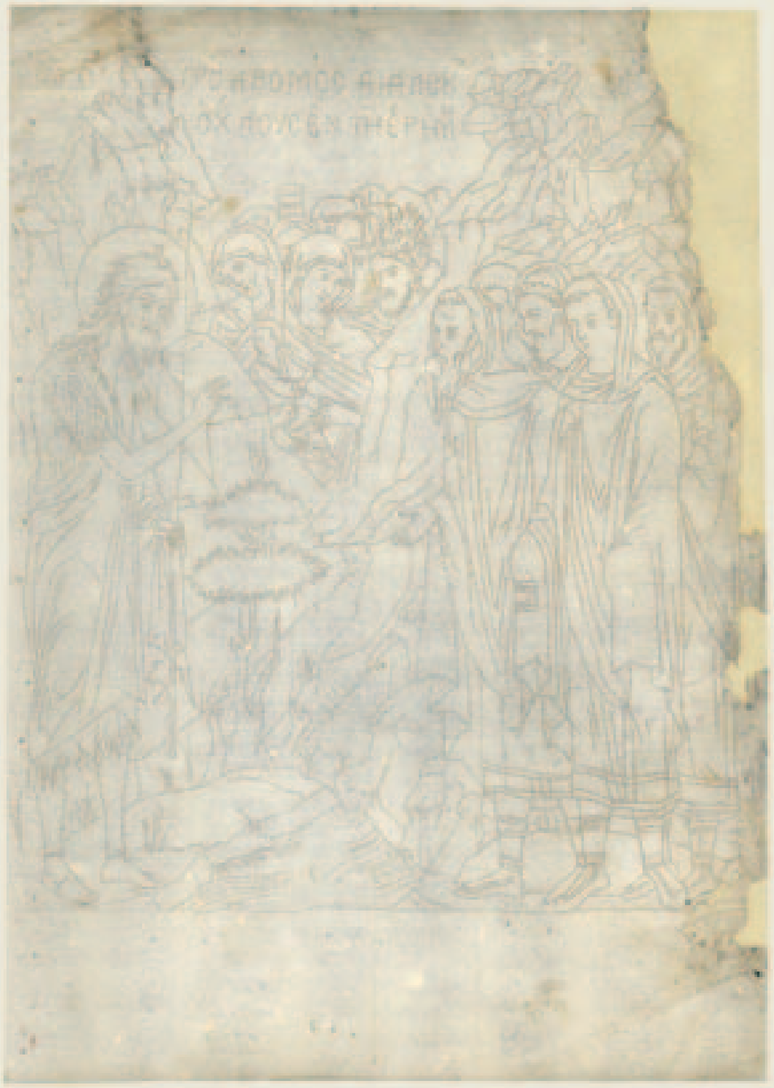
Pricked cartoon with St John the Baptist as a child, being led by the angel into the desert. The angel, the key figure in the composition, is depicted in an almost completely frontal view. He rests on his left leg, slightly bent, and turns his head three-quarters towards little John, whom he is holding by the hand. His wings are open against a rocky background; his himation waves in Mannerist fashion. The cartoon is signed: *Αθ(α)ν(άσι)ος* [Athanasios]. This cartoon has not been used. Watermarks are partially preserved on the sheet.

Cartoons nos 29, 30, 32, 33, 89, 92, 93, 94, 95, 99 and 191 are also by Athanasios. For the iconography of this scene in Byzantine art, see Katsioti 1998, 84-92. In biographical icons of St John the Baptist, the scene occurs in an icon in the Sinai Monastery, dating from the 13th c. (*Treasures of Sinai* 1990, 116, fig. 52), in an icon in the Pinacoteca di Bologna, dating from the early 16th c. (*From Candia to Venice* 1993, no. 18, N. Chatzidakis), in an icon by Markos Bathas in Ioannina, dating from the 16th c. (Acheimastou-Potamianou 1975-1976, 114-115, pl. 56) and in an icon by Frangias Kavertzas in the Toplou Monastery, dating from the first half of the 17th c. (*Ημερολόγιο* 1985, no. 49; *Εικόνες κρητικής τέχνης* 1993, no. 141, M. Borboudakis).

92. St John the Baptist Preaching to the Multitudes in the Desert
33209 (Ξ 55)
Pricked paper
28.8 x 20.4 cm
Painter: Athanasios
17th century
Vassilaki 2002, 313, 317, fig. 3.

Pricked cartoon with St John the Baptist preaching to the multitudes in the desert. The ascetic stands on the left side of the scene, raising his right hand in a gesture of speech towards a group of five men. Between them and the Baptist flows the River Jordan. In the background, there is a second group, of which two women and a soldier with a plumed hat can be seen. There are two rocky masses between the Baptist and the groups of the faithful. The inscription is also pricked: *ΙΩ(ΑΝΝΗC) Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟC ΔΙΔΑCΚ(ΩΝ) ΤΟΥC / ΟΧΛΟΥC ΕΝ ΤΗ ΕΡΗΜΩ* [St John the Baptist preaching to the multitudes in the desert]. The cartoon is signed by *Αθ(α)ν(άσι)ος* [Athanasios].

It belongs to the same iconographic cycle as cartoons nos 89, 91, 93, 95 and 99. For the iconography of this scene in Byzantine art, see Katsioti 1998, 104-107. This scene occurs in the biographical icon of the Baptist by the painter Markos Bathas, dating from the 16th c. (*Ημερολόγιο* 1985, no. 49; *Ημερολόγιο* 1986, unnumbered; *Εικόνες κρητικής τέχνης* 1993, no. 141, M. Borboudakis), and in that by Frangias Kavertzas, dating from the 17th c. (Acheimastou-Potamianou 1975-1976, 115, pl. 56).

Side B

Side A

93. St John the Baptist Rebuking Herod
33210 (Ξ 56)
Pricked paper
28.8 x 20.1 cm
Painter: Athanasios
17th century
Vassilaki 2002, 313, 318, fig. 4.

Pricked cartoon with St John the Baptist rebuking Herod. On the left side of the composition, Herod is seated on a wooden throne with a footrest. On the right side of the composition, the Baptist, dressed in a sheepskin and himation, extends his right hand towards Herod in a gesture of speech. Behind St John, a soldier with a plumed hat as a helmet is trying to restrain him, and behind him can be seen the head of a second soldier; in front of the Baptist, there is a third one, kneeling before the throne. Behind the king there is an edifice inspired by Palaiologan models: it has pilasters with Corinthian capitals and higher up a wooden pergola with protruding corbels, freely draped with a cloth. In the background, a rocky landscape. Inscription: *ΑΓ(ΙΟC) ΙΩ(ΑΝΝΗC) Ο ΠΡ(Ο)Δ(ΡΟ) ΜΟC ΕΛΕΝΧΩΝ ΤΟΝ ΗΡΩΔΗΝ* [St John the Baptist rebuking Herod]. The cartoon is signed by *Αθ(α) ν(άσι)ος* [Athanasios]. A watermark is partially preserved on the paper: the initials C and C.

It belongs to the same iconographic cycle as cartoons nos 89, 91, 92, 95 and 99. For the iconography of this scene in Byzantine art, see Katsioti 1998, 133. This scene is featured in the biographical icon of the Baptist signed by the painter Markos Bathas (1498-1578). See Acheimastou-Potamianou 1975-1976, 113-133, pls 56, 59β.

Side B

94. Herod's Banquet
33211 (Ξ 57)
Pricked paper
29.3 x 28.7 cm
Painters: Athanasios, Ioakeim
17th century

Pricked cartoon with Herod's Banquet. Nine figures are seated around a laid table, while two servants are pouring wine. A third servant can be seen in front of the table. Herod, with a crown on his head and a sceptre in his hand, is seated in the middle of the table. His companion, on his side, is also wearing a crown. Salome, on the left, is dancing, balancing the plate with John's head on her head. In the background, a Renaissance building with statues in niches and a pediment, with skylights on either side of the tympanum. The building is framed on the left by a second Renaissance building, rendered with a geometrical perspective, and on the right by a Palaiologan edifice, from whose arched window Herodias emerges. On the back, the familiar signature *Αθαν(ασίου)* [Athanasios] has been smeared with Indian ink; a new signature has been inserted next to it: *Ιωακ(είμ)* [Ioakeim]. A watermark is partially preserved on the paper: the initials V and S.

It belongs to a different iconographic cycle from cartoons nos 89, 91, 92, 93, 95 and 99. For the iconography of this scene in Byzantine art, see Katsioti 1998, 119-133.

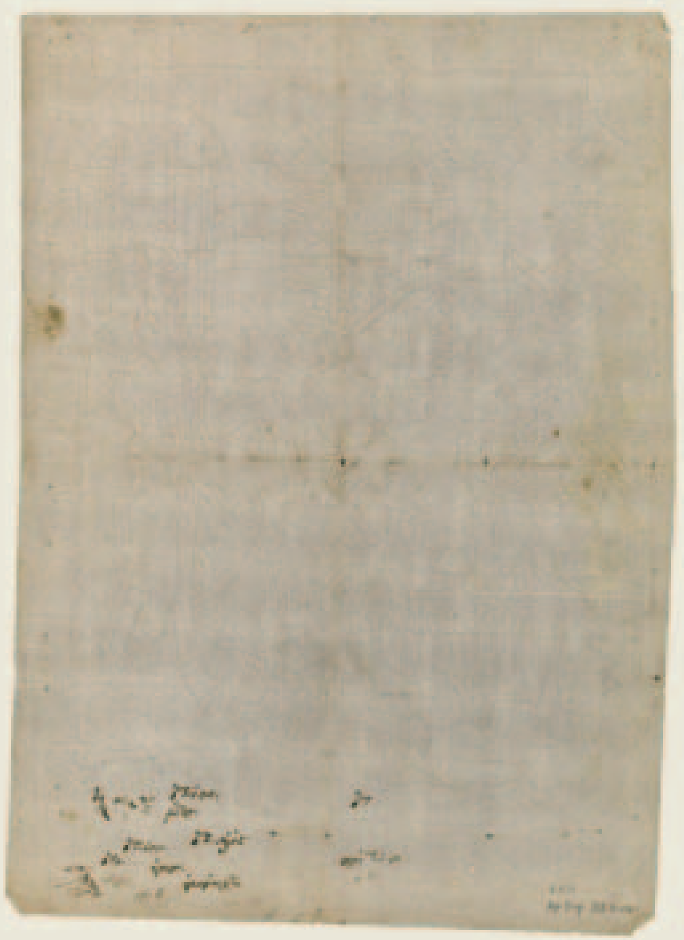

Side B

95. St John the Baptist Taken for Beheading
33212 (Ξ 58)
Pricked paper
28.7 x 20.6 cm
Painter: Athanasios
17th century

Pricked cartoon with St John the Baptist being taken for beheading. The ascetic is located in the left of the composition, wearing a sheepskin and holding a staff in his right hand. He is taken out of prison by a guard, who holds him by the wrist of his left arm. The guard is wearing a loosely fitting short chiton and is holding in his left hand the hilt of a sword that hangs by his side. Behind the guard stands a soldier in a richly decorated outfit, with a helmet on his head, watching the scene and resting on his shield. Both the guard and soldier are standing on top of mountain peaks. The background is fully taken up by edifices in the Palaiologan style. Inscription: *Ο ΠΡΟΔ(ΡΟ) ΜΟΣ ΙΩΜΕΝΟΣ ΕΝ ΤΟ ΑΠΟΚ(Ε)ΦΑΛΙΣ/ΘΗΝΑΙ* [St John the Baptist taken to be beheaded]. On the back the signature is printed: *Αθ(α)ν(άσι) ος* [Athanasios]. The cartoon has been used. A watermark is partially preserved on the paper: the initials C and C.

It belongs to the same iconographic cycle as cartoons nos 89, 91, 92, 93 and 99. The figure of the soldier is rendered similarly to the respective one in cartoon no. 400.

Side B

96. The Beheading of St John the Baptist
33214 (Ξ 60)
Pricked paper
39 x 27.6 cm
Late 17th – first half of the 18th century

Pricked cartoon with the Beheading of St John the Baptist. In the foreground, the Baptist is kneeling, his head lowered, waiting for the executioner to behead him. The executioner, in military attire and helmet, is standing directly above him, holding a raised sword in his right hand. On the right, two slaves are talking with a soldier. On the left, Salome, accompanied by two women, awaits to receive the head of the Baptist and to place it on the plate she is holding in both hands. The background is covered by a flat ashlar-stone wall with three arched openings, two of which are fenced. The landscape in the background can be seen through the third opening; edifices through the other two.

For the iconography of this scene in Byzantine art, see Katsioti 1998, 134-147. The composition is related to the icon of the Beheading by Michael Damaskenos, on Corfu (1590); it is, however, different as regards the background (Vocotopoulos 1990, 51-53, no. 27, pls 32, 34-35). For icons by other painters (Theodoros Poulakis, Filotheos Skoufos), which are made after Damaskenos' composition, see *ibid.*, 52, figs 323-324; Rigopoulos 1979, 76-77, 138, 160-161, pl. 107; Frigerio-Zeniou, Lazović 2006, 48-50, no. 12.

Side A

97. The Beheading of St John the Baptist
33496 (Ξ 251)
Pricked paper, ink
26.3 x 27.8 cm
17th century

Pricked cartoon with the Beheading of St John the Baptist, coated in brown ink. In the centre of the composition, the Baptist is shown kneeling on the ground. A soldier is standing directly above him; he is preparing to behead the saint with a sword held in his raised right hand. On the left, behind the soldier, Salome is holding a plate and is speaking with a woman who is standing next to her. Across from the executioner are two figures of slaves and further back an officer with a helmet. High in the middle, Christ emerges through clouds amongst angels, holding in his hands St John's soul in the guise of a swaddled baby. On either side, the gates of heaven are being opened by two angels. At the same height, left and right, there is an inscription: *Η ΑΠΟΤΟΜΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩ(ΑΝΝΟΥ) ΤΟΥ ΠΡ(Ο)ΔΡ(Ο)Μ(ΟΥ)* [The Beheading of St John the Baptist]. The background of the scene is taken up by Renaissance-style buildings: a cylindrical tower, arched gates and the prison building, behind whose fence a group of men is watching the execution.

The figure of Salome closely echoes that in Herod's Banquet in cartoon no. 94. Similarities can be seen with the well-known icon by Michael Damaskenos, on Corfu (1590), in the attitude of the Baptist and the details of the clothes, the executioner with his sword, the servant with her back facing the viewer, and the officer wearing armour. See Vocotopoulos 1990, 51-53, no. 27, pls 32, 34-35. For the copying and dissemination of this composition, see Vocotopoulos 1990, 52; M. Chatzidakis 1962, 87, no. 58; *From Byzantium to Modern Greece* 2005, 58-59, no. 14, N. Chatzidakis; Frigerio-Zeniou, Lazović 2006, 48-50, no. 12.

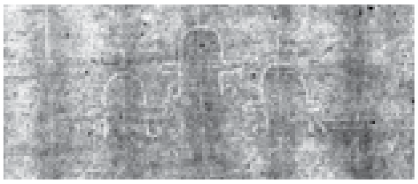

Side A

Side B

98. The Beheading of St John the Baptist
33213 (Ξ 59)
Pricked paper
31.8 x 21.7 cm
17th-18th century

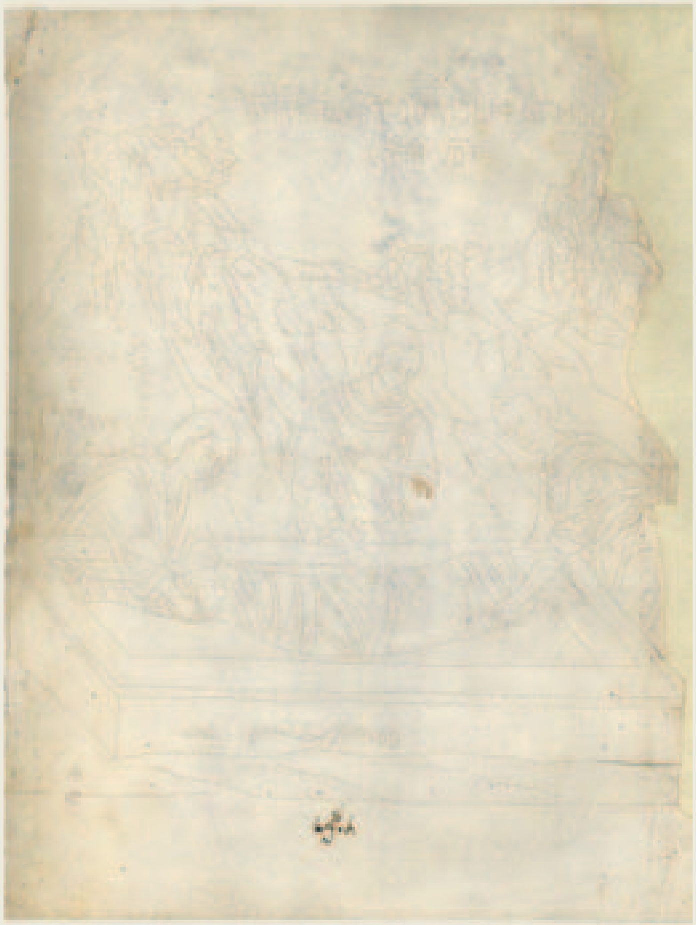
The watermark

Pricked cartoon with the Beheading of St John the Baptist. A soldier is placing St John the Baptist's head on a tall-stemmed plate, proffered to him by Salome; the beheaded body of the saint is lying on the ground by the soldier's feet. The background is covered by a horizontal wall with an arched opening in the middle. Higher than the top of the wall, above the skyline, buildings can be seen. A watermark survives on the paper: three hats.

The scene belongs to a different iconographic cycle from cartoons nos 89, 91, 92, 93, 95 and 99; it adopts a different iconographic scheme from the previous one, with the Baptist's body falling headless to the ground, while the executioner is placing the head on the plate. The same gruesome scene is depicted, albeit differently rendered, in an icon in the Canellopoulos Museum in Athens and in a panel on the iconostasis of the church of Our Lady of the Angels on Zakynthos (Rigopoulos 1998, figs 1, 8).

Side A

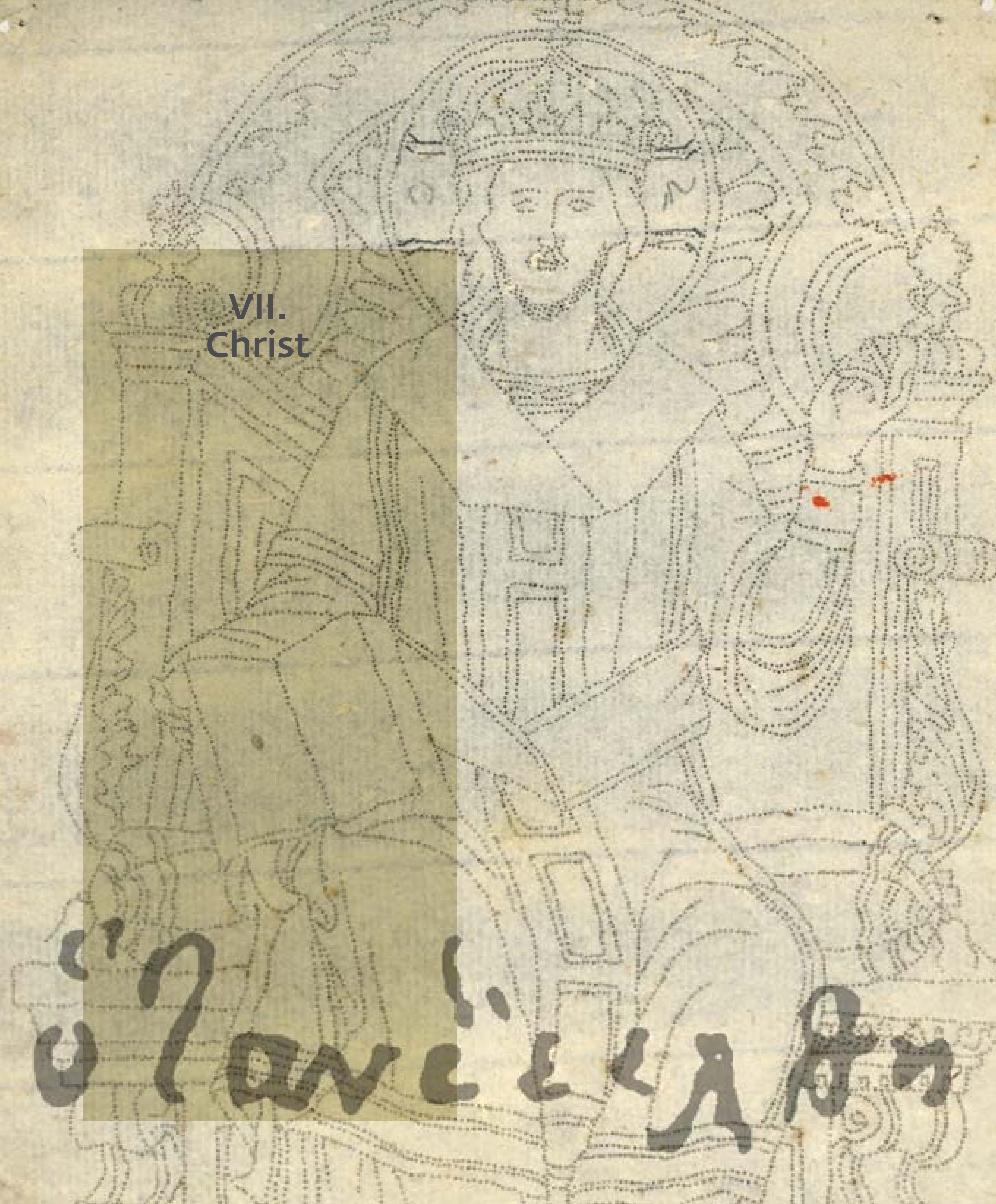
Side B

99. The Burial of St John the Baptist
33215 (Ξ 61)
Pricked paper
28.7 x 22 cm
Painter: Athanasios
17th century

Pricked cartoon with the Burial of St John the Baptist. In the foreground, a sarcophagus takes up the full width of the composition; in it, three disciples are preparing to lay the saint's beheaded body wrapped in burial cloth. Rocky mountain masses occupy the background. At the top there is an inscription: *Ο ΕΝΤΑΦΙΑCΜΟC ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩ(ΑΝΝΟΥ) ΤΟΥ ΠΡ(Ο)Δ(Ρ)ΟΜΟΥ* [The burial of St John the Baptist]. The cartoon is signed by *Αθ(α)ν(άσι)ος* [Athanasios].

It belongs to the same iconographic cycle as cartoons nos 89, 91, 92, 93 and 95. For the iconography of this scene, see Katsioti 1998, 148-158, esp. 152 ff.

VII. Christ

100. Christ Pantocrator
33419 (Ξ 201A)
Pricked paper
9.9 x 10.6 cm
18th century

Pricked cartoon with Christ Pantocrator, full-length, enthroned, blessing with both hands. The composition is inscribed in an oval floral cartouche; the whole is inscribed in a larger decorative composition, with medallions in rectangular frames. The cartoon has been used. A watermark is partially preserved on the paper: the initials C and C facing each other.

Side A

101. Christ Pantocrator
33420 (Ξ 201B)
Paper, watercolour
8.3 x 9.9 cm
18th century

Drawing in brown watercolour. Christ, full-length, is seated on a cloud and blesses with both hands. The cross-inscribed halo bears the inscription *O ΩN* [The Being]. The representation is framed by vine tendrils.

A strip of paper has been pasted on the back of the paper.

Side A

Side A

Side B

102. Christ Pantocrator
33411 (Ξ 195)
Pricked paper, ink
28.2 x 17.4 cm
Late 17th century

Pricked cartoon with Christ Pantocrator, enthroned; the throne is undefined. The composition has been traced with brown ink. Christ is blessing and holds an open Gospel book on his knee. The cartoon is unused but smeared by grey watercolour. The paper preserves a watermark: the initials V and G.

The iconography of this composition is reminiscent of the icon of Christ Pantocrator by Andreas Ritzos, on Patmos (M. Chatzidakis 1985, 60). The same type is identified earlier in Angelos' work (icon from Zakynthos, see *From Byzantium to El Greco* 1987, no. 33), as well as later, for instance in an icon by Emmanuel Tzanes in the Byzantine and Christian Museum in Athens (Drandakis 1962, 96, pl. 38α-β) and in the Kunsthistorisches Museum in Vienna (Kreidl-Papadopoulos 1970, 97-98, no. 5, fig. 44). The fact that the throne is undefined may suggest that the figure of the Pantocrator was copied from an icon with Christ in Glory, such as the icon by Emmanuel Tzanes in the Metropolitan Hall on Corfu, dating from 1648 (Vocotopoulos 1990, 110-111, no. 73, fig. 201).

The watermark indicates that the sheet comes from the van Gangelt paper mill in Amsterdam dating back to 1670 (Vassilaki 1995, 53, note 47; Vassilaki 2002, 312, note 18).

103. Christ Pantocrator
33425 (Ξ 203Γ)
Paper, pencil
15.6 x 12.6 cm
18th-19th century

Pencil drawing depicting Christ Pantocrator in bust. Christ, without a halo, is blessing and holding an open Gospel book. At the bottom there is the inscription: *όταν δε έλθη ο παράκλητος* [when the paraclete comes]. A watermark is partially preserved on the paper: the initials F and C.

Side A

104. Christ Pantocrator
33426 (Ξ 203Δ)
Paper, watercolour
14.8 x 10 cm
18th-19th century

Imprinted cartoon, partly traced with black watercolour, with Christ Pantocrator. Christ is facing frontally, up to around the waist. He is blessing and holding a closed Gospel book. The halo is cross-inscribed. The moustache and lips were later denoted in pencil. An illegible watermark is partially preserved on the paper.

Side A

Side A

105. Christ Pantocrator
33153 (Ξ 16)
Paper, pencil, paint
16.6 x 15.1 cm
17th-18th century

Pricked and painted cartoon with Christ Pantocrator. Christ is depicted down to a little below the waist. He is blessing, holding a Gospel book on his left thigh. The cross-inscribed halo bears the inscription *Ο ΩΝ* [The Being]. Several colours have been used: light brown in the outlines, grey on the halo, red, orange-red and yellow on the chiton and himation. The back side is covered in ground brown chalk. A watermark is partially preserved on the paper: the initials F and L (?).

It is probably derived from a representation of Christ Pantocrator. It is reminiscent of compositions by Emmanuel Tzanes, such as the enthroned Pantocrator in the Byzantine and Christian Museum in Athens, dating from 1664 (Drandakis 1962, pl. 38α; Acheimastou-Potamianou 1998a, 100-103, no. 27; *Hand of Angelos* 2010, 228-229, no. 62, N. Kastrinakis).

Side A

106. Christ Pantocrator
33421 (Ξ 201Γ)
Pricked paper, watercolour
10.9 x 13.1 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with a waist-length Christ Pantocrator. The entire composition has been coated with grey watercolour. Christ is blessing, his arms spread out at shoulder height. He has a cross-inscribed halo with the inscription *Ο ΩΝ* [The Being].

107. Christ as Great High Priest
33414 (Ξ 198)
Pricked paper
19.7 x 14 cm
Late 17th – early 18th century

Pricked cartoon with Christ as Great High Priest. Christ is wearing a long sacerdotal tunic (sakkos), a stole (epitrachelion) and a long scarf (omophorion), as well as a mitre on his head. He is blessing, holding a closed Gospel book on his knee. The cross-inscribed halo bears the inscription *Ο ΩΝ* [The Being]. A watermark is partially preserved on the paper: the top part of the initials V and G.

For the iconographic type of Christ as Great High Priest, see Papamastorakis 1993-1994. The type of throne, the bottom steps, the pier-shaped armrests, the tall backrest and crowning shell are all derived from thrones such as those of the Virgin and Child in icons by Emmanuel Tzanes in the D. Loverdos collection and by Konstantinos Tzanes on Corfu (Vocotopoulos 1990, nos 86 and 125 with related examples). For the type of throne, see the throne of Christ as Great High Priest in an icon from the church of the Holy Apostles at Peć, dating from 1724 (Kissas 1983, 476, pl. VII), which seems to be more akin in spirit to the icons by the Tzanes brothers and by Spyridon Marantzos in the church of St Charalambos on Lefkas (Rondoyannis 1974, 306, pl. 83.2), the latter of which more closely reflects the prototype for this cartoon. For the cartoon of a similar icon of the Virgin, see below, cartoon no. 218.

Side A

Side B

Side A

Side A

108. Christ as Great High Priest
33424 (Ξ 203B)
Paper, ink
14 x 10 cm
18th-19th century

Drawing with the enthroned Christ as Great High Priest. Christ is wearing a long sacerdotal tunic (sakkos) and has a mitre on his head. He is seated on a throne with a tall backrest, surrounded by the four evangelist symbols. He holds an open Gospel book in his right hand and is blessing with his left. At the top, left and right, the Christogram *IC XC*. On one side, the composition has been rendered in black ink for the outlines and red for the vestment details; on the other side, it has been rendered in tones of brown.

For the iconographic type of Christ as Great High Priest, see Papamastorakis 1993-1994.

109. Christ as Great High Priest
33413 (Ξ 197)
Paper, watercolour
19.6 x 14.5 cm
18th century

Pricked cartoon with Christ as Great High Priest. The composition has been traced with brown watercolour on the back. Christ is depicted facing front, waist-length, blessing and holding an open Gospel book. He is wearing a long sacerdotal tunic (sakkos) and has a mitre on his head. The cross-inscribed halo bears the inscription *O ΩN* [The Being]. A watermark is partially preserved on the paper: the initial C or G.

For the iconographic type of Christ as Great High Priest, see Papamastorakis 1993-1994.

Side A

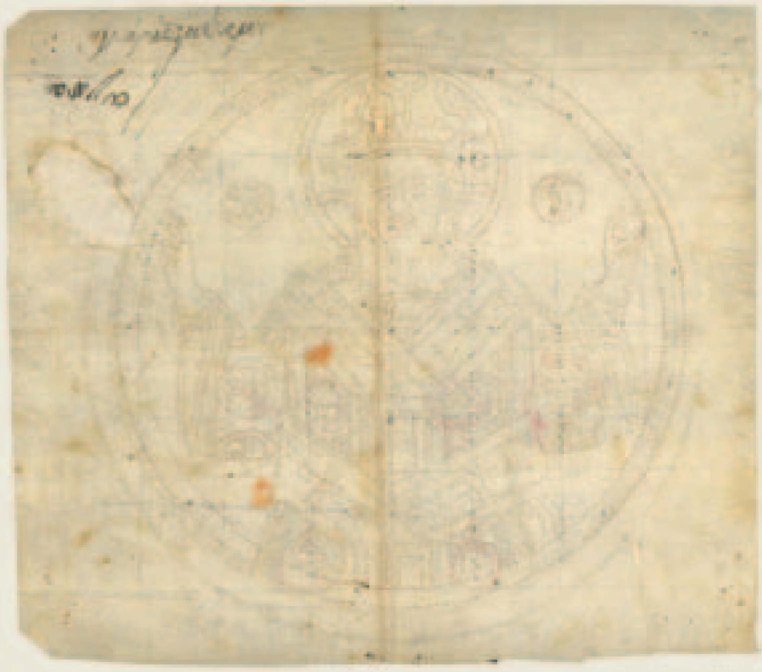
110. Christ as Great High Priest
33427 (Ξ 203Ε)
Paper, ink
14.4 x 23 cm
18th century

Imprinted cartoon with Christ as Great High Priest, full-length and enthroned; the throne is sketchily defined. Christ is wearing a long sacerdotal tunic (sakkos) and has a mitre on his head. He is blessing, holding an open Gospel book on his left knee. On the back of the sheet, there is a black ink sketch of a male face.

For the iconographic type of Christ as Great High Priest, see Papamastorakis 1993-1994. The outline of the figure of Christ is similar to that in the well-known icon by Michael Damaskenos at the 1st Municipal Cemetery on Corfu (Vocotopoulos 1990, 44-45, no. 22, fig. 23). Other details shared with that icon are the cross-inscribed halo and the arrangement of the vestments; also, the position of the legs, more so than in the icon in the M. Latsis collection, in which the legs are reversed (*After Byzantium* 1996, 94-95, no. 23).

Side A

Side B

111. Christ as Great High Priest
33415 (Ξ 199A)
Pricked paper, pencil, watercolour
14.2 x 15.9 cm
18th century

Pricked cartoon with Christ as Great High Priest, waist-length, inscribed in a medallion. The pricked composition was traced with grey watercolour in the outlines; blue, red and yellow watercolours were used for rendering the figure and the vestments. Christ is depicted down to a little below the waist, facing front. He is blessing with both hands at shoulder height. He is wearing a long sacerdotal tunic (sakkos) and a long scarf (omophorion), and has a mitre on his head. The cross-inscribed halo bears the inscription *Ο ΩΝ* [The Being]. On the left and right, at the height of the head, the Christogram *Ι(ησού)*C *Χ(ριστό)*C. Christ's figure is set in ruled framing lines in pencil. On the back of the sheet there are notes in black ink. A watermark of illegible initials is partially preserved on the paper.

For this iconographic type of Christ, see Papamastorakis 1993-1994. The depiction of Christ as Great High Priest blessing with both hands is not common: see the icon from the church of St John Chrysostom at Kastro, Sifnos, dating from the 17th c. (Aliprantis 1979, 49-50 no. 6, pl. 19). The fact that the figure of Christ is inscribed in a medallion, as well as the existence of ruled framing lines, suggest that the cartoon was made for embroidering onto a vestment. The Great High Priest is rendered in a similar way on a gold-embroidered medallion dating from the 16th c. in the Hermitage Museum, St Petersburg (*Sinai*, *Byzantium*, *Russia* 2000, 181, no. B-158), on a phelonion from the D. Talbot Rice collection and on a long, jewelled scarf (loros) in the Victoria & Albert Museum, dating from the early 17th c. (Talbot Rice 1951, 179, pl. 21a-b), as well as on a mitre in the Benaki Museum, dating from the late 17th c. (Fotopoulos, Delivorrias 1997, fig. 513), except that the belt over the sakkos is absent in these examples.

112. Christ as Great High Priest
33416 (Ξ 199Β)
Pricked paper
15.2 x 18.4 cm
18th century

Pricked cartoon with Christ as Great High Priest in a medallion. Christ is depicted down to a little below the waist. Facing front, he is blessing with both hands extended at shoulder height. He is wearing a long sacerdotal tunic (sakkos), a mitre on his head, and has a cross-inscribed halo. A watermark is partially preserved on the paper: a coat of arms.

For the iconographic type of Christ as Great High Priest, see Papamastorakis 1993-1994.

Side A

113. Christ as Great High Priest
33417 (Ξ 199Γ)
Pricked sheet of paper, circular shape, watercolour
12.5 cm (diam.)
18th century

Pricked cartoon with Christ as Great High Priest in a medallion. Cut out in the shape of a medallion, the sheet has four radial appendages. The pricked composition has been traced with black and grey watercolours. Christ is depicted facing front, wearing a long sacerdotal tunic (sakkos) and a mitre, blessing with both hands extended at shoulder height. Left and right, the Christogram *IC XC*, also in medallions.

For the iconographic type of Christ as Great High Priest, see Papamastorakis 1993-1994.

Side A

Side A

Side B

114. Christ as Allegory of the Holy Communion
33422 (Ξ 202)
Pricked paper
15 x 14.4 cm
18th century

Pricked cartoon with Christ as an Allegory of the Holy Communion. Christ emerges through a sacred chalice, blessing with both arms extended at shoulder height. He has a cross-inscribed halo with the inscription *Ο ΩΝ* [The Being], flanked by the Christogram *IC XC*. Left and right, at the height of the chalice, there are hexapteryga, one on either side. At the bottom, two inscriptions in black ink that, repeating the same text, more or less, are probably preliminary studies. On the left, *δέησις του δούλου του Θεού / παϊσίου ιερομονάχου* [supplication of the servant of God / hieromonk Paissios], and on the right, *δέησις του δούλου σου παϊσίου ιερο(μονάχου)* [supplication of your servant, hieromonk Paissios]. An illegible watermark is partially preserved on the sheet.

From this cartoon, only the figure of Christ and one of the hexapteryga have been used. This Eucharistic composition first appeared in iconography in the 15th c., becoming very popular, especially for ecclesiastical embroidery, as well as metalwork and painted artophoria in the 18th and 19th c. (Vei-Chatzidaki 1953, no. 76, 88; M. Chatzidakis 1962, no. 47, pl. 32; Ballian 1992, 100-101, no. 56).

115. Christ
33412 (Ξ 196)
Pricked paper, watercolour
27.4 x 19.7 cm
19th century

Pricked cartoon with Christ in bust. The composition has been traced in dark-red watercolour. Christ is crowned with a cross-inscribed halo. Top right, a note in pencil: *Γρηγορίου* [of Gregory]. A watermark is preserved on the paper: the initials L and V in two concentric circles.

The cartoon is related to the portraits of St John the Baptist in cartoons nos 86 and 87.

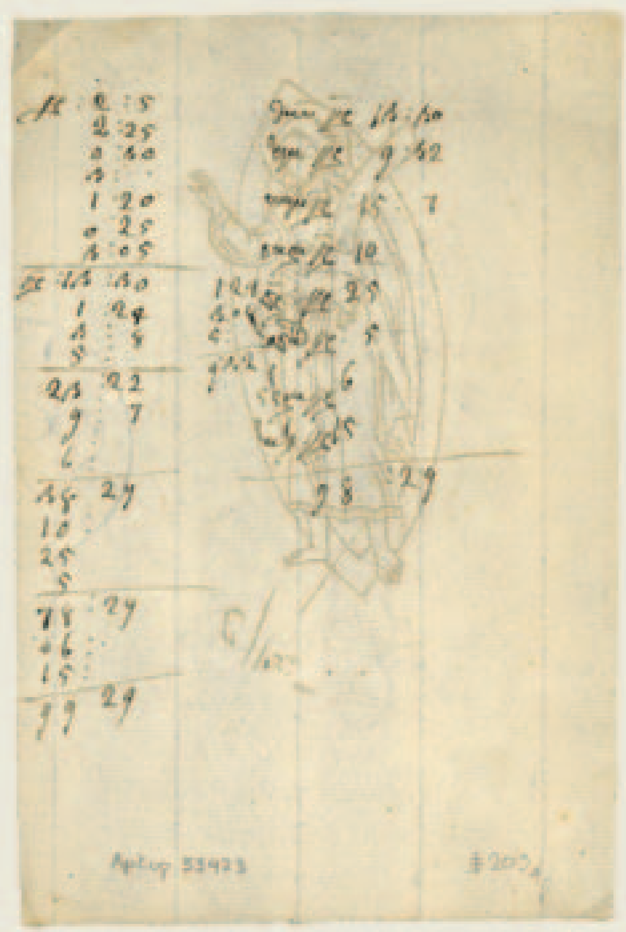
Side A

116. Christ in Glory
33423 (Ξ 203A)
Pricked paper, ink
19.3 x 12.7 cm
18th century

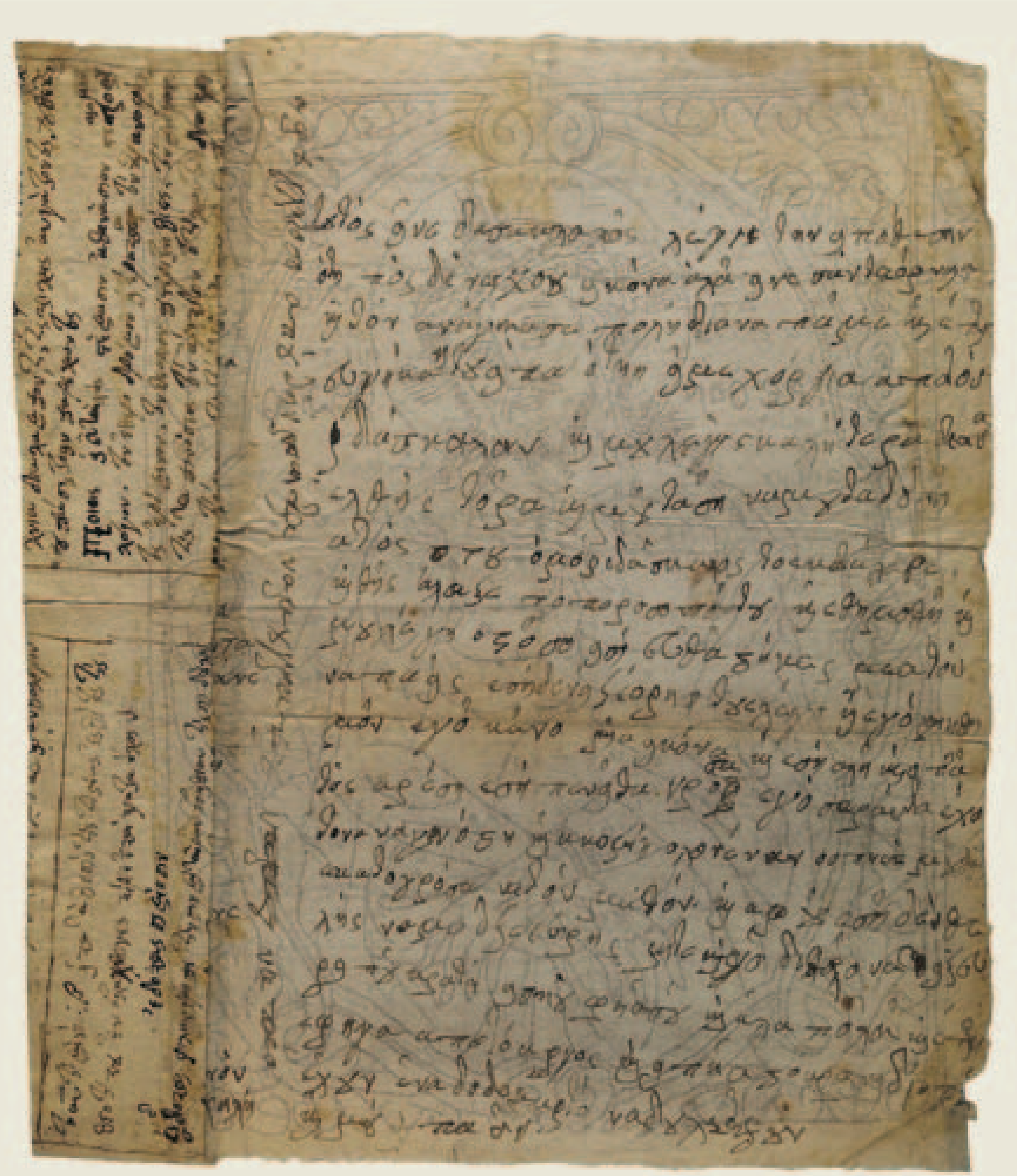
Pricked cartoon with Christ, full-length, in a mandorla. Facing slightly left, Christ is blessing and holds an open scroll upwards. The composition has been traced with black ink on the back. Miscellaneous calculations have been noted on the sheet. A watermark is partially preserved on the paper: a bird in a circle. The watermark is reminiscent of that of cartoon no. 387.

The watermark

Side A

Side A

117. Christ as the Man of Sorrows
33418 (Ξ 200)
Pricked paper with a pasted strip of paper
28.9 x 25.1 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with Christ as the Man of Sorrows. The composition is inscribed in an oval frame with floral decoration. Christ is depicted from below the waist up, with a loincloth. His arms are crossed on his abdomen. He has a halo and a wreath of thorns on his head. On both sides of the sheet there are notes, probably made prior to the cartoon. A paper patch has been pasted to the sheet along one side.

For the iconography of Christ as the Man of Sorrows, see Belting 1980-1981.

VIII. The Four Evangelist Symbols

Ja 1804

Side A

118. Evangelist symbols
33359 (Ξ 181)
Pricked paper, ink
12 x 27.8 cm
c. 1700

Pricked cartoon with three of the evangelist symbols in medallions. They are the ox (Luke), the lion (Mark) and the angel (Matthew). The drawing has been traced with brown ink. The cartoon has been used.

The ox, lion and angel may derive from a work by Theophanes, probably from an iconostasis cross, such as that of the Stavroniketa Monastery (Karakatsani 1974, 118-119, fig. 41; *Treasures of Mt Athos* 1997, 125-126, no. 2.54, E. Tsigaridas). See the processional crosses from Patmos (M. Chatzidakis 1985, 82-83, no. 32, and 159, no. 129).

Side A

Side B

119. Angel (symbol of the Evangelist Matthew)
33377 (Ξ 186A)
Pricked paper
24 x 19.1 cm
c. 1700

Pricked cartoon with the bust of an angel, the symbol of the Evangelist Matthew. The angel, winged and haloed, holds a closed Gospel book. On one of the long sides there is a note: *σχέδιον του αγίου* [drawing of the saint]. The cartoon has been used. It may have been intended for depictions of evangelist symbols on a processional or iconostasis cross.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 132, 139 and 186. An angel of similar stance and hairstyle can be seen on the cross of the Great Meteoron, yet here one of the hands is uncovered (Kazanaki-Lappa 1991, pl. 118).

120. Angel (symbol of the Evangelist Matthew)
33382 (Ξ 186ΣΤ)
Pricked paper, ink
7 x 9.6 cm
18th century

Pricked cartoon, traced with black ink, with the bust of an angel, the symbol of the Evangelist Matthew. The angel, winged and haloed, faces to the right, holding a closed Gospel book. The medallion is defined by two concentric circles. The evangelist's name, *Ματ/θέος*, can be read on either side of the halo. The cartoon has been used.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 128, 131 and 137.

Side A

121. Angel (symbol of the Evangelist Matthew)
33383 (Ξ 186Z)
Pricked paper, ink
6.4 x 5.8 cm
18th century

Pricked cartoon, traced with black ink, with the bust of an angel, the symbol of the Evangelist Matthew. The angel, winged, holds a closed Gospel book. The cartoon has been used.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 129, 134 and 138. See also cartoon no. 8.

Side B

Side A

Side B

122. Angel (symbol of the Evangelist Matthew)
33379 (Ξ 186Γ)
Pricked paper, ink
13.9 x 9.8 cm
c. 1700

Pricked cartoon, traced with black ink, with the bust of an angel, the symbol of the Evangelist Matthew. The angel, winged and haloed, holds a Gospel book. The cartoon has been used. An illegible watermark is partly visible on the paper.

The cartoon is iconographically identical to cartoons nos 119 and 125 (see also cartoon no. 124); yet, its size and quality of draughtsmanship place it in the group of cartoons nos 127 and 136. A similarly rendered angel, with short hair and his left hand covered by the himation, occurs on a processional cross from the church of the Virgin at Mezzojuso, in Sicily, dating from *c.* 1600 (Lindsay Opie 1991, pl. 146β).

123. Angel (symbol of the Evangelist Matthew)
33381 (Ξ 186Ε)
Pricked paper
7.7 x 7.5 cm
18th century

Imprinted and pricked cartoon with the bust of an angel, the symbol of the Evangelist Matthew. The angel, with short hair and without a halo, holds a closed Gospel book. On the left, the evangelist's abbreviated name: *Μ(α)τ(θαίος)*. The cartoon has been partly used.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 130, 135 and 140, where the symbols of the other evangelists hold closed books of a similar binding (rectangular frames on the cover and stripes of the same thickness as the books). The figure of the angel is similar to the angel in the large cross on the iconostasis of the Stavroniketa Monastery, of 1546 (Karakatsani 1974, 118-119, fig. 41; *Treasures of Mt Athos* 1997, 125-126, no. 2.54, E. Tsigaridas).

Side A

124. Angel (symbol of the Evangelist Matthew)
33380 (Ξ 186Δ)
Pricked paper, ink
9.6 x 10.2
c. 1700

Pricked cartoon with the bust of an angel, the symbol of the Evangelist Matthew. The angel, winged and haloed, holds a closed Gospel book. The composition has been partly traced with grey ink. The cartoon has been used.

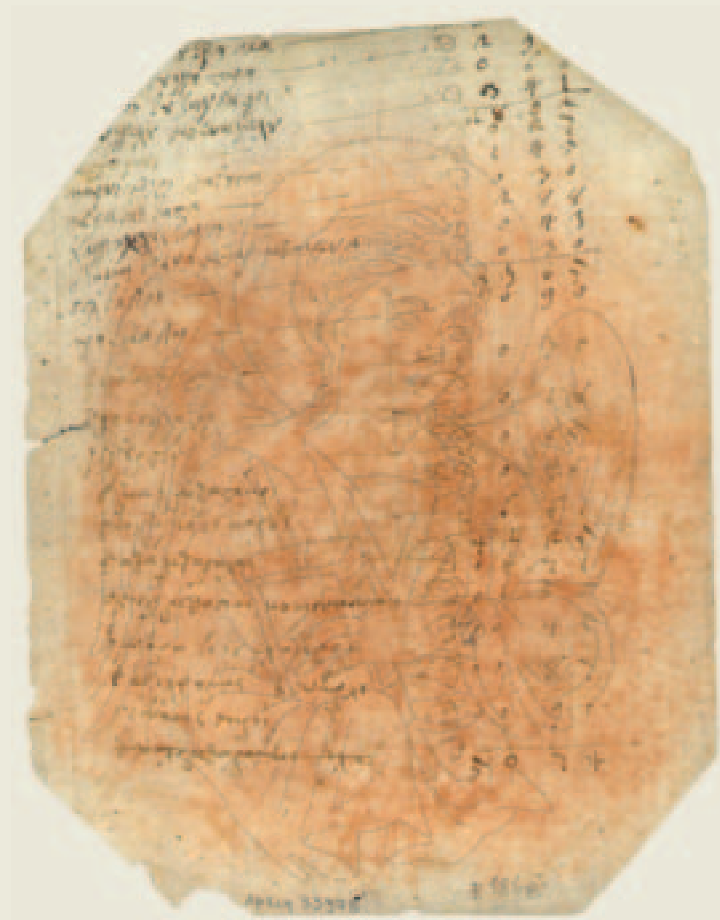
For the iconography, see cartoons nos 119, 122 and 125, to which the representation of this cartoon has many similarities.

Side A

Side A

Side B

125. Angel (symbol of the Evangelist Matthew)
33378 (Ξ 186Β)
Pricked paper, ink, charcoal
18.8 x 14.5 cm
c. 1700

Pricked cartoon, traced with black and grey ink, with the bust of an angel, the symbol of the Evangelist Matthew. The angel, winged and haloed, holds a closed Gospel book. A calculation has been noted on the back. The cartoon is traced with brownish-red chalk and has been used.

Iconographically, this cartoon is identical to cartoon no. 119. See also cartoons nos 122 and 124, to which the representation of this cartoon has many similarities.

126. Lion (symbol of the Evangelist Mark)
33371 (Ξ 184)
Pricked paper
24.6 x 19.6 cm
c. 1700

Pricked cartoon with a lion, the symbol of the Evangelist Mark. The lion, winged and haloed, holds a Gospel book between its front paws.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 119, 132 and 139. This cartoon may derive from the throne of Christ Pantocrator or from a processional or iconostasis cross.

Side A

127. Lion (symbol of the Evangelist Mark)
33363 (Ξ 183B)
Pricked paper, ink
13.9 x 9.8 cm
18th century

Pricked cartoon with a lion, the symbol of the Evangelist Mark. The lion, winged, holds a closed Gospel book between its front paws. Note in ink: *ολύπιος* [?]. The cartoon has been used.

The figure of the lion was probably meant to be used for a processional or iconostasis cross with the evangelist symbols on its four points. The lion holds the Gospel book in a similar way on the iconostasis crosses of the Stavroniketa Monastery, of 1546 (Karakatsani 1974, 118-119, fig. 41; *Treasures of Mt Athos* 1997, 125-126, no. 2.54, E. Tsigaridas) and of the Great Meteoron (Kazanaki-Lappa 1991, pl. 118).

Side A

Side A

128. Lion (symbol of the Evangelist Mark)
33364 (Ξ 183Γ)
Pricked paper, ink
6.9 x 9.7 cm
18th century

Pricked cartoon with a lion, the symbol of the Evangelist Mark, in a medallion. The drawing has been traced with black ink. The winged lion holds a closed Gospel book between its front paws. On the left, the evangelist's abbreviated name: *Μ(ά) ρκ(ος)*. The cartoon has been used.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 120, 131 and 137. For the iconography of the lion, see cartoon no. 126.

Side B

129. Lion (symbol of the Evangelist Mark)
33366 (Ξ 186Ζ)
Pricked paper, ink
7 x 6.5 cm
18th century

Pricked cartoon with a lion, the symbol of the Evangelist Mark, in a medallion traced with black ink. The lion is depicted winged, holding a closed Gospel book between its front paws.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 121, 134 and 138. See also cartoon no. 8. For the iconography of the lion, see cartoon no. 126.

130. Lion (symbol of the Evangelist Mark)
33369 (Ξ 183Η)
Pricked paper
7.5 x 6.8 cm
18th century

Imprinted and pricked cartoon with a lion, the symbol of the Evangelist Mark. The lion, winged and haloed, holds a closed Gospel book between its front paws.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 123, 135 and 140. For the iconography of the lion, see cartoon no. 126.

Side A

131. Ox (symbol of the Evangelist Luke)
33373 (Ξ 185Β)
Pricked paper, ink
6.8 x 9.6 cm
18th century

Pricked cartoon, traced with black ink, with the representation of an ox, the symbol of the Evangelist Luke. The ox is depicted in a medallion defined by two concentric circles. The animal, winged and horned, holds a closed Gospel book between its front paws. On the right, the evangelist's abbreviated name: *Λουκ(άς)*. The cartoon has been used.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 120, 128 and 137. See also cartoon no. 8. For the iconography of the ox, see cartoon no. 132.

Side B

Side A

Side B

132. Ox (symbol of the Evangelist Luke)
33372 (Ξ 185A)
Pricked paper
24.1 x 19.8 cm
c. 1700

Pricked cartoon with an ox, the symbol of the Evangelist Luke. The ox, winged and with small horns on its head, is facing towards the back. It holds a closed Gospel book between its front paws. The cartoon has been used.

The cartoon is from the same group as cartoons nos 119, 126 and 139. Iconographically, the ox has similarities with the symbol of Luke on the cross of the Great Meteoron (Kazanaki-Lappa 1991, pl. 118).

133. Ox (symbol of the Evangelist Luke)
33376 (Ξ 185Ε)
Pricked paper
6.8 x 9.1 cm
18th century

Pricked cartoon with an ox, the symbol of the Evangelist Luke. The cartoon derives from cartoon no. 131.

Side A

134. Ox (symbol of the Evangelist Luke)
33375 (Ξ 185Δ)
Pricked paper, ink
5.9 x 6.4 cm
18th century

Pricked cartoon with an ox, the symbol of the Evangelist Luke, in a medallion. The composition has been traced with black ink.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 121, 129 and 138. See also cartoon no. 8. For the iconography of the ox, see cartoon no. 132.

Side A

Side A

135. Ox (symbol of the Evangelist Luke)
33374 (Ξ 185Γ)
Pricked paper
7.8 x 7.6 cm
18th century

Imprinted and pricked cartoon with an ox, the symbol of the Evangelist Luke. The winged and haloed ox holds a closed Gospel book between its front paws. The cartoon has been used.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 123, 130 and 140. For the iconography of the ox, see cartoon no. 132.

Side A

136. Eagle (symbol of the Evangelist John)
33367 (Ξ 183ΣΤ)
Pricked paper, ink
13.7 x 9.9 cm
18th century

Pricked cartoon with an eagle, the symbol of the Evangelist John. The drawing has been traced with black ink. The eagle is haloed and holds a Gospel book in its talons. Note in ink, flanking the halo: *Ιωάννου* [of John]. On the back are noted preliminary studies for a graph with one straight line (?) inscribed within a curve. The cartoon has been used.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 122 and 127. The figure of the eagle is rendered similarly to cartoons nos 139 and 142, except that the eagle's right talon holds the Gospel book from the top side, rather than from the spine. For the iconography of the eagle, see cartoon no. 139.

137. Eagle (symbol of the Evangelist John)
33365 (Ξ 183Δ)
Pricked paper, ink
6.9 x 9.9 cm
18th century

Pricked cartoon with an eagle, the symbol of the Evangelist John, in a medallion. The drawing has been traced with black ink. The eagle holds a closed Gospel book in its talons. The evangelist's name can be seen on the left: *Ιω(άννης)*.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 120, 128 and 131. For the iconography of the eagle, see cartoon no. 139.

Side A

138. Eagle (symbol of the Evangelist John)
33368 (Ξ 183Ζ)
Pricked paper, ink
6.5 x 6.8 cm
18th century

Pricked cartoon, traced with black ink, with an eagle, the symbol of the Evangelist John, in a medallion. The eagle is haloed and holds a closed Gospel book in its talons. The cartoon has been used.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 121, 129 and 134. See also cartoon no. 8. For the iconography of the eagle, see cartoon no. 139.

Side B

Side A

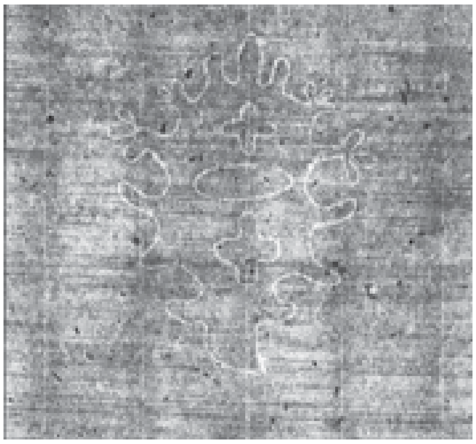

Side B

139. Eagle (symbol of the Evangelist John)
33360 (Ξ 182A)
Pricked paper, watercolour
28 x 19.4 cm
c. 1700

Pricked cartoon with an eagle, the symbol of the Evangelist John. The eagle is haloed and holds a Gospel book in its talons. On the back, the cartoon is traced with black watercolour. It has been used. A watermark is visible on the paper: a coat of arms.

It is identical to cartoon no. 142. It probably derives from an image of a processional or iconostasis cross, such as the one from Patmos (M. Chatzidakis 1985, 134, no. 89 [of 1607], pl. 140, and 159, no. 129, pl. 166). An 18th-century small portable icon (15.5 x 11.4 cm) with an eagle, the symbol of the Evangelist John, as an independent composition, probably from the Ionian Islands, is in the D. de Menil collection in Houston, Texas (*Imprinting the Divine* 2011, 86-87, no. 24, A. Weyl Carr). It is not obvious how such an icon would be used; we may therefore assume that it was part of a set, alongside the other three evangelist symbols.

The watermark

140. Eagle (symbol of the Evangelist John)
33370 (Ξ 183Θ)
Pricked paper
7.5 x 6.7 cm
18th century

Imprinted and pricked cartoon with an eagle, the symbol of the Evangelist John. The eagle is haloed and holds a closed Gospel book in its talons.

It belongs to the same group as cartoons nos 123, 130 and 135. For the iconography of the eagle, see cartoon no. 139.

Side A

141. Eagle (symbol of the Evangelist John)
33362 (Ξ 183A)
Pricked paper
14.1 x 14.4 cm
18th century

Pricked cartoon with an eagle, the symbol of the Evangelist John. The eagle, without a halo, holds a Gospel book in its talons. The cartoon has been used. A watermark is partly visible on the paper: the initials V and G.

For a similar figure of an eagle, see cartoons nos 139 and 142.

Side A

Side A

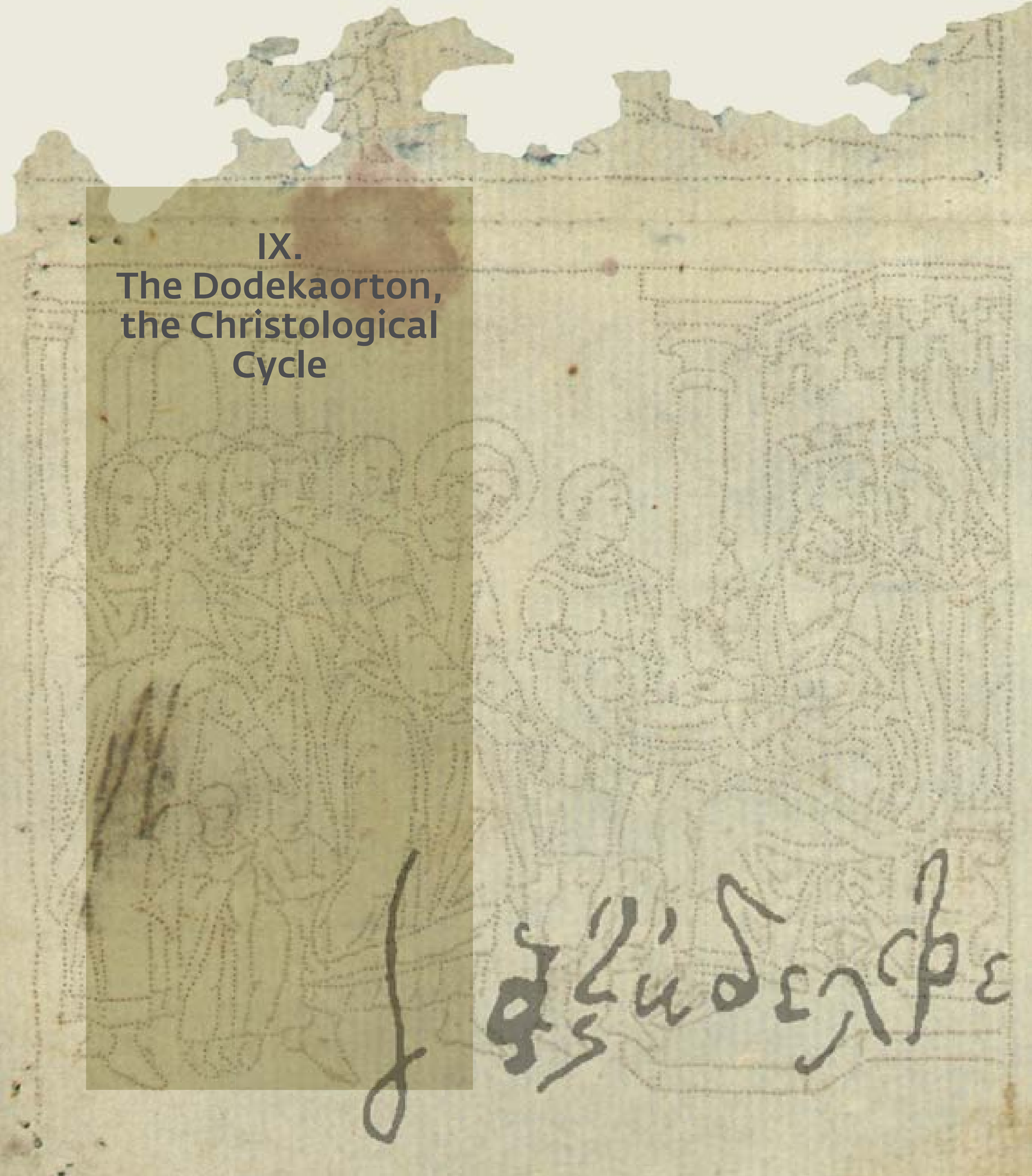
Side B

142. Eagle (symbol of the Evangelist John)
33361 (Ξ 182B)
Pricked paper
21.3 x 15.6 cm
c. 1700

Pricked cartoon with an eagle, the symbol of the Evangelist John. The eagle is haloed and holds a Gospel book in its talons. This cartoon has not been used.

Iconographically, the figure of the eagle is identical to that of cartoon no. 139.

IX. The Dodekaorton, the Christological Cycle

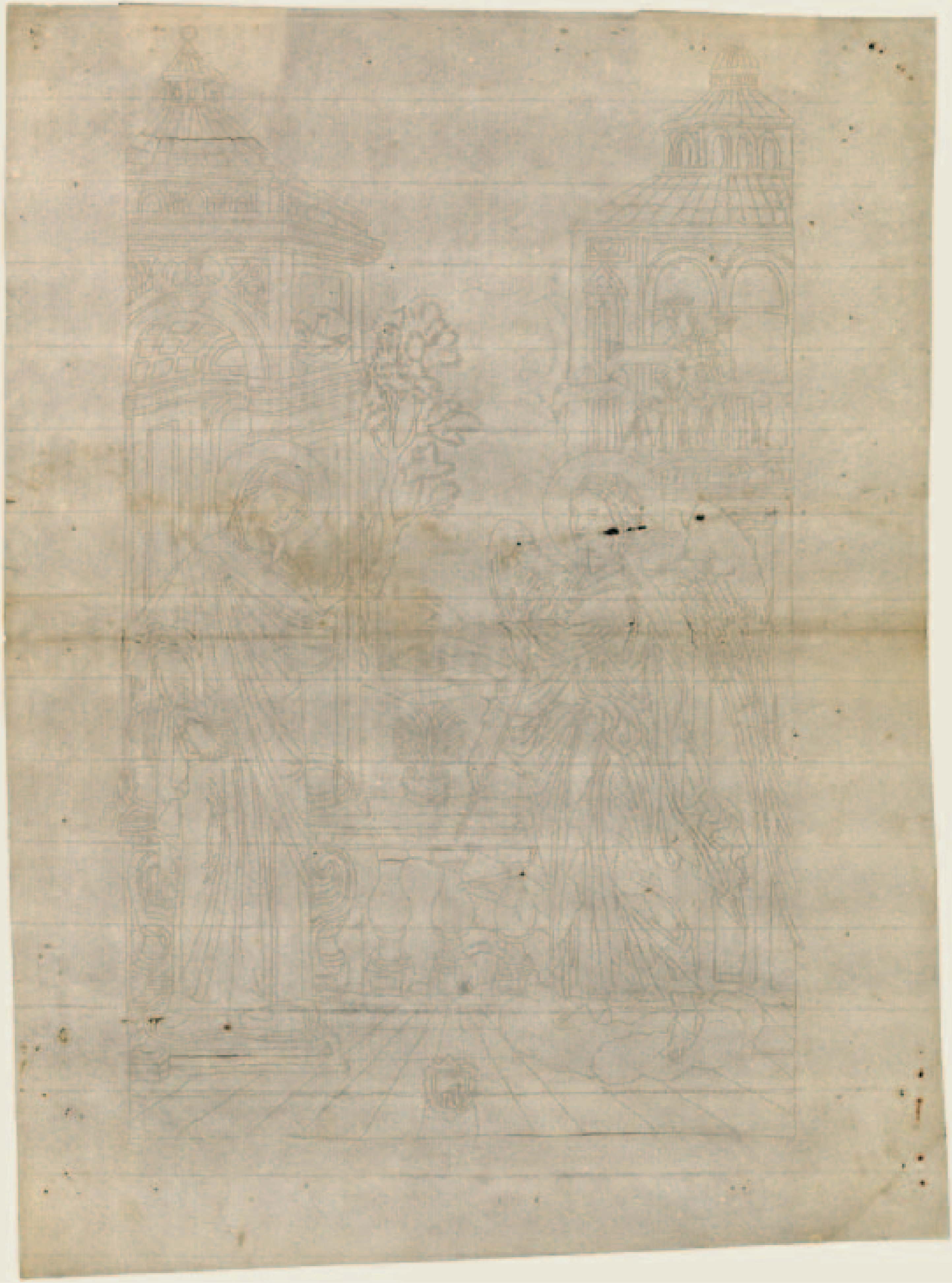

, ὑφρανάτω ὁ

143. The Annunciation
33239 (Ξ 82)
Pricked paper
39.8 x 29 cm
17th century
Bouras 1994, 362, note 4; Vassilaki 1995, 51, fig. 10; Vassilaki 2000b, 199; Vassilaki 2002, 311.

Pricked cartoon with the Annunciation to the Virgin. The scene is set on an open-air balcony with a floor of rectangular tiles and a balustrade with colonnettes, on which there is a potted plant. The Virgin, on the left, stands in front of a stool. She holds a closed book, extending her hand towards Gabriel, who arrives from the right on clouds. The archangel holds a staff and makes a gesture of speech. The dove of the Holy Spirit, in a circular glory, descends from high up, approaching Mary's halo. In the background there are two elaborate buildings, left and right, and a rocky landscape with a tree in the centre. The prophet Solomon emerges on a balcony of the building to the right, holding an open scroll. There is a crest placed in the centre of the floor. The cartoon is unused. A watermark is visible on the paper: a coat of arms and the initials C and S.

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 57 and 58. The representation of the Annunciation is iconographically very closely related to the icons of the Annunciation by Emmanuel Tzanes (fig. 2 on p. 19) in the Ikonenmuseum in Frankfurt, formerly in the Kaiser-Friedrich-Museum in Berlin, of 1640 (Wulff, Alpatov 1925, 237, fig. 100; Drandakis 1974, 43, fig. 3; Vassilaki 1995, 51, fig. 11; Kirchhainer 2010, fig. 1) and in the Monastery of Paliouris, in Ioannina, of 1678 (Drandakis 1974, 43-45; *Mystery Great* 2002, 128-129, no. 23, V. Papadopoulou). There are similarities with the icons of the Annunciation by Theodoros Poulakis in the M. Paidoussis collection and in the Evangelos Averoff collection, in Metsovo, formerly in the church of St Nikolaos in Metsovo (Rigopoulos 1979, 164-165, figs 138-139, respectively; Vassilaki 2000b, 110, fig. 171; Vassilaki 2012, 142-143, no. 8), as well as with the compartment with the Annunciation in the icon illustrating the hymn *In Thee Rejoiceth* by the same painter in the Byzantine and Christian Museum in Athens (Rigopoulos 1979, 93-95, figs 116-131).

Side A

144. The Annunciation
33236 (Ξ 79)
Pricked paper
15.8 x 21.8 cm
17th century

Pricked cartoon with the Annunciation to the Virgin. The scene is set on a balcony flanked by two elaborate buildings. There is a potted plant on the balustrade rail, and a mountain and rows of clouds in the background. A beam emanating from the sky ends above the halo of the Virgin, who is standing on the left. She holds a closed book, extending her hand towards the angel in a gesture of surprise. Gabriel approaches the Virgin from the right, with one arm extended in a gesture of speech. Only the figure of the Virgin has been used from this cartoon. A watermark is visible on the paper: three hats.

For the iconography of this scene, see cartoon no. 143 (Bouras 1994, 362, note 4; Vassilaki 1995, 51, fig. 10; Vassilaki 2000b, 199).

Side A

Side B

Side A

Side B

145. Gabriel from the Annunciation
33229 (Ξ 73)
Pricked paper, ink
25.5 x 29.4 cm
17th century

Pricked cartoon for an embroidered cuff (epimanikon), the right section of which (including the figure of the angel) has been traced with black ink. It features the Archangel Gabriel from the scene of the Annunciation; it is complemented by the Virgin in cartoon no. 147. The cuff has a wide band with a winding scroll of palmettes, surrounding rosettes, carnations and other flowers; there are tulips and carnations in its four corners. The cartoon has scarcely been used. A watermark is visible on the paper: a bird.

The figures of the Annunciation are often featured on cuffs. See Johnstone 1967, 14, 34, 98-99; Theochari 1986, 21, fig. 12; Theochari 1988, 198-199, fig. 23.

146. The Archangel Gabriel in a cartouche
33568 (Ξ 296A)
Pricked paper, watercolour
17.6 x 17.7 cm
17th century

Drawing of a full-length Archangel Gabriel from a scene of the Annunciation in a pricked cartouche. Serene and genial, Gabriel stands in front of a low balustrade with colonnettes. He holds a sceptre in his left hand, making a gesture of speech with his right hand. He wears a long chiton and a himation that covers his left side, going under the belt on his waist. On the back, the pricked drawing has been traced with black and orange watercolour. There are several notes and calculations.

The Archangel Gabriel is iconographically related to representations of Gabriel used by Emmanuel Tzanes and Theodoros Poulakis in scenes of the Annunciation. See cartoons nos 143 and 144.

Side A

Side B

Side B

147. The Virgin from the Annunciation
33238 (Ξ 81)
Pricked paper, ink
25.5 x 37 cm
17th century

Pricked cartoon for an embroidered cuff (epimanikon); only the figure of the Virgin has been traced with black ink. The Virgin from the Annunciation is depicted standing in front of a throne without a backrest. She holds a closed book in her left hand, extending the right through her chiton. The composition is surrounded by a band, featuring a tendril with palmettes and containing rosettes, roses and carnations, as well as other flowers in the corners. The cartoon has scarcely been used. A watermark is visible on the paper: a bird and the initials A and R.

This composition is complemented by cartoon no. 145. Cartoon no. 402, which contains a scene from the life of a saint used in the icon of St Demetrios by Emmanuel Tzanes, was made on paper with the same watermark. The Annunciation often features on cuffs. See Johnstone 1967, 14, 34, 98-99; Theochari 1986, 21, fig. 12; Theochari 1988, 198-199, fig. 23.

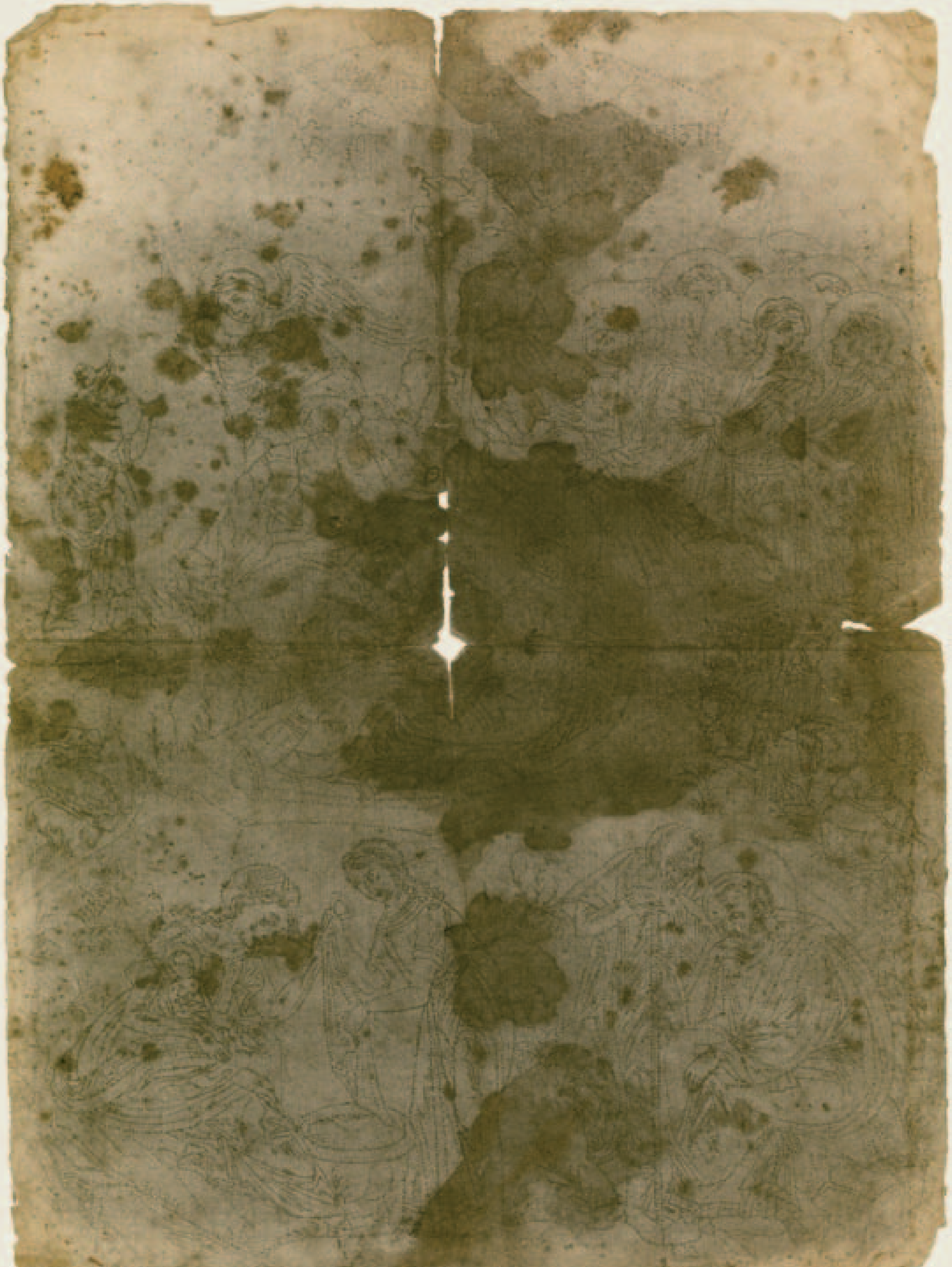
148. The Nativity
33240 (Ξ 83)
Pricked paper
41.5 x 30.5 cm
17th century

Pricked cartoon with the Nativity. The Virgin is in the centre of the composition, reclining on a bed of straw. Behind her, in the cave, is the manger and the animals. Bottom left, the bathing of the child; right, Joseph in conversation with an elderly shepherd. Higher up, behind the cave mountain, the Three Magi on horseback are guided to Bethlehem. Top, a choir of angels singing hymns of praise, while an angel announces the news of the birth of Christ to a shepherd. There are traces of extensive use on this cartoon.

The composition follows the iconographic scheme established by 15th-c. Cretan painters, based on older, Palaiologan models. For examples, see icons such as the one in the R. Andreadi collection (*Byzantium* 1994, 213-215, no. 228, M. Vassilaki; Drandaki 2002, 24-35, no. 4), in Venice (*From Candia to Venice* 1993, 62-65, no. 12; Kazanaki-Lappa 2005, 38, no. 7; *Hand of Angelos* 2010, 96-97, no. 14, M. Kazanaki-Lappa), in the Hermitage (*Collection Likhachev* 1993, 104, no. 273), on Patmos (M. Chatzidakis 1985, no. 39) and in the Byzantine and Christian Museum in Athens (*Εικόνες κρητικής τέχνης* 1993, 552-553, no. 202, C. Baltoyanni; Acheimastou-Potamianou 1998a, 92-95; *Hand of Angelos* 2010, 180-181, no. 39, T.-P. Skotti).

Side B

Side A

149. The Nativity
33242 (Ξ 85)
Pricked paper, ink
43.5 x 30.8 cm
17th century
Vassilaki 2001, 80, fig. 3.

Imprinted, in black and red ink, and pricked cartoon with the Nativity. The Virgin is depicted kneeling on a flat stretch of ground in front of the cave, where the holy child is shown in a built, rectangular manger. The Magi are approaching on foot from the right, bearing gifts; on the left, behind the Virgin, sheep are drinking water from a stream. Higher up, an angel announces the news of the birth of Christ to a young shepherd; a choir of angels is singing hymns of praise above the cave entrance. Joseph is depicted in the foreground, seated on a rock in a contemplative mood. Two shepherds are in conversation with him – an elderly man in an animal-skin cloak and a young man, both leaning on staffs. The bath scene is omitted. A watermark is visible on the paper: three hats and illegible initials.

The composition reflects Western models regarding the kneeling Virgin, the nude child and the Adoration of the Magi. Regarding specific features, there are iconographic similarities to the Nativity, dating from the second half of the 15th c., in the M. Kalligas collection (N. Chatzidakis 1983, 34-36, no. 24). The earliest instance of the kneeling Virgin is known to be that in the Nativity fresco and the Nativity representation in the Dodekaorton by Theophanes and his son, Symeon, in the Stavroniketa Monastery (1546); it became very popular from then on (M. Chatzidakis 1986, 71, fig. 83; Kakavas 1993, 131-133; *Treasures of Mt Athos* 1997, 130-131, no. 2.59, E. Tsigaridas; Baltoyanni 2003, 184-186, no. 32).

Side B

Side A

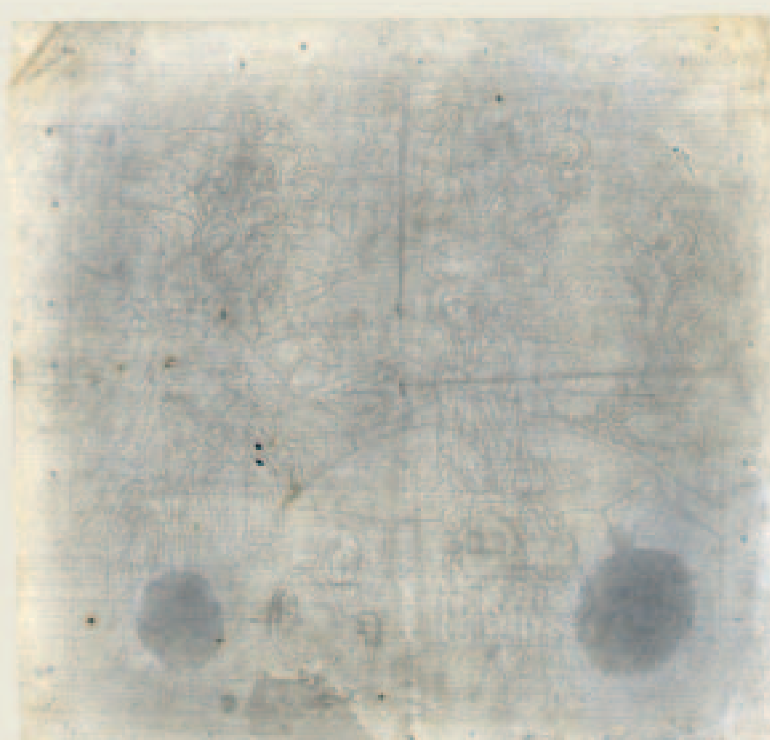
150. The Nativity
33241 (Ξ 84)
Pricked paper
14.5 x 14.8 cm
17th century

Pricked cartoon with the Nativity. Set on a flat stretch of ground in front of the cave, the Virgin, her arms crossed on her chest, kneels in front of the holy infant, depicted nude in a built manger. The Magi are approaching on foot from the right in order to pay their respects, carrying their gifts. On the opposite side, sheep are drinking water from a stream; their young shepherd converses with an angel descended from the sky. On the right, a choir of angels stands above the cave entrance. In the foreground, a contemplative Joseph is seated on a rock. Before him stand an elderly and a young shepherd, both leaning on their staffs. The bath scene is omitted.

The composition is identical to that of cartoon no. 149.

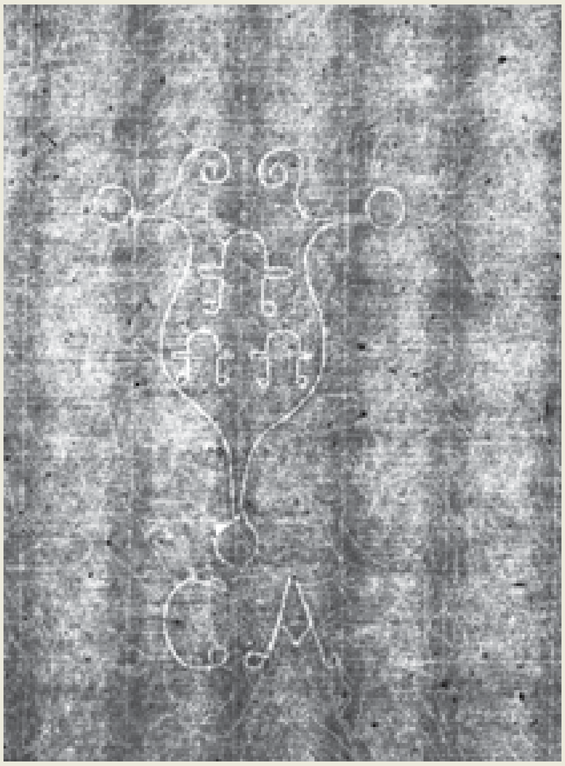
Side A

Side B

Side A

The watermark

151. The Massacre of the Innocents
33243 (Ξ 86)
Pricked paper
30.2 x 31.5 cm
17th century
Rigopoulos 1998, 147-148, note 4, pl. 50, fig. 101; Vassilaki 2001, 84, fig. 6 (watermark).

Pricked cartoon with a scene of the Massacre of the Innocents. It depicts a group of soldiers and mothers, the latter struggling to save their infants from being slain. In the background, a triumphal column and buildings drawn in perspective, with the vanishing point on the horizon line. Below the frame of this representation, there is an inscription: *Herodes mittens occidit omnes pueros* [Herod sent forth and slew all the male children (in Bethlehem)], repeating the first few words of the inscription on the engraving that served as its model (from Matthew 2: 16). A watermark is visible on the paper: a coat of arms with three hats and the initials C and A.

For the iconography of the Massacre of the Innocents in the Post-Byzantine period, see Stavropoulou-Makri 1990; Rigopoulos 1998, 98-100, 191-194. The composition of this cartoon closely follows an engraving by Jan Sadeler after a drawing by Martin de Vos (Rigopoulos 1998, 147-148, note 4, pl. 49, fig. 100). The representation of this cartoon is iconographically identical to an unpublished, slightly larger icon with the Massacre of the Innocents in the possession of R. Liampei-Mourouzi and to the fresco underneath the despotic icon of Christ on the built iconostasis of the church of the Dormition of the Virgin at Anogi, Ithaca, which may be dated to the late 17th c. (Rigopoulos 1998, 147-148, note 4). Elements of the architectural background and secondary scenes feature on a panel from an iconostasis in the church of the Holy Trinity at Messino Gerakariou, Zakynthos (today in the church of St Nicholas at Exo Chora), from *c.* 1700 (Rigopoulos 1998, 98-100, pl. 19, fig. 42, pl. 20, fig. 43).

152. The Presentation of Christ at the Temple
33338 (Ξ 163)
Pricked paper
22 x 15.7 cm
17th century

Side B

Pricked cartoon with a scene of the Presentation of Christ at the Temple. The composition is framed by tall buildings. On the right, St Symeon the Receiver of God, on a footrest, holds the infant Christ in his arms; the right leg of the infant is bare. In the middle, the sanctuary of the church is pictured in the shape of a low screen with a four-column ciborium and sanctuary doors in the foreground. On the left is the Virgin, facing to the right, her arms extended towards the infant Christ. She is followed by the prophetess Anna, who holds an open scroll and points toward the child, and Joseph, further back, with his hands covered by a towel. A watermark is partly visible on the paper: hats.

The scene is iconographically related to 15th- and 16th-c. Cretan models. See the compartment of the Presentation of Christ at the Temple in the icon by Nikolaos Ritzos in Sarajevo, of the late 15th c. (M. Chatzidakis 1985, pl. 202; Vocotopoulos 2005, 213-214, fig. 4; *Hand of Angelos* 2010, 210-211, no. 53, A. Drandaki), and the icons with the Presentation of Christ at the Temple from the Dodekaorton of the Stavroniketa Monastery, attributed to Theophanes, of 1546 (Karakatsani 1974, 72, fig. 17; *Treasures of Mt Athos* 1997, no. 2.60, E. Tsigaridas; Baltoyanni 2003, 245-247, no. 41, pls 83, 86-87), and from the parish church of Spilia (fig. 152.1), of the late 16th c. (*Εικόνες κρητικής τέχνης* 1993, 515-516, no. 161, M. Borboudakis). This scheme of the Presentation at the Temple was later adopted by workshops of painters active in northern Greece (see Kissas 1983, 477, pl. IXa).

Fig. 152.1. An icon of the Presentation of Christ at the Temple, from the parish church of Spilia, Kissamos, Crete

Side A

153. The Baptism

33244 (Ξ 88)
Pricked paper, ink
42 x 31.6 cm
17th century
From Byzantium to El Greco 1987, 144, 199, no. 73, L. Bouras; Vassilaki 1995, 51-52, pl. 12; Vassilaki 2000b, 198-199, fig. 5; Vassilaki 2002, 311.

Imprinted and pricked cartoon with the Baptism of Christ. High up, through two concentric semicircles, the hand of god emerges and emanates a beam of light with the Holy Spirit. In the middle ground the River Jordan flows; Jesus, in a loincloth, is in the water. On the left bank (side B), St John the Baptist extends his hand toward Christ's head. On the right bank, four angels, their hands covered by towels, watch the scene. The river water is teeming with fish; at the bottom there are personifications of the sea as a crowned and sceptred semi-nude female figure carried by a big fish, and of Jordan as an elderly man, pouring water from an urn. Low on the left bank, there is a tree and the pickaxe at its base. At the bottom there are notes, handwritten with the cartoon reversed: *δωκύ* ... *δώλου* [?] ... *δωκύμηον του κονδρ* ... On the back, the highlights are traced with brownish-red chalk. Framed in ruled pencil lines, the cartoon is lightly used. The watermark features the image of a bird.

Strips of paper have been pasted to the bottom and left sides of the sheet, which was originally folded into four. The composition follows 16th-c. Cretan models (*From Byzantium to El Greco* 1987, 199, no. 73, L. Bouras) and shares many similarities with an icon with the Baptism (fig. 153.1) by Emmanuel Tzanes from a Dodekaorton of an iconostasis formerly in the church of St George in the Fortress of Corfu, today in the Antivouniotissa Museum on Corfu (Choremis 1981, 220, photo 3; Vocotopoulos 1990, 106, fig. 334; Vassilaki 1995, 51-52, pl. 13; Vassilaki 2000b, 198-199, fig. 6). The cartoons with the Raising of Lazarus (no. 159) and the Descent into Hell (no. 191) seem to derive from the same Dodekaorton.

Side B

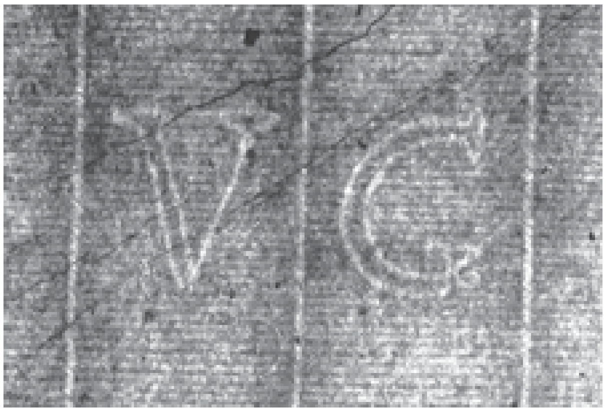
Fig. 153.1. An icon of the Baptism, Antivouniotissa Museum, Corfu

Side A

154. The Baptism
33245 (Ξ 89)
Pricked paper
37.9 x 28.8 cm
17th century

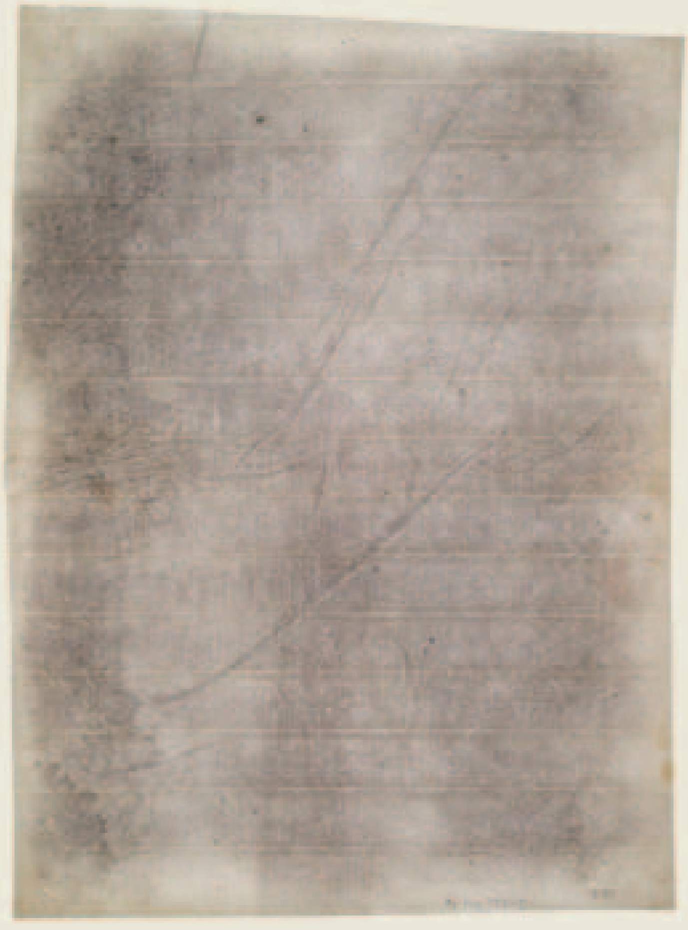
Imprinted and pricked cartoon with the Baptism of Christ. The Holy Spirit descends from the sky. Christ, on the main axis of the composition, stands in the River Jordan, wearing a loincloth. On one of the river banks, St John the Baptist blesses him; three angels stand on the other. The elderly Jordan is placed underneath the feet of Christ; fish are swimming in the water. The tree and pickaxe are depicted near the feet of St John. A watermark is visible on the paper: a coat of arms and the initials V and G.

A section of the watermark

Side A

Side B

Side A

Side B

155. The Baptism
33157 (Ξ 19)
Paper, watercolour
14.5 x 11.2 cm
16th-17th century (?)

Imprinted cartoon with brown pigment, featuring the Baptism of Christ. The River Jordan flows through a rocky landscape. A beam with the dove of the Holy Spirit descends from a circular section set in a rectangular glory, down to above the halo of Christ, who wears a loincloth; fish and the personification of the river, emptying a small jar, are visible in the water. Wearing a wide chiton and a himation, St John the Baptist leans to lay his hand on Christ's head. Further down, the pickaxe is laid against a tree. Across the river a group of four angels is depicted in two rows, their hands covered by towels. On the back, there is a rough sketch of a young prophet (?) in pencil.

Deriving from early Cretan prototypes (Vocotopoulos 2005, 214, fig. 5), this composition is nevertheless a version of the icon of the Baptism in the Dodekaorton of the iconostasis in the Stavroniketa Monastery, attributed to Theophanes, of 1546 (M. Chatzidakis 1969-1970, 311-352, pl. 71; Karakatsani 1974, 74, no. 8; *Treasures of Mt Athos* 1997, 132-133, no. 2.61, E. Tsigaridas).

Side A

Side B

156. The Baptism
33246 (Ξ 90)
Pricked paper, ink
16.2 x 11.2 cm
18th-19th century

Pricked cartoon traced with black ink, with the Baptism of Christ. He stands in the river, wearing a narrow loincloth around his waist. Accompanied by two angels, St John the Baptist stands on the river bank. High above, the dove of the Holy Spirit emerges through clouds. Colour indications are given: *όχ(ρα), όμπ(ρα), πρά(σινο)* [ochre, ombre, green].

The cartoon belongs to the same group as cartoons no. 171 with the Crucifixion, no. 216 with the Hospitality of Abraham and the Assumption, no. 264 with the Presentation of the Virgin and no. 267 with the Dormition of the Virgin, all of similar dimensions (16 x 10.8 cm, 16 x 22.5 cm, 15.9 x 12 cm and 16.1 x 11.8 cm, respectively). Moreover, they seem to be stylistically similar to the imprinted cartoons nos 195 and 196 with the Descent into Hell, as well as cartoons nos 209, 210 and 211 with several scenes from the life of Christ and the Virgin. The influence of Western engravings is evident in this composition, the style of which suggests the art of Theodoros Poulakis.

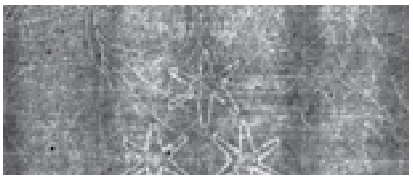
Side A

Side B

157. The Baptism
33247 (Ξ 91)
Pricked paper
21.5 x 15.7 cm
18th-19th century

The watermark

Pricked cartoon with a scene of the Baptism of Christ, set in a landscape of lush vegetation. Christ is depicted in the middle of the composition, wearing a narrow loincloth around his waist, leaning and raising his arms, flexed at the elbow, in a gesture of supplication. To his right, St John the Baptist lays one hand on Christ's head; in the other hand, he holds a staff surmounted by a cross. He wears a camel-hair skin (melote) and a himation, which leave a large part of the body bare, his foot resting on a stump. On the left, two recently baptised people are drying on the bank; next to them, two high priests (?) observe the scene from a distance. Mountains rise in the background; there are buildings on their slopes. High above, beams of light come through the clouds; the dove of the Holy Spirit descends from the centre. A watermark is partly visible on the paper: three stars.

What sets this representation apart is a departure from traditional iconography: the event is set in an idyllic landscape and the figures are portrayed in non-static, complex stances, with passionate expressions – all of these features are characteristic of the art of Theodoros Poulakis.

158. The Transfiguration
33248 (Ξ 92)
Pricked paper
31.7 x 26.7 cm
17th century

Pricked cartoon from an icon of the Dodekaorton, with the Transfiguration of Christ. At the top, three rocky summits of Mount Tabor; set in a mandorla, Christ stands on the top in the middle. The prophet Elijah holds an open scroll in both hands. Moses holds the Tablets of the Law. At the bottom, on the mountain slope, the three apostles who witnessed the event are depicted. Jacob, kneeling, blinded by the light, brings his right hand up to his face, while his right sandal is coming off. In the centre, John kneels facing the other way in order to avoid the dazzling light and has also lost a sandal. Peter protects his eyes from the dazzle with his left hand, while his himation waves back. Colour indications are given: *όχ(ρα), όμ(πρα) ανιχ(τή), χρυσοκονδ(υ) λ(ιές), μα(βί) οξί, κα(στανό), λι(νό), λά(κα)* [ochre, light ombre, gold striations, off-mauve, brown, pale yellow-brown, lake]. The cartoon has been used, and the charcoal, rather strangely, has been applied on the main side. A watermark is visible on the paper: three hats.

This is a cartoon for an icon of a Dodekaorton; it belongs to the same series as cartoons no. 266 with the Presentation of the Virgin and no. 206 with the Doubting of Thomas. The composition closely resembles the icon of the Transfiguration (fig. 158.1) in Venice, attributed to Michael Damaskenos, differing only in the shape of Christ's glory (M. Chatzidakis 1962, no. 41).

Side A

Fig. 158.1. An icon of the Transfiguration, Museum of Icons, Hellenic Institute in Venice

Side B

159. The Raising of Lazarus
33251 (Ξ 95)
Pricked paper, ink
39.5 x 32.1 cm
17th century
Vassilaki 1995, 51-52; Vassilaki 2000b, 199; Vassilaki 2002, 311; Vassilaki 2012, 160, fig. 15.1.

Imprinted and pricked cartoon with the Raising of Lazarus. The main figure of the composition, Christ, is on the left (side B), his raised right hand blessing Lazarus, who can be seen standing through the arched opening of his tomb, on the right. He is still wrapped in cerements, which are being removed by a child in front of him. Another young man lays the sarcophagus lid to the ground. A bystander behind the raised Lazarus covers his nose with his himation to avoid the smell. Martha and Mary throw themselves on Christ's feet. The disciples follow behind Christ. In the middle, in the void between the two triangular mountain masses, there is a group of Jews standing by. The walls of Bethany extend behind them. At the top, there is the inscription: *Η ἔγερσις* [The Raising]. Colour indications are given: *όμπρα*, *όχρα*, *πρά(σινο)*, *λά(κα)*, *κό(κκινο)*, *λι(νό)*, *μα(βί)* [ombre, ochre, green, lake, red, pale yellow-brown, mauve].

The painting follows in every detail the icon (fig. 159.1) from the Dodekaorton in the Stavroniketa Monastery attributed to Theophanes' son, Symeon (Karakatsani 1974, 78, no. 10, fig. 20; *Treasures of Mt Athos* 1997, 133-134, no. 2.63, E. Tsigaridas; Baltoyanni 2003, 278-280, no. 44, pls 95-96). A similar iconography is adopted in the icon of the Raising in a Dodekaorton by Emmanuel Tzanes from the church of St George in the Fortress of Corfu, today in the Antivouniotissa Museum on Corfu (Choremis 1981, 221, photo 4; Vocotopoulos 1990, 106; Vassilaki 2000b, 199), as well as in a 17th-century icon from the Evangelos Averoff collection in Metsovo (Vassilaki 2012, 159-160, no. 15). Cartoons no. 153 with the Baptism and no. 191 with the Descent into Hell seem to derive from the same Dodekaorton.

Side A

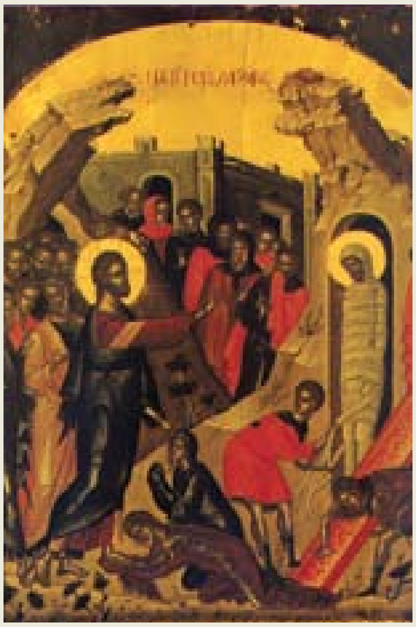

Fig. 159.1. An icon of the Raising of Lazarus, Stavroniketa Monastery, Mount Athos

Side B

160. The Entry into Jerusalem
33249 (Ξ 93)
Pricked paper, ink
43 x 31.8 cm
17th century
Vassilaki 1994a, 284, figs 11-12.

Pricked cartoon with a scene of the Entry into Jerusalem. The drawing has been traced with brown ink. Seated on a donkey foal, Christ is moving from left to right. He blesses and holds a scroll. Behind him follows a group of disciples, and two children in front of the donkey, one laying his himation on the ground, the other offering a branch to the animal. A third child, who has climbed on the palm tree on the composition axis, cuts branches with an axe. The background consists of mountains on the left and the walls of Jerusalem on the right, in front of which stands a group of Jews who are welcoming Christ. On the back, there is a reminder in ink: *εκ της γης μετέστης προς αυτήν άπερ εύξαι τους πιστούς δέσποινα αναφέρεις* [You were translated from the earth to her] (from the feast of the Dormition of the Virgin on 15 August). There is an unidentified watermark on the paper.

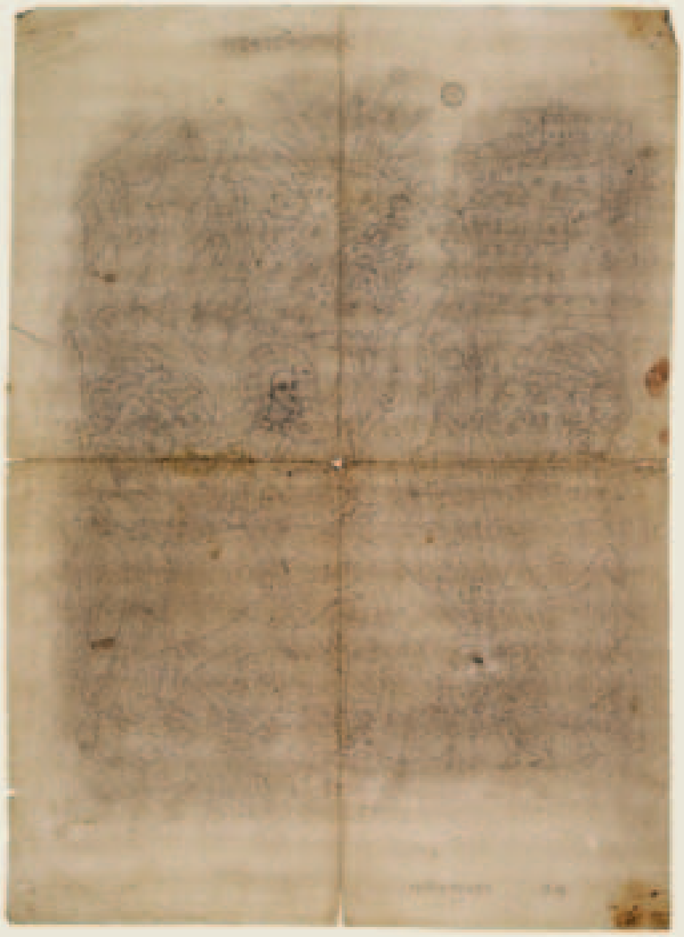
For the iconography of the Entry into Jerusalem, see Millet 1916, 255-284; Vocotopoulos 1977-1979; Vassilaki 1994a; Baltoyanni 2003, 257-260. This cartoon is in several details reminiscent of the icon with the Entry into Jerusalem (48 x 33 cm) at Spilia, Kissamos, on Crete (Borboudakis 1975, no. 24; *Εικόνες κρητικής τέχνης* 1993, 515, no. 160, M. Borboudakis).

Side A

Side B

Side B

Side A

161. The Entry into Jerusalem
33250 (Ξ 94)
Pricked paper
44 x 32 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with the Entry into Jerusalem. Coming from the left, Christ, seated on a donkey foal in the middle of the composition, blesses and holds a closed scroll. Behind him follows the group of the apostles. On the right, in front of the walls of Jerusalem, a group of Jews welcomes Christ. In front of Christ's donkey, two children: one holds a palm branch and sings praise to Christ; the other lays its himation on the ground. Atop the palm tree on the composition axis, a third child cuts branches. High up, the majuscule inscription: *Η Βαϊοφόρος* [The Entry into Jerusalem]. There are traces of extensive use on this cartoon.

162. The Entry into Jerusalem
33169 (Ξ 30)
Paper, ink
28.7 x 23.3 cm
18th century
Vassilaki 2000a, 74, fig. 74.

Imprinted and pricked cartoon, drawn in black ink, with the Entry into Jerusalem. Seated on a foal, Christ heads towards the walled Jerusalem, on the left. In front of the city walls, a group of Jews welcomes him. Christ is followed by the disciples. In the middle of the foreground, children play and take off garments to place on Christ's path. In the middle ground, a palm tree on which children have climbed; one of them cuts branches off the tree. A watermark is visible on the paper: a coat of arms.

Side A

Side B

163. The Entry into Jerusalem
33230 (Ξ 74)
Paper, watercolour
14.2 x 22.7 cm
18th century

A painted drawing with part of the representation of the Entry into Jerusalem. The composition has been traced with grey watercolour in graded tones. Specifically, only the top section of the scene is depicted. On the left, there is a mountain; in the middle, a palm tree and a child climbing on a branch; on the right, the walled city of Jerusalem, with sections of heads of Jews welcoming Jesus. In the middle of the top, the majuscule inscription: *Η Βαϊοφόρος* [The Entry into Jerusalem]. Colour indications are given: *θρονιασμός, λινός, πράσ(ινο)* [(?), pale yellow-brown, green]. On the back, traces of orange-red chalk. There is an inscription in red ink: *άγιος Αθανάσιος* [St Athanasios]. Also on the back, a quick ink sketch depicting the head of Christ.

The drawing is a copy after the fine prototype of cartoon no. 161.

Side A

164. The Washing of the Feet
33253 (Ξ 97)
Pricked paper
43.2 x 31.6 cm
17th century

Pricked cartoon with Christ washing the feet of his disciples. On the right-hand side of the composition, Christ, kneeling, rubs dry with a towel the left foot of Peter, who is seated across from him. Behind Peter, on the two sides of a rectangular table, the other disciples are seated; some talk to each other, others untie their sandals. An elaborate urn placed inside a bowl is pictured in front of Peter. The architectural background is very simple, with a wall ending on buildings; the left section is reminiscent of that of cartoon no. 165 with the Last Supper. This cartoon has not been used. A watermark is visible on the paper: the initials V and G.

It may belong to the same group as cartoon no. 165. For the iconography of this scene, see Baltoyanni 2003, 263-267.

The watermark

Side A

Side B

165. The Last Supper
33252 (Ξ 96)
Pricked paper, ink
38.2 x 28 cm
17th century (?)

Pricked cartoon, traced with brown ink, with the Last Supper. On the composition axis, Christ blesses and holds the sacramental bread. On his left, the disciple John leans toward Christ's chest. The remaining disciples are next, seated around the table. The architectural background, completely simple, comprises a rectilinear wall ending on two tower-like buildings with rectangular gates on the far sides. The cartoon has been used.

It may belong to the same group as cartoon no. 164 with the Washing of the Feet. The brown ink with which the outlines have been traced is reminiscent of the Entry into Jerusalem of cartoon no. 160. The faces of some of the disciples could be attributed stylistically to Theodoros Poulakis.

Side A

Side B

166. The Mocking of Christ
33254 (Ξ 98)
Paper, ink
16.3 x 10.9 cm
17th-18th century

Drawing with the Mocking of Christ in the courtyard of the praetorium, with tall buildings with towers in the background, which can be seen rising in steps. Christ, standing on a footrest, wears a chiton and chlamys and has a reed in his right hand. On his left and right stand soldiers and Jews who are mocking him, gesticulating vividly. The leading elder on the right is hitting Christ with a reed, and the one opposite him is bringing his hand in front of his eyes as if dazzled by Christ. High in the middle, the inscription: *Ο εμπαιγμός* [The Mocking]. There is an unidentified watermark on the paper.

This seems like a page from a small artist's notebook. The drawing may possibly copy a fresco representation, which must have followed an exceptional 15th-c. Cretan prototype, also adopted in the representations of the Mocking of Christ in the Filanthropinon Monastery (Acheimastou-Potamianou 1983, 82-83, pl. 53β), in the katholikon of the Monastery of St Nicholas Anapafsas (Sofianos, Tsigaridas 2003, fig. on p. 213) and in the katholikon of the Great Lavra Monastery (Millet 1927, pl. 126.4), with minor differences in the number and postures of the figures, as well as in the presence of musical instruments, which are not featured here.

167. The Crucifixion
33255 (Ξ 99)
Pricked paper
44 x 30.4 cm
18th century

Pricked cartoon with the Crucifixion of Christ. Christ, in the middle, on the cross, is flanked by the two thieves, also on crosses. On the left (side B) of the cross stands John with the centurion. On the right, the Virgin, accompanied by the Marys. The walls of Jerusalem fill the background. Only the groups on either side of the cross have been used from this cartoon. There is a watermark on the paper: the initials V and G.

Side A

168. The Crucifixion
33256 (Ξ 100)
Pricked paper
27.7 x 19.1 cm
18th century

Pricked cartoon with the Crucifixion of Christ in a cartouche. The crucified Christ is in the middle of the composition. He has just surrendered his spirit and hangs on the cross. The halo is cross-inscribed, and the fold of the thin loincloth flaps downwards. Adam's skull in a cave is at the base of the cross. On either side of the cross, St John the Theologian crosses his arms, while the Virgin weeps, pointing at her son. The abbreviations *I(ησού)C X(ριστό)C*, *INBI*, *M(ήτη)P Θ(εο)Y* and *IΩ(άννης)* [Jesus Christ; Jesus of Nazareth, King of the Jews; Mother of God; and John] are also pricked. At the bottom of the sheet, on the right, there is a drawing with the outline of a bearded figure reminiscent of St John the Baptist. On the left-hand side, there is cross-hatching, which probably renders a beard, as precisely as in the adjacent drawing. The cartoon has been used. A watermark is visible on the paper: a quatrefoil flower and the initials C and D.

Side A

Side B

169. The Crucifixion
33166 (Ξ 27)
Paper, pencil
31 x 22 cm
17th-18th century
Vassilaki 2001, 80, fig. 5.

Pricked cartoon with the Crucifixion of Christ. The scene takes place in front of the walls of Jerusalem, which are decorated with niches, floral ornamentation and stylised geometrical motifs below the parapets. Christ has just surrendered his spirit, and his body is leaning down on the cross, which stands high on the rock of Golgotha. Adam's skull is placed in a cave at the base of the cross; at the top, there is a tablet with the familiar inscription *INBI* [Jesus of Nazareth, King of the Jews]. The Virgin, who brings her hand to her cheek in sorrow, and St John the Theologian, who is overcome with grief, stand on either side of Christ. Another woman stands by the Virgin; the centurion Longinus, behind St John the Theologian, points towards Christ. A watermark is partly visible on the paper: three hats.

For the iconography of the Crucifixion with a small number of figures, which was adopted by Cretan painters in the 15th and 16th c., see M. Chatzidakis 1962, 32, no. 14, pl. 7. The zigzag motif on the top of the walls occurs in the icons of the Crucifixion, dating from the 16th c., in the D. Loverdos collection in the Byzantine and Christian Museum in Athens (*Ημερολόγιο ΒΧΜ* 2002, fig. 18) and in the possession of the Ephorate of Byzantine Antiquities of Crete, dating from the 17th c. (*Εικόνες κρητικής τέχνης* 1993, 527, no. 174, M. Borboudakis; *Mystery Great* 2002, 328-329, no. 120, M. Andrianakis).

Side A

Side B

170. The Crucifixion
33257 (Ξ 101)
Pricked paper
9.7 x 28.4 cm
18th century

Pricked cartoon with the Crucifixion of Christ in an elongated cartouche. In the middle of the composition is the crucified Christ, framed by clouds and beams of light. Christ is flanked by St John the Theologian and the Virgin. St John weeps silently; the Virgin joins her hands in prayer. In the background above the cross, the pricked inscription: *Η ϹΤΑΥΡΩϹΙϹ ΤΟΥ ΧΡΙϹΤΟΥ* [The Crucifixion of Christ]. Rendered rather low in height, the walls of Jerusalem occupy the whole length of the scene. A watermark is partly visible on the paper: a coat of arms.

The cartoon may belong to the same group as cartoon no. 199 with the Resurrection of Christ. The representation of the Crucifixion belongs to the so-called type of the 'Ionian Crucifixion', with the crucified Christ framed by clouds. For that, see Triantaphyllopulos 1985, I, 156 ff., 373, note 136; Triantaphyllopoulos 2003, 853-854; Kakavas 2003, 312. See also a similar band with the Dormition of the Virgin in cartoon no. 268.

Side A

Side B

171. The Crucifixion
33152 (Ξ 15)
Paper, watercolour
16 x 10.8 cm
18th-19th century

Imprinted and pricked cartoon with the Crucifixion. Christ is depicted on a large cross, his head leaning forward. He wears only a loincloth, a fold flapping in the wind. On the left (side B), the Virgin, her hands joined in prayer, and on the right St John the Theologian, his hands crossed on his chest, stand by the crucified Christ. Low in the background the walls of Jerusalem are pictured, with clouds high above. The symbol of hell – a skull and bones – features at the base of the cross. Colour indications are given: *λι(νό), όμπ(ρα), όχ(ρα), καστανό, μα(βί), κί(τρινο)* [pale yellow-brown, ombre, ochre, brown, mauve, yellow]. A watermark is partly visible on the paper: hats.

This cartoon derives from the same group, perhaps the same painter's manual, as cartoons no. 156 with the Baptism, no. 216 with the Hospitality of Abraham and the Ascension, no. 264 with the Presentation of the Virgin at the Temple and no. 267 with the Dormition of the Virgin, all of similar dimensions (16.2 x 11.2 cm, 16 x 22.5 cm, 15.9 x 12 cm and 16.1 x 11.8 cm, respectively). Moreover, they seem to be stylistically similar to the imprinted cartoons nos 195 and 196 with the Descent into Hell, as well as nos 209, 210 and 211 with several scenes from the life of Christ and the Virgin. Iconographically, this representation is identical to that of the compartment of the Crucifixion of cartoon no. 210.

172. Christ Crucified
33258 (Ξ 102)
Pricked paper
62.8 x 62 cm
17th-18th century

Pricked cartoon on a T-shaped sheet of paper with Christ crucified. Christ has his eyes shut, indicating that he has just surrendered his spirit. His body leans forward, hanging on the cross. He has a crown of thorns on his head; he wears a small loincloth around his waist, with a fold flapping behind. The cartoon, which carries traces of extensive use, was undoubtedly intended for a wooden processional or iconostasis cross.

The rendering of the figure of Christ bears similarities to that in the Crucifixion by Georgios Margazinis in San Giorgio dei Greci in Venice (M. Chatzidakis 1962, 151, no. 134, pl. 70). A crown of thorns, made of three intertwined twigs, features in a crucified Christ on an iconostasis, dating from the 17th c., in the church of St Spyridon on Corfu (*Mystery Great* 2002, 330-331, no. 121, S. Chondrogiannis, who attributed it to Emmanuel Tzanes), as well as the icon with the multifigured Crucifixion by Konstantinos Palaiokapas, also of the 17th c., from the Monastery of Gonia (*Εικόνες κρητικής τέχνης* 1993, 520, no. 166, M. Borboudakis).

Side A

Side B

Side A

Side B

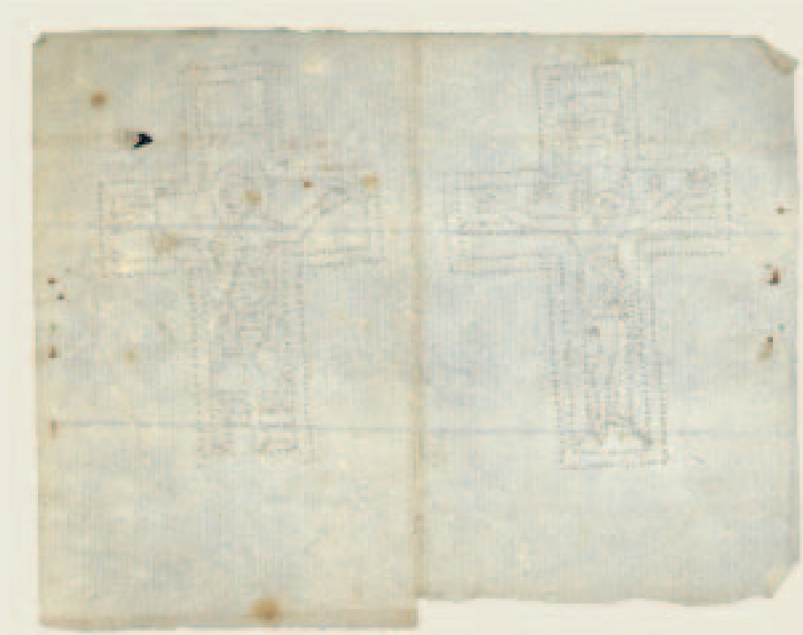
173. Christ Crucified
33259 (Ξ 103A)
Pricked paper in the shape of a Latin cross
28.8 x 20.3 cm
18th century

Pricked cartoon in the shape of a Latin cross with a representation of Christ crucified. Christ has just surrendered his spirit; the upper part of his body leans intensely forwards and sideways. He wears a thin loincloth around his waist, with a fold that flaps behind, and a crown of thorns made out of three twigs on his head. The cross is driven into the ground and has a tablet at the top, with the typical inscription *INBI* [Jesus of Nazareth, King of the Jews]. The cartoon has been used.

The iconography of this composition is identical to that of cartoon no. 172, of which it is probably a scaled-down version.

174. Cross
33260 (Ξ 103Β)
Pricked paper
8.5 x 10.8 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with both sides of a small-scale cross (5.7 x 4 cm). One side depicts Christ from the Crucifixion and the other Christ from the Resurrection. Christ is nailed to the cross with a tablet with the familiar inscription *INBI* [Jesus of Nazareth, King of the Jews], also pricked. The resurrected Christ rises from an open sarcophagus, holding the banner of victory over death. He wears a loincloth and a himation that partly covers his left shoulder.

Side A

175. Cross
33261 (Ξ 103Γ)
Pricked paper, watercolour
7.6 x 6.4 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with one side of a small cross (6.1 x 4.8 cm) with a representation of Christ crucified. Above the cross-inscribed halo of Christ, a scroll with the inscription *INBI* [Jesus of Nazareth, King of the Jews]; above the cross the Christogram *I(ησού)C X(ριστό)C*. The composition has been traced with black watercolour. On the back of the paper there are notes in ink.

Side A

Side B

176. Cross
33287 (Ξ 118Α)
Pricked paper in the shape of a Latin cross
28.8 x 14.8 cm
18th century

Pricked cartoon in the shape of a Latin cross with a representation of the resurrected Christ. Christ emerges from a sarcophagus, blessing with one hand and holding a banner with a pole and a flag with crosses in the other. There is a himation waving behind his back and on his arms; around his head, there is a cross-inscribed halo with the inscription *Ο ΩΝ* [The Being]. A watermark is partly visible on the paper: a coat of arms.

The cross-shaped sheet suggests that the cartoon was intended for painting a processional or iconostasis cross, which would feature Christ from the representation of the Crucifixion (possibly the one from cartoon no. 173) on one side and Christ from the representation of the Resurrection on the other. For the iconographic scheme of the Western-type Resurrection, see Paliouras 1978 and Triantaphyllopoulos 2002, 629-633.

177. Cross
33262 (Ξ 103Δ)
Pricked paper
11.1 x 7.5 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with one side of a small cross (6 x 4.5 cm), featuring a representation of Christ from the scene of the Resurrection. Christ rises from a sarcophagus, blessing with one hand and holding the banner of victory over death aslant in the other. He wears a loincloth around his waist and a himation partly covering his right shoulder and flapping behind. Beams of light emanate from his cross-inscribed halo. On the back of the sheet there are notes in pencil, similar to those of cartoon no. 175, which may be the other side of the same small cross.

Side A

178. The Virgin
33267 (Ξ 105Δ)
Pricked paper
8.5 x 8 cm
18th century

Pricked cartoon with the Virgin in bust, probably from the decoration of a processional cross. The Virgin, facing right, has one hand on her cheek in a gesture of sorrow and extends the other one forward, as if pointing toward the crucified Christ, by whom she must have stood. This cartoon has not been used.

The iconography is identical to that of cartoon no. 180.

Side B

Side A

Side B

179. The Virgin and St John the Theologian
33263 (Ξ 104)
Pricked paper
28.6 x 20.3 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with the figures of the Virgin and St John the Theologian facing each other, from an iconostasis cross. The sorrowful Virgin looks up to contemplate her crucified son. One of her arms is covered with the maphorion, and the other, flexed at the elbow, extends forward in a gesture of supplication. St John the Theologian wears a loosely fitting chiton, himation and sandals. Slightly tilted, his head faces upwards. One arm is covered with the himation; the other is in front of his chest. The cartoon is rather used.

The figures derive from small icons (*lypera)* that framed the crucified Christ on the top of the iconostasis. The depiction of the Virgin is similar to the Virgin from a 16th-c. *lyperon* icon in the M. Latsis collection (*After Byzantium* 1996, 62-63, no. 13) and another, which has been wrongly dated to *c*. 1400, from the Abou Adal collection (*Lumières* 1997, 39-40, no. 1).

180. The Virgin
33266 (Ξ 105Γ)
Pricked paper
7.5 x 6.9 cm
18th century

Imprinted and pricked cartoon with the Virgin in bust, probably from the decoration of a processional cross. The Virgin, facing to the left, places one hand on her cheek in a gesture of sorrow and extends the other one forward. The cartoon has been used. A watermark is partly visible on the paper: a coat of arms.

The cartoon is identical to no. 178. The Virgin and St John the Theologian, in bust or to the waist, are seen flanking the crucified Christ in processional or iconostasis crosses already in the Byzantine period. See similar depictions of the Virgin on a cross on the iconostasis of the Pantocrator Monastery, Mount Athos, of the second half of the 14th c. (*Treasures of Mt Athos* 1997, 82-84, no. 2.18, E. Tsigaridas) and on a processional cross from the church of the Virgin at Mezzojuso in Sicily, *c*. 1600 (Lindsay Opie 1991, pl. 146α). See also the posture of the Virgin in an icon with the Crucifixion in the D. Oikonomopoulos collection, dating from the 17th c. (Baltoyanni 1985, 66-67, no. 90, pl. 63).

Side A

Side B

Side A

Side B

181. St John the Theologian
33264 (Ξ 105A)
Pricked paper
16.5 x 15.4 cm
18th century

Pricked cartoon with St John the Theologian in bust from the decoration of a processional cross. The saint, facing to the right, has one hand on his cheek in a gesture of sorrow. A rather faint pencil drawing of another figure can be seen at his shoulder height on the right-hand side. The cartoon has been used.

The cartoon is identical to cartoons nos 182 and 184. The Virgin and St John in bust or to the waist are seen flanking the crucified Christ in processional or iconostasis crosses already in the Byzantine period. See similar depictions of St John on an iconostasis cross of the Pantocrator Monastery, Mount Athos, of the second half of the 14th c. (*Treasures of Mt Athos* 1997, 82-84, no. 2.18, E. Tsigaridas) and on a processional cross from the church of the Virgin at Mezzojuso in Sicily, *c*. 1600 (Lindsay Opie 1991, pl. 146*a*).

182. St John the Theologian
33270 (Ξ 105Z)
Pricked paper
8.3 x 6.8 cm
18th century

Imprinted and pricked cartoon with St John the Theologian, perhaps from the decoration of a processional cross. The saint, in bust, has one hand on his cheek in a gesture of sorrow. On either side, the inscription: *Ο ΑΓ(ΙΟC) ΙΩ(Α)Ν(Ν)ΗC Ο ΘΕΟΛΟΓ(ΟC)* [St John the Theologian].

The iconography is identical to cartoons nos 181 and 184. Yet, this seems to have belonged to the same set as the Virgin of cartoon no. 180 and, in fact, they may have decorated the same cross.

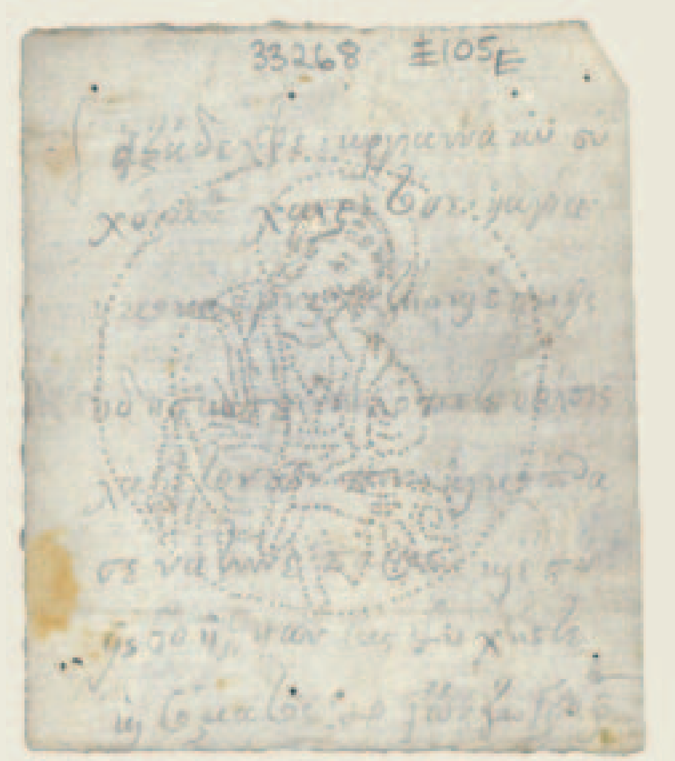

Side B

183. St John the Theologian
33268 (Ξ 105E)
Pricked paper, watercolour
7.8 x 6.6 cm
18th century

Pricked cartoon, traced with grey watercolour, with St John the Theologian, perhaps from the decoration of a processional cross. The saint is depicted in bust, enclosed in a medallion. He is facing right (side B), his left hand on his cheek in a gesture of sorrow. On the back, a pencil note (a letter of correspondence?). The cartoon has been used.

The iconography is identical to that of cartoon no. 187.

Side B

Side A

184. St John the Theologian
33265 (Ξ 105B)
Pricked paper
15.8 x 10.2 cm
18th century

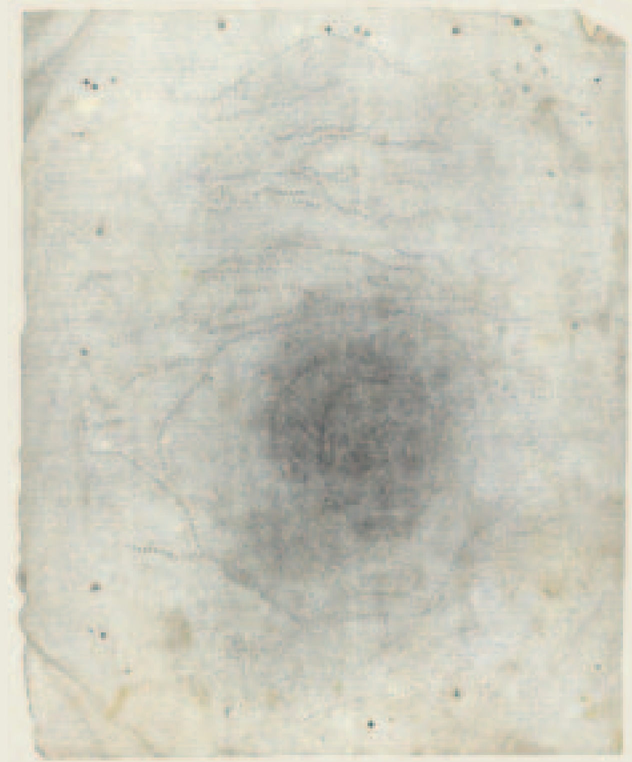
Pricked cartoon with a bust of St John the Theologian, perhaps from the decoration of a processional cross. The saint touches his cheek with one hand in a gesture of sorrow; overcome with weariness, his other hand points to the crucified Christ, by whom he must have stood. This cartoon has not been used.

The iconography of the figure of St John is identical to cartoons nos 179 and 182.

185. The Skull of Adam
33288 (Ξ 118Β)
Pricked paper
9.3 x 7.5 cm
18th century

Pricked cartoon with a representation of the skull of Adam in a cave underneath the cross of Christ. An iconographic element of the Crucifixion, it may derive from the decoration of the base of a processional cross.

The iconography of the skull is similar to that of cartoon no. 186, except that there are fewer indications for the rock creases.

Side A

186. The Skull of Adam
33410 (Ξ 194Δ)
Pricked paper
9.3 x 7.6 cm
18th century

Pricked cartoon with a representation of the skull of Adam in a rock opening, evidently from the base of Christ's cross.

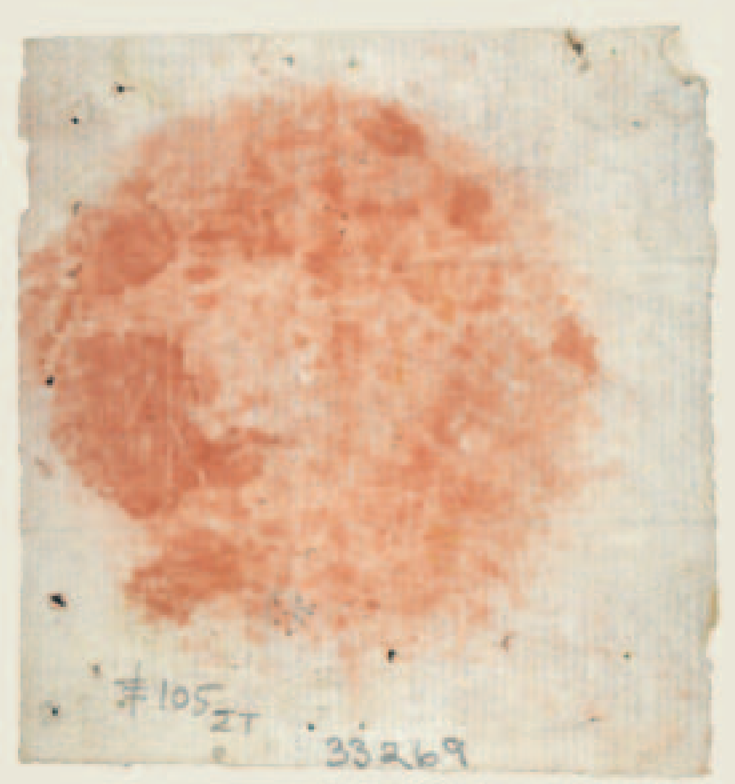
The iconography is similar to that of cartoon no. 185, as the lower jaw is absent in both examples.

Side B

Side A

Side B

187. St John the Theologian
33269 (Ξ 105ΣΤ)
Paper, pencil
7 x 6.6 cm
18th century

Pricked cartoon with St John the Theologian, probably from the decoration of a processional cross. The design has been made with a pointed tool and traced with pencil. The saint is depicted in bust, enclosed in a medallion. Facing left, he has one hand on his cheek in a gesture of sorrow, the other one extended forward, flexed at the elbow. The entire back side has been traced with brownish-red watercolour.

The iconography is identical to that of cartoon no. 183, with which it shares similar dimensions.

188. The Deposition
33271 (Ξ 106)
Pricked paper
53.8 x 39.6 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with the Deposition of Christ. The Virgin, on a footrest, holds, together with Joseph of Arimathea, the body of Christ; Mary Magdalene and St John the Theologian kiss his hands, and Nicodemus extracts the nails that pierced Christ's feet, using pincers. Two other women are behind Mary Magdalene. In the background, the tall buildings of Jerusalem are packed behind the low walls of the city. The cartoon has been used.

The main iconographic scheme adopted in this representation is of Palaiologan origin as preserved in the early 14th-c. icon from the Prodromos Monastery in Serres (Miljković-Pepek 1966; Strati 2002, 108-109, fig. 6) and in the representation on a compartment of a mid-14th-c. diptych at St Catherine's Monastery at Mount Sinai (*Mystery Great* 2002, 342-345, no. 126, N. Chatzidakis; Baltoyanni 2003, 373-376, no. 63, pls 130-131). The scene of the cartoon shares a number of similarities with an icon with the Deposition of Christ in the A. Velimezis collection, now in the Benaki Museum, inv. no. 3725 (fig. 188.1) and bearing the fake signature of Ioannis Kairophylas (N. Chatzidakis 1998, 324-327, no. 40). Similarities may indeed be identified in the arrangement, posture and movement of the figures; yet, the skull of Adam is absent from the base of the cross, the rocky terrain is different, and the buildings in the background are rendered differently.

Side A

Fig. 188.1. An icon of the Deposition of Christ, Benaki Museum, Athens

Side B

Side A

189. The Lamentation
33273 (Ξ 108)
Pricked paper, ink
27.5 x 39.8 cm
18th century

Pricked cartoon with the Lamentation. Wearing a loincloth around his waist, Christ lies dead on a shroud spread upon an elaborately decorated marble sarcophagus. Behind Christ, two angels hold tall candles and weep, drying their eyes on the hem of their himatia. Inscription in black ink above the wings of the angel on the left: *Εγω ιμι το φως του / κόσμου ο κολουθων / εμι σωθησετε* [I am the light of the world; whoever follows me will be saved]. Calculations are noted in two columns, also in black ink. At the bottom, in brownish-red ink, the incomplete inscription: *ανθροπ(ος) οσι χάρτος διδωκν* ... [?]. The cartoon has been used. A watermark is visible on the paper: a coat of arms.

Christ's sarcophagus, shroud and loincloth are related to works such as the Entombment by Emmanuel Tzanes in the Canellopoulos Museum in Athens (Drandakis 1962, 71; Brouskari 1985, 166-167, fig. on p. 168; Scampavias, N. Chatzidakis 2007, 344-347, no. 185, K. Scampavias) and the cartoon in the Byzantine and Christian Museum in Athens (*World of the Byzantine Museum* 2004, 416, fig. 418), made after it. The absence of the Virgin as well as of the men who inter Christ, though, and the presence of the weeping angels give a symbolic-eucharistic character to this representation. For this reason, it seems probable that the cartoon was intended for an embroidered epitaphios or an altar cloth (antimension). See the embroidered epitaphios in the Byzantine and Christian Museum in Athens, of the 17th-18th c. (*Mystery Great* 2002, 364-365, no. 135, E. Papastavrou).

Side A

Side B

190. The Entombment and the Descent into Hell
33272 (Ξ 107)
Paper, ink, watercolour
19.8 x 29 cm
17th-18th century

Drawings in grey-brown ink on both sides of the paper: on one side, the Entombment of Christ; on the other, the Descent into Hell. The composition of the Entombment is dominated by the sarcophagus in which Nicodemus and Joseph of Arimathea place Christ's body, wrapped in a shroud. On the left is a group of weeping women led by the Virgin. In the background, two triangular, diagonally placed mountain edges flank the walls of Jerusalem. Higher up, the inscription: *ο ενταφιασμός* [the Entombment]. In the Descent into Hell, Christ is depicted in the middle, flanked by two groups of saints and prophets; he steps onto the fallen gates of hell, which form an X-shape. With his right hand, he pulls Adam; the latter is part of the group on the left, alongside the prophets David and Solomon and St John the Baptist. In the group on the right, Eve, and behind her other saints and the righteous. The background has two triangular mountains arranged diagonally. Bottom left, an incomplete drawing of a bearded figure is visible. In the middle, the inscription: *η ανάστασις του Χριστού* [the Resurrection of Christ]. Colour indications are occasionally given.

Extraordinary examples of solidity, accuracy and expressive power, the drawings have been made on a sheet of paper that belonged to a painter's manual, the same one as cartoon no. 204 with the depiction of *Noli me tangere*. The iconography of the Descent into Hell is similar to that of cartoon no. 194 (see also no. 193).

191. The Descent into Hell
33278 (Ξ 113A)
Pricked paper, ink
41.5 x 30.5 cm
Painter: Athanasios
17th century
From Byzantium to El Greco 1987, 143, 198, no. 72, L. Bouras; Vassilaki 1995, 51-52; Vassilaki 2000b, 199; Vassilaki 2002, 311.

Imprinted and pricked cartoon with the Descent into Hell. Christ, in a pointed mandorla, steps on the X-shaped broken gates of hell and lifts the kneeling Adam. Behind Adam, Eve raises her arms, which are covered by her himation, in a gesture of supplication. Adam, Eve and the group of the righteous that follows them stand inside a sarcophagus. In a second sarcophagus, on the other side of Christ, stand St John the Baptist and the prophets David and Solomon, their arms raised towards Christ. In front of the gate panels, an angel leaning forwards steps upon the chained, winged and horned Hell. Behind the groups flanking Christ rise sharp rocks, amongst which can be seen two angels with the symbols of the Passion. Underneath the angels, the majuscule inscription: *Αγία του Χ(ριστ)ου Ανάστασις* [Holy Resurrection of Christ], also pricked. On the back, bottom left, the signature: *αθ(α)ν(άσιος)* [Athanasios]. Only the two angels with the symbols of the Passion have been used from this cartoon. A watermark is visible on the paper: an eight-pointed star and a fleur-de-lis with the initials G and P.

This composition is identical to that of cartoon no. 192 (the one derives from the other). The representation of the cartoon adopts that of the icon of the Descent into Hell (fig. 191.1) by Emmanuel Tzanes from the Dodekaorton of the church of St George in the Fortress of Corfu (Choremis 1981, 221-222, photos 5-5α; Vocotopoulos 1990, 106, fig. 335; Vassilaki 2000b, 199) and the one formerly in the Galerie Nikolenko in Paris (*Nikolenko* 1977, no. 77, possibly of the 17th c.). Both of these icons are based on earlier prototypes (*From Byzantium to El Greco* 1987, 198, no. 72, L. Bouras), as preserved in an icon from the Monastery of the Zoodochos Pege on Sifnos, of the late 16th or early 17th c., of similar dimensions to this cartoon (39 x 31 cm) (*Mystery Great* 2002, 392-393, no. 146, N. Chatzidakis). The cartoons of the Baptism (no. 153) and the Raising of Lazarus (no. 159) seem to derive from the same Dodekaorton. See the watermark of cartoon no. 280.

Side B

Fig. 191.1 An icon of the Descent into Hell, Antivouniotissa Museum, Corfu

Side A

192. The Descent into Hell
33279 (Ξ 113Β)
Pricked paper
42 x 30.8 cm
17th century

Pricked cartoon with the Descent into Hell. The majuscule inscription of the representation, *Αγία του Χ(ριστο)ύ Ανάστασις* [Holy Resurrection of Christ], is also pricked. Top left, reminder: *ανάστασις τω νεκρόν* [raising of the dead]. Scattered colour indications: *οχ(ρα), ομ(πρα), θρ(ανί), μαύρο, λι(νό), λά(κα)* [ochre, ombre, (?), black, pale yellow-brown, lake].

This composition is identical to that of cartoon no. 191; the one undoubtedly derives from the other.

Side B

193. The Descent into Hell
33275 (Ξ 110)
Pricked paper, watercolour
43.7 x 31.7 cm
18th century

Imprinted and pricked cartoon with the Descent into Hell. On the back, the same composition is repeated in brownish-red watercolour, but in a failed attempt to create an imprinted cartoon.

It belongs to the same group as cartoon no. 205 with the Doubting of Thomas.

Side A

Side A

194. The Descent into Hell
33274 (Ξ 109)
Pricked paper
19.4 x 14.3 cm
18th century

Pricked cartoon with the Descent into Hell. In the middle of the composition, Christ, projected in a circular glory, steps on the gates that crush the small-figured Hell. Christ pulls Adam by the hand; the latter is in the group on the left, alongside the prophets David and Solomon, St John the Baptist and other righteous. In the group on the right-hand side, Eve is kneeling, with her arms extended towards Christ; behind her, prophets, the righteous and saints. In the background, two triangular mountains with rocky summits, between which two angels fly; they must have carried the symbols of the Passion. The cartoon is unused. A watermark is partly visible on the paper: the initials E and T.

The iconography is identical to that of cartoon no. 193.

Side A

Side B

195. The Descent into Hell
33277 (Ξ 112)
Pricked paper, watercolour
32.1 x 22.4 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with the Descent into Hell. In the middle of the composition, Christ, in a glory, holds a banner. Facing left, he holds Adam by the hand and lifts him up. Below, Eve, her hands joined in prayer. Groups of forefathers, prophets and the righteous are on either side; in the background, mountains and Jerusalem. The composition has been traced with grey and orange-red watercolour, which partly fills in details, such as the garment folds and the gate panels; in part, it does not follow the pricked drawing, for instance in the radial glory of Christ above the banner in the drawing. Note in ink on one side: *μανή* [?]. A watermark is visible on the paper: the initials A and F.

This composition is identical in dimensions, draughtsmanship and pricking to cartoon no. 196. The cartoon seems to be related to the sheets of a painter's manual, for example cartoon no. 156 with the Baptism, no. 171 with the Crucifixion, no. 216 with the Hospitality of Abraham and the Ascension, no. 264 with the Presentation of the Virgin at the Temple and no. 267 with the Dormition of the Virgin, all stylistically similar to cartoons nos 209, 210 and 211 with scenes from the life of Christ and the Virgin. Both this cartoon and the next, no. 196, may have formed part of this group.

Side A

Side A

196. The Descent into Hell
33276 (Ξ 111)
Pricked paper, ink
15.2 x 22.3 cm
18th-19th century

Imprinted and pricked cartoon with the Descent into Hell. Only the top part of the composition survives. In the middle, Christ, in a glory, holds a banner. Groups of prophets and saints are on either side. The bottom section of the composition, where Adam and Eve must have been placed, is not extant. In the background, mountains and Jerusalem. Colour indications are given. The cartoon has been used.

This composition is identical in every detail – dimensions, draughtsmanship and pricking – to cartoon no. 195; both belong to a cartoon group from the same painter's manual.

197. The Resurrection
33286 (Ξ 117)
Pricked paper, ink
37.6 x 26.2 cm
18th century

Imprinted and pricked cartoon with the Resurrection. In the middle of the composition, Christ rises from a sarcophagus, the lid of which rests against one of its corners. Wearing a loincloth and holding a banner, he blesses. His himation partly covers his right shoulder and waves high behind. On the right, an angel, seated, with a scroll open downwards; on the left, behind the sarcophagus appear the three Myrrhbearers. There is a watermark on the paper: a coat of arms and the word FABRIANO.

For the iconographic scheme of the Western-type Resurrection, see Paliouras 1978.

198. The Resurrection
33283 (Ξ 115A)
Pricked paper
29.1 x 20 cm
18th century

Pricked cartoon with the Resurrection. In the middle of the composition, Christ in a loincloth, holding a banner, rises from a sarcophagus. He wears a himation that covers his left shoulder and waves behind and has a cross-inscribed halo with the inscription *Ο ΩΝ* [The Being]. In the left part of the sarcophagus and on a smaller scale are depicted the angel and on the right the Myrrhbearers. In the foreground, four soldiers; two of them are asleep, whereas the other two have only just woken up and watch the event in awe. In the background, a mountainous landscape and near the edge the walled city of Jerusalem. The cartoon has been extensively used. A watermark is visible on the paper: a bird and the initials M, C and B.

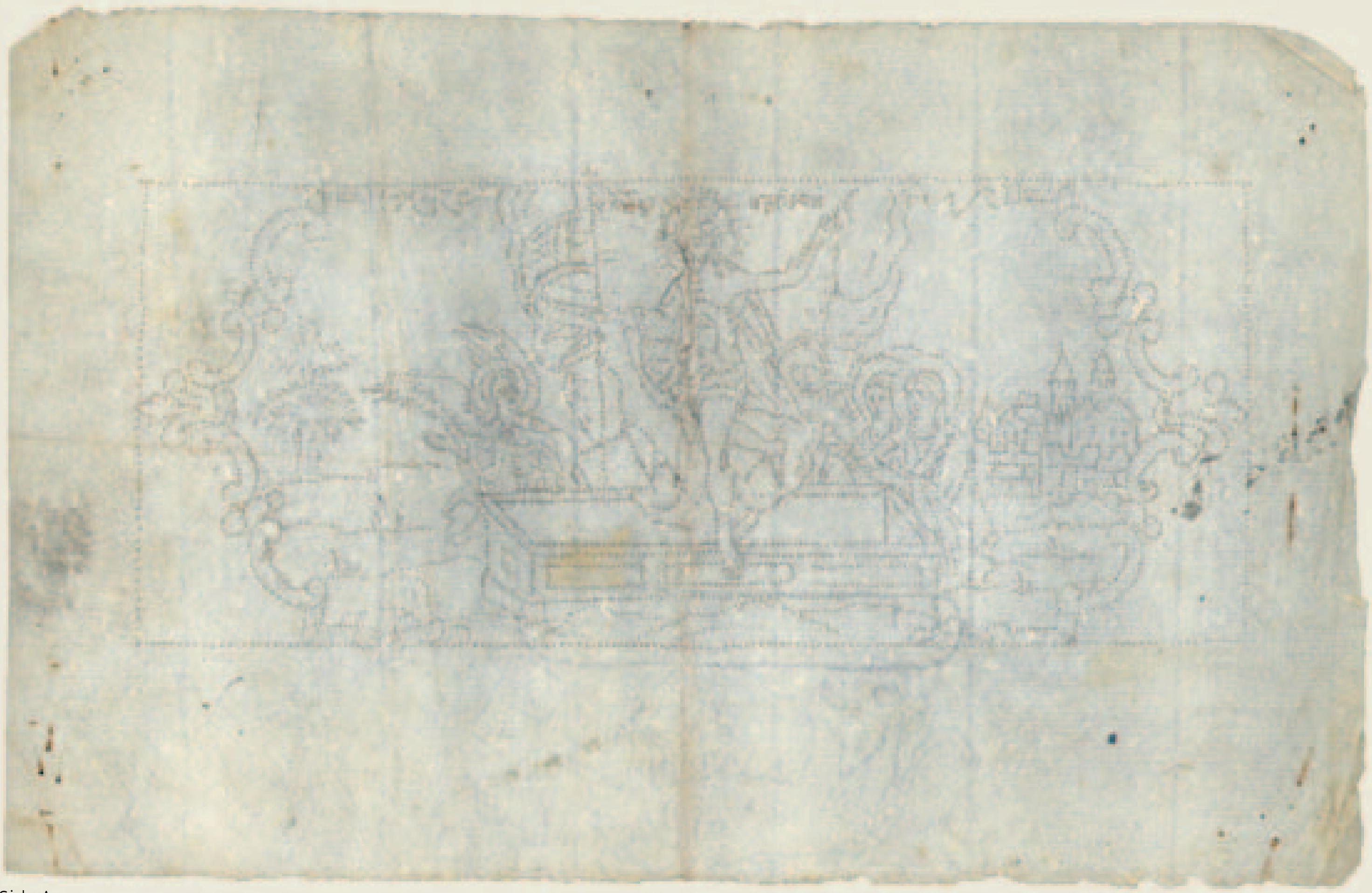
For the iconographic scheme of the Western-type Resurrection, see Paliouras 1978. The posture of Christ, the banner and the himation are similar to the representation of a circular icon (tondo) signed by Victor in the Hermitage Museum in St Petersburg (*Sinai*, *Byzantium*, *Russia* 2000, 188, no. B-169).

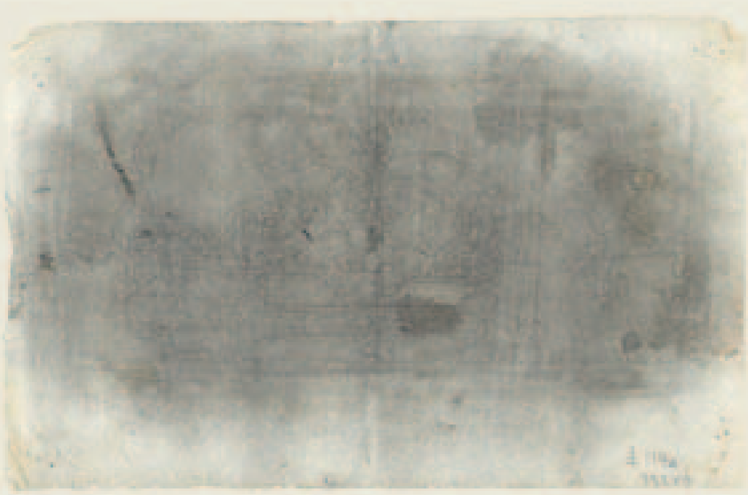
Side A

Side B

Side A

Side B

199. The Resurrection
33280 (Ξ 114A)
Pricked paper
12.2 x 19.2 cm
18th century
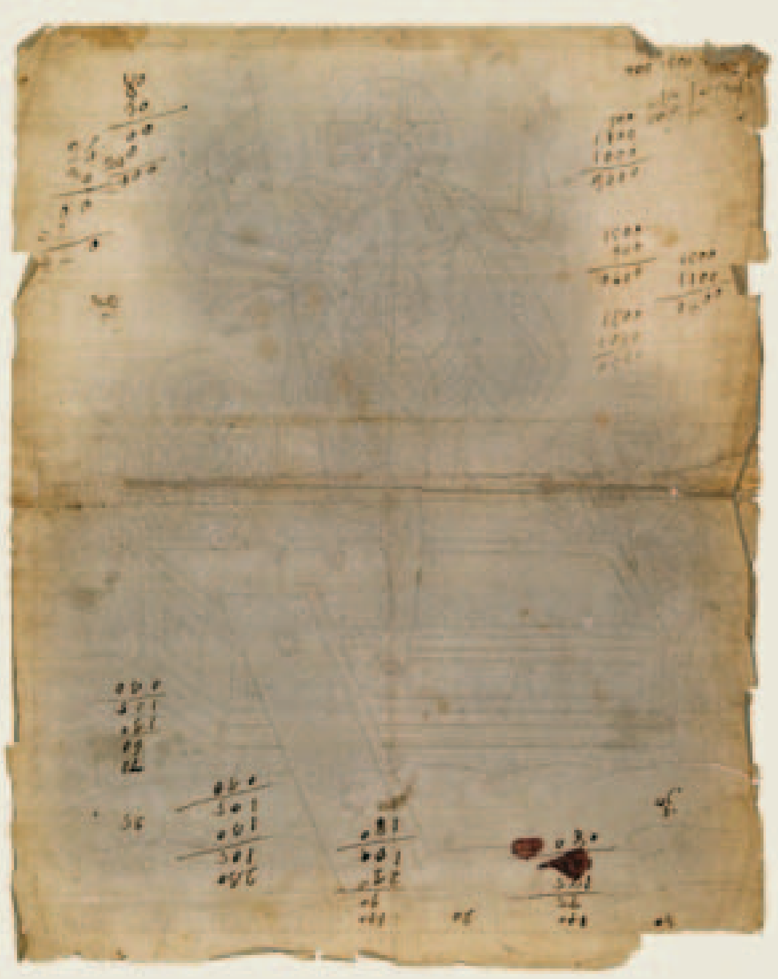
Pricked cartoon with the Resurrection. The composition is framed by a cartouche. Wrapped in a loincloth and holding a banner, Christ rises from a sarcophagus. On the left, an angel; on the right, the Myrrhbearers. In the background to the right, Jerusalem. The cartoon has been used. A watermark is partly visible on the paper: a coat of arms.

It belongs to the same group as cartoon no. 170, with a representation of the Crucifixion. For the iconographic scheme of the Western-type Resurrection, see Paliouras 1978.

200. The Resurrection
33285 (Ξ 116)
Pricked paper
33.5 x 26.8 cm
18th century

Pricked cartoon with the Resurrection. In the middle of the composition, Christ wearing a loincloth around his waist, the folds of which wave, floating in the air and wrapping around his arms. He rises from a sarcophagus, holding a banner. An angel is depicted on the left behind the sarcophagus; the three Myrrhbearers are on the right. Several calculations are noted in black ink. The cartoon has been extensively used.

For the iconographic scheme of the Western-type Resurrection, see Paliouras 1978.

Side A

201. The Resurrection
33284 (Ξ 115B)
Pricked paper
27.2 x 18.3 cm
18th century

Pricked cartoon with the Resurrection. The composition is framed by a cartouche. In the middle, Christ, in a loincloth and holding a banner, rises from a sarcophagus. Behind the sarcophagus, an angel is depicted on the left, the Myrrhbearers on the right. A watermark is partly visible on the paper: a coat of arms and the letters ABRI [FABRIANO?].

For the iconographic scheme of the Western-type Resurrection, see Paliouras 1978.

Side A

Side B

202. The Resurrection

33281 (Ξ 114Β)
Pricked paper, ink
12.2 x 8.8 cm
18th century

Imprinted and pricked cartoon with the Resurrection. In the middle of the composition, Christ, wrapped in a loincloth and holding a banner, rises from a sarcophagus. On the right (side B), an angel sits on the lid of the sarcophagus. On the left, the Myrrhbearers; behind them, Jerusalem. The cartoon has been used.

For the iconographic scheme of the Western-type Resurrection, see Paliouras 1978.

Side A

203. The Resurrection

33282 (Ξ 114Γ)
Paper, pencil
9.4 x 20.9 cm
18th century

Pencil drawing with the Resurrection. To the left, Christ, in a loincloth and holding a banner, rises from a sarcophagus. Below, one angel on either side. To the right, there is a second drawing with Christ from a composition of the Resurrection in a different posture and movement to the first one. A watermark is partly visible on the paper: hats.

For the iconographic scheme of the Western-type Resurrection, see Paliouras 1978.

204. *Noli me tangere*
33289 (Ξ 119)
Paper, watercolour
19.6 x 14.6 cm
17th-18th century

Drawing in grey-brown watercolour with the *Noli me tangere*. The figures of Mary Magdalene and Christ are projected against a mountainous landscape with trees and buildings. Mary Magdalene, kneeling on the left, extends her hands towards Christ. On the right, Christ holds a scroll and turns to look towards her. High up, there is a minuscule inscription: *μαρία μη μου άπτου* [Mary, touch me not]. Colour indications are given: *όχρα, λι(νό), κό(κκινο), οξύ, κοντιλές, μαβί* [ochre, pale yellow-brown, off-red, (?), mauve]. On the back of the paper, a hand with the index finger pointing straight, an ink drawing and, below, another, incomplete drawing.

This belongs to the same painter's manual as cartoon no. 190 with the representations of the Descent into Hell and the Entombment. Made with extraordinary care, possibly after a fresco, the scene differs strongly from that usually employed by Cretan painters from the 16th c. on (Kalliga-Geroulanou 1962-1963, 217 ff; *Εικόνες κρητικής τέχνης* 1993, 407, no. 50, I. Kyzlasova, and 457-458, no. 100, M. Constantoudaki-Kitromilides; Baltoyanni 2003, 441-443, no. 80).

Side A

Side B

Side A

Side B

205. The Doubting of Thomas
33291 (Ξ 121)
Pricked paper, watercolour
39.8 x 28.6 cm
18th century

Imprinted and pricked cartoon with the Doubting of Thomas. Christ is depicted in front of the arched door of a central building, flanked by two groups of disciples. Thomas, who leads the group on the left (side B), reaches out to touch the wound made by the lance on the bare side of Christ. In the bottom section of the representation there is a pencil drawing: an unidentified male figure with a tall, triangular hat. Only the figures have been used from this cartoon, not the architectural background. On the back of the cartoon there are visible traces of a failed imprinted cartoon with the Presentation of the Virgin at the Temple, drawn in reverse. Specifically, the sanctuary with the ciborium and the high priest Zacharias are more visible than the rest of the figures.

The composition of the Doubting of Thomas is identical to cartoons nos 206 and 207. Iconographically, there are many similarities with icons from the island of Lefkas, such as one from the church of St John the Theologian in the main town, possibly by Demetrios Stavrakis, and the one dating from 1793 by the painter Andreas Moraitis from the church of the Pantocrator in the main town, today in the Museum of Ecclesiastical Art in the Public Library of Lefkas (Rondoyannis 1974, 123, pl. 98, and 404, pl. 119.2, respectively). A similar icon dated to the 18th c. is illustrated in the catalogue of an exhibition held in Baltimore (*Early Christian and Byzantine Art* 1947, 134, no. 686, pl. LXXXIX, dims 26.7 x 33.7 cm). The cartoon seems to have belonged to the same group as cartoon no. 193 with the Descent into Hell.

206. The Doubting of Thomas
33290 (Ξ 120)
Pricked paper
31.7 x 26.7 cm
18th century

Pricked cartoon of a Dodekaorton icon with the Doubting of Thomas. The figure of Christ is projected against the arched door of a central building, flanked by two groups of disciples. Thomas stands out from the group on the left; he raises his hand to touch the wound of Christ. Colour indications are given: *λά(κα)*, *όχ(ρα)*, *όλ*, *πρ(άσινο)*, *κόκ(κινο) ανιχ(τό)* [lake, ochre, (?), green, light red]. The cartoon has been used. A watermark is visible on the paper: the initials C, P and L.

This cartoon replicates the composition of cartoons nos 205 and 207 and seems to be part of the same group as cartoon no. 158 with the Transfiguration of Christ and no. 266 with the Presentation of the Virgin at the Temple.

Side B

207. The Doubting of Thomas
33292 (Ξ 122)
Pricked paper
43.5 x 31 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with the Doubting of Thomas, which replicates the composition of cartoons nos 205 and 206. A watermark is visible on the paper: a coat of arms, three hats and the initials V and B.

The watermark of cartoon no. 21 is similar. See Heawood 1950, no. 2600 ('Mediterranean, *c.* 1809, British Naval Chart, Coasts of Cyprus').

Side A

Side A

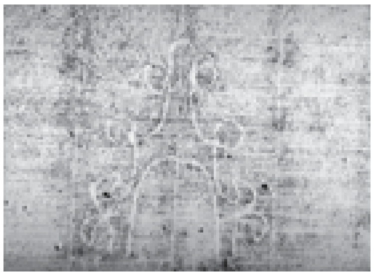

Side B

208. The Ascension
33293 (Ξ 123)
Pricked paper
20.2 x 15.6 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with the Ascension of Christ. The scene is set on the Mount of Olives; rocks and olive trees can be seen in the landscape. In the top register, Christ is depicted in a circular glory while being carried to heaven by two flying angels. Two other angels stand behind the Virgin, who is placed in the middle of the lower register. On either side of her, divided into two groups, the apostles gesticulate vividly while looking towards the sky. The cartoon is lightly used. A watermark is partly visible on the paper: the frame of a coat of arms.

The cartoon most probably derives from a small compartment icon in the frame of a composite icon with individual saints and scenes, as are the icons of the Virgin Lady of Angels in the Benaki Museum (Fotopoulos, Delivorrias 1997, fig. 459; *Πύλες του Μυστηρίου* 1994, 232, no. 53, M. Vassilaki; *From Byzantium to Modern Greece* 2005, 52-53, no. 11, A. Drandaki), the Deesis in Sarajevo (M. Chatzidakis 1985, pl. 202; Vocotopoulos 2005, 207-226) and the Ascension in Tokyo (M. Chatzidakis 1985, pl. 201; *Hand of Angelos* 2010, 205-207, no. 51, M. Acheimastou-Potamianou), works related to the Ritzos' workshop of the second half of the 15th c.

The watermark

209. Three scenes: The Presentation of the Virgin at the Temple, the Presentation of Christ at the Temple and the Entry into Jerusalem
33156 (Ξ 18)
Paper, ink, watercolour
32 x 24.6 cm
18th-19th century

Pricked cartoon traced with black and red ink. Three scenes from the life of the Virgin and Christ are depicted: the Presentation of the Virgin at the Temple, the Presentation of Christ at the Temple and the Entry into Jerusalem. In the Presentation of the Virgin, the scene is set inside a church with Renaissance decoration, internally divided by a row of piers. Standing on steps below a curtained baldachin, Zacharias receives the Virgin, who is accompanied by three little girls. Joachim and Anne are depicted behind the girls. The Presentation of Christ at the Temple is set in a Renaissance-style church space. Symeon stands on a footrest, holding the little Christ in his arms. The prophetess Anna is by his side; the Virgin and Joseph stand nearby. In the Entry into Jerusalem, Christ is arriving on a donkey from the left, followed by the disciples. Jews welcome him at the gate of the walled city of Jerusalem. The hills in the landscape have been traced with brown watercolour. On the opposite side, there is a pencil drawing of the Apostle Peter from the Transfiguration. The cartoon has not been used. In the compartment of the Entry into Jerusalem, there is a note in black ink: *μάθετε απέμ ρρρ* [learn from me].

The cartoon belongs to the same group as cartoons nos 210 and 211, which also feature Christological and Mariological scenes. The scene of the Presentation of the Virgin replicates the one in cartoon no. 264. There are stylistic similarities to cartoon no. 15 with the Baptism, no. 171 with the Crucifixion and no. 216 with the Hospitality of Abraham and the Ascension, as well as with nos 195 and 196 with the Descent into Hell, which seem to have been part of the same painter's manual.

Side A

210. Four scenes: The Annunciation, the Nativity, the Dormition of the Virgin and the Crucifixion
33232 (Ξ 76)
Pricked paper, watercolour
32 x 24 cm
18th-19th century

Pricked and painted cartoon, traced with black and red ink. The cartoon comprises four Dodekaorton scenes: the Annunciation, the Nativity, the Dormition of the Virgin and the Crucifixion. In the Annunciation, the Virgin is seated on a canopied throne, from which a curtain hangs. There is a stand with an open book in front of her. The archangel, blessing and holding a sceptre, has only just touched the ground and addresses her. In the sky, the clouds move aside to reveal the dove of the Holy Spirit, from which emanate rays that reach down to her halo. In the Nativity, the Virgin kneels in front of the woven-basket manger with the infant Christ. Two angels kneel on either side of the manger; the animals are placed higher up, and, behind, Joseph joins his hands in a gesture of devotion; a young shepherd is beside him. The bright Star of Bethlehem shines, and clouds spread out above the cave. In the Dormition, the scene is set in a room decorated in a Renaissance style, divided by a row of piers. A curtain hangs from high up. The Virgin is depicted partly covered on her deathbed, her hands crossed on the chest. Behind the bed, Christ blesses her, holding in his arms her soul in the guise of a swaddled baby. Divided into two groups, the apostles mourn. Over this compartment, ruled pencil lines have been drawn, apparently to facilitate scaling the composition up or down. In the Crucifixion, Christ seems to have only just surrendered his spirit. The body hangs from the cross; the limbs are stiff, while a loincloth fold flutters behind. The Virgin and St John the Theologian stand by the crucified Christ. The Virgin joins her hands in front of her chest in grief; St John, exhausted, points towards Christ. Clouds gather in the sky behind the cross; at the base of the cross there are the skull and bones of Adam. In the background the walled city of Jerusalem is depicted. A watermark is visible on the paper: three hats.

The cartoon belongs to the same group as nos 209 and 211, which also feature Christological and Mariological scenes. The iconography of the Annunciation and the Nativity follows Western prototypes. Iconographically, the compartment of the Crucifixion is identical in dimensions, details and pricking to cartoon no. 171 with the Crucifixion, which seems to be part of the same painter's manual as no. 156 with the Baptism and no. 216 with the Hospitality of Abraham and the Ascension, as well as with nos 195 and 196 with the Descent into Hell. The scene of the Dormition is identical to the composition of cartoon no. 267.

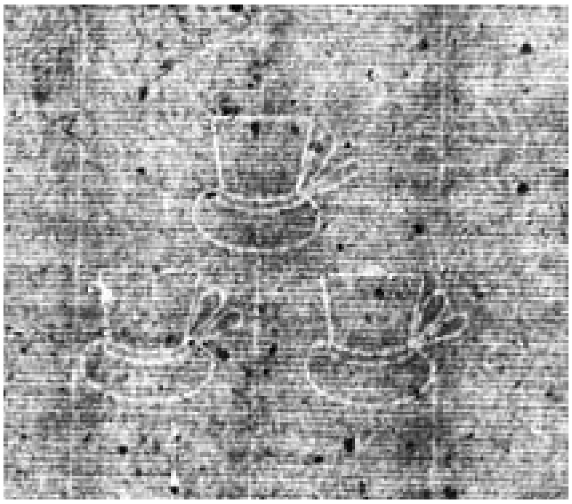

Side A

211. Four scenes: The Ascension, the Hospitality of Abraham, the Transfiguration and the Baptism of Christ
33231 (Ξ 75)
Pricked paper, watercolour
32.4 x 22.3 cm
18th-19th century

Pricked and painted cartoon, traced with black and red ink. Four scenes are depicted: the Ascension, the Hospitality of Abraham, the Transfiguration and the Baptism of Christ. In the Ascension, Christ is shown standing, carried by clouds arranged in a semicircle. In the centre of the rocky Mount of Olives, the Virgin kneels, her hands crossed in front of her chest. Flanking her, the apostles, divided into two groups, look up, gesticulating vividly. In the Hospitality of Abraham, the oak of Mamre and the Renaissance-looking facade of Abraham's house are in the background. In the centre, the three angels are seated at a round table with food. On the left, Abraham kneels; he appears to be conversing with one of his guests. The Transfiguration is set on a flat area of Mount Tabor. Clouds form a semicircle, upon which Christ in a mandorla is carried in the middle, flanked by Moses, with the Tablets of the Law, and Elijah. Dazzled by the light, the three disciples, James, Peter and John, kneel in awe. In the Baptism, the River Jordan flows in the right-hand side of the composition. Christ, wearing only a loincloth round his waist, bends his head down and brings one hand in front of his chest, the other hand extended downward. St John the Baptist pours baptismal water over Christ's head. Behind, two angels, with towels in their hands. High above, the sky opens, and the dove of the Holy Spirit appears beaming forth. There are colour indications in the scenes of the Ascension and the Transfiguration: *όχ(ρα) ανιχτί πολά, μαβί, κόκινο πολύ κινάβα(ρι) ανιχτό, όμ(πρα), π(ράσινο), μα(βί), κί(τρινο), όμ(πρα), ιώ(δες)* [very light ochre, mauve, very red light cinnabar, ombre, green, mauve, yellow, ombre, violet]. A watermark is visible on the paper: three hats.

The cartoon belongs to the same group as nos 209 and 210, which also feature Christological and Mariological scenes. Especially the Hospitality of Abraham and the Ascension replicate in every detail the respective scenes of cartoon no. 216, which seems to have formed part of the same painter's manual as no. 156 with the Baptism and no. 171 with the Crucifixion, as well as with nos 195 and 196 with the Descent into Hell.

The watermark

Side A

Side B

212. Four scenes: The Birth and Presentation of the Virgin, the Raising of Lazarus and the Entry into Jerusalem
33234 (Ξ 78A)
Pricked paper
9.7 x 15.7 cm
18th-19th century

Section of a pricked cartoon with two scenes from the life of the Virgin (the Birth and the Presentation at the Temple) and two scenes from the Christological cycle (the Raising of Lazarus and the Entry into Jerusalem). In the Birth of the Virgin, the bed of Anne, who receives the attentions of a maid, is underneath a ciborium supported by columns. A girl in front of the bed rocks the baby's cradle. Two other women are preparing food for the new mother on a table on the other side of the room. Joachim observes the scene from a window on the wall in the background. The scene of the Presentation of the Virgin is set in the interior of a church, decorated in a Renaissance style, where a ciborium covers the altar in the Holy of Holies. In front of a triumphal arch, Joachim and Anne are coming to present the little Mary to Zacharias, who is standing on the pedestal of his throne. Behind him, on a second level, the Virgin is depicted in a room at the top of a staircase, receiving food from the angel sent from heaven. Young girls with large candles follow behind the Virgin's parents. Only remains of the other two scenes are visible: the mountains and the walls of Bethany from the scene of the Raising of Lazarus and a small section of a tree from the Entry into Jerusalem.

It may derive from the same sheet of paper as cartoon no. 213. It belongs to the same group as cartoons nos 213 and 214, which derive from the composite icon by Athanasios Doundas (documented 1769-1778), signed by the artist and dated 1774, now in the Benaki Museum (M. Chatzidakis, Drakopoulou 1997, 251, no. 7, fig. 159). The cartoon features the four scenes of the top left corner of the icon (compartment dims 6.5 x 7.2 cm).

Side A

213. Four scenes: The Entry into Jerusalem, the Raising of Lazarus, Christ before Pilate and Christ before Caiaphas
33235 (Ξ 78B)
Pricked paper
10.5 x 15.7 cm
18th-19th century

Fragment of a pricked cartoon with two intact Christological scenes and remains of two others. The intact scenes are Christ before Pilate and Christ before Caiaphas. Pilate is seated on a throne with a curtained canopy, less spectacular than Caiaphas' in the next scene. As he washes his hands to proclaim his innocence of Christ's blood, he turns back to address his wife. In front of him, Christ, his head bent low and hands tied; a group of Jews follows behind. The next scene is set in a throne room with Renaissance decoration. Caiaphas is seated on the throne, which is placed on a tall, stepped pedestal, also underneath a curtained canopy. On either side of him Jewish high priests are depicted, while Christ is led before him by the temple soldiers. The surviving sections of the other two compartments include Martha and Mary from the Raising of Lazarus and the bottom part of a child's figure, presumably from a representation of the Entry into Jerusalem. The scenes surviving intact (dims 6.5 x 7.1 cm) have not been used, whereas the fragments of the other two seem to have been extensively used.

This cartoon may derive from the same sheet of paper as cartoon no. 212. It belongs to the same group as cartoons nos 212 and 214, which derive from the composite icon, of 1774, by Athanasios Doundas, now in the Benaki Museum (M. Chatzidakis, Drakopoulou 1997, 251, no. 7, fig. 159).

214. Six scenes: Joseph of Arimathea Claims Christ's Body, the Deposition, the Descent into Hell, the Doubting of Thomas, the Dormition of the Virgin and the Annunciation
33233 (Ξ 77)
Pricked paper, traces of charcoal and pencil
30 x 20.5 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with six scenes from the life of Christ, namely, Joseph of Arimathea claims Christ's body, the Deposition, the Descent into Hell, the Doubting of Thomas, the Dormition of the Virgin and the Annunciation. In the first scene, Pilate is seated on a canopied throne, from which a curtain hangs. He addresses an officer, ordering him to follow Joseph and Nicodemus, who have come to claim Christ's body. In the Deposition, three men remove Christ's body from the cross. The weeping Mary Magdalene kisses Christ's feet; St John the Theologian stands by the Virgin. The city of Jerusalem is depicted in the background. In the Descent into Hell, Christ is framed by a mandorla, stepping on the fallen gates of hell, which form an X-shape. He turns toward Adam, pulling him up; Eve, on the other side, prays to be saved too. Behind them are depicted the prophets David and Solomon, as well as other righteous from the Old and New Testaments, divided into two groups underneath symmetrical mountains, clouds stretching between them. The scene of the Doubting of Thomas is set in a building of a Renaissance style with a porch in the centre. Christ, on a two-step pedestal, exposes his right side for Thomas to touch the wound. The apostles are divided into two groups, symmetrically arranged on the sides. In the Dormition, the Virgin lies peacefully on her deathbed; Christ leans over her, holding in his arms her soul in the guise of a swaddled baby. Angels and a hexapterygon are arranged in a mandorla behind Christ's glory; the groups of the weeping apostles are arranged on either side. In front of the bed, the archangel cuts off Jephonias' vile hands. Two-storey buildings are placed near the edges; high in the centre, the gates of heaven open up. In the Annunciation, the Virgin kneels in front of a stand with an open book in her room. Frightened, she looks behind, where the Archangel Gabriel has just arrived on clouds. Out of the six scenes, the only ones that seem to have been used are the compositions of the Doubting of Thomas and the Dormition, as well as the figure of the soldier from the scene of Joseph of Arimathea claiming Christ's body. A watermark is visible on the paper: a bird.

The cartoon derives, as do cartoons nos 212 and 213, from the composite icon by Athanasios Doundas, dated 1774, now in the Benaki Museum (M. Chatzidakis, Drakopoulou 1997, 251, no. 7, fig. 159). Not only is the iconography of the scenes identical in every detail (all scenes copy compartments from the Dodekaorton scenes, except the Annunciation, which belongs to the stanzas from the Akathistos Hymn), but the compartment dimensions (8.2 x 7.1 cm) are as well. The fact that the small icons preserved by the cartoon do not feature in their respective positions in the icon suggests that individual compartments of the icon, or of an imprinted cartoon of it, may have been selectively copied.

Side B

215. The Annunciation and the Resurrection
33237 (Ξ 80)
Pricked paper, industrial
15.8 x 21.7 cm
19th century

Pricked cartoon on industrial paper with two Dodekaorton scenes, the Annunciation and the Resurrection. In the Annunciation, the Virgin is seated before a lectern placed on a pedestal, with a book on it. The Archangel Gabriel has just reached the ground. He points towards the sky and offers her a branch in bloom. The dove of the Holy Spirit flies high above; beams of light from the sky end on the Virgin's head. The Resurrection follows the Western iconography of the scene. Wearing a loincloth around his waist, the risen Christ emerges from a sarcophagus. Extending his hand in blessing, he holds the triumphal banner of the Resurrection. Two soldiers are depicted in front of the sarcophagus: one is seated on the ground asleep; the other tries to protect himself from the brilliance and noise of the miracle. Only the scene of the Annunciation, on which there are traces of brownish-red chalk, has been used from this cartoon.

The paper used for this cartoon is related to that of cartoons nos 49 and 234. It seems to have originally been folded in two, each scene being copied on both of its sections. In the Annunciation, several iconographic elements and, above all, the style of the representation derive from the Western pictorial vocabulary. For the Western iconography of the Resurrection, see Paliouras 1978.

Side A

Side B

Side A

216. The Hospitality of Abraham and the Ascension of Christ
33294 (Ξ 124)
Pricked paper, ink
16 x 22.5 cm
19th century

Imprinted and pricked cartoon with the Hospitality of Abraham and the Ascension of Christ. The Hospitality scene is set in the shade of the oak of Mamre and in front of the monumental doorway of Abraham's house. In the centre, three angels are seated on a wooden bench at a round table with large spherical feet, set with a long tablecloth with dishes of food and a knife. The angel in the middle holds a staff topped by a cross; the angel on the right side seems to be conversing with Abraham, who kneels beside him. In the background buildings are depicted behind a yard. In the Ascension, Christ, standing with open arms, ascends to heaven, carried by clouds arranged in a semicircle. In the middle, the Virgin looks upwards and kneels, her hands clasped in front of her chest in a gesture of supplication. Looking and pointing upwards, the apostles gesticulate vividly. In the rocky landscape of the Mount of Olives, there are low hills and a few bushes around the apostles. Colour indications are given: *πρ(άσινο), μα(βί), χρ(υσό), χ(ρυσοκοντιλιά), λά(κα), κί(τρινο), όμ(πρα), λομο ανι(χτό), όχ(ρα) ανι(χτή), όμ(πρα) ανι(χτή), οξί βα(θύ)* [green, mauve, gold, gold striation, lake, yellow, ombre, light (?), light ochre, light ombre, off-(?)]. Only the section with the representation of the Ascension has been used. A watermark is partly visible on the paper: hats.

This cartoon is a leaf from a painter's manual, to which belong also cartoons no. 156 with the Baptism, no. 171 with the Crucifixion, no. 264 with the Presentation of the Virgin at the Temple and no. 267 with the Dormition of the Virgin, all also similar in dimensions (16.2 x 11.2 cm, 16 x 10.8 cm, 15.9 x 12 cm and 16.1 x 11.8 cm, respectively). Moreover, they seem to be similar in style to the imprinted cartoons nos 195 and 196 with the Descent into Hell, as well as nos 209, 210 and 211 with a number of scenes from the lives of Christ and the Virgin. The compositions are iconographically identical to the respective scenes of cartoon no. 211.

X. The Virgin and Child

ΜΗΡ
ΘΥ
ΙϹ
ΧϹ

I. The Virgin Enthroned

217. The Virgin and Child
33324 (Ξ 153)
Pricked paper
19.7 x 13 cm
18th century

Pricked cartoon with the Virgin and Child enthroned. The Virgin is seated on an elaborately decorated throne with a tall backrest. The upper part of her body is facing front; one hand must have held the child's foot (this part of the cartoon has been destroyed), and the other must have rested on her thigh. The lower part of her body is rendered somewhat turned to the side, one leg more extended forwards. The Christ Child rests comfortably in his mother's arms, blessing with one hand raised and holding a closed scroll in the other, which is lowered. There are two illegible notes on the back of the cartoon: ... *αμπόλι* [bole?] and ... *μετ* [?] ... This cartoon has not been used, but is quite worn. There is a section of an unidentified watermark on the paper.

This specific iconographic type of the enthroned Virgin and Child was crystallised on Crete as early as the 15th c. in icons by Andreas Ritzos, such as the Virgin Pantanassa, on Patmos (M. Chatzidakis 1985, 59, 61, no. 10, pl. 12), which was to become extraordinarily popular and widespread later on in works by Cretan and other workshops (Vocotopoulos 1990, 24-26, no. 11; N. Chatzidakis 1998, 122-129, no. 11). The poses and the position of the hands of the Virgin and Child are identical in the icon of the Enthroned Virgin with Christ in the Byzantine and Christian Museum in Athens, the counterpart icon of Christ Pantocrator signed by Emmanuel Tzanes and dated 1664 (Drandakis 1962, 123; Acheimastou-Potamianou 1998a, 234-235, no. 74). The backrest of the throne with the perpendicular colonnettes and the sophisticated decoration, however, is significantly different, having perhaps as its distant prototype the icon of the Virgin Hope of All, of the mid-16th c., now in the Antivouniotissa Museum on Corfu (Vocotopoulos 1990, 35-37, no. 18, fig. 104).

Side A

Side A

Side B

218. The Virgin and Child
33325 (Ξ 154)
Pricked paper
22.2 x 16.3 cm
18th century

Pricked cartoon with the enthroned Virgin and Child. The Virgin is seated on an elaborately decorated throne with a tall backrest, the top ending in a seashell framed by animal heads. She is depicted slightly turned left, holding the Christ Child in her arms. Christ, seated on a pillow, blesses and holds an open scroll. The cartoon is unused. A watermark is visible on the paper: the initials V and C.

The representation of this cartoon shares many iconographic elements with a series of icons of the enthroned Virgin and Child of the 17th and 18th c., the oldest of which seems to be the icon in the Roman Catholic cathedral of Corfu, signed by the well-known painter Konstantinos Tzanes and dated 1654 (Vocotopoulos 1990, 124-125, figs 59, 236; *Icons Itinerant* 1994, 12, no. 23). Minor differences from this icon can be identified in the position of the scroll held by Christ (see N. Chatzidakis 1998, 124), in the folds of the Virgin's garments and the treatment of the top section of the throne, where vases take the place of acroteria. An identical marble throne features in the enthroned Virgin and Child in an icon in the Geneva Musée d'Art et d'Histoire of the late 17th or early 18th c. (Frigerio-Zeniou, Lazović 2006, 56-58, no. 15), with the exception of the treatment of the pedestal and the addition of one more epistyle on the backrest. Similar folds in the Virgin's maphorion feature in two related icons, the first one in the D. Loverdos collection, signed by Emmanuel Tzanes and dated 1684 (Λ 400-ΣΛ 344), and the second in the Monastery of the Holy Apostles at Peć, made by painters from Thessaloniki in 1724 (Kissas 1983, 476, pl. VIII). The upper part of both figures seems to have been strongly inspired by an icon dated 1651 by Emmanuel Tzanes in the Monastery of Platytera on Corfu (Vocotopoulos 1990, 114-115, no. 78, fig. 55), which is replicated in the compartment of stanza 24 in the icon by Stephanos Tzankarolas, dating from 1700, from Cephalonia (Vocotopoulos 1989, 217, fig. 8).

219. The Virgin and Child with saints
33326 (Ξ 155)
Pricked paper
32.1 x 24.3 cm
18th century

Pricked cartoon with the Virgin and Child flanked by Sts Antony and Spyridon. The full-length Virgin is carried by clouds and holds in her arms Christ blessing. St Antony, on the left, prays, and St Spyridon, on the right, holds a closed Gospel book in both hands. On the back of the paper, a section of a grid in pencil, a pencil drawing of St John the Baptist and an ink drawing of a figure seated in a rocky landscape (possibly Joseph from a Nativity scene?). The cartoon is unused. A watermark is visible on the paper: a flower with a stem and the initials L, L and U.

The prototype for the enthroned Virgin is the type of the Pantanassa by Andreas Ritzos, on Patmos (M. Chatzidakis 1985, 59, 61, no. 10, pl. 12), which became extremely popular in works of Cretan and other painters. The same iconography was adopted by Theodoros Poulakis in an icon (fig. 219.1) of *In Thee Rejoiceth* (the middle scene in the lower register) in the Byzantine and Christian Museum in Athens (Rigopoulos 1979, pls 116, 123; Acheimastou-Potamianou 1998a, 240-241, no. 77).

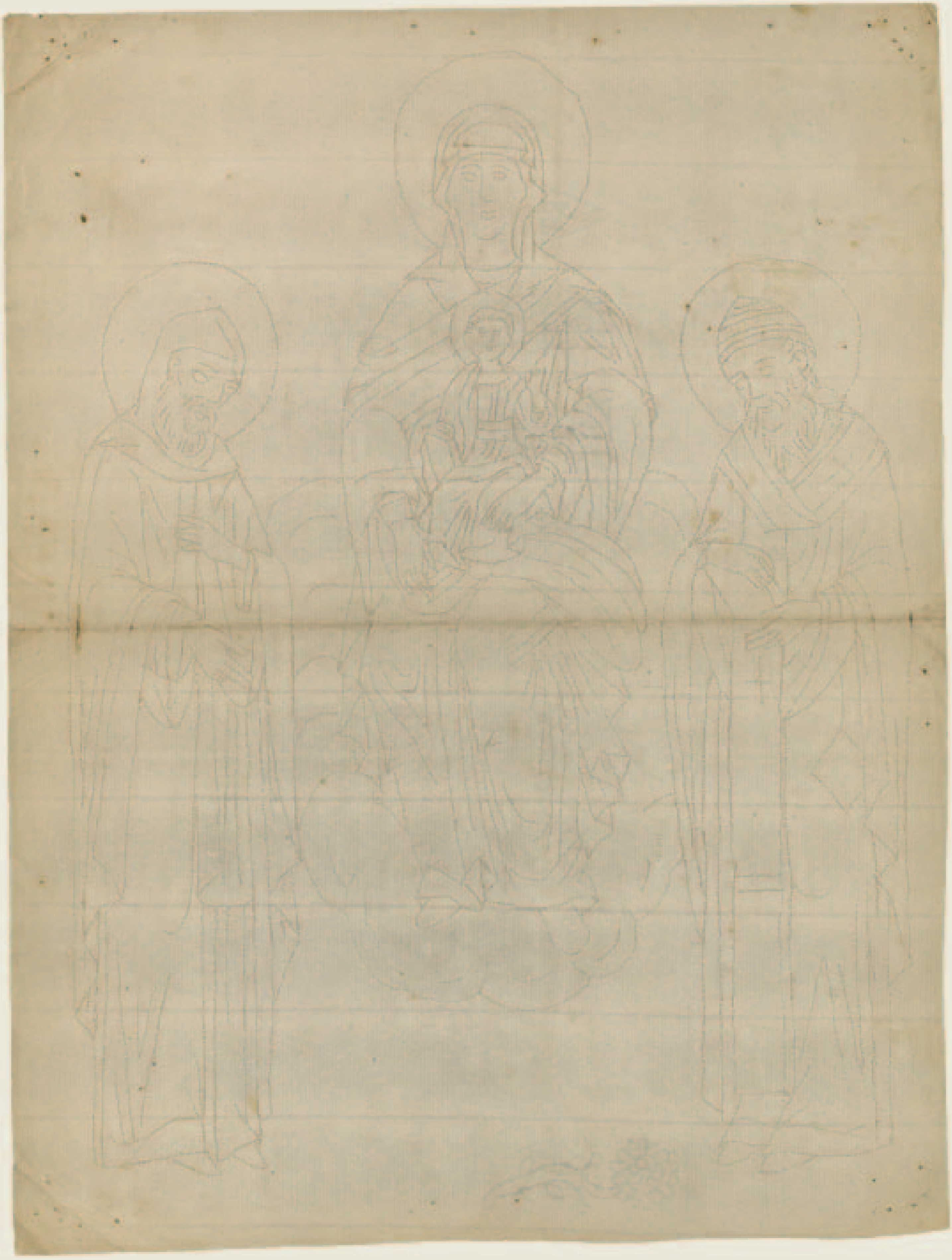
A section of the watermark

Side B

Fig. 219.1 An icon of *In Thee Rejoiceth*, detail, Byzantine and Christian Museum, Athens

Side A

II. The Virgin Hodegetria and Variations

220. The Virgin Hodegetria with angels
33309 (Ξ 138)
Pricked paper
26.2 x 20 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with the Virgin Hodegetria. The Virgin, in bust, leans her head slightly to her right. She holds the Christ Child with one hand and points towards him with the other. She has a dotted halo with a winding scroll of palmettes, as well as a crown placed on her head by two angels, who are shown carried by clouds. Christ blesses and holds a globe. He is crowned with a cross-inscribed halo with the letters of the inscription *Ο ΩΝ* [The Being] flanked by palmettes. The cartoon has been used.

The traditional rendering of the Hodegetria is enriched here by elements that indicate a later date, such as the dotted haloes of a simple design, the Virgin's filigree veil under the maphorion and the angels crowning the Virgin.

Side A

Side B

Side A

Side B

221. The Virgin Hodegetria

33315 (Ξ 144)
Pricked paper, ink, chalk (?)
38.9 x 28 cm
18th century

Pricked cartoon with the Virgin Hodegetria, traced with brownish-red ink. The Virgin, in bust, holds the Christ Child in her arms. He blesses and holds a closed scroll. The brownish-red outlines of the figures were caused by the use of the cartoon. On the back side, the paper is covered in brownish-red dust, evidence of extensive use. There is a watermark on the paper: the initials F and F.

222. The Virgin Hodegetria
33311 (Ξ 140)
Pricked paper, ink
32 x 22.2 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with the Virgin Hodegetria. The Virgin, half-length, holds the Christ Child in her arms and points towards him. He blesses and has an open Gospel book resting on his knee. The composition has a background covered with clouds and a frame, where the beginnings of a rocaille border are marked in the middle of each side and in the corners. There is dark-red ink on the pricked outlines on the back side, apparently traced on later. The cartoon has been used.

This representation is iconographically similar to the Virgin Hodegetria of a two-register icon, dated 1829, in the Katapoliani Collection on Paros (Mitsani 1996, 76-77, no. 32). The clouds of the background and the rocaille borders often feature in icons mainly in northern Greece and the coast of Asia Minor in the late 18th c. and the first half of the 19th (Xyngopoulos 1936b, 1997, 94-94, no. 70; Tsigaras 2004, 90, fig. 52).

Side A

Side A

Side B

223. The Virgin and Child and the Annunciation
33313 (Ξ 142)
Pricked paper, black ink
21.8 x 16.1 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with the Virgin and Child on one side; on the back there is a black ink drawing of the Annunciation. The Virgin is portrayed in bust, holding Christ to the right. He blesses and holds a closed scroll. In the Annunciation of the Virgin, the Archangel approaches the Virgin from the left with a gesture of blessing (or speech). The Virgin stands in front of a throne, and her gesture, the palms of her hands turned towards the angel, indicates surprise. The architectural background is defined by a horizontal wall, on the two ends of which there are tower-like buildings, one with a gabled roof and the other with two superposed domes, a large one and a smaller one. A watermark of illegible initials is preserved on the paper.

224. The Virgin Hodegetria
33316 (Ξ 145)
Pricked paper, ink
14.3 x 10.9 cm
18th century

Pricked cartoon, part of which has been traced with black ink. The Virgin, in the type of the Hodegetria, half-length, holds the Christ Child in her arms. He blesses and holds a closed scroll.

This representation has iconographic similarities with an icon of the Virgin Hodegetria in the P. Tatas collection (Etzeoglou, Kazanaki-Lappa 1997, 1208, pl. 454*a*).

Side A

225. The Virgin Hodegetria
33330 (Ξ 82)
Pricked paper, watercolour
15.8 x 10.4 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with the Virgin Hodegetria in a rectangular frame. The entire composition has been coated with grey watercolour on one side. The Virgin, half-length, holds the Christ Child in her arms. Her halo is defined by a double line. Christ blesses and holds a globe surmounted by a cross. In a medallion there is the inscription: *Μ(ήτη)Ρ Θ(εο)Υ* [Mother of God] and on Christ's crossed halo the name *Ο ΩΝ* [The Being]. The left side of the composition is badly damaged. The cartoon has been used.

The filigree veil, the daisy on the brooch pinning the maphorion in place and the cross-surmounted globe all point towards a late dating.

Side B

Side A

Side B

226. The Virgin Hodegetria
33314 (Ξ143)
Pricked paper
15.8 x 13.8 cm
18th century

Pricked cartoon with the Virgin Hodegetria. The Virgin, half-length, holds the Christ Child in her arms. Christ blesses and holds the end of his mother's maphorion (or veil). By the Virgin's halo there is the abbreviation *M(ήτη)P Θ(εο)Y* [Mother of God]; and *I(ησού)C X(ριστό)C* [Jesus Christ] is marked above the cross-inscribed halo of Christ. A praying hand that emerges through the Virgin's cloak at the bottom of the composition does not seem to belong to anyone – it may be a copy of the Virgin with Three Hands, the miraculous icon in the Chilandar Monastery on Mount Athos. The cartoon has been used.

The icon of the Virgin with Three Hands shows the third hand underneath and parallel to the Virgin's right hand (see, for instance, Onasch, Schnieper 1995, 63, fig. bottom left). The icon of the Virgin with Three Hands on a copper engraving plate dated 1763 in the Chilandar Monastery is iconographically similar (Papastratou 1986, II, no. 462, printed left-right).

227. The Virgin and Child
33310 (Ξ 139)
Pricked paper
16.5 x 11.1 cm
19th century

Pricked cartoon with the Virgin and Child. The Virgin holds Christ in her arms and rests one hand on his knee. He blesses and holds a scroll open downward. At the height of the Virgin's halo the abbreviation *M(ήτη)P Θ(εο)Y* [Mother of God], and at the height of Christ's *I(ησού)C X(ριστό)C* [Jesus Christ]. At the bottom of the composition, a pricked inscription: *Υπεραγία Θεοτόκε σωσον ημάς* [Holiest Virgin save us]. This cartoon has not been used.

The Virgin's maphorion, fastened by a clasp in front of her chest, and her filigree veil are characteristic of the late date of this cartoon. The central panel of a triptych dated *c.* 1700 now in Basel is iconographically similar; there, however, the Virgin has a crown on her head and Christ holds a globe (Onasch, Schnieper 1995, 217, fig. top left).

Side B

Side A

Side B

228. The Virgin and Child
33296 (Ξ 126)
Pricked paper, ink
19.3 x 14.8 cm
18th century

Imprinted and pricked cartoon with the Virgin and Child in bust. The Virgin is depicted with her head slightly turned left, towards the Christ Child, whose left hand she holds. Christ, facing front, holds a scroll in his right hand. On the back of the paper, there is a fragment from the text of a long letter. The cartoon has been used. A watermark is partly visible on the paper: a hat.

The interesting detail of the Virgin holding the child's hand does not occur frequently; nonetheless, it is of Byzantine origin (see *Vizantija-Balkan'-Rus'* 1991, no. 74).

229. The Virgin and Child
33323 (Ξ 152)
Industrial paper, ink
40.2 x 28.9 cm
19th century

Impression of a pricked cartoon with the Virgin and Child. The Virgin, in bust, holds the Christ Child in her arms. Christ blesses and holds a globe on his knee. At the bottom, marked in pencil: *161*.

See also cartoon no. 341.

Side A

230. The Virgin and Child
33304 (Ξ 134)
Pricked paper, black ink
17.4 x 10.7 cm
18th century

Pricked cartoon with the Virgin and Child. The composition has been traced with black ink. The Virgin is depicted half-length, slightly turning left and holding Christ to the right. She holds Christ's right hand in her right hand and brings it close to her lips to kiss it. Christ holds a closed scroll in his left hand. One side of the cartoon is coated with brownish-red dust from use.

Side A

Side B

Side A

Side B

231. The Virgin and Child
33308 (Ξ 137Β)
Pricked paper, watercolour
49 x 37.3 cm
18th-19th century

Imprinted cartoon, pricked only in the bottom half. The Virgin, half-length, holds the Christ Child in her arms. She looks towards the viewer sideways, her head leaning towards her child. Christ is comfortably seated on a rectangular pillow, blessing and holding an open scroll. This cartoon is tied by a piece of string to no. 232. There is a watermark on the paper: a bird and the initials V and G.

This representation is derived from icons of the same subject by the Tzanes brothers on Corfu, specifically from the icon dated 1651 by Emmanuel Tzanes in the Platytera Monastery (Vocotopoulos 1990, no. 78, fig. 55) and from the icon dated 1654 by Konstantinos Tzanes in the island's Duomo (*ibid.*, no. 86, fig. 59). Similarities are noted in the position and movement of the hands, in Christ's pillow and the folds of the Virgin's maphorion. Yet, the medallions of the abbreviation *Μ(ήτη)Ρ Θ(εο)Υ* [Mother of God] are not reminiscent of works by Cretan or Ionian painters.

232. The Virgin and Child
33307 (Ξ 137A)
Pricked paper
49 x 37.3 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with the Virgin and Child. This cartoon is incomplete, as only the bottom half of the representation has been pricked: the outlines of the figures of both the Virgin and Christ have not been pricked from the neck up. A piece of string ties this cartoon together with no. 231, in a way that suggests the process of copying one from the other: no. 232 is derived from no. 231. There is a watermark on the paper: hats and the initials G and A.

Side A

233. The Virgin and Child
33306 (Ξ 136)
Pricked paper
48.2 x 34.9 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with the Virgin and Child. The Virgin holds the Christ Child in her arms. An interesting iconographic detail in this representation is the Virgin's gesture of holding Christ by his left arm, with which he holds a scroll open upwards. With the other one he holds his mother's maphorion. In addition to the halo, the Virgin has a crown on her head. This cartoon has been used. There is a watermark on the paper: a lion.

Iconographically the representation of this cartoon is related to no. 234. This is the iconographic type of the Virgin Pelagonitissa, but rendered here in a style that deviates from the well-known traditional iconographic type.

Side A

Side A

Side B

234. The Virgin and Child
33305 (Ξ 135)
Pricked paper, industrial, blue-green colour
18.3 x 14.6 cm
19th century

Pricked cartoon with the Virgin and Child. The Virgin, half-length, holds the Christ Child in her arms. An interesting iconographic detail in this representation is the Virgin's gesture of holding Christ by his left arm, with which he holds a scroll open upwards. High in the centre the dove of the Holy Spirit is depicted; next to it there is a winged head of an angel; another one flies at the height of the Virgin's halo. This cartoon has been used.

In terms of its industrial paper, this cartoon is related to no. 49 with the Deesis and no. 215 with the Annunciation and the Resurrection. The representation is iconographically related to cartoon no. 233. This is the iconographic type of the Virgin Pelagonitissa, but rendered in a style that deviates from the strict Orthodox tradition.

235. The Virgin and Child
33297 (Ξ 127)
Pricked paper, ink
27.8 x 18.2 cm
18th century

Pricked cartoon, coated with grey-brown ink, with the Virgin and Child in bust. The Virgin, her head slightly leaning to the right, holds the Christ Child in both hands. Christ is slightly reclined in his mother's arms and is reminiscent of the Anapeson. He blesses and holds a closed scroll. On his cross-inscribed halo there is the appellation *Ο ΩΝ* [The Being]. This cartoon has not been used. There is a watermark on the paper: the initials F and T.

The representation of the Virgin and Christ is iconographically related to depictions of the Eleousa, where the Christ Child is however not depicted as reclined.

Side A

236. The Virgin Glykophiloussa (of Tenderness)
33319 (Ξ 148)
Pricked paper
11.1 x 9.5 cm
18th century

Pricked cartoon with the Virgin Glykophiloussa. The Virgin holds the Christ Child in her arms, his two hands in her palm. One of Christ's cheeks rests against his mother's face. His little feet are without sandals, the sole of one of them turned towards the viewer. In the upper-right corner of the back side of the paper there is an inscription in black ink: *η παντάνασα* [the Queen of all]. This cartoon has been used.

The iconography of this representation is identical to that of cartoon no. 238.

Side A

Side A

Side B

237. The Virgin Glykophiloussa (of Tenderness)
33320 (Ξ 149)
Pricked paper
19.4 x 18.7 cm
18th century

Pricked cartoon with the Virgin Glykophiloussa. The Virgin holds the Christ Child in her arms; their faces approach, the cheeks touching. Christ reaches out to clasp an edge of his mother's maphorion; he has his other arm behind her neck. This cartoon has not been used. A watermark is visible on the paper: the initials V and C.

This specific variation of the Virgin Glykophiloussa revives an old iconographic scheme that occurs from the mid-10th c. on (Thierry 1979; Panayotidi 1992; *Bogomater' Vladimirskaia* 1995, 82-87, no. 1; Vassilaki, Tsironis 2000; *Mother of God* 2000, 464-483, nos 74-82). This specific iconographic version culminated in the work of Cretan painters, as demonstrated by a large number of icons dating from the 15th to the 17th c. (Baltoyanni 1994, 131-170; Vassilaki 2012, 161-163, no. 16).

For the top part of the two figures, see a 16th-c. icon from the church of the Sant' Anna 'Greca' in Ancona, now in the city's Museo Diocesano (Polverari 1992, 94, fig. 43.3). The iconography of this representation is very similar to that of cartoon no. 239.

238. The Virgin Glykophiloussa (of Tenderness)
33318 (Ξ 147)
Pricked paper
39.1 x 34 cm
18th century

Side A

Pricked cartoon with the Virgin Glykophiloussa. The Virgin holds the Christ Child in her arms, his two hands in her palm. One of Christ's cheeks rests against his mother's face. The child's feet are without sandals, the sole of one of them turned towards the viewer. There is a strip of paper pasted across the entire right side of the sheet.

The iconography of this representation is identical to that of cartoon no. 236. N. Chatzidakis discusses the iconography in an exemplary way (1998, 76). This is a fusion of two iconographic types of the Virgin, the Eleousa and of the Passion (for other examples, see *ibid*. and Baltoyanni 1994, 80-83, no. 3). A similar iconographic type of the Virgin Glykophiloussa can be seen in an icon from the Zoodochos Pege Monastery on Patmos, *c*. 1480-1500 (dims 68 x 56 cm) (M. Chatzidakis 1985, 92-93, no. 45, pl. 34), in the one dating from the mid-16th c. in the Metropolitan Hall on Zakynthos (Acheimastou-Potamianou 1998b, 96-97, no. 18) and in that in the M. Latsis collection, dated to the 16th c., with individual minor differences (*After Byzantium* 1996, 44-45, no. 9). Yet, although the Christ Child holds a closed scroll in his right hand in the above examples, only rarely does he place both hands in his mother's hand, for instance in an icon, perhaps of the 17th c., which appeared at a Sotheby's auction (*Sotheby's* 1988, 201, lot 489, dated earlier to *c*. 1500).

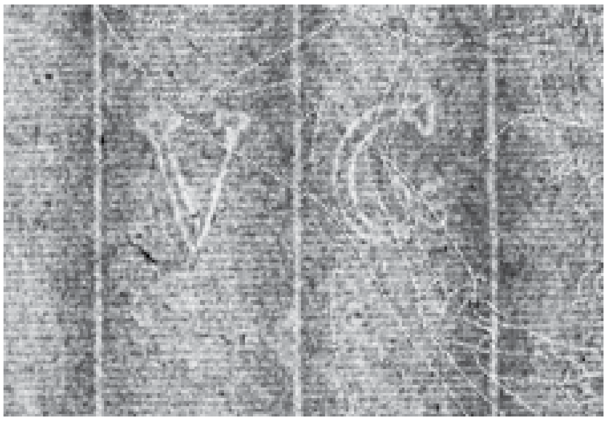

Side A

239. The Virgin Glykophiloussa (of Tenderness)
33322 (Ξ 151)
Pricked paper
20 x 16.1 cm
18th century

Pricked cartoon with the Virgin Glykophiloussa. The Virgin holds the Christ Child in her arms. Their faces come close, and the cheeks touch. Christ reaches out with one hand to hold an edge of the Virgin's maphorion. This cartoon has been used. A watermark is visible on the paper: the initials V and G.

The iconography of this representation is very similar to that of cartoon no. 237. On one side, the drawing lines have been traced with brown ink; the entire other side has been coated in brownish-red dust.

The watermark

Side B

III. The Virgin Galaktotrophoussa

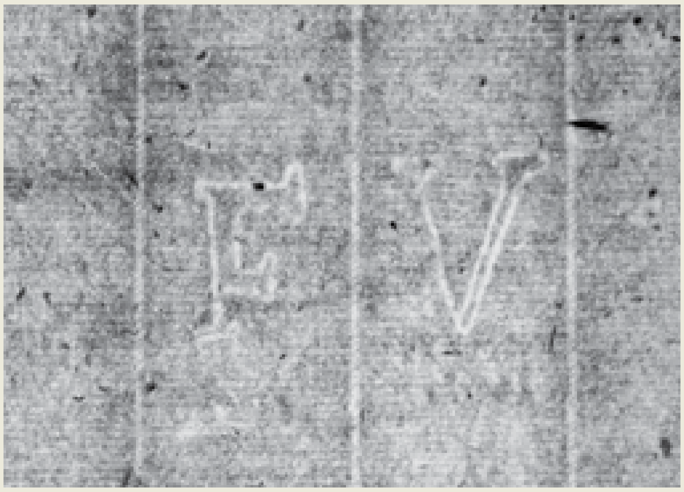
240. The Virgin Galaktotrophoussa
33151 (Ξ 14)
Paper, black and red pigment
25.3 x 20.6 cm
Late 18th century
Vassilaki 2000a, 71, 74-75, figs 65, 68, 75-76; Vassilaki 2002, 311, 312; *Χαίρε κεχαριτωμένη* 2004, 90-95, M. Vassilaki; Katselaki, Nanou 2009, 34, fig. 26; Nanou 2012, fig. 8; Velenis 2012, fig. 1.

Imprinted and pricked cartoon with the Virgin Galaktotrophoussa. The representation is defined by a double rectangular frame. The Virgin is depicted down to below the knees, feeding the Christ Child. She holds him in her arms, offering him one of her breasts. Christ rests his back on the palm of one of her hands; he clasps the fingers of her other hand. He looks at her in the eye, bringing his face near her nipple, his legs crossed. She wears a chiton with embroidered cuffs, a head-dress and a maphorion with a tasselled edge and lining with elaborate designs. Christ wears a long, small chiton, folded together, revealing his bare leg. Inscriptions: *Μ(ήτη)Ρ Θ(εο)Υ* [Mother of God] on either side of the Virgin's halo, which is defined by a double line; further below, the appellation *η Σπιλαιώτισα* [the Spilaiotissa (of the Cave)]. On the arms of Christ's cross-inscribed halo, the name *Ο ΩΝ* [The Being] and, higher up, *Ι(ησού)C Χ(ριστό)C* [Jesus Christ]. In the bottom frame: *Αντίτυπον της ηκόνος όπου ο ιερός Λουκάς ιστόρισε τ(η)ς Ηπεραγίας Θ(εοτό)κου τ(η)ς εν τη Μεγάλω Σπηλαίω ευρισκομένην* [Copy of the icon that the Holy Luke made for the Most Holy Virgin in the Great Cave]. There is a watermark on the paper: the initials F and V.

This cartoon is associated with an icon (fig. on p. 3) in the A. Velimezis collection, signed by Ioannis and dated 1778 (N. Chatzidakis 1998, 406-409, no. 61; Vassilaki 2000a, 71, fig. 66). The cartoon and the icon replicate an engraving issued by the Monastery of the Great Cave at Kalavryta in the late 18th and the 19th c. (Papastratou 1986, II, 509, 512-513; Vassilaki 2000a, 71). See also a double-sided, free-hand drawing of the Virgin Spilaiotissa, of the late 18th c., from the A. Giannoulis family collection (*Εκ Χιονιάδων* 2004, 101, no. 66, M. Nanou; Nanou 2012, fig. 7). The watermark is identified with Eidener 1960, no. 1771: it comes from a Trieste mill and was in use in 1790 (Vassilaki 2000a, 75, fig. 76).

Side A

The watermark

Side B

241. The Virgin Galaktotrophoussa
33298 (Ξ 128)
Pricked paper
21.8 x 15.7 cm
18th century

Pricked cartoon with the Virgin Galaktotrophoussa. The Virgin, slightly turning to the right, holds Christ in her arms. Christ feeds from his mother's left breast. This cartoon has been used. A watermark is partially preserved on the paper: a coat of arms and the initials C, C and S.

The same paper with the same watermark has been used for both this cartoon and the next, no. 242. The iconographic prototype of this representation is identified with a Cretan icon of the latter half of the 15th c., formerly in the C. Schmidt private collection in Munich (*Rom und Byzanz* 2, 1999, 253-254, no. 87, E. Haustein-Bartsch) and now in the R. Andreadi collection (Drandaki 2002, 42-47, no. 6).

Side A

Side B

Side A

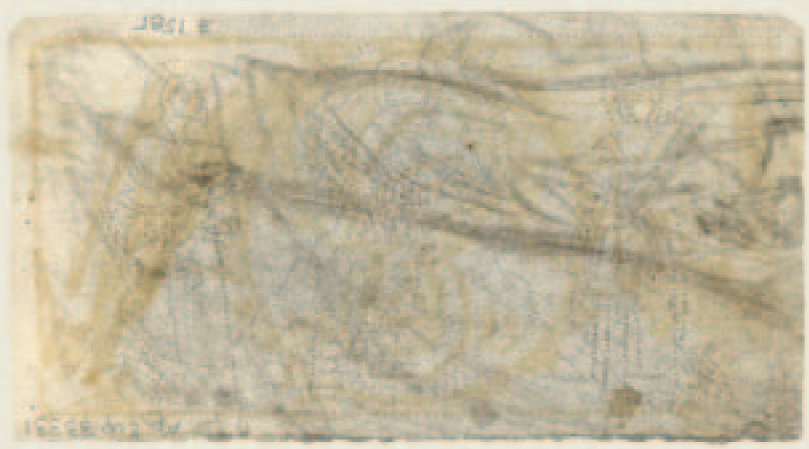
Side B

242. The Virgin Galaktotrophoussa
33299 (Ξ 129)
Pricked paper, ink, charcoal
19.5 x 16.3 cm
18th century

Pricked cartoon with the Virgin Galaktotrophoussa. The Virgin, facing to the right, holds the Christ Child in her arms. Christ feeds from her breast. Both sides of this cartoon have been used. The outlines of this representation have been coated with brownish-red ink on one side of the cartoon. A watermark is partly preserved on the paper: a coat of arms.

The same paper with the same watermark has been used for both this and the previous cartoon, no. 241. The iconography of this representation is identical to that of cartoon no. 241, from which this cartoon must have been derived.

IV. Other Iconographic Themes

Side A

Side B

243. The Virgin of the Bush and Sinaitic themes
33331 (Ξ 158Γ)
Pricked paper, grey watercolour
7.1 x 13.1 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with Sinaitic themes. On one side of this cartoon, St Catherine's Monastery is depicted in the centre and, directly above, the Virgin as the Burning Bush in a medallion. On the left, Moses, turning towards the bush, extends his hands in prayer. On the right, St Catherine, standing, almost facing front. On the other side of this cartoon, a second Sinaitic theme in grey watercolour: in the centre, the Virgin as the Burning Bush in a medallion; on the right, the Monastery; and, on the left, Mount Sinai. This cartoon has been used. A watermark survives on the paper: three hats.

Side A

Side B

244. The Virgin as the Unwithering Rose
33317 (Ξ 146)
Pricked paper, ink, chalk
22.2 x 17.1 cm
18th century

Pricked cartoon with the Virgin as the Unwithering Rose. The Virgin, in bust, has a crown on her head and a heavily decorated maphorion. She holds the Christ Child, also crowned, in her arms. Christ blesses and holds a sceptre surmounted by a cross. At the height of the Virgin's halo, to the right, a praying angel holds an open scroll. A censer is depicted by his side and a Gospel book on the respective left side; above him, the sun and, on the left, the moon. At the bottom of the composition, an epigram: *Μαρία καθαρώτατον χρυσούν θυμιατήριον, της αχωρήτου τριάδος δοχείον ... εν ω πατήρ ηυδόκησεν. ο δε υιός ... και πνεύμα το πανάγιον επισκιάσαν σοι κόρη, ανέδειξε θεοτόκον* [Maria, most pure golden censer, vessel of the uncontainable Trinity ... in which the Father was well pleased, the Son ... and the holiest Spirit overshadowing you, maid, made you the Mother of God]. The last phrase of the epigram is repeated once. On the back, a drawing of a male figure, perhaps a prophet or apostle. On the other side, the cartoon has been coated with brownish-red chalk. Both sides of this cartoon have been used.

For the iconography of this theme, see Pallas 1971b.

Side A

Side B

245. The Virgin of Kazan
33312 (Ξ 141)
Pricked paper
31 x 21.2 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with the Virgin of Kazan. The Virgin is depicted bust-length, the Christ Child to the right, depicted half-length, blessing and holding a closed scroll. On the back of the paper there are drawings in very light yellow-brown ink (a blessing hand; a male figure in a himation, one hand placed in front of the chest; lines; the halo of a faint figure; a geometric drawing) and the inscription *εγο ημ(ι)* [I am]. This cartoon is lightly used. The brown ink ruling corresponds to the paper lining. A watermark is visible on the paper: the initials E and L.

The representation with the large head of the Virgin and the Christ Child, who seems to be standing upright on his mother's lap, is reminiscent of the iconography of the Virgin of Kazan. See Kreidl-Papadopoulos 1970, 134, no. 27.

Side A

Side B

246. Miracle of an icon of the Virgin Hodegetria
33332 (Ξ 158Δ)
Pricked paper
10.7 x 8.8 cm
18th century

Pricked cartoon with a representation of a miracle of an icon of the Virgin Hodegetria. The miraculous icon is placed in the top section of the composition and is surrounded by floral decoration. At the bottom of the representation, from left to right, are depicted in order: a hierarch, kneeling in prayer; a figure on its knees; and, in the background, a church with a bell tower. This cartoon has been slightly used.

This composition is repeated identically in cartoon no. 247. The depiction of miracles of icons of the Virgin is not frequent. See two icons, the one with the miraculous discovery of the icon of the Eleousa by the monks who founded the Nea Moni on Chios (*Ikonen und Kultgerät* 1990, 138, no. 192) and the one with the journey of the icon of the Virgin Portaitissa, the miraculous icon of the Iveron Monastery on Mount Athos (Pazaras 1998-1999). For depictions of miracles of the icon of the Portaitissa, see Papastratou 1986, II, nos 453-455.

Side A

Side B

247. Miracle of an icon of the Virgin Hodegetria
33333 (Ξ 158E)
Pricked paper
10 x 5.8 cm
18th century

Pricked cartoon with a miracle of the icon of the Virgin Hodegetria. The left part of the composition is totally damaged. The miraculous icon of the Hodegetria occupies the centre of the top part of this composition. In the bottom section, the figure of the hierarch is almost totally damaged; the kneeling figure and the church behind it survive. This cartoon shows signs of extensive use.

This composition is identical to that of cartoon no. 246.

Side A

Side B

248. The Virgin Glykophiloussa (of Tenderness)
33321 (Ξ 150)
Pricked paper
33 x 27.3 cm
17th century

Pricked cartoon with the Virgin Glykophiloussa. The Virgin holds the Christ Child in her arms; their faces approach, their cheeks touching. One of Christ's hands is in his mother's palm; the other is in front of his chest. He wears sandals on his feet; one of them has come untied, leaving his sole bare. At the height of the Virgin's halo, two praying angels hold open scrolls. The haloes are decorated with a wavy scroll with palmettes. The inscription *Η ελπίς των απελπισμένων* [The hope of the hopeless] can be read below the Virgin's halo.

This is reminiscent of the art of Emmanuel Tzanes.

V. The Virgin of the Passion

249. The Virgin of the Passion
33302 (Ξ 132)
Pricked paper, ink, pencil
38.3 x 30.9 cm
17th century

Pricked cartoon with the Virgin of the Passion. The Virgin, in bust length, slightly turning to the left, holds the Christ Child in her arms. Christ turns his head back, towards the cross that must have been carried by an angel that has however been omitted (though the cross is there). The angel on the right, who holds the spear and sponge, has been included in the composition. The haloes, decorated with acanthus leaves and palmettes, have been traced with black ink. There is a calculation note. On the back, there is a pencil drawing of a horse. Only the haloes of Christ and the Virgin have been used.

The representation of the cartoon is iconographically closely related to examples of the Virgin of the Passion signed by or belonging to the circle of Emmanuel Tzanes. Notable examples include one in the Royal Museum of Fine Arts in Antwerp, signed by the artist and dated 1635 (*Golden Light* 1988, 96, no. 65, E. Vandamme), one from the church of Faneromeni on Zakynthos, now in the Museum there, also signed, and dated 1641 (Acheimastou-Potamianou 1998b, 151-153, no. 38), to both of which the representation of the cartoon differs only in the haloes, and one, dating from the early 17th c., in Rethymnon Cathedral (Drandakis 1951).

Side B

Side A

Side A

Side B

250. The Virgin of the Passion
33303 (Ξ 133)
Pricked paper
39.2 x 28.9 cm
18th century

Pricked cartoon with the Virgin of the Passion. The Virgin, in bust length, slightly turning right, holds Christ to the right. He turns his head back, where there is an angel with the symbols of the Passion. One side of the cartoon has been coated with brownish-red chalk. There is an unidentified watermark on the paper.

Side A

Side B

251. The Archangel Gabriel from the Virgin of the Passion
33148 (Ξ 12)
Paper, brown ink and ochre watercolour
20.4 x 14.8 cm
17th century

Imprinted and pricked cartoon with the Archangel Gabriel from an icon of the Virgin of the Passion. The winged archangel wears a chiton and himation. His two hands, slightly flexed at the elbows, extend forwards, covered with cloth. The cross and the nails that he always carries in his hands, covered with cloth, are not featured here. The imprinted outlines have been traced with black ink and enhanced by ochre-coloured watercolour. The inscription, *ο Αρχ(άγγελος) Γαβριήλ* [the Archangel Gabriel], is legible. A tiny section of a watermark can be seen.

The archangel is identified with the angel in the icon of the Virgin of the Passion by Andreas Ritzos at Fiesole (Cattapan 1973, 266-267, pl. A, 1; Czerwenka-Papadopoulos 1984, 203-212), as well as with the Archangel Gabriel in an icon by Emmanuel Tzanes, dated 1632, in the M. Latsis collection (*After Byzantium* 1996, no. 31, where the date 1635 is erroneously mentioned).

VI. The Lamenting Virgin

252. The Virgin with Christ Crucified
33300 (Ξ 130)
Pricked paper
28 x 19.5 cm
18th century
Vassilaki 2012, 210, fig. 36.1.

Pricked cartoon with the Virgin holding in both hands a cross with Christ Crucified. The Virgin is depicted approximately half-length, slightly turning left. There is a watermark on the paper: the initials F and T.

The iconographic type of the Lamenting Virgin harks back to Western prototypes (*Mater Dolorosa*), mainly replicated by Cretan painters in a series of portable icons from the 17th c. on. Amongst the earliest known examples are two icons of 17th-c. Italo-Cretan art, in Venice (Rizzi 1972, no. 4, pl. ΙΔ΄) and in Ravenna (Angiolini-Martinelli 1982, 253). A series of icons of the late 17th and early 18th c. in private collections in Athens (Etzeoglou 1984, 352, pl. 174; Karakatsani 1980, 195, no. 241; Baltoyanni 1985, 107, no. 239, pl. 211) and in the Evangelos Averoff collection (fig. 252.1) in Metsovo (Vassilaki 2012, 210-211, no. 36) indicate the popularity of this type.

Side A

Fig. 252.1. An icon of the Virgin with Christ Crucified, Evangelos Averoff collection, Metsovo

Side A

253. The Virgin Zoodochos Pege
33301 (Ξ 131)
Pricked paper, pencil
24.2 x 15 cm
18th century

Pricked cartoon with the Virgin as Zoodochos Pege (Source of Life). The composition has been traced with pencil. The Virgin is depicted holding the Christ Child in a quatrefoil basin, externally decorated with a cupid, in the middle, and two masks, at the ends, from whose mouths stem pipes, from which water pours forth. The basin is secured by an elaborate base with two cupids. The water is collected in an octagonal tank, around which can be seen various figures of ailing persons on a smaller scale. This cartoon is unused.

For the iconography of this theme, see mainly Pallas 1971a and Thierry 2001. The decoration of the phiale includes masks and cupids in the icon of the Zoodochos Pege by Victor on Corfu (Vocotopoulos 1990, 138-139, no. 94).

Side A

Side B

254. Prophets from above and the Tree of Jesse
33327 (Ξ 156)
Pricked paper
62.5 x 43 cm
Early 19th century

Pricked cartoon with an illustration of the hymn *Άνωθεν οι προφήται* [the prophets from above] and the Tree of Jesse. In the centre of the composition, the Virgin and Child, in regal attire; the Virgin is seated on a throne with a footrest and tall backrest and is crowned by two angels. Underneath the throne, at the base of the tree, four reclining figures of prophets with scrolls. A ladder that leads to the base of the throne starts from the second figure. In the tree branches, left and right, are seated prophets, 13 on each side, with open scrolls and the respective symbols of the prefigurations of the Virgin. This cartoon has been used. There is a watermark on the paper: three hats and unidentified initials.

This cartoon consists of two pieces of paper pasted together. There is a close iconographic relationship to an icon of the same subject in the Kalograion Monastery in Kalamata, dated 1805 and signed: *δια χειρός Βασιλείου* [by the hand of Vassileios] (Provatakis 1976, 103-109, pl. VII).

Side A

Side B

255. Prophets from the Tree of Jesse
33187 (Ξ 40A)
Paper, black ink only on the names
20.1 x 14.2 cm
18th century

Pricked cartoon with a curling tendril with leaves and flowers that surrounds roundels of six prophets of the Old Testament from a depiction of the Tree of Jesse. The prophets are accompanied by the inscriptions: *Ααρόν*, *Αβακούμ*, *Ζαχαρίας*, *Ηεζεκυήλ*, *ο Μοησίς*, *Ηονά[ς]* [Aaron, Habakkuk, Zechariah, Ezekiel, Moses, Jonah]. They all hold open scrolls, and two of them carry symbols of the Virgin's prefigurations: Ezekiel a model of a tall building with its gate closed, and Moses a luminous medallion of beams with a central roundel of the Virgin as the Burning Bush. The prophets wear chitons and cloaks that clasp at the chest, as well as teffilins on their heads, except Zechariah, who as a high priest wears a broad-necked, long-sleeved chiton and a mitre on his head. This cartoon has been used.

The next cartoon, no. 256, comes from the same composition.

256. Prophets from the Tree of Jesse
33188 (Ξ 40B)
Pricked paper
29.1 x 12.5 cm
18th century

Pricked cartoon with a curling tendril that surrounds roundels of six prophets, possibly from a depiction of the Tree of Jesse. The prophets hold open scrolls and the symbols with which they have prefigured the Virgin. From top to bottom, the following can be identified: Jacob with the ladder, Gideon with a fleece, Solomon with the temple, David with an ark, Daniel with the mountain (?) and Habbakuk (?) with a censer. This cartoon has been used. A tiny part of a watermark can be seen on the paper: the initial V.

The previous cartoon, no. 255, comes from the same composition.

Side A

Side B

257. The Tree of Jesse
33189 (Ξ 41)
Pricked paper, ink and watercolour
35.8 x 33.8 cm
17th century

Lozenge-shaped pricked cartoon for an epigonation with the Tree of Jesse. At the bottom of the lozenge Jesse can be seen lying on the ground sleeping at the base of a tree, from whose centre rise two sprouts that form the frame for the Virgin and Child. The Virgin extends her arms, and the Christ Child blesses with both hands. Two more sprouts coming out of the sides of the tree fold into a pattern, forming 12 circular compartments, in which are inscribed busts of prophets with their respective symbols of the Virgin's prefigurations. On the left, from top to bottom, are depicted: *ΜΩ(YCHC)* [Moses] with the burning bush, *ΔΑ(ΒΙ)Δ* [David] with the ark, *IΕΡΕΜ(ΙΑC)* [Jeremiah] with the bridge, *ΓΕΔ(ΕΩΝ)* [Gideon] with the fleece, *IA(ΚΩΒ)* [Jacob] with the ladder and *AB(BA)KOYM* [Habbakuk] with the jar. On the right, from top to bottom, are depicted: *AAP(ΩΝ)* [Aaron] with the flowering rod, *CΩΛ(ΩΜΩΝ)* [Solomon] with the temple, *IEZ(E)K(IHΛ)* [Ezekiel] with the gate, *Δ(A)N(IHΛ)* [Daniel] with the mountain, *HCAI(AC)* [Isaiah] with the censer and *ZAX(APIAC)* [Zechariah] with the seven-branched candlestick. The cartoon has been used. There is a watermark: a bunch of grapes and three fleurs-de-lis.

The subject of the Tree of Jesse is typical for the decoration of an epigonation (Theochari 1986, 21). For the iconography of the Tree of Jesse, see Rigopoulos 1979, 46, no. 7. An epigonation similar to this cartoon is in the Arkadi Monastery, Rethymnon; it is signed by the embroiderer Parthenios Kiotzas, abbot of the monastery, and dated 1681 (Drandakis 1968, 305).

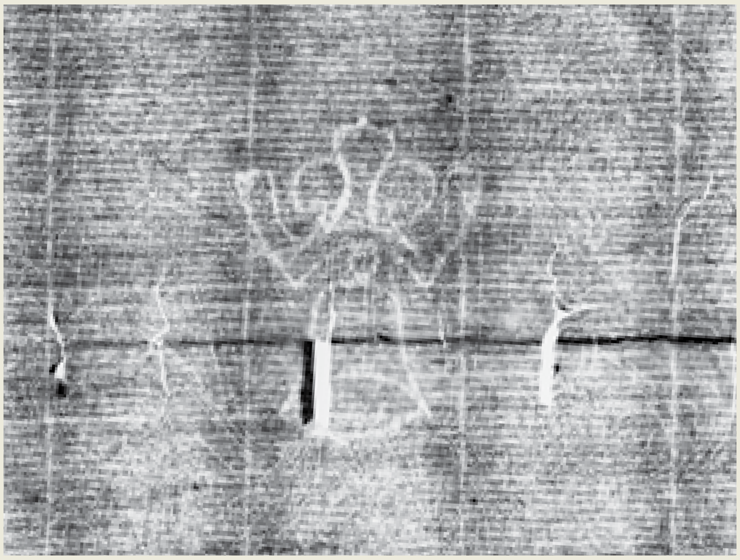
258. The Tree of Jesse
33328 (Ξ 157)
Pricked paper, black ink
25.2 x 20 cm
18th century

Pricked cartoon with the Tree of Jesse. The composition has been traced with black ink. The prophet Jesse is reclining at the bottom of the composition; in front of him starts a tree trunk that branches out to frame the central representation of the enthroned Virgin and Child. Seated on a throne with a tall backrest and hexapteryga at the ends of the armrests, the Virgin holds a sceptre surmounted by a cross. The Christ Child, in her arms, blesses and has an open Gospel book resting on his knee. In the branches the prophets are depicted in bust length, with open scrolls and the symbols of the Virgin's prefigurations. Left, from top to bottom, are depicted: Aaron with the flowering rod, Gideon with the fleece, Daniel with the mountain, Isaiah with the pair of pincers and Solomon with the temple. On the right, from top to bottom, are depicted: Moses with the Burning Bush, Habbakuk with the jar, Ezekiel with the gate, Zechariah with the candlestick, Jacob with the ladder and David with the ark. High up, through clouds, God the Father emerges, blessing the Virgin and Child. In front of his chest there is a small circular glory of beams of light, with the dove of the Holy Spirit. Two angels with scrolls are on either side of the crown of the Virgin. Only the figures of the Virgin and Child have been used from this cartoon. There is a watermark on the paper: a coat of arms.

God the Father is similar to cartoons nos 5 and 6 in facial features and to cartoons nos 7 and 8 in pose and attire.

Side B

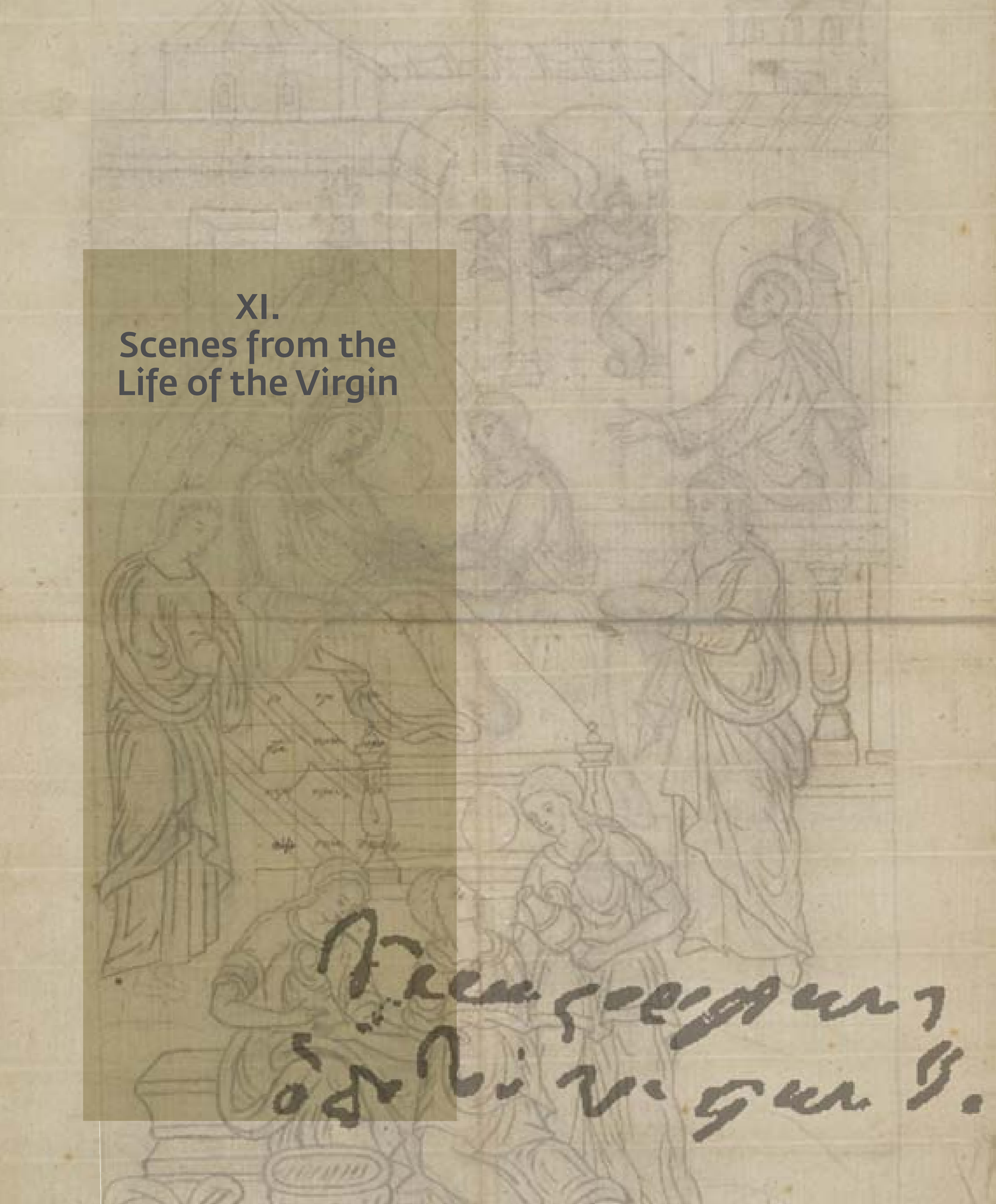

The watermark

Side A

XI. Scenes from the Life of the Virgin

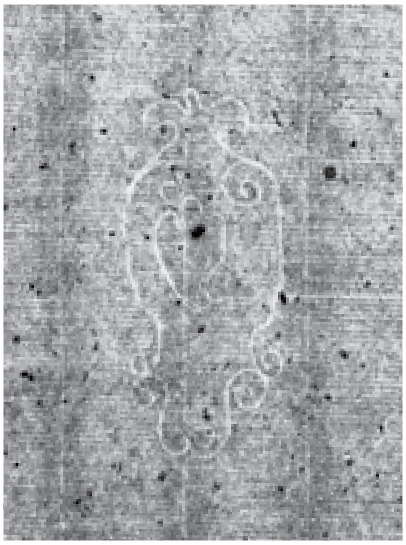
259. St Anne and the Virgin
33343 (Ξ 168)
Pricked paper, pigment
22.7 x 17.3 cm
17th century

Imprinted with red watercolour and pricked cartoon with St Anne in bust length, supporting the little Virgin in her arms. Inscriptions: *Η ΑΓΙΑ ΑΝΝΑ*, *Μ(ήτη)Ρ Θ(εο)Υ* [St Anne, Mother of God]. It is a symbolic composition based on hymnographic texts. This cartoon has not been used. There is a watermark on the paper: a coat of arms.

The composition adopts the iconographic type familiar from an icon in the Benaki Museum with St Anne and the little Virgin (fig. 259.1), attributed to Angelos (first half of the 15th c.), but differs in that the Virgin does not hold a flower in her hand (N. Chatzidakis 1983, 26, no. 11; *Hand of Angelos* 2010, 190-191, no. 44, N. Chatzidakis).

Side A

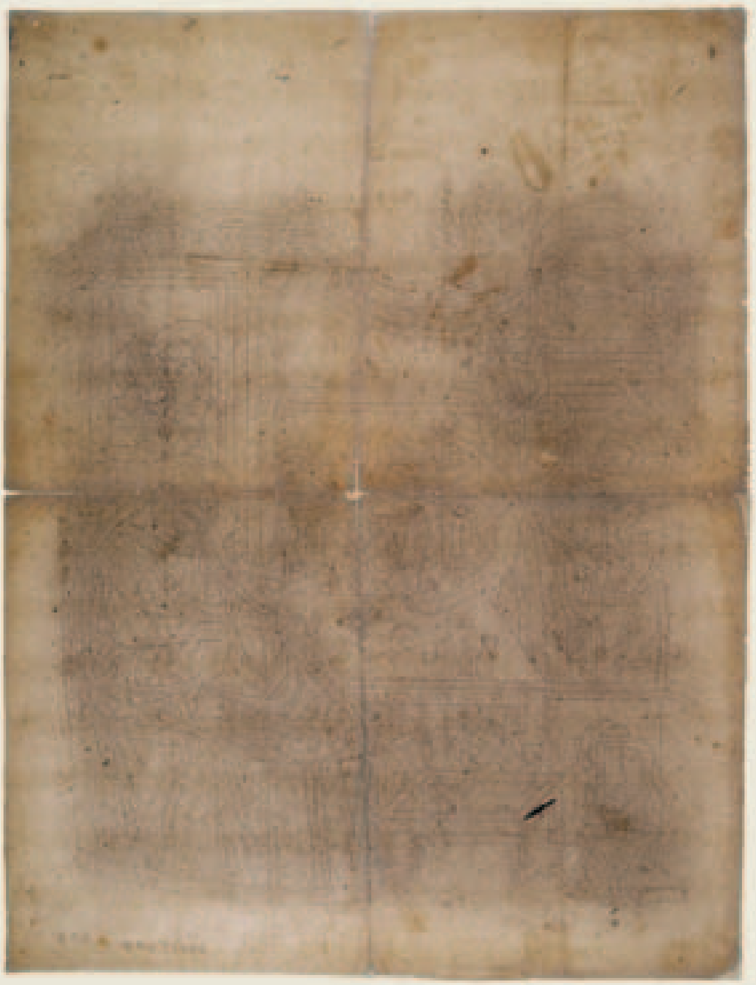
A section of the watermark

Fig. 259.1. An icon of St Anne and the Virgin, Benaki Museum, Athens

Side A

Side B

260. The Birth of the Virgin
33334 (Ξ 159)
Pricked paper
43 x 33 cm
17th century
Bouras 1987, 55; N. Chatzidakis 1982-1983, 176, note 91.

Pricked cartoon with the Birth of the Virgin. St Anne, on a bed of straw, receives the attentions of three maidservants; on the left, a fourth one spins wool in front of the cradle. The composition is supplemented by two secondary scenes in interior settings, the Annunciation to Joachim, on the left, and the embrace of Joachim and Anne, on the right. This cartoon has been used. There is a watermark: a bunch of grapes.

This cartoon may originate from the same Dodekaorton set as the Dormition of the Virgin, cartoon no. 269. The composition iconographically follows a series of icons of the late 15th and early 16th c., especially the icon of the Birth of the Virgin in the Bayerisches Nationalmuseum in Munich (N. Chatzidakis 1982-1983, 146-147, no. 5, fig. 7), which features, respectively, the embrace, the servants, a similar pose of the mother, the table and the cradle. For the iconography of this scene in general, see N. Chatzidakis 1982-1983, 127-178, esp. 144-154; N. Chatzidakis 1983, 56, no. 50. The watermark is similar to a group of watermarks traced to Lyon *c*. 1600 (Bouras 1987, 55).

261. The Birth of the Virgin

33336 (Ξ 161)
Pricked paper, black ink
42.7 x 31.8 cm
18th century

Pricked cartoon with the Birth of the Virgin. The composition has been traced with pencil and black ink in the bottom half. On the right-hand side of the composition, St Anne, reclining on a bed of straw, receives the attentions of three maidservants: two approach her from the inner side of the composition, with a tray of food, and the other is next to her, on the outer side. Lower down, the bathing of the baby. Top left, Joachim is surprised by the news he receives from an angel (The Annunciation to Joachim). The entire cartoon has been set in a grid of guide lines. On the back, a smaller-scale grid of guide lines with illegible inscriptions in each square.

The composition is identical to cartoon no. 262. See the maidservants' poses and attire in the icon of the same subject in the H. Stathatos collection, with the forged signature of the painter Victor (Xyngopoulos 1951, 13-14, no. 11, pl. 11; for the forged signature, see M. Chatzidakis 1987, 199, no. 7).

Side A

Side B

262. The Birth of the Virgin
33335 (Ξ 160)
Pricked paper
43 x 32.3 cm
18th century

Pricked cartoon with the Birth of the Virgin. On the left, St Anne, reclining on a bed of straw, receives the attentions of her maidservants: two approach her from the inner side of the composition, with a tray of food, and a third one is next to her on the outer side. Lower down, the bathing of the baby, with the midwife and two women who assist her. Buildings take up the entire background. The figure of Joachim emerges from the building on the right; the angel who flies towards him, holding an open scroll, announces to him the divine occurrence. The note of the date on the back is much later: *19 δεκ. 15*. This cartoon has not been used. There is a watermark on the paper: three hats and the initials V and C.

The composition is identical to cartoon no. 261. For the iconography of this scene, see Xyngopoulos 1951, 13-14, no. 11, pl. 11.

263. The Birth of the Virgin
33337 (Ξ 162)
Pricked paper
19.8 x 14.2 cm
18th century

Pricked cartoon with the Birth of the Virgin. St Anne, reclining on a bed of straw, reaches out to take the little Virgin in her arms from the midwife's hands. Further back stands Joachim watching the scene. At the left-hand edge of the composition, a maidservant holds a tray with a jug. This cartoon is unused. A watermark of illegible initials is partly preserved on the paper.

Side A

Side B

Side A

Side B

264. The Presentation of the Virgin at the Temple
33159 (Ξ 21)
Paper, black pigment
15.9 x 12 cm
18th century

Imprinted and pricked cartoon with the Presentation of the Virgin at the Temple. The scene is set in a room decorated in the Renaissance style, internally divided by a row of piers. A heavy curtain hangs on one end; the entrance is placed on the other side. Zacharias stands on a two-step pedestal, welcoming the Virgin, who crosses her hands in front of her chest. Behind her follow three friends, little girls with hair untied, holding lit candles. The Virgin's parents, Anne and Joachim, watch the scene further back. Colour indications are given: *όμ(πρα) βαθέα*, *λά(κα)*, *μα(βί)*, *όχ(ρα)*, *λι(νό) ανι(χτό)*, *ανι(χτό)*, *βα(θύ)* [dark ombre, lake, mauve, ochre, light pale yellow-brown, light, dark], etc. Pencil (?) lines. The cartoon has been used.

This cartoon belongs to the same group as cartoons no. 156 with the Baptism, no. 171 with the Crucifixion, no. 216 with the Hospitality of Abraham and the Ascension and no. 267 with the Dormition of the Virgin, all of similar dimensions (16.2 x 11.2 cm, 16 x 10.8 cm, 15.9 x 12 cm, 16 x 22.5 cm and 16.1 x 11.8 cm, respectively). Moreover, they seem to be stylistically similar to the imprinted cartoons nos 195 and 196 with the Descent into Hell, as well as cartoons nos 209, 210 and 211, which have compartments with scenes from the life of Christ and the Virgin. The scene of the Presentation is identical in every detail to the compartment of the same subject in cartoon no. 209.

265. Scenes from the life of the Virgin
33170 (Ξ 31A), 33171 (Ξ 31B), 33172 (Ξ 31Γ), 33173 (Ξ 31Δ)
Paper, black pigment and black ink
Total dimensions of icon: 104 x 64 cm
18th century

265a. 33170 (Ξ 31A)
42 x 34.2 cm

Imprinted cartoon with scenes from the life of the Virgin. The top-left side of a composite icon with the Presentation of the Virgin at the Temple as the main subject and other scenes from her life at the top. From left to right: (top) the Birth, where Anne breastfeeds, and the Annunciation; (bottom) part of the scene with the Virgin inside the Holy of Holies, receiving food from the angel (a complementary event of the Presentation at the Temple), and part of the upper structure of the temple from the scene of the Presentation of the Virgin. There is a watermark on the paper: the initials A and E.

265b. 33171 (Ξ 31B)
44.7 x 34 cm

Fragment of an imprinted cartoon with scenes from the life of the Virgin. The top-right side of a composite icon with the Presentation of the Virgin as the main subject and other complementary scenes from her life at the top. It features: (top left) Joseph in the wilderness being informed by an angel of the Annunciation to the Virgin; (lower right) the Embrace of Joseph and the Virgin (or the Embrace of Joachim and Anne); (bottom left) a section of the upper structure of the temple from the scene of the Presentation of the Virgin; (bottom right) a section of the figures of the Virgin's companions in the Presentation.

Side A

Side A

Side A

Side A

265c. 33172 (Ξ 31Γ)
45.3 x 34.1 cm

Fragment of an imprinted cartoon with the Presentation of the Virgin. It features a part of the Presentation scene. The high priest Zacharias, left, rises from an episcopal throne and leans forward, reaching out to receive the Virgin. She approaches from the right, holding a lit candle in her right hand and extending her left hand towards Zacharias. Behind the Virgin, her mother, Anne, is partly depicted.

265d. 33173 (Ξ 31Δ)
65.4 x 34.1 cm

Fragment of an imprinted cartoon with the Presentation of the Virgin on two strips of paper pasted together. It features the right part of the Presentation of the Virgin. From left to right: a part of the figure of St Anne (her attire); Joachim follows; and a group of maidens with lit candles follows behind him. Top right, prophets holding scrolls crowd together on a balcony. There is a watermark on the paper: three hats.

266. The Presentation of the Virgin at the Temple
33339 (Ξ 164)
Pricked paper
31.7 x 26 cm
17th century

Pricked cartoon with the Presentation of the Virgin. Joachim and Anne accompany the little Virgin, who can be seen behind the chancel screen of the sanctuary, before the high priest Zacharias. A group of young girls with lit candles follows behind her. On the left, high up, the young Virgin is seated at the top of a staircase, underneath a ciborium, while the angel brings her food. On the right-hand side there is a two-storey building with a wooden portico, from the gabled roof of which hang spread-out cloths. This cartoon has been used. There is a watermark on the paper: three hats.

This is a cartoon for a Dodekaorton icon from the same group as cartoons no. 158 with the Transfiguration and no. 206 with the Doubting of Thomas. The composition of this cartoon follows the iconographic scheme of the icon by Angelos in the D. Loverdos collection, today in the Byzantine and Christian Museum in Athens (N. Chatzidakis 1983, 18, no. 3; *World of the Byzantine Museum* 2004, fig. 198; *Hand of Angelos* 2010, 166-167, no. 32, A. Bekiaris), and in the Antivouniotissa Museum on Corfu (Vocotopoulos 1990, 27-28, no. 13, fig. 17), also adopted by Emmanuel Lambardos in an icon in the A. Orlandos collection (dims 40 x 33 cm), now in the Byzantine and Christian Museum (Rigopoulos 1979, pl. 135; *Εκατονταετηρίδα ΧΑΕ* 1984, no. 24; *World of the Byzantine Museum* 2004, fig. 144; *Hand of Angelos* 2010, 226-227, no. 61, T.-P. Skotti).

.

Side A

Side B

Side A

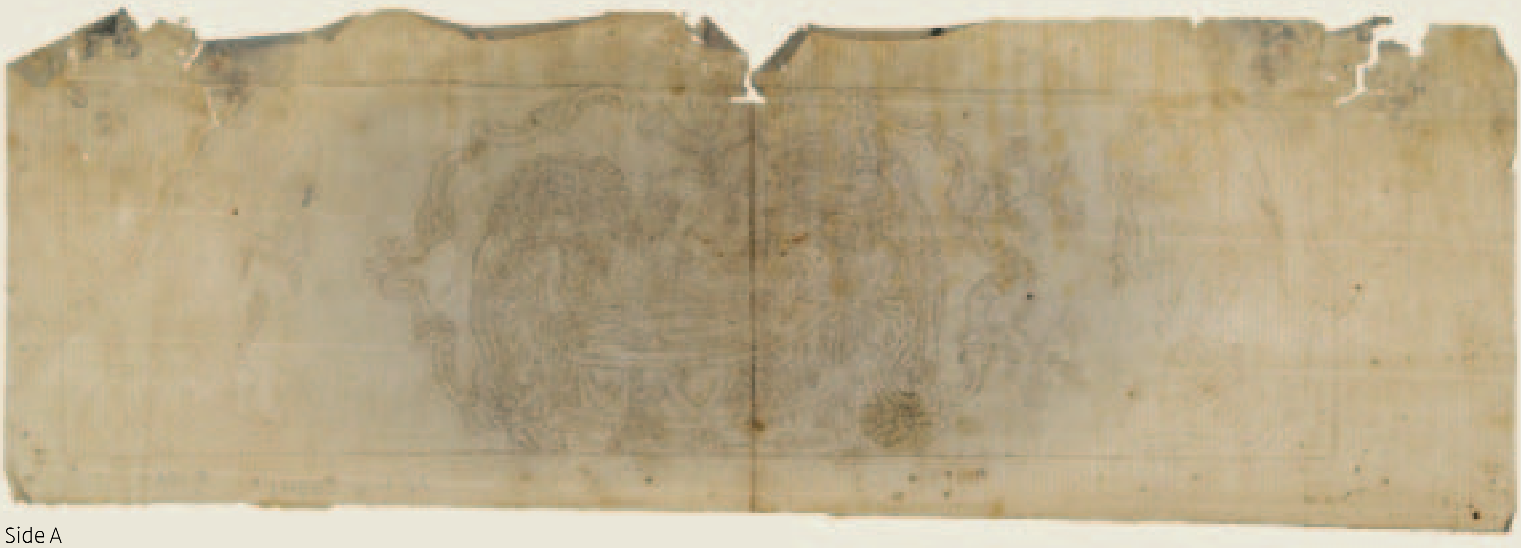

Side B

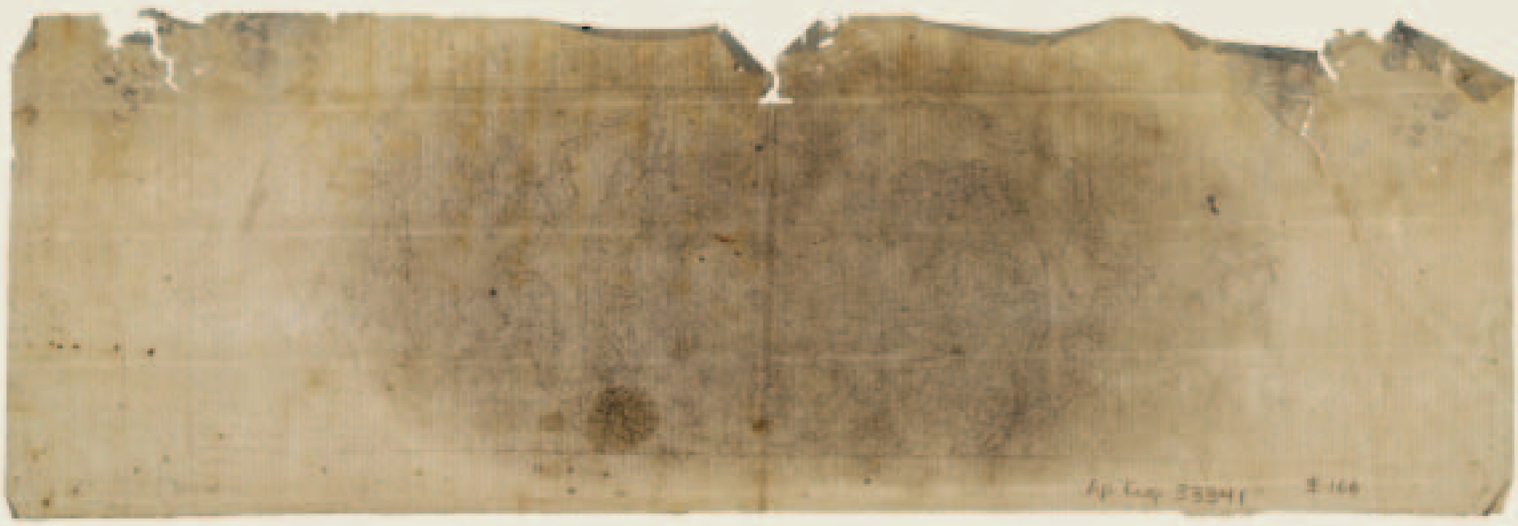
267. The Dormition of the Virgin
33340 (Ξ 165)
Pricked paper, watercolour and pencil
16.1 x 11.8 cm
18th century

Imprinted and pricked cartoon with the Dormition of the Virgin, set in a large room internally divided by a row of piers. A heavy curtain hangs at one end; a monumental gate opens on the other side. The Virgin is depicted on her deathbed, her hands crossed on the chest. Her body is covered up to the waist. Christ stands behind his mother, blessing her and holding in his bosom her soul, portrayed as a swaddled baby. On the left and right, apostles and holy bishops are gathered in dense groups. Colour indications are occasionally given: *όχ(ρα), λά(κα), κίτ(ρινο), ολι(...) ανι(χτό), μα(βί)* [ochre, lake, yellow, light (?), mauve], etc. Above Christ's glory is noted: *λιζόζ ταθι πολα* [?] and above the bedcover: *δουλι κρα σαν* [?].

This cartoon belongs to the same group as cartoons no. 156 with the Baptism, no. 171 with the Crucifixion, no. 216 with the Hospitality of Abraham and the Ascension and no. 264 with the Presentation of the Virgin, all of similar dimensions (16.2 x 11.2 cm, 16 x 10.8 cm, 16 x 22.5 cm and 15.9 x 12 cm, respectively). Moreover, they seem to be stylistically similar to the imprinted cartoons nos 195 and 196 with the Descent into Hell, as well as nos 209, 210 and 211, with scenes from the life of Christ and the Virgin. The composition of this cartoon is identical in every detail to the compartment of the same subject of cartoon no. 210.

Side A

Side B

268. The Dormition of the Virgin
33341 (Ξ 166)
Pricked paper
10.7 x 31.8 cm
18th century

Pricked cartoon with the Dormition of the Virgin. The composition is enclosed in a cartouche drawing. The centre of this representation is occupied by the deathbed, where the Virgin's body lies. Christ is over the bed, holding his mother's soul, portrayed as a swaddled baby. On the left and right, apostles and holy bishops. Outside the composition, there are two angels bowing in reverence, one left and one right, each framed separately.

Only the composition of the Dormition has been used, not the angels bowing in reverence. See a similar band with the Crucifixion in cartoon no. 170, perhaps from a vestment (cuff?).

Side A

269. Dormition and Assumption of the Virgin
33342 (Ξ 167)
Pricked paper
42.7 x 34.2 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with the Dormition and the Assumption of the Virgin. The deathbed where the Virgin's body lies dominates in this composition. Above the bed, in the background, stands Christ in a pointed mandorla, surrounded by four angels and a hexapterygon. He turns to the right, reaching out to receive his mother's soul, portrayed as a swaddled baby. On the left and right, the two groups of apostles, two holy bishops and a female figure. Above, the apostles are carried on two clouds. In the foreground, Peter, with a censer, and Paul; between them the episode of Jephonias takes place. In the background, two tall tower-like buildings; in the centre the Assumption of the Virgin unfolds. The Virgin is depicted in an oval glory, flanked by two angels; she hands her belt to the Apostle Thomas. This cartoon has been extensively used. A strip of paper has been pasted at the bottom of this sheet.

For the iconography of this scene, see Rigopoulos 1979, 4 ff., 103. The representation of this cartoon is identified with an icon signed by Athanasios Doundas (1782-1806) and dated 1801 (M. Chatzidakis, Drakopoulou 1997, 251).

270. The Handing of the Holy Belt to the Apostle Thomas
33329 (Ξ 158A)
Pricked paper
7.3 x 10.2 cm
18th century

Pricked cartoon with the scene of the handing of the Holy Belt to the Apostle Thomas. The Virgin, in clouds, is surrounded by three angels; carried by a cloud, Thomas receives the gift. The composition is not an autonomous scene, but an episode of the Dormition of the Virgin. This cartoon has been slightly used.

Side A

Side B

Side A

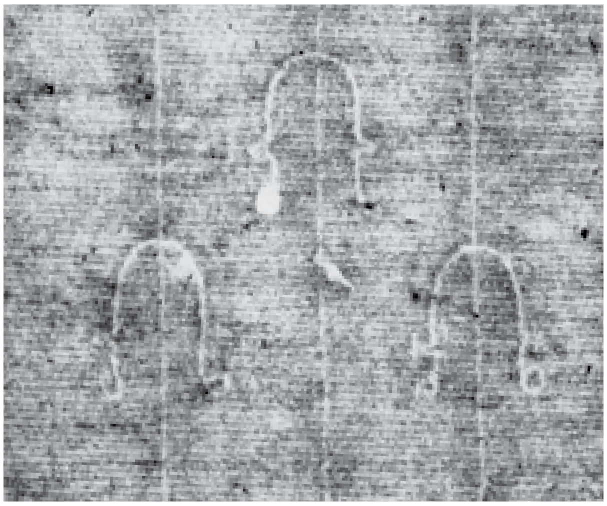

Side B

271. The Coronation of the Virgin
33429 (Ξ 205A)
Pricked paper
31.1 x 22.2 cm
18th century

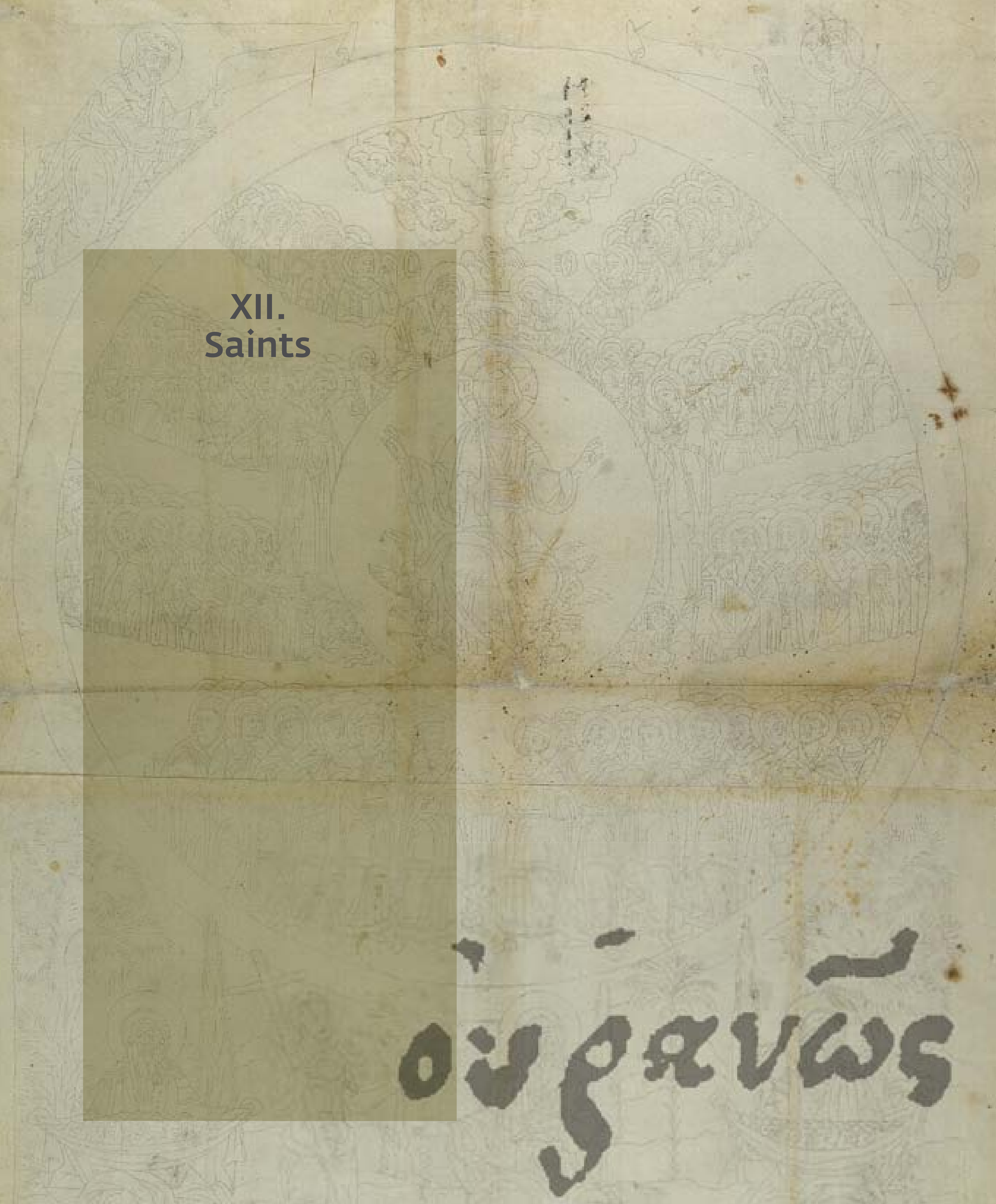
Pricked cartoon featuring the Coronation of the Virgin. God the Father and God the Word crown the Virgin, who kneels between them on a lower level. High on the composition axis, the dove of the Holy Spirit in a multibeam circular glory. Between Christ and the Ancient of Days and at their feet there are wheels; on the sides and underneath the Virgin's feet there are hexapteryga. There is a watermark on the paper: three hats.

Similarities in the poses of the figures are noted in an icon from Trieste, signed by the painter Polychronios from Candia and dated 1777 (Pozzetto *et al*. 1982, 111, no. 11): God the Word blesses, the Father similarly extends his hand forward, and the Virgin crosses her hands in front of her chest.

The watermark

XII. Saints

272. All Saints
33228 (Ξ 72)
Pricked paper, brown and grey ink
67.1 x 49.6 cm
17th century

Pricked cartoon, traced with brown and grey ink, with All Saints. The top part of the composition is taken up by a circle with a double circumference; in its centre is Christ, in an oval glory, seated on a cherub and framed by the symbols of the four evangelists. He is flanked by the Virgin and St John the Baptist, in supplication. Higher up is the Preparation of the Throne, with Adam and Eve kneeling, flanking the throne, in a pose of supplication. Within the circle and in consecutive series, angels, prophets, holy bishops, saints (including St Spyridon) and holy women. At the base of the composition, Paradise and three enthroned elderly patriarchs – Jacob, Abraham and Isaac. The two at the sides hold the souls of the righteous in a cloth, and the middle one an infant, while extending his arm towards the Good Thief, who comes from the right, wearing a loincloth and holding a cross. High up, outside the circle, there are the prophets David and Solomon with open scrolls. The cartoon paper consists of four pasted strips. There is a watermark on the paper: a coat of arms with a bird and unidentified initials.

For the iconography of this scene, see Karakatsani 1974, 131, no. 30; Karakatsani 1980, 77, no. 109; Velmans 1983; *Lumières* 1997, 86-88, no. 28. This cartoon is iconographically very similar to an icon of All Saints, dating from the 18th c. and painted by the hieromonk Neophytos, in the Karakallou Monastery, Mount Athos (Tsigaridas *et al.* 2011, 359-362, no. 105).

Side B

Side A

273. Military saints, the prophet Elijah and St Catherine
33464 (Ξ 221)
Pricked paper
16.5 x 10.5 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with four saints in two registers, depicted in two-thirds length. Above, two young, beardless military saints and below the prophet Elijah, on the left, and St Catherine, on the right. The military saint on the left holds a round shield in front of his abdomen and has a sword raised upright above his shoulder. The one on the right has a triangular convex shield on the side, holding the sword hilt and raising the spear diagonally. Facing slightly to his left, Elijah blesses and holds an open scroll upwards. St Catherine holds a closed book and a palm branch in one hand; with the other she makes the martyr's gesture, with the palm facing outwards.

Only the figure of Elijah has been used. This cartoon is characterised by an ideal grouping of saints for a small-scale icon.

Side A

I. Apostles and Evangelists

Side A

274. Apostle (Thomas or Philip?)
33162 (Ξ 24A)
Pricked paper, pencil
19.5 x 13.8 cm
18th-19th century

Pricked cartoon with a young apostle enthroned (Thomas or Philip?). The apostle is seated on a richly decorated throne. He blesses with his left hand and holds a closed Gospel book in his right. At the height of the apostle's right knee, horizontally, there is a pencil sketch of St Onouphrios (?). The saint is nude, with a loincloth. On the back of the paper, there are three scenes from the life of an apostle, the same one who is enthroned: two scenes are intact; of the third one, only the left part. The scenes are sketched in pencil by the same hand that made the sketch of St Onouphrios (?). A watermark is partially preserved on the paper: the initials F and S.

Side B

275. Apostles Peter and Paul
33163 (Ξ 24B)
Paper, black ink and grey pigment
14.5 x 9.9 cm
18th-19th century

Drawing on two sheets from a notebook, pasted together. On one side (recto), the Apostle Peter; on the other (verso), the Apostle Paul. Peter, full-length and facing front, blesses and holds a closed scroll. Paul, full-length, facing left, holds a closed Gospel book in both hands. Decorative calligraphy in Indian ink (?) and pencil in the background.

This is a sheet from a painter's manual.

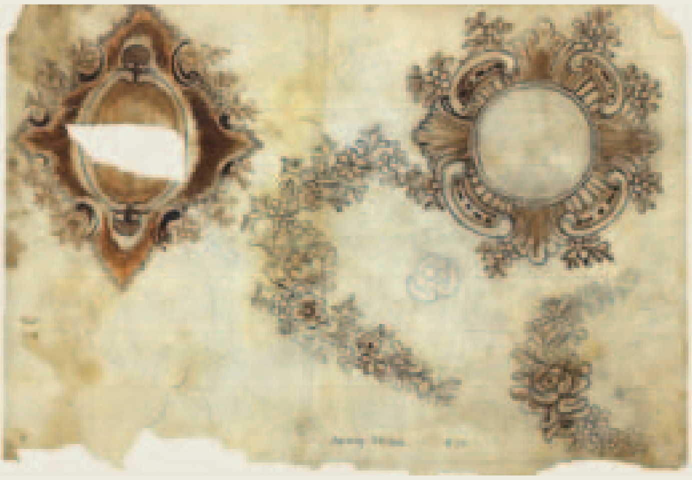
Side A

Side B

Side A

Side B

276. Saints (Peter and Paul?)
33186 (Ξ 39)
Paper, black and brown ink
21.9 x 31.4 cm
18th-19th century

Sheet from a paper codex (painter's manual?). The drawing has been made with black ink. Two figures of enthroned saints are depicted. Based on their facial characteristics, the one on the left could be identified as the Apostle Paul and the one on the right as the Apostle Peter. Paul blesses and has an open Gospel book resting on his knee. There is wear in the figure of Peter in front of his chest and on his left hand. The apostle holds a scroll open widthwise in his right hand. Between the two saints, very faint pencil sketches replicate the faces of the two apostles. On the back, cartouches and flower garlands in black and brown ink. A watermark survives on the paper: three hats.

Side A

Side B

277. Apostle Andrew
33358 (Ξ 180)
Pricked paper, black ink
42.5 x 19.4 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with the Apostle Andrew. The drawing has been traced with black ink. The saint, full-length and facing front, blesses and holds a closed scroll. In the background, left and right, a distant town landscape.

The composition faithfully follows the icon of Andrew in the H. Stathatos collection, dating from 1660, painted by Emmanuel Tzanes (Xyngopoulos 1957, 87, no. 142).

278. Apostle
33442 (Ξ 209Θ)
Pricked paper
9.5 x 6.2 cm
18th century

Pricked cartoon with a full-length apostle. The entire representation is enclosed in a rectangular frame shaped as a reversed triangle at the bottom. The saint, slightly turning to the right, stands before a rectangular gate (?) frame. He blesses and holds a closed scroll.

Side A

279. Apostle
33344 (Ξ 169)
Pricked paper, brown ink
26.9 x 19.9 cm
c. 1700

Pricked cartoon coated with brown ink, depicting a young, beardless apostle up to two-thirds of his height. His hair well-groomed and wearing a loose chiton and himation, he is slightly turning left. He holds a closed scroll or Gospel book in his right hand. There is a watermark on the paper: three trefoils.

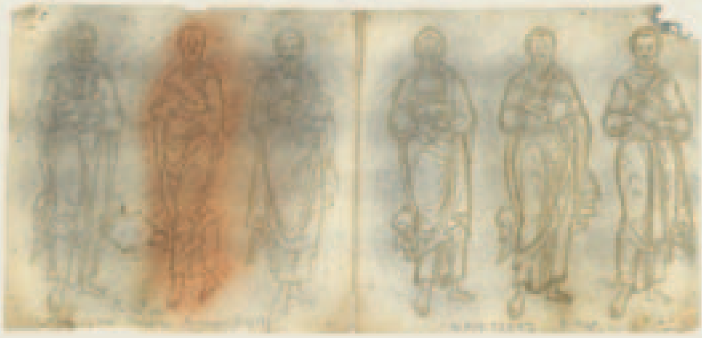
The saint is depicted as in similar examples of apostles' epistyles in iconostases from the Ionian Islands. See the watermark of cartoon no. 328.

Side A

Side A

Side B

280. Apostles
33345 (Ξ 170A)
Pricked paper, grey-brown watercolour
13.4 x 28.6 cm
Mid-19th century, *διδασκάλου του Αναγνώστου ζωγράφου (1850)* [teacher of the Anagnostis painter (1850)]

Pricked cartoon with six full-length apostles, holding Gospel books or scrolls. The outlines of the figures have been traced with grey-brown watercolour. Note on the back: *εκ του διδασκάλου του Αναγνώστου ζωγράφου (1850)* [by the teacher of the Anagnostis painter (1850)]. A watermark is visible on the paper: a fleur-de-lis and the initials G and B.

All the figures of the cartoon show traces of use: all except one, for which brownish-red chalk has been used, have been coated with charcoal dust. The watermark is of the same type as on cartoon no. 191 by Athanasios, with the Resurrection. See cartoon no. 281 with the same apostles.

Side A

Side B

281. Apostles
33346 (Ξ 170B)
Pricked paper
14.9 x 29 cm
Late 17th century

Pricked cartoon with six full-length figures of apostles, of which some hold Gospel books and others scrolls. This cartoon has been used. There is a watermark on the paper: the initials V and G.

It is identical to cartoon no. 280.

282. Apostle and evangelist
33354 (Ξ 176)
Pricked paper, sepia
27.8 x 21.8 cm
18th century

Pricked cartoon, coated with sepia, of two full-length figures, an evangelist and an apostle. The evangelist holds a Gospel book and a quill; the apostle a closed scroll.

It belongs to the same group as cartoon no. 292.

Side A

283. Apostle and evangelist
33355 (Ξ 177)
Pricked paper
29.1 x 23.7 cm
Second half of the 17th century

Pricked cartoon with two full-length figures, an evangelist and an apostle. One holds an open Gospel book and a quill; the other a closed scroll. There is a watermark on the paper: the initials V and G.

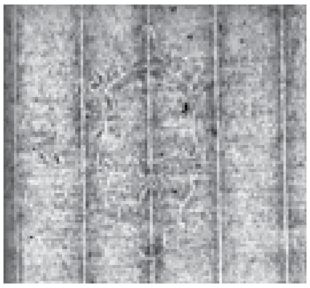
Side A

Side B

284. Apostles
33356 (Ξ 178)
Pricked paper
29.1 x 24 cm
Second half of the 17th century

Pricked cartoon with two young, beardless apostles, holding closed scrolls. There is a watermark on the paper: a coat of arms.

The watermark

Side A

285. Apostles Philip and Simon
33357 (Ξ 179)
Pricked paper
19.2 x 30.3 cm
c. 1700

Pricked cartoon with the busts of the apostles Philip and Simon. Both hold a closed scroll. Their names, pricked left and right, are placed at the height of their haloes. They may be derived from an apostles' frieze. There is a watermark on the paper: a coat of arms.

This cartoon may belong to the same group as cartoon no. 451.

II. Evangelists

286. Evangelist Matthew
33347 (Ξ 171)
Pricked paper
19.5 x 14.5 cm
18th century

Pricked cartoon with the Evangelist Matthew in an oval frame. The saint is depicted down to a little below the waist. He holds a Gospel book; to his left is depicted an angel, the evangelist symbol of Matthew. A watermark is partly preserved on the paper: a coat of arms.

This cartoon belongs to the same group as cartoon no. 288.

Side A

287. Evangelist Luke
33349 (Ξ 173A)
Pricked paper
11.1 x 11.1 cm
17th century

Pricked cartoon with the Evangelist Luke. The saint is depicted down to a little below the waist. On the left, the symbol of the evangelist, the ox, holds an open Gospel book in its front paws. Above the saint's halo there is the abbreviation ΛΟ [Luke]. This cartoon has been used.

This cartoon belongs to the same group as cartoon no. 291.

Side A

Side A

288. Evangelist Luke
33350 (Ξ 173B)
Pricked paper
19.6 x 14.3 cm
18th century

Pricked cartoon with the Evangelist Luke. The composition is enclosed in an oval frame. The saint is depicted down to a little below the waist. He holds a closed Gospel book and a quill. On the right is placed the ox, the evangelist's symbol. Note in pencil and ink. A watermark is partly preserved on the paper: a coat of arms.

This cartoon belongs to the same group as cartoon no. 286.

Side A

289. Evangelist Mark
33351 (Ξ 174A)
Pricked paper
28.6 x 19.4 cm
18th century

Pricked cartoon with the Evangelist Mark in a medallion. Seated on a stool with a pillow, the evangelist writes in an open book, resting on a wooden lectern; behind him can be seen his symbol, the lion. In the background, left, a distant landscape and, right, behind the evangelist, a tree. The back of the cartoon has been repeatedly drawn over in pencil. A watermark is visible on the paper: a bird in a circle.

The watermark

290. Apostle or Prochoros
33348 (Ξ 172)
Pricked paper
14.2 x 14.8 cm
18th century

Pricked cartoon with a figure of a young, beardless apostle or Prochoros. The apostle (or Prochoros) is depicted full-length and seated. He holds an open scroll unfolding to his side. On the back, the note *ελεγεναα* and the letters *δδ*. This cartoon has been used.

Side A

291. Evangelist Mark
33352 (Ξ 174B)
Pricked paper
11.1 x 10.9 cm
17th century

Pricked cartoon with the Evangelist Mark. The saint is depicted down to a little below the waist. On the left, the symbol of the evangelist, the lion, holds an open Gospel book in its front paws. This cartoon has been used.

This cartoon belongs to the same group as cartoon no. 287.

Side A

Side A

Side B

292. Evangelists
33353 (Ξ 175)
Pricked paper, sepia
27.8 x 21.9 cm
18th century

Pricked cartoon, coated with sepia, with two full-length figures of evangelists. Both hold a Gospel book in one hand, one an open one and the other a closed one, and a quill in the other hand. This cartoon has been used.

This cartoon belongs to the same group as cartoon no. 282.

III. St George

293. St George on horseback
33479 (Ξ 234)
Pricked paper
44.6 x 31.4 cm
17th century

Pricked cartoon with St George on horseback slaying the dragon. The saint rides to the right. He holds a spear in both hands, with which he pierces the dragon's mouth. The youth of Mytilene is seated on the horse's back, holding a wine vessel. The princess of Lasia can be seen behind the horse. An angel holding a crown descends from heaven. To the right, town buildings, above the walls. This cartoon has been used. There is a watermark on the paper: three hats and a coat of arms with the initials I and V.

For the iconography of St George on horseback with the youth of Mytilene, see Cormack, Mihalarias 1984, 137-138, figs 2, 8.

Side A

Side A

Side B

294. St George on horseback
33480 (Ξ 235)
Pricked paper
26.2 x 19.3 cm
17th century

Pricked cartoon with St George on horseback slaying the dragon. The saint, riding to the right, pierces the dragon's mouth with his spear. The hand of God emerges through a semicircle and puts a wreath on the saint. In the background, left, behind the horse's back, stands the princess of Lasia. In the background, right, a tower, from whose rooftop the king throws the keys. A watermark is visible on the paper: a bird in a circle.

The dimensions of the grid of guide lines are 2-2.1 x 2-2.1 cm. See the iconography of St George on horseback slaying the dragon in an icon from the Eleousa Monastery on the island of Ioannina (Triantaphyllopoulos 1978, 203-204, pl. 85). The figure of St George is similar to an icon, dating from the 18th c., from the church of Panachrantos at Chora, Mykonos (Kitsou 1997, 977-978, pl. 363). The dragon is identical to the one depicted in an icon of the 18th c. in the D. Ekonomopoulos collection (Baltoyianni 1985, 87, no. 139, pl. 95).

The watermark

295. St George on horseback
33482 (Ξ 237)
Pricked paper
19.2 x 15.4 cm
17th century

Pricked cartoon with St George on horseback slaying the dragon. The saint rides to the left. He holds a spear in both hands, with which he pierces the dragon's mouth. The hand of God emerges through concentric quadrants and blesses the saint. This cartoon has been used.

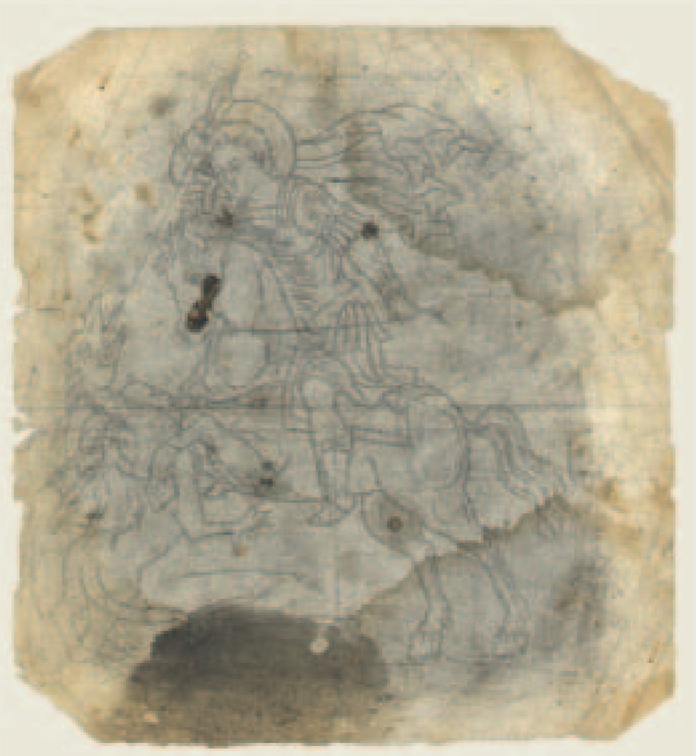
For the iconography of this scene, see the icon of St George by the painter Angelos in the Benaki Museum (Vassilaki 1989, 208-214; *Hand of Angelos* 2010, 176-177, no. 37, P. Benatou).

Side A

296. St George on horseback
33483 (Ξ 238)
Pricked paper
18.1 x 16.6 cm
17th century

Pricked cartoon with St George on horseback slaying the dragon. The saint moves to the left. The dragon curls around the horse's front legs; raising its head, it reaches for the horse's and saint's heads. The saint pierces the dragon's mouth with his spear. This cartoon has been used.

Side A

Side A

Side B

297. St George on horseback
33481 (Ξ 236)
Pricked paper
29 x 19.7 cm
18th century

Pricked cartoon with St George on horseback slaying the dragon. The saint rides to the left, where the castle of Lasia is, with the royal couple on the ramparts and the princess fleeing in fear. The saint pierces the mouth of the dragon, placed by the horse's front legs, with his spear. This cartoon has been used.

The iconography is related to the depiction of the saint on the wing of a triptych dating from the second half of the 18th c. in the Abou Adal collection, in which only the placement of the saint's hands is different (*Lumières* 1997, 121, no. 48).

IV. St George and St Demetrios

Side A

298. Saints on horseback (George and Demetrios [?] or Theodore Teron and Theodore Stratelates [?])
33477 (Ξ 232)
Pricked paper
19.9 x 13.8 cm
18th century

Pricked cartoon with two military saints on horseback, moving towards the centre from opposite directions, where there is a dragon. On the left, possibly, St George and, right, St Demetrios (?). They may be the two St Theodores, though. Christ emerges from high up, blessing them. This cartoon has been used.

Side A

299. Sts Demetrios and George
33476 (Ξ 231)
Pricked paper
29.6 x 19.1 cm
Early 17th century

Pricked cartoon with two standing, full-length military saints, St Demetrios and St George. The former, with a round shield in front of his abdomen, a bow hanging from his shoulder and a sword, resting on his other shoulder, steps on the figure of a fallen soldier, Skylogiannis. St George holds a spear and a convex triangular shield with a mask and has his foot on a winged dragon. This cartoon has been used. There is a watermark on the paper: a coat of arms.

The iconographic scheme of this composition is reminiscent of portable icons, such as the one in the Hermitage Museum in St Petersburg, which is attributed to a 15th-c. Cretan painter and associated with Andreas Ritzos' workshop (*Sinai, Byzantium, Russia* 2000, 175, no. B149). See also, for the general iconographic scheme, an icon of the 17th c. from the Karakallou Monastery, Mount Athos (*Άγιος Δημήτριος* 2005, 87, fig. 44).

Side A

300. Sts Demetrios and George
33478 (Ξ 233)
Pricked paper, black ink
20.7 x 30.9 cm
17th century

Imprinted and pricked cartoon with two military saints on horseback, St Demetrios and St George, facing each other. Demetrios, left, pierces a fallen soldier, certainly Skylogiannis, with his spear. The saint wears armour with a cuirass, the epaulets of which are decorated with masks. The young Kyprianos is seated on the horse's back. George, on the right, pierces the dragon with his spear. The youth from Mytilene is seated on the horse's back. High between them, an angel in bust length emerges through a semicircular glory to award them the martyr's wreath. This cartoon has been used. Watermarks are visible on the paper: three fleurs-de-lis and the initials I and P.

Kyprianos and the youth from Mytilene have been added at a later date, as they do not appear in the imprinted design. The dimensions of the grid of guide lines ruled on St George are 1.9-2.2 x 1.9-2.2 cm. The depiction of St George has affinities with a compartment of a double-sided icon of the late 15th c. in the Abou Adal collection (*Lumières* 1997, 46-47, no. 5) and with the despotic icon of the saint, of 1635, in the church of St George at Artemonas, Sifnos (Aliprantis 1979, 31-32, no. 2, pl. 17).

V. St Demetrios

301. Military saint on horseback (Demetrios [?])
33432 (Ξ 207)
Pricked paper, red and black pigment
28.1 x 22.1 cm
17th-18th century

Imprinted and pricked cartoon with a military saint on horseback, preparing to strike a warrior fallen off his horse. Summary colour indications can be seen.

There is a related atmosphere and iconography in an icon of the same subject signed by Panagiotis Doxaras in the Museum of Ecclesiastical Art in the Public Library of Lefkas (Rondoyannis 1973, 133, 198, no. 25, pl. 73).

Side A

302. St Demetrios on horseback
33484 (Ξ 239)
Pricked paper
28.6 x 20.1 cm
17th century
Bouras 1994, 365, fig. 6; Vassilaki 2000b, 199, note 24.

Pricked cartoon with St Demetrios on horseback. The saint, marching, moves right. Skylogiannis can be seen fallen by the horse's feet. An angel places a wreath on the saint's head. A walled city, Thessaloniki, takes up the background. This cartoon has been used. There is a watermark on the paper: a flower.

The iconography of this cartoon is identical to that of cartoon no. 303. For cartoons with St Demetrios on horseback, see Bouras 1994, 361-369. Of the rare representations of the saint being blessed by the hand of God should be noted the one from the wing of a triptych, dated to the second half of the 18th c., in the Abou Adal collection (*Lumières* 1997, 121, no. 78).

Side A

Side A

Side B

303. St Demetrios on horseback
33433 (Ξ 208)
Pricked paper, black ink
47.1 x 33.8 cm
17th century
Bouras 1994, 365, fig. 5; Vassilaki 2000b, 199, note 24.

Imprinted and pricked cartoon with St Demetrios on horseback. The saint is in military attire; he holds a spear in his left hand and a sword hanging from his waist in his right; his cloak flutters behind him. The saint's horse treads on a rocky landscape to the right. Higher up, an angel places a wreath on the martyr's head; right, the hand of God emerges through a cloud. This cartoon has been used.

This cartoon is identical to an icon in the M. Kalligas collection (fig. 303.1), signed by Emmanuel Tzanes (see Bouras 1994). Variations of three other cartoons from the Xyngopoulos portfolio, nos 388, 389 and 390, have been used in the same icon. The iconography of this cartoon is identical to that of cartoon no. 302; the dimensions of the ruled guide lines are 4 or 4.1 x 4.5 cm.

Fig. 303.1. An icon of St Demetrios on horseback and scenes from his life, M. Kalligas collection

304. Military saint (Demetrios [?])
33475 (Ξ 230)
Pricked paper, brown ink
23.2 x 15.5 cm
17th century

Pricked cartoon, traced with brown ink, with the representation of a military saint, probably St Demetrios. The saint wears armour over a short chiton, with a cuirass, the epaulets of which are decorated with masks. He holds a spear in his left hand and a shield in his right. This cartoon has been used.

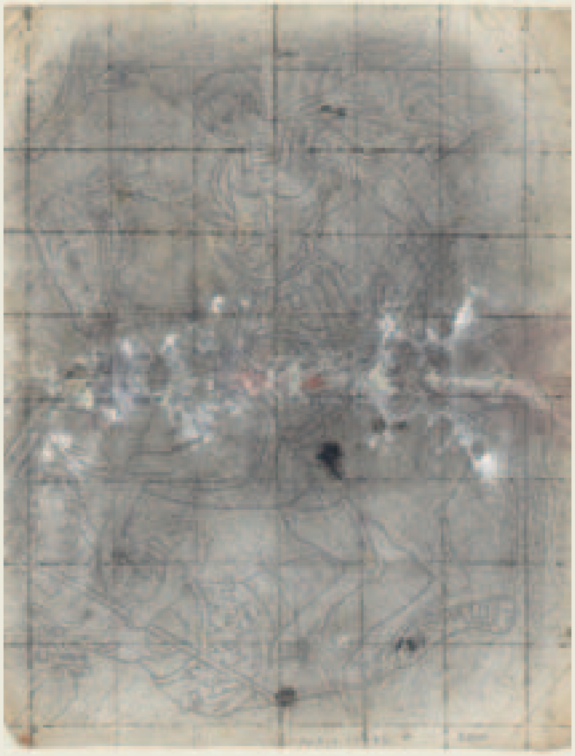

Side A

305. Military saint on horseback (Demetrios [?])
33485 (Ξ 240)
Pricked paper
28.3 x 22.3 cm
18th century

Pricked cartoon with a military saint on horseback, possibly St Demetrios. The saint is beardless and in armour with a cuirass, the epaulets of which are decorated with masks. The horse steps upon a fallen soldier, perhaps the Bulgarian czar Skylogiannis. A holy bishop is seated on the horse's back, perhaps Kyprianos. The dimensions of the ruled guide lines are 3.1 x 3.2 or 3.3 cm.

Iconographically, this representation is identical to that of cartoon no. 307.

Side A

Side A

306. Military saint on horseback (Demetrios [?])
33486 (Ξ 241)
Pricked paper
32 x 25.9 cm
18th century

Pricked cartoon with military saint on horseback, perhaps St Demetrios. The saint is beardless and in armour with a cuirass, the epaulets of which are decorated with masks. The horse steps upon a fallen soldier, perhaps the Bulgarian czar Skylogiannis. A holy bishop is seated on the horse's back, perhaps Kyprianos. Top left, the hand of God blesses.

For the iconographic type, see Karakatsani 1980, 181, no. 339. It is reminiscent of the art of Emmanuel Tzanes.

Side A

307. Military saint on horseback (Demetrios [?])
33487 (Ξ 242)
Pricked paper
30.7 x 21.8 cm
17th-18th century

Pricked cartoon with a military saint on horseback, perhaps St Demetrios. The saint gallops upon a fallen human figure, perhaps Skylogiannis. The beardless saint wears armour with a cuirass, the epaulets of which are decorated with masks. On the horse's back is seated a holy bishop, probably Kyprianos, rescued by the saint. This cartoon has been used. A watermark is visible on the paper: a coat of arms and the initials V and B.

For the iconography of St Demetrios, see Xyngopoulos 1970. For the miracle of the rescue of Bishop Kyprianos, see Sigalas 1936, 341. Iconographically, this representation is identical to that of cartoon no. 305.

308. St Demetrios on horseback
33488 (Ξ 243)
Pricked paper, brown ink
17.2 x 12.1 cm
18th century

Pricked cartoon with St Demetrios on horseback slaying Skylogiannis. The outlines of the composition have been traced with brown ink. The saint moves to the right. Skylogiannis has fallen on his face to the ground. The spear with which the saint slays Skylogiannis is not featured. This cartoon has not been used.

Side A

309. St Demetrios on horseback
33489 (Ξ 244)
Pricked paper
14.2 x 12.5 cm
18th century

Pricked cartoon with St Demetrios on horseback slaying Skylogiannis. The saint moves to the right. Skylogiannis is shown fallen with his back to the ground, the saint piercing his chest with his spear. Top left, the hand of God blesses through concentric quadrants. This cartoon has been used. An unidentified watermark is partly visible on the paper.

Side B

Side A

Side B

310. St Demetrios on horseback
33490 (Ξ 245)
Pricked paper
20.1 x 14 cm
17th century

Pricked cartoon with St Demetrios on horseback. The horse, moving to the left, steps upon the body of the slain Skylogiannis. The saint's name, *Ο ΑΓ(ΙΟC) ΔΗΜΗΤΡΙΟC*, has been pricked at the height of the halo. The hand of God, top left, emerges through concentric semicircles and blesses the saint. A note in brown ink from the hymnology of the Church service: *ουρανως πολοιτος η εκλισία / αναδιχθης απατα φωταδωδου* [a dazzling sky the Church has emerged to be, shedding its light on all believers]. This cartoon has been used.

ΣΤ΄. Άλλοι άγιοι

311. Άγιος Εμμανουήλ
33463 (Ξ 220)
Χαρτί διάτρητο
29 x 14,6 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με τον άγιο Εμμανουήλ. Ο άγιος, όρθιος, ολόσωμος, ευλογεί υψώνοντας το χέρι και κρατεί ανοιχτό ειλητάριο και σταυρό. Το όνομα του αγίου, *Ο ΑΓ(ΙΟC) ΕΜΑΝΟΥΗΛ*, είναι τρυπημένο στο ύψος της κεφαλής του. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τα αρχικά V και G.

Όψη α΄

Όψη α'

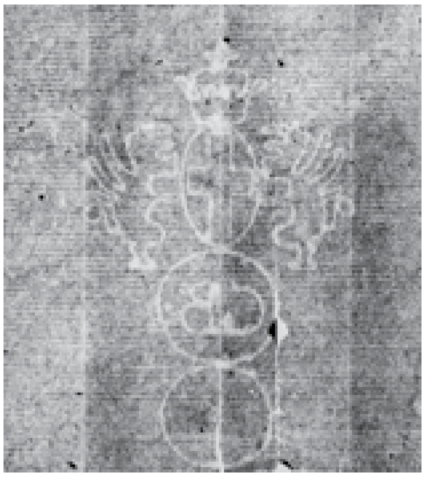

Όψη β'

312. Άγιος Τρύφων
33455 (Ξ 216Α)
Χαρτί, μαύρο μελάνι
23 x 19,1 εκ.
18ος - 19ος αιώνας

Έκτυπο ανθίβολο τραβηγμένο με μαύρο μελάνι, που φέρει την παράσταση του αγίου Τρύφωνος, ολόσωμου και μετωπικού. Ο άγιος στέκει μπροστά σε σαρκοφάγο. Είναι νέος, αγένειος και κρατεί στο αριστερό του χέρι χειρουργικό εργαλείο και στο δεξί σταυρό και φοινικόφυλλο, ενώ κάτω από το ίδιο χέρι προβάλλει ένα πουλί. Στην πίσω όψη του χαρτιού διακρίνεται σκαρίφημα με τη Φιλοξενία του Αβραάμ και σχέδιο με μολύβι με μορφή έφιππου αγίου (;). Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: θυρεός.

Για την εικονογραφία του αγίου Τρύφωνος, βλ. *Ερμηνεία* 1909, 162. Πρβλ. επίσης Χατζηδάκης 1977, 168, αρ. 145. Καρακατσάνη 1980, 221, αρ. 331. Σπανίως εικονίζεται ο άγιος να κρατεί σταυρό και κλαδί φοίνικα, όπως π.χ. σε ομώνυμη εικόνα του 1846 στον ναό του Αγίου Νικολάου, στο Sliven της Βουλγαρίας (Paskaleva 1975, εικ. 89).

Το υδατόσημο

313. Άγιος Τρύφων
33456 (Ξ 216Β)
Χαρτί διάτρητο
19,4 x 14,6 εκ.
18ος - 19ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με τον άγιο Τρύφωνα. Ο άγιος, ολόσωμος και μετωπικός, στέκει μπροστά σε σαρκοφάγο. Είναι νέος, αγένειος και κρατεί στο ένα του χέρι χειρουργικό εργαλείο και στο άλλο σταυρό και φοινικόφυλλο, ενώ κάτω από το ίδιο χέρι προβάλλει μεγαλόσωμο πουλί. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με τα αρχικά V και G.

Για την εικονογραφία του αγίου Τρύφωνος, βλ. *Ερμηνεία* 1909, 162. Πρβλ. επίσης Χατζηδάκης 1977, 168, αρ. 145. Καρακατσάνη 1980, 221, αρ. 331.

Όψη α΄

314. Άγιος Αντώνιος (;)
33444 (Ξ 210Α)
Χαρτί διάτρητο
27,9 x 16,3 εκ.
17ος - 18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με μοναχό, πιθανότατα τον άγιο Αντώνιο. Ο άγιος είναι ολόσωμος, μετωπικός με ανοιχτό ειλητάριο στο δεξί χέρι και πατερίτσα στο αριστερό. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τα αρχικά F και S.

Όψη α΄

Όψη α΄

315. Άγιος Αντώνιος (;)
33445 (Ξ 210Β)
Χαρτί διάτρητο
29,1 x 19,5 εκ.
17ος - 18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με μοναχό, πιθανότατα τον άγιο Αντώνιο. Ο όσιος είναι ολόσωμος και μετωπικός, ευλογεί και κρατεί ανοιχτό ειλητάριο. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: θυρεός.

Όψη α΄

316. Άγιος Ονούφριος
33493 (Ξ 248)
Χαρτί διάτρητο
19,5 x 11,6 εκ.
Γύρω στο 1700

Διάτρητο ανθίβολο με τον άγιο Ονούφριο γυμνό, με το γνωστό περίζωμα από φύλλα. Ο άγιος είναι ελαφρά στραμμένος προς τα αριστερά και κρατεί ανοιχτό ειλητάριο στο αριστερό του χέρι. Στο βάθος, βραχώδες τοπίο με φοίνικα. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

Για την εικονογραφία του αγίου Ονουφρίου, βλ. Δρανδάκης 1974, ιδιαίτ. 60 κ.ε. Πρβλ. παρόμοιας εικονογραφίας παράσταση του αγίου Ονουφρίου σε εικόνα της Συλλογής D. Menil με την υπογραφή του Εμμανουήλ Λαμπάρδου, του τέλους του 16ου ή των αρχών του 17ου αι. (*Holy Image, Holy Space* 1988, 162, 232, αρ. 73, Μ. Καζανάκη. *Imprinting the Divine* 2011, 72-73, αρ. 17).

317. Όσιος ασκητής
33461 (Ξ 218Β)
Χαρτί διάτρητο, καστανό μελάνι
28,2 x 11,3 εκ.
Γύρω στο 1700

Διάτρητο ανθίβολο περασμένο με καστανό μελάνι, με παράσταση ολόσωμου αγίου με ενδύματα ασκητή: μανδύας, χιτώνας, ανάλαβο και κουκούλιο, ριγμένο στους ώμους. Ο άγιος ευλογεί και κρατεί ανοιγμένο ειλητάριο. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

Το χαρτί έχει τσόντα σε όλη την κατακόρυφη πλευρά του. Για τα ενδύματα των ασκητών, βλ. Δρανδάκης 1962, 75 κ.ε. Πρβλ. τη μορφή του αγίου Γερασίμου του Ιορδανίτου σε ομώνυμη εικόνα της συλλογής Abou Adal, του β΄ μισού του 15ου αι. (*Lumières* 1997, 44-45, αρ. 4).

Όψη α΄

Όψη β΄

318. Άγιος Παντελεήμων
33435 (Ξ 209Β)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο και γκρίζο μελάνι
11 x 7,6 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με τον άγιο Παντελεήμονα σε οβάλ πλαίσιο από φύλλα άκανθας. Όλη η παράσταση εντάσσεται σε ορθογώνιο πλαίσιο. Η παράσταση του αγίου έχει περαστεί με μαύρο και γκρίζο μελάνι. Ο άγιος εικονίζεται μετωπικός ως την οσφύ, κρατεί σταυρό στο δεξί και κουτί με φαρμακευτικές ουσίες στο αριστερό. Το όνομα του αγίου είναι γραμμένο αριστερά και δεξιά στο ύψος του φωτοστεφάνου: *Ο ΑΓΙ(ΟC) ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ*.

Όψη α΄

Όψη α΄

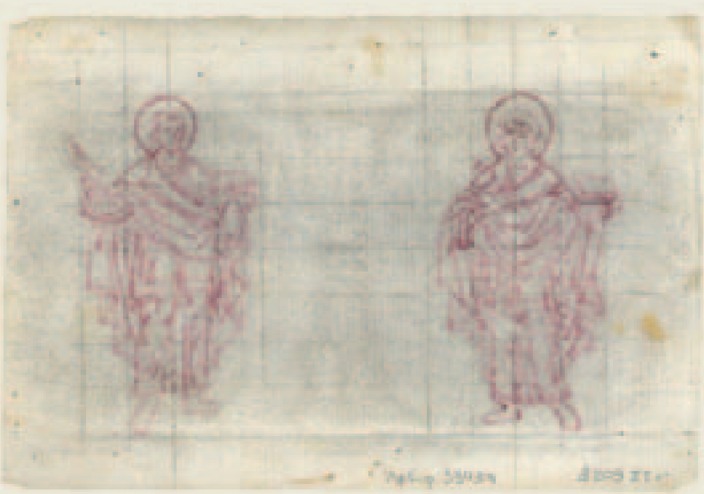

Όψη β΄

319. Άγιος
33437 (Ξ 209Δ)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο υδρόχρωμα
7,6 x 5,7 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με νεαρό αγένειο άγιο σε προτομή, μέσα σε οβάλ πλαίσιο. Ο άγιος κρατεί σταυρό με το δεξί και ελλειψοειδές κιβωτίδιο με το αριστερό.

Το ανθίβολο ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα αρ. 324 και 327.

Όψη α΄

Όψη β΄

320. Άγιος Κοσμάς και Άγιος Παντελεήμων
33439 (Ξ 209ΣΤ)
Χαρτί διάτρητο, κόκκινο υδρόχρωμα
11 x 16 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με τον άγιο Κοσμά, αριστερά, και τον άγιο Παντελεήμονα, δεξιά. Τα περιγράμματα και των δύο αγίων έχουν περαστεί με κόκκινο υδρόχρωμα. Και οι δύο εικονίζονται ολόσωμοι, ο άγιος Παντελεήμων μετωπικός και ο άγιος Κοσμάς ελαφρά στραμμένος προς τα αριστερά. Και οι δύο κρατούν σταυρό με το δεξί τους χέρι, ενώ με το αριστερό κιβωτίδιο με φαρμακευτικές ουσίες. Τα ονόματα των αγίων, διάτρητα, στο ύψος των φωτοστεφάνων τους. Ολόκληρη η παράσταση περικλείεται σε ορθογώνιο πλαίσιο και ο κάθε άγιος χωριστά σε ειδικό πλαίσιο. Κάνναβος με μολύβι.

Όψη α΄

321. Άγιος Παντελεήμων (;)
33491 (Ξ 246)
Χαρτί διάτρητο, καστανό μελάνι
28,7 x 19,8 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο περασμένο με καστανό μελάνι, με άγιο θεραπευτή, ίσως τον άγιο Παντελεήμονα. Ο άγιος απεικονίζεται όρθιος και μετωπικός να κρατεί κασετίνα με φαρμακευτικές ουσίες στο ένα χέρι και να ευλογεί με το άλλο. Το ανθίβολο έχει εν μέρει χρησιμοποιηθεί. Η πίσω όψη φέρει στρώμα κεραμιδί κιμωλίας. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τα αρχικά V και C σε πλαίσιο *cartouche*.

Όψη α΄

322. Άγιοι Κοσμάς και Δαμιανός
33492 (Ξ 247)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο μελάνι
27,8 x 21,1 εκ.
17ος - 18ος αιώνας

Έκτυπο και διάτρητο ανθίβολο με τους αγίους Κοσμά να Δαμιανό. Οι δύο άγιοι εικονίζονται όρθιοι και μετωπικοί να κρατούν χειρουργικό εργαλείο στο ένα χέρι και κουτί με φαρμακευτικές ουσίες στο άλλο. Ανάμεσά τους, ψηλά, σε μικρότερη κλίμακα και μέσα από τεταρτοσφαίριο, ο Χριστός ευλογεί. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: άνθος με μίσχο.

Για την εικονογραφία των Κοσμά και Δαμιανού, βλ. *Ερμηνεία* 1909, 270. Skrobucha 1965. Ξυγγόπουλος 1965. Χατζηδάκης 1977, 168, αρ. 145. *Imprinting the Divine* 2011, 74-75, αρ. 18. Βλ. την εικόνα του Εμμανουήλ Τζάνε στο Λονδίνο (άλλοτε στην Εθνική Πινακοθήκη, παραχωρήθηκε το 1994 στο Βρετανικό Μουσείο), που έχει το ίδιο εικονογραφικό σχήμα (Cormack 2007, 104, εικ. 60, αρ. 27).

Όψη α'

Όψη β'

323. Άγιος Νικόλαος ο Νέος
33434 (Ξ 209Α)
Χαρτί διάτρητο
7,5 x 12,3 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με τον άγιο Νικόλαο τον Νέο. Ο άγιος, νεαρός, αγένειος, ντυμένος στρατιωτικά, σε προτομή, κρατεί λόγχη με το αριστερό και σταυρό με το δεξί. Επιγραφή στο ύψος των ώμων του αγίου και εκατέρωθέν του αναφέρει: *Ο ΑΓΙΟC ΝΙΚΟΛΑΟC Ο Ν(ΕΟ)C Ο ΕΞ ΑΝΑΤΟΛΗC*.

Πρόκειται για τον άγιο Νικόλαο τον εν Βουναίνη, που ωστόσο παρουσιάζεται με διαφορετική εικονογραφία σε εικόνα της συλλογής Γ. Τσακύρογλου. (Καρακατσάνη 1980, 113, 138, εικ. 127).

Όψη α'

Όψη β'

324. Άγιος
33436 (Ξ 209Γ)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο και γκρίζο υδρόχρωμα
15,1 x 6 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με παράσταση, εις διπλούν, νεαρού αγένειου αγίου σε οβάλ πλαίσιο. Η μία από τις δύο παραστάσεις περάστηκε με μαύρο και γκρίζο υδρόχρωμα. Το χαρτί διπλώθηκε στα δύο και η παράσταση αναπαράχθηκε (τρυπήθηκε) πανομοιότυπα. Ο νεαρός άγιος είναι αγένειος, κρατεί σταυρό στο δεξί και κάνει τη χειρονομία του μάρτυρα με το αριστερό χέρι.

Το ανθίβολο ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα αρ. 319 και 327.

325. Άγιος
33438 (Ξ 209Ε)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο μελάνι και μολύβι
12 x 10,7 εκ.
18ος αιώνας

Όψη α΄

Όψη β΄

Διάτρητο ανθίβολο με νεαρό αγένειο άγιο που εικονίζεται μέχρι τα γόνατα. Η μία πλευρά του ανθιβόλου περάστηκε με μαύρο μελάνι και η άλλη με μολύβι. Η όλη παράσταση περικλείεται σε μετάλλιο. Ο άγιος, ελαφρά στραμμένος προς τα δεξιά, κρατεί με το δεξί χέρι σταυρό και ανοιγμένο ειλητάριο με επιγραφή, ενώ σηκώνει το αριστερό και δείχνει με τον δείκτη του χεριού του προς την κεφαλή του. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

326. Αδιάγνωστη αγία
33446 (Ξ 211)
Χαρτί διάτρητο
19,7 x 12 εκ.
17ος - 18ος αιώνας

Όψη α΄

Διάτρητο ανθίβολο με παράσταση αγίας μάρτυρος, γυναίκας. Εικονίζεται ως τα δύο τρίτα του ύψους της. Με το δεξί θα κρατούσε σταυρό, που όμως δεν έχει δηλωθεί (τρυπηθεί), και με το αριστερό, μπροστά στο στήθος, κάνει τη χειρονομία του μάρτυρα. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με θυρεό.

Όψη α΄

Όψη β΄

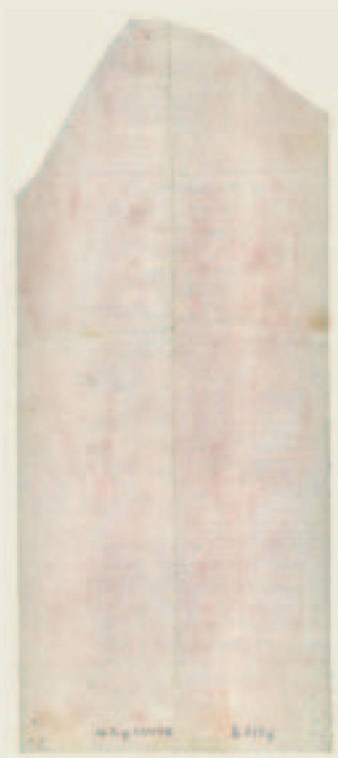
327. Αδιάγνωστη αγία
33450 (Ξ 212Δ)
Χαρτί διάτρητο
7,55 x 5,9 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με προτομή αγίας σε ωοειδές πλαίσιο. Η αγία κρατεί τον σταυρό του μάρτυρα στο αριστερό και με το δεξί κάνει την τυπική χειρονομία του μάρτυρα, με την παλάμη στραμμένη προς τα έξω.

Πρβλ. τα ανθίβολα αρ. 319 και 324.

Όψη α΄

Όψη β΄

328. Αγία, αδιάγνωστη (Αικατερίνη [;])
33448 (Ξ 212Β)
Χαρτί, μολύβι και κάρβουνο
25,3 x 10,8 εκ.
18ος αιώνας

Σκίτσο με μολύβι περασμένο με κάρβουνο, με παράσταση ολόσωμης αγίας που κρατεί σταυρό. Στο πίσω μέρος του χαρτιού διακρίνονται ίχνη κόκκινης κιμωλίας. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με τρίφυλλα.

Πρβλ. το υδατόσημο του ανθιβόλου αρ. 279.

329. Αγία Αικατερίνη (;)

33449 (Ξ 212Γ)
Χαρτί διάτρητο
15,2 x 12,1 εκ.
Γύρω στο 1700, τέχνη Θεόδωρου Πουλάκη (;)

Διάτρητο ανθίβολο με την αγία Αικατερίνη (;). Η αγία, ντυμένη με πλούσια ενδυμασία, φορά στέμμα στην κεφαλή και κρατεί κλαδί δένδρου (φοίνικα;) στο δεξί. Στρέφει το κεφάλι ελαφρά προς τα δεξιά και συνομιλεί με άγγελο. Κάτω αριστερά, τρία πτηνά πετούν προς μεγάλου μεγέθους κρατήρα, έχοντας στο ράμφος τους το πρώτο στεφάνι, το δεύτερο κλαδί και το τρίτο φίδι. Πίσω από τα πουλιά βρίσκεται πολυτελές κτήριο με κιλλίβαντες στην επίστεψη και τοξωτό άνοιγμα, όπου διακρίνεται τράπεζα με κηροπήγιο. Κάτω δεξιά, τοποθετείται ένα περιστέρι και ένα άγαλμα. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με θυρεό.

Όψη α΄

330. Αγία Αικατερίνη και άποψη της Μονής Σινά

33447 (Ξ 212Α)
Χαρτί διάτρητο
8 x 14 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με την αγία Αικατερίνη και άποψη της Μονής Σινά. Η αγία Αικατερίνη εικονίζεται ως τα δύο τρίτα του ύψους της. Κρατεί σταυρό στο αριστερό χέρι, πίσω από τον οποίο διακρίνεται ο τροχός. Το δεξί, λυγισμένο από τον αγκώνα, έχει την τυπική στάση του μάρτυρα, με την παλάμη στραμμένη προς τον θεατή. Η αγία φορεί τα τυπικά ενδύματα και το στέμμα στην κεφαλή. Το τοπίο του Σινά αποτελείται από το μοναστήρι στα αριστερά με μία βουνοκορφή πίσω του, ενώ οι άλλες δύο βουνοκορφές βρίσκονται στα δεξιά. Λείπει η κάτω δεξιά γωνία του ανθιβόλου. Το ανθίβολο έχει χρησιμοποιηθεί ελαφρά.

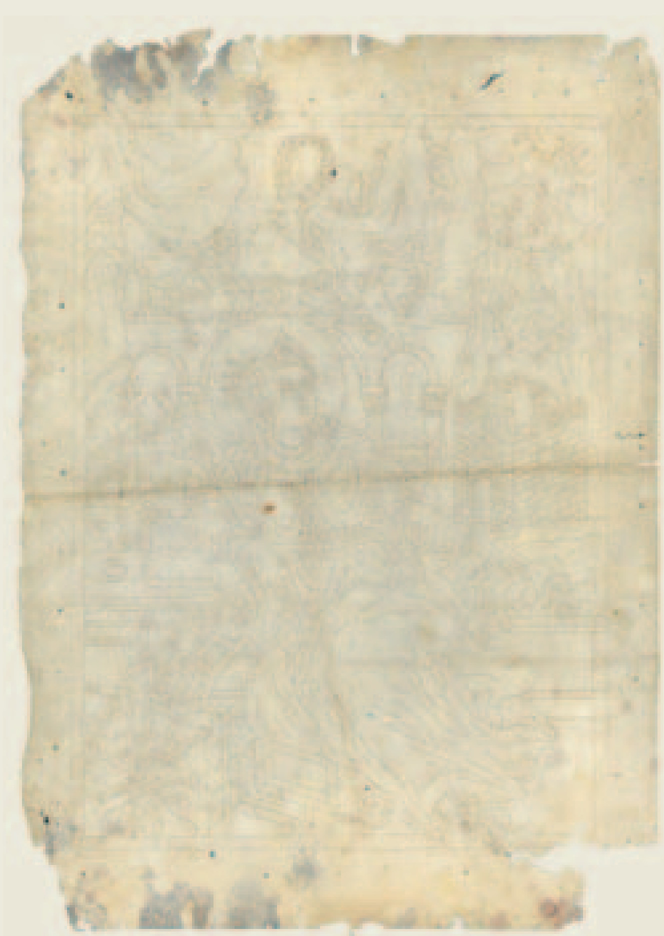
Όψη α΄

Όψη β΄

Όψη α΄

Όψη α΄

331. Αγία Αικατερίνη
33451 (Ξ 213Α)
Χαρτί διάτρητο
27,9 x 20,2 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με την αγία Αικατερίνη και συνοπτικό σιναϊτικό τοπίο. Η αγία, που φορά τα τυπικά αυτοκρατορικά ενδύματα και το στέμμα στην κεφαλή, κάθεται μπροστά από κτήριο με τρία τοξωτά ανοίγματα και ακουμπά τον αριστερό της αγκώνα σε αναλόγιο. Στο αριστερό χέρι κρατεί σταυρό με τον Εσταυρωμένο. Επάνω στο αναλόγιο βρίσκεται βιβλίο και μελανοδοχείο και χαμηλότερα, στο πάτωμα, η υδρόγειος και άλλα σύμβολα της σοφίας της αγίας. Στα πόδια της έχει τυλιχτεί φίδι. Άγγελος κατεβαίνει από τον ουρανό κρατώντας στεφάνι. Στο βάθος δεξιά διακρίνεται συνοπτική απεικόνιση της τειχισμένης Μονής του Σινά και επάνω από αυτήν το όραμα της φλεγομένης Βάτου, ενώ ακόμη ψηλότερα ο Μωυσής, που παραλαμβάνει τις πλάκες του Νόμου. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

Το ανθίβολο είναι πανομοιότυπο με το αρ. 332. Για την εικονογραφία του σιναϊτικού τοπίου, Χατζηδάκης 1940, 351-364, πρβλ. Παπαστράτου 1981, 174 κ.ε.

332. Αγία Αικατερίνη
33452 (Ξ 213Β)
Χαρτί διάτρητο
28 x 20 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με την αγία Αικατερίνη και συνοπτικό σιναϊτικό τοπίο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τα αρχικά C, G και Z.

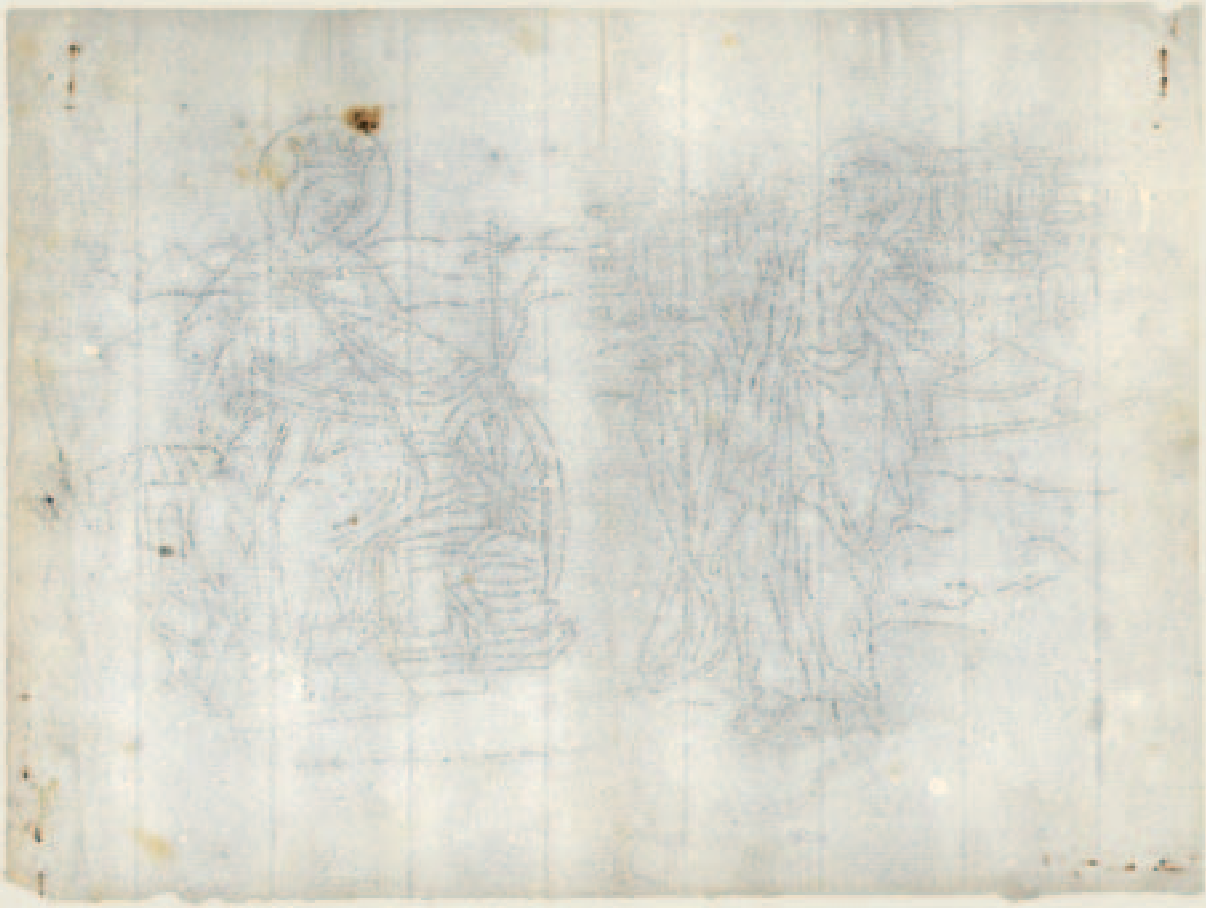
Το ανθίβολο είναι πανομοιότυπο με το αρ. 331.

333. Αγία Αικατερίνη ένθρονη, Ιωάννης της Κλίμακος και Μωυσής
33454 (Ξ 215)
Χαρτί διάτρητο
43 x 30,9 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με την αγία Αικατερίνη ένθρονη. Στο μέσον, η αγία εικονίζεται με μακριά μαλλιά και πέπλο με στέμμα. Τον φωτοστέφανο της αγίας αγγίζει άγγελος, που πετά κρατώντας ανοιχτό ειλητό. Κάθεται σε θρόνο με διπλό υποπόδιο, στα πόδια του οποίου είναι σκαλισμένος δικέφαλος αετός. Κρατεί σταυρό με τον Εσταυρωμένο και στηρίζει ανοιχτό βιβλίο. Εκατέρωθεν του θρόνου, δύο ανδρικές μορφές που στρέφονται προς την αγία κρατώντας ανοιχτά ειλητά. Δεξιά, γέροντας μοναχός, ίσως ο άγιος Ιωάννης της Κλίμακος, που φέρνει το ένα χέρι στο στήθος, και αριστερά, μεσόκοπος με λυτά μαλλιά και ραβδί ή μεγάλη γραφίδα, ενδεχομένως ο Μωυσής. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τρία καπέλα και τα αρχικά G, F, F και A.

Όψη β΄

Όψη β΄

334. Αγία Αικατερίνη και άγιος Σισώης
33453 (Ξ 214)
Χαρτί, μαύρο μελάνι
14 x 18,8 εκ.
18ος αιώνας

Έκτυπο ανθίβολο με την αγία Αικατερίνη, αριστερά, και τον άγιο Σισώη, δεξιά. Η αγία εικονίζεται καθιστή σε θρόνο χωρίς ερεισίνωτο, με πλούσια κοσμημένο μαξιλάρι. Στο αριστερό της χέρι κρατεί τον Εσταυρωμένο και κλαδί φοινικιάς, ακουμπώντας στον τροχό, το σύμβολο του μαρτυρίου της. Στη βάση του τροχού και του θρόνου, βιβλία στοιβαγμένα και η υδρόγειος σφαίρα. Στο βάθος, ορεινό τοπίο. Ο άγιος Σισώης γονατίζει μπροστά από τον τάφο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που ωστόσο δεν έχει δηλωθεί, και θλίβεται, όπως δηλώνουν η έκφραση του προσώπου αλλά και οι χειρονομίες του. Στο βάθος, μακρινό τοπίο πόλης, της Αλεξάνδρειας. Το ανθίβολο είναι ελαφρά χρησιμοποιημένο.

Η παράσταση της ένθρονης αγίας Αικατερίνης ανήκει σε εικονογραφικό τύπο που καθιέρωσαν κατά τον 16ο - 17ο αι. Κρητικοί ζωγράφοι (Χατζηδάκης 1977, 122-123, αρ. 72. Μπορμπουδάκης 1990, 133-134. Ševčenko 2006, 129-132, εικ. 76, 77), όπως ο Εμμανουήλ Λαμπάρδος σε εικόνα του Μουσείου Μπενάκη (*Εικόνες κρητικής τέχνης* 1993, αρ. 195. Ševčenko 2006, ό.π., εικ. 77)· ο Ιερεμίας Παλλαδάς σε εικόνα του 1612 στο Σινά (Ξυγγόπουλος 1957, πίν. 55.2. Collins 2006, εικ. 77. Ševčenko 2006, εικ. 76) και σε άλλη στο σιναϊτικό μετόχι στο Ηράκλειο (Μπορμπουδάκης 1990, 133-134, εικ. 96)· και ο Σίλβεστρος Θεοχάρης σε εικόνα στη μονή του Θεολόγου στην Πάτμο (Χατζηδάκης 1977, ό.π.). Η σύνθεση του ανθιβόλου θυμίζει έντονα την εικονογραφία της αγίας Αικατερίνης σε εικόνα του Ιστορικού Μουσείου Μόσχας, γύρω στα 1700 (*Εικόνες κρητικής τέχνης* 1993, αρ. 54). Για την εικονογραφία του αγίου Σισώη, βλ. Stichel 1971, 83-112.

335. Ιεράρχης
33443 (Ξ 209Ι)
Χαρτί διάτρητο
9,9 x 7,2 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με παράσταση ολόσωμου επισκόπου. Ο ιεράρχης στέκεται μετωπικός, κρατεί στο αριστερό χέρι κλειστό ευαγγέλιο και το ακουμπά με το δεξί του. Πίσω του, στο κάτω μέρος της παράστασης, διακρίνεται τμήμα πύρινου τροχού.Το ανθίβολο έχει χρησιμοποιηθεί ελαφρά.

Όψη α΄

336. Ιεράρχης
33441 (Ξ 209Η)
Χαρτί, μαύρο και πράσινο μελάνι
6,1 x 6 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με μορφή γέροντα επισκόπου σε προτομή. Ο ιεράρχης, ελαφρά στραμμένος προς τα δεξιά, κρατεί ευαγγέλιο με το δεξί και φέρνει το αριστερό μπροστά στο στήθος, με την εσωτερική πλευρά της παλάμης προς τα έξω. Έχει μακριά μαλλιά και πλούσια γενειάδα. Φέρει επισκοπικά άμφια και στην κεφαλή φορά μίτρα. Στην πίσω πλευρά του ανθιβόλου τα περιγράμματα έχουν περαστεί με μαύρο και πράσινο μελάνι. Το ανθίβολο είναι ελαφρά χρησιμοποιημένο.

Όψη α΄

Όψη β΄

Όψη α΄

Όψη β΄

337. Άγιος Σπυρίδων
33149 (Ξ 13Α)
Χαρτί, γκρίζο υδρόχρωμα
30 x 21 εκ.
17ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο περασμένο με γκρίζο υδρόχρωμα, με τον άγιο Σπυρίδωνα ένθρονο. Ο άγιος, ντυμένος με τα επισκοπικά του άμφια και το χαρακτηριστικό κάλυμμα της κεφαλής, είναι καθισμένος σε πέτρινο θρόνο χωρίς ερεισίνωτο. Με το δεξί ευλογεί και με το αριστερό κρατεί ανοιγμένο ευαγγέλιο, με την περικοπή: *ΕΓΩ ΕΙΜΙ Η ΘΥΡΑ ΔΙ ΕΜ(ΟΥ) ΕΑΝ ΤΙC ΕΙCΕΛΘΗ (CΩΘΗCΕ)ΤΑΙ Κ(ΑΙ) ΕΙCΕΛΕΥCΕΤΑΙ ΚΑΙ ΕΞΕΛΕΥ(CΕΤΑΙ)* (Ιωάννης,Ι΄, 9). Στο ύψος των ώμων του αγίου, αριστερά και δεξιά, σημειώνεται η επιγραφή: *Ο ΑΓΙΟC CΠΥΡΙΔΩΝ*.

Η σύνθεση ακολουθεί σε γενικές γραμμές πρότυπα του Εμμανουήλ Τζάνε, όπως η εικόνα του αγίου Ιακώβου στο Ινστιτούτο της Βενετίας, του 1683 (Δρανδάκης 1962, πίν. 29α. Chatzidakis 1962, 135-136, αρ. 114, πίν. 60), και του Θεόδωρου Πουλάκη, όπως η εικόνα του αγίου Γρηγορίου του Θαυματουργού στην Άρτα (Ρηγόπουλος 1979, 18, πίν. 27). Παρόμοια εικονογραφία απαντά στις εικόνες των αγίων Νικολάου και Αθανασίου της συλλογής Abou Adal, που έχουν χρονολογηθεί στις αρχές του 17ου αι., (*Lumières* 1997, 60-62, αρ. 15-16), καθώς και στην εικόνα του αγίου Σπυρίδωνος, του β΄ μισού του 17ου αι., στο Μουσείο Ιστορίας της Τέχνης της Βιέννης (*Ikonen* 1993, 273-274, αρ. 101). Η παράσταση του ανθιβόλου παρουσιάζει στενή εικονογραφική σχέση με τον κεντρικό πίνακα βιογραφικής εικόνας του αγίου Σπυρίδωνος της συλλογής Α. Βελιμέζη, έργο του Νικολάου Καλλέργη, του 1744 (Χατζηδάκη 1997, 346-353, αρ. 46).

338. Άγιος Σπυρίδων
33150 (Ξ 13Β)
Χαρτί, τριμμένη ανοιχτοκάστανη κιμωλία
7 x 4,7 εκ.
Β' πενηνταετία 17ου αιώνα

Έκτυπο ανθίβολο μικρών διαστάσεων με τον άγιο Σπυρίδωνα ένθρονο. Στο πίσω μέρος, τριμμένη ανοιχτοκάστανη κιμωλία. Ωραία σχεδιασμένο.

Όψη α'

Όψη β'

339. Ιεράρχης αδιάγνωστος
33457 (Ξ 217Α)
Χαρτί διάτρητο
29 x 12,1 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με αδιάγνωστη μορφή ολόσωμου επισκόπου. Ο άγιος φορά άμφια (στιχάριο, φαιλόνιο, επιγονάτιο και επιτραχήλιο) και ευλογεί κρατώντας κλειστό ευαγγέλιο. Το ανθίβολο είναι ελαφρά χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με θυρεό.

Όψη α'

Όψη α΄

Όψη α΄

340. Άγιος Χαράλαμπος και άγιος Ερμόλαος
33440 (Ξ 209Ζ)
Χαρτί διάτρητο
10,6 x 19,3 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με τους αγίους Χαράλαμπο και Ερμόλαο. Οι δύο άγιοι ολόσωμοι, σχεδόν μετωπικοί, φορούν επισκοπικά άμφια. Ο άγιος Ερμόλαος κρατεί σταυρό με το δεξί και κιβωτίδιο με φαρμακευτικές ουσίες στο αριστερό. Ο άγιος Χαράλαμπος ευλογεί με το δεξί και κρατεί κλειστό ευαγγέλιο στο αριστερό. Τα ονόματα των αγίων, διάτρητα, βρίσκονται στο ύψος των φωτοστεφάνων τους. Και οι δύο άγιοι περικλείονται σε απλό, διάτρητο, ορθογώνιο πλαίσιο και ο καθένας χωριστά τοποθετείται επίσης σε περίτεχνο πλαίσιο. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τα αρχικά V και G.

341. Επίσκοποι
33295 (Ξ 125)
Χαρτί βιομηχανικό, καστανό μελάνι
41,5 x 29,5 εκ.
18ος - 19ος αιώνας

Αποτύπωμα διάτρητου ανθιβόλου με δύο μορφές επισκόπων, που προβάλλουν πίσω από παραπέτασμα ή πίσω από κίονα, τον οποίο αγκαλιάζουν με το ένα χέρι. Ο δεξιός ιεράρχης φορά και την επισκοπική μίτρα στην κεφαλή. Ενδεχομένως, πρόκειται για επισκόπους που κρατούν την κάθετη κεραία μεγάλου σταυρού από μνημειακή παράσταση της Ύψωσης του Τιμίου Σταυρού.

Πρβλ. και το ανθίβολο αρ. 229, που επίσης αποτελεί αποτύπωμα ανθιβόλου.

342. Ιεράρχης αδιάγνωστος
33458 (Ξ 217Β)
Χαρτί διάτρητο
29 x 14,3 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με ολόσωμη μορφή αδιάγνωστου επισκόπου. Ο άγιος φορά άμφια (στιχάριο, φαιλόνιο, επιγονάτιο και επιτραχήλιο). Ευλογεί με το χέρι υψωμένο και κρατεί ανοιχτό ευαγγέλιο με επιγραφή. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: θυρεός.

Όψη α΄

343. Ιεράρχης αδιάγνωστος
33460 (Ξ 218Α)
Χαρτί διάτρητο
29 x 9,9 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με ολόσωμη μορφή αδιάγνωστου επισκόπου. Ο άγιος φορά άμφια (στιχάριο, φαιλόνιο, επιτραχήλιο και επιγονάτιο) και κρατεί κλειστό ευαγγέλιο. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με θυρεό.

Όψη α΄

Όψη β΄

Όψη α΄

Όψη β΄

344. Άγιοι Ιωάννης Χρυσόστομος και Βασίλειος
33459 (Ξ 217Γ)
Χαρτί διάτρητο
29 x 17,1 εκ.
17ος - 18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με τις μορφές δύο ιεραρχών, του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου και του αγίου Βασιλείου, που εικονίζονται όρθιοι, ολόσωμοι και μετωπικοί. Ο Ιωάννης έχει το ένα χέρι λυγισμένο μπροστά στο στήθος και κρατεί όρθιο κλειστό ευαγγέλιο με το άλλο, ενώ ο Βασίλειος κρατεί τον σταχωμένο κώδικα διαγωνίως και με τα δύο χέρια, από τα οποία το ένα σκεπάζεται από το άμφιό του. Και οι δύο φορούν τα τυπικά επισκοπικά άμφια, ο Βασίλειος επιγονάτιο, επιτραχήλιο και ωμοφόριο, ενώ ο Χρυσόστομος σάκκο επάνω από επιτραχήλιο και ωμοφόριο. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: θυρεός.

Οι μορφές των αγίων επισκόπων προέρχονται μάλλον από παράσταση των Τριών Ιεραρχών, η οποία φαίνεται να καθιερώνεται μετά το 14ο αι. (Βοκοτόπουλος 2005, 224-225). Σε ορισμένες από τις παραστάσεις αυτές, ο Χρυσόστομος κρατεί σταυρό μαρτυρίου στο δεξί του χέρι, όπως στο ομώνυμο διάχωρο της εικόνας του Νικολάου Ρίτζου στο Σεράγεβο (Βοκοτόπουλος 2005, 225).

345. Ιεράρχης (άγιος Βασίλειος [;])
33462 (Ξ 218Γ)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο μελάνι και κόκκινο υδρόχρωμα
28,2 x 9,7 εκ.
18ος αιώνας

Έκτυπο και διάτρητο ανθίβολο με ολόσωμη μορφή ιεράρχη, πιθανότατα του αγίου Βασιλείου, όπως μαρτυρούν το ψηλό μέτωπο και η μακριά γενειάδα. Ο επίσκοπος φορά επισκοπικά άμφια (στιχάριο, φαιλόνιο, επιτραχήλιο και επιγονάτιο) και κρατεί ευαγγέλιο. Το περίγραμμα έχει περαστεί με μαύρο μελάνι, ενώ με κόκκινο χρώμα σημειώνονται σε ένα μέρος του σχεδίου οι φωτεινές επιφάνειες.

Όψη α΄

Όψη β΄

346. Ιεράρχης και όσιος
33465 (Ξ 222)
Χαρτί διάτρητο σε δεύτερη χρήση
14,6 x 13,4 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με δύο ολόσωμες μορφές ενός ιεράρχη, αριστερά, και ενός οσίου, δεξιά. Ο επίσκοπος, ελαφρά στραμμένος προς τα δεξιά, φορά άμφια και κρατεί κλειστό ευαγγέλιο. Ο όσιος, ελαφρά στραμμένος προς τα αριστερά, φορά μοναστικά ενδύματα (το κουκούλιο είναι ριγμένο στον ώμο του), κρατεί σταυρό στο αριστερό και ακουμπά το δεξί σε πατερίτσα. Από τα φυσιογνωμικά του χαρακτηριστικά, θα μπορούσε να ταυτιστεί με τον άγιο Φραγκίσκο. Το χαρτί μεταγενέστερα φέρει πυκνογραμμένα κείμενα και στις δύο όψεις του. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με θυρεό.

Όψη α΄

Όψη α΄

347. Άγιοι Γρηγόριος ο Θεολόγος, Ιωάννης Χρυσόστομος και Αντώνιος
33466 (Ξ 223)
Χαρτί διάτρητο
14,3 x 10 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με τρεις ολόσωμες, σχεδόν μετωπικές μορφές αγίων. Οι δύο άγιοι αριστερά είναι ιεράρχες με επισκοπικά άμφια και κρατούν κλειστά ευαγγέλια. Φυσιογνωμικά, μπορούν να αναγνωριστούν ως ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος, αριστερά, και ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, στο μέσον. Η τρίτη μορφή, δεξιά, θα μπορούσε να ταυτιστεί με τον άγιο Αντώνιο. Φορά μοναστικά ενδύματα, έχει την κεφαλή καλυμμένη με το κουκούλιο και κρατεί ανοιγμένο ειλητάριο στο αριστερό χέρι. Το ανθίβολο είναι ελαφρά χρησιμοποιημένο.

Όψη α΄

348. Άγιοι Σπυρίδων, Αθανάσιος και Βασίλειος
33467 (Ξ 224)
Χαρτί διάτρητο
27,2 x 23,7 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με τρεις ολόσωμες μορφές ιεραρχών. Και οι τρεις φορούν επισκοπικά άμφια και κρατούν κλειστό ευαγγέλιο. Από τα φυσιογνωμικά τους χαρακτηριστικά μπορούν να ταυτιστούν ως ο άγιος Σπυρίδων, αριστερά, ο άγιος Αθανάσιος, στο κέντρο, και ο άγιος Βασίλειος, δεξιά. Επάνω από τη μορφή του αγίου Βασιλείου σχεδιάστηκε μεταγενέστερα άλλη μορφή του αγίου Σπυρίδωνος. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

349. Άγιοι Σπυρίδων και Αθανάσιος
33468 (Ξ 225A)
Χαρτί διάτρητο
17,1 x 14,9 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο από εικονογραφικό οδηγό, αρχικά ενωμένο με το αρ. 350. Τα ανθίβολα φέρουν την πανομοιότυπη παράσταση δύο ολόσωμων ιεραρχών, που από τα φυσιογνωμικά τους χαρακτηριστικά μπορούν να ταυτιστούν με τον άγιο Σπυρίδωνα και τον άγιο Αθανάσιο. Οι ιεράρχες ευλογούν και κρατούν κλειστά ευαγγέλια. Το ανθίβολο έχει εν μέρει μόνο χρησιμοποιηθεί (η μορφή του αγίου Αθανασίου). Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τη λέξη LEVERAT.

Προέρχεται από εικονογραφικό οδηγό μαζί με το ανθίβολο αρ. 350.

Όψη β΄

350. Άγιοι Σπυρίδων και Αθανάσιος
33469 (Ξ 225Β)
Χαρτί διάτρητο
17,1 x 14,3 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο από εικονογραφικό οδηγό, αρχικά ενωμένο με το αρ. 349. Και τα δύο φέρουν την πανομοιότυπη παράσταση δύο ολόσωμων μορφών ιεραρχών, που από τα φυσιογνωμικά τους χαρακτηριστικά μπορούν να ταυτιστούν με τον άγιο Σπυρίδωνα και τον άγιο Αθανάσιο. Οι ιεράρχες ευλογούν και κρατούν κλειστά ευαγγέλια. Το ανθίβολο έχει εν μέρει μόνο χρησιμοποιηθεί (η μορφή του αγίου Αθανασίου). Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου: θυρεός και τα αρχικά G και L.

Προέρχεται από εικονογραφικό οδηγό μαζί με το ανθίβολο αρ. 349.

Όψη β΄

Όψη α΄

351. Ιεράρχης με άγιες γυναίκες
33470 (Ξ 226Α)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο μελάνι
12,8 x 8,2 (αριστ.) - 7,6 (δεξί) εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο, που σώζεται σε δύο συνανήκοντα τμήματα, ενώ στο κέντρο έχει καταστραφεί. Αριστερά, τρεις δεόμενες γυναίκες με φωτοστέφανα στρέφονται προς ιεράρχη που βρίσκεται στα δεξιά. Είναι άγνωστο αν κάτι εικονιζόταν στο μέσον της σύνθεσης και προς το οποίο δέονταν οι μορφές που έχουν σωθεί – ενδεχομένως να πρόκειται για μεγάλο ανθέμιο ή για θρόνο. Η πίσω πλευρά έχει περαστεί με μαύρο μελάνι στα περιγράμματα. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

Όψη α΄

352. Ιεράρχης (άγιος Βασίλειος [;])
33471 (Ξ 226Β)
Χαρτί διάτρητο, καστανό μελάνι
13,9 x 10 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με ολόσωμη μορφή επισκόπου, που σώζεται εν μέρει. Τα περιγράμματα περάστηκαν με καστανό μελάνι. Από τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά του, θα μπορούσε ίσως να ταυτιστεί με τον άγιο Βασίλειο. Φορά επισκοπικά άμφια, ευλογεί και κρατεί κλειστό ευαγγέλιο. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

Όψη α΄

Όψη β΄

353. Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος και ιεράρχης (Αθανάσιος [;])
33472 (Ξ 227)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο μελάνι
15,8 (α)-14,9 (β) x 23,8 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο σε δύο τμήματα, με δύο μορφές αγίων, ολόσωμων και μετωπικών. Αριστερά, ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, φτερωτός, ευλογεί και κρατεί σταυροφόρο ράβδο. Δεξιά, εικονίζεται επίσκοπος, ίσως ο άγιος Αθανάσιος, λόγω της πλατειάς γενειάδας του. Ο άγιος φορά επισκοπικά άμφια, ευλογεί και κρατεί κλειστό ευαγγέλιο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: θυρεός.

Το ανθίβολο είναι σήμερα χωρισμένο σε δύο τμήματα. Λείπει το κεντρικό.

Το υδατόσημο

Όψη α΄

354. Άγιοι Αικατερίνη και Βασίλειος (;)
33473 (Ξ 228)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο μελάνι
39 x 29,4 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με την αγία Αικατερίνη και έναν ιεράρχη. Το σχέδιο έχει περαστεί με μαύρο μελάνι. Και οι δύο μορφές είναι ολόσωμες και μετωπικές. Η αγία Αικατερίνη φορά βασιλικά ενδύματα και στέμμα στην κεφαλή και κρατεί κλάδο φοίνικα στο χέρι της. Ο ιεράρχης, που από τα φυσιογνωμικά του χαρακτηριστικά (ψηλό μέτωπο και μακριά γενειάδα) θα μπορούσε να ταυτιστεί με τον άγιο Βασίλειο, φορεί επισκοπικά άμφια (στιχάριο, φαιλόνιο, ωμοφόριο και επιτραχήλιο) και κρατεί κλειστό ευαγγέλιο. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: λέων και τα αρχικά Ι, Μ και C.

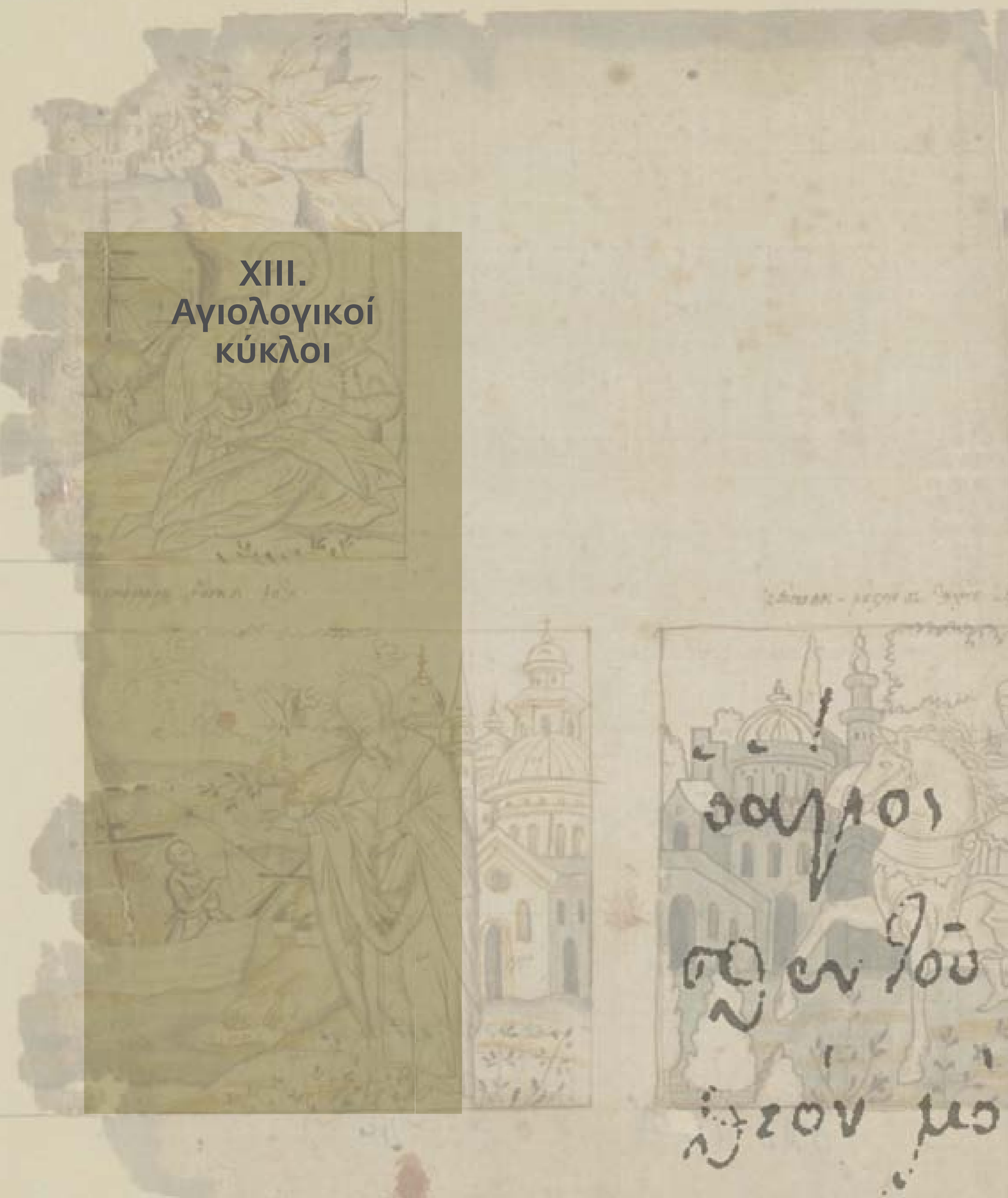
Όψη α΄

355. Άγιοι Σπυρίδων και Νικόλαος
33474 (Ξ 229)
Χαρτί διάτρητο
43,5 x 42,5 εκ.
Γύρω στο 1700

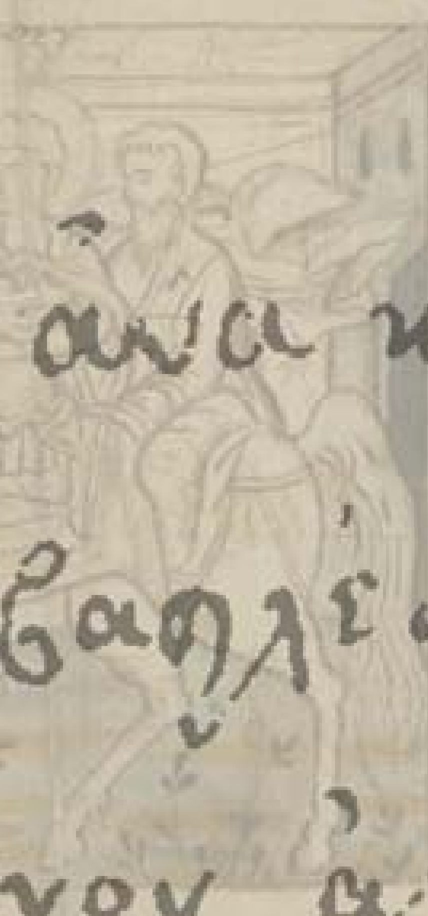
Διάτρητο ανθίβολο με δύο ολόσωμους, μετωπικούς ιεράρχες, τον άγιο Σπυρίδωνα και τον άγιο Νικόλαο. Και οι δύο φορούν επισκοπικά άμφια και κρατούν κλειστό ευαγγέλιο. Επάνω στη μορφή του αγίου Σπυρίδωνος διακρίνεται έκτυπη η παράσταση της Ρίζας του Ιεσσαί. Το ανθίβολο έχει εν μέρει μόνο χρησιμοποιηθεί (η μορφή του αγίου Νικολάου). Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: θυρεός με τα αρχικά C, C και S και τρία καπέλα.

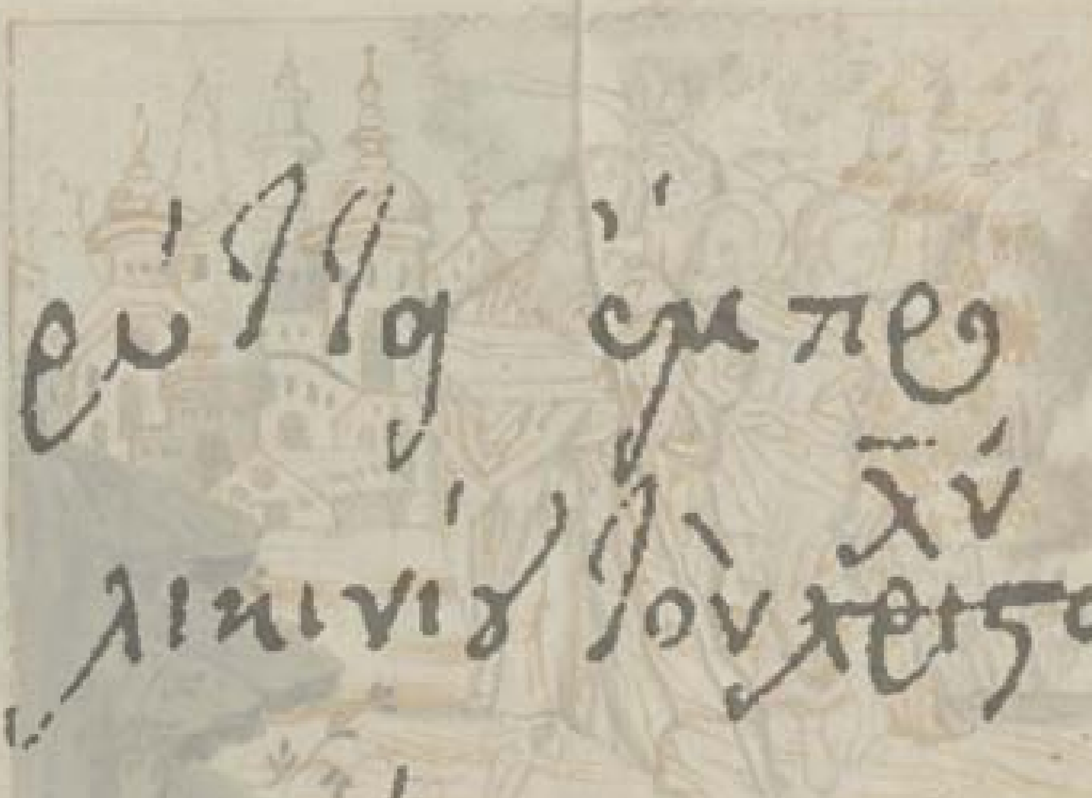
Στο κάτω μέρος της παράστασης, οριζόντια τσόντα, που σήμερα έχει ξεκολλήσει.

XIII. Αγιολογικοί κύκλοι

ανα κηρύττα ὅπερ

χ̄ῦ

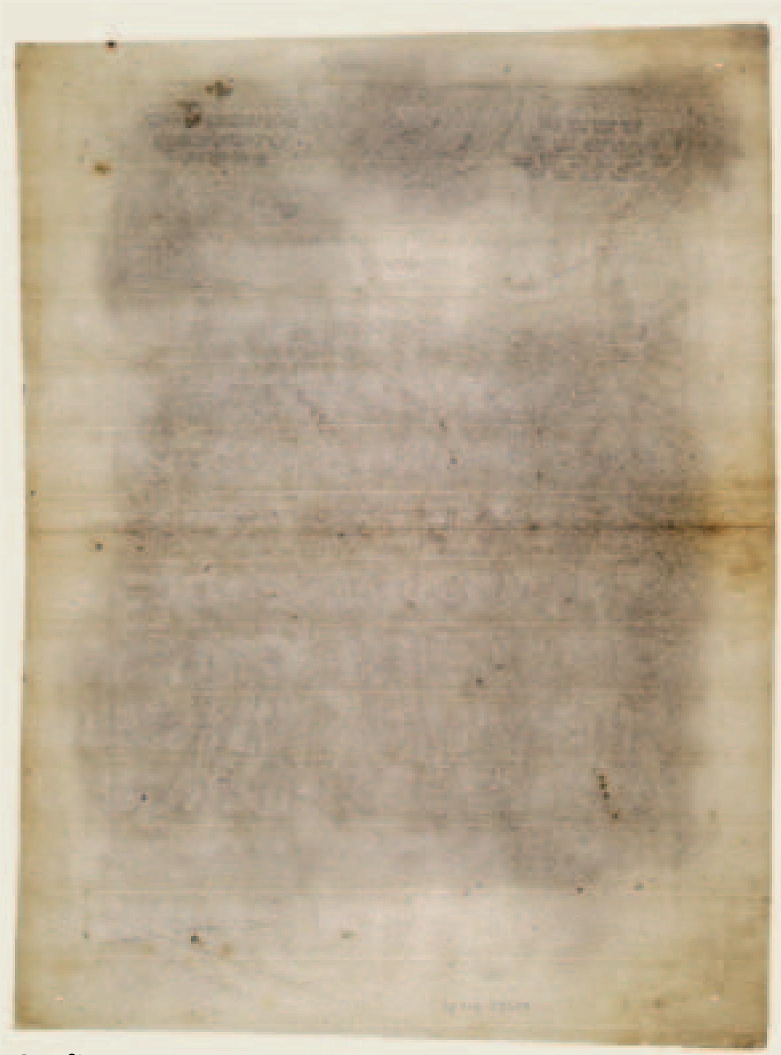
βασιλέως λικινίου τοῦ χειστου

νου ἀληθινοῦ

356. Άγιοι Τεσσαράκοντα
33509 (Ξ 263)
Χαρτί διάτρητο
39,3 x 29 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα

Διάτρητο ανθίβολο με τους αγίους Τεσσαράκοντα της Σεβάστειας. Ψηλά, στο κέντρο της σύνθεσης, ο Χριστός σε προτομή ευλογεί μέσα σε ημικύκλιο. Εκατέρωθεν του ημικυκλίου έχουν τοποθετηθεί σε επάλληλες σειρές οι στέφανοι των μαρτύρων. Σε πρώτο επίπεδο, οι Σαράντα μάρτυρες συνωθούνται, γυμνοί ή με περιζώματα. Άνω αριστερά εικονίζεται το κτήριο του λουτρού, τριγυρισμένο από φλόγες, και μπροστά του βρίσκεται γονατιστός αυτός που λιποψύχησε, προσπαθώντας να εισέλθει για να ζεσταθεί. Επιγραφή: *ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΤΕCΑΡΑΚΟΝΤΑ ΜΑΡΤΥΡΕC ΟΙ ΕΝ CΕΒΑCΤΙΑ ΤΗ ΛΙΜΝΗ ΜΑΡΤΥΡΗCΑΝΤΕC*. Πίσω και δεξιά διακρίνεται μακρινό τοπίο της πόλης της Σεβάστειας. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: θυρεός και τα αρχικά V και G.

Για την εικονογραφία του θέματος, βλ. Demus 1960, 96-109. Chatzidakis 1962, 108-109. Χατζηδάκης 1977, 96, αρ. 48.

Όψη β΄

Α΄. Κύκλος αγίου Ιωάννου του Θεολόγου

Όψη α΄

357. Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος
33144 (Ξ 9)
Χαρτί, μαύρο και γκρι χρώμα
49,5 x 36,1 εκ.
17ος αιώνας, Θεόδωρος Πουλάκης (;)
Ξυγγόπουλος, 1962-1963, 75-80, ιδιαίτ. 75-76, 78-80, πίν. 22. Βασιλάκη 1995, 50, πίν. 9. Βασιλάκη 2000, 200, σημ. 27. Βασιλάκη 2002, 310, σημ. 10.

Έκτυπο ανθίβολο με τμήμα διάτρητο. Αποτελεί τον κεντρικό πίνακα βιογραφικής εικόνας του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Ο άγιος, ολόσωμος και όρθιος, φορά χιτώνα και ιμάτιο και κρατεί ανοιγμένο κώδικα. Στα ενωμένα δάχτυλα του χεριού φαίνεται πως θα κρατούσε γραφίδα. Εικονίζεται σε στάση τριών τετάρτων και στρέφεται προς τα δεξιά, όπου άγγελος, κρατώντας κλαδί φοίνικα, επιφαίνεται από νέφη, κατερχόμενος από το ημικύκλιο του ουρανού. Κάτω δεξιά, το σύμβολο του αγίου, ο αετός, έχει μισάνοιχτες τις φτερούγες και μεταφέρει στο ράμφος μελανοδοχείο. Κάτω αριστερά, οικόσημο που θεωρείται ότι ανήκει στη ζακυνθινή οικογένεια Φράγκου (Ξυγγόπουλος 1962-1963, 78, εικ. 1). Ενδείξεις χρωμάτων: *πρά(σινο)*, *λι(νό)*, *όχ(ρα)*, *κό(κκινο)*, μόνο στον άγγελο και στο οικόσημο. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο. Στην πίσω πλευρά έχουν γραφεί λογαριασμοί και διάφορα σημειώματα. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με δύο καπέλα.

Το ανθίβολο αποτελείται από δύο κομμάτια χαρτί κολλημένα. Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 358, 359, 360, 361, 362, 363 και 364. Η εικόνα για την οποία προοριζόταν ή από όπου προήλθε το ανθίβολο δεν έχει σωθεί. Μπορεί ωστόσο να συσχετιστεί με άλλη, σχεδόν πανομοιότυπη εικόνα (εικ. 1 στη σ. 18) του Θεόδωρου Πουλάκη, ενυπόγραφη και χρονολογημένη (1672), που φυλάσσεται στον ναό της Αρχιεπισκοπής Κύπρου στη Λευκωσία (Σωτηρίου 1935, πίν. 130α. Ξυγγόπουλος 1962-1963, 77-78, πίν. 25. Ρηγόπουλος 1979, 67, πίν. 97).

358. Σκηνές από τον βίο του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου
33133 (Ξ 1Α)
Χαρτί, μελάνι και μαύρο χρώμα
48,6 x 16,1 εκ.
17ος αιώνας, Θεόδωρος Πουλάκης (;)
Ξυγγόπουλος 1962-1963, 75-80, ιδιαίτ. 76. Βασιλάκη 2000, 200, σημ. 27.

Έκτυπο ανθίβολο από δεξιό κατακόρυφο πλαίσιο εικόνας. Τρεις σκηνές από θαύματα του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Οι επιγραφές φαίνονται μεταγενέστερες. Α' επιγραφή: *Τόν ανίατον παράλιτον ενδόξως υγιαίνει*. Β' επιγραφή: *Διόκει εκ του ναού τόν δαιμόνον τήν κατικίαν*. Γ' επιγραφή: *Ζωωγονεί τόν εν τη Πάτμο θαλάσσι πεπνιγμένον*. Επάνω στο ανθίβολο σημειώνονται ενδείξεις χρωμάτων: *λά(κα)*, *κό(κκινο)*, *πρά(σινο)*, *όμ(πρα)*, *μα(βί)*, *θρα(νί)*. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα 357, 359, 360, 361, 362, 363 και 364, τα οποία μπορούν να συσχετισθούν με την εικόνα (εικ. 1 στη σ. 18) του Θεόδωρου Πουλάκη, που βρίσκεται στην Κύπρο. Για την εικόνα αυτή, βλ. στο ανθίβολο αρ. 357.

Όψη α'

Όψη α΄

359. Σκηνές από τον βίο του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου
33134 (Ξ 1Β)
Χαρτί, μαύρο μελάνι και κάρβουνο
15,9 x 55,1 εκ.
17ος αιώνας, Θεόδωρος Πουλάκης (;)
Ξυγγόπουλος 1962-1963, 75-80, ιδιαίτ. 76, πίν. 23, 1. Βασιλάκη 2000, 200, σημ. 27.

Έκτυπο ανθίβολο με σκηνές θαυμάτων του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου από το επάνω οριζόντιο πλαίσιο βιογραφικής εικόνας του. Α΄ επιγραφή: *η ανάστασις των διά σεισμού τεθνεότον*. Β΄ επιγραφή: *η της πίστεος κίριξ(ις) δι' ην και λιθοβολίτε*. Γ΄ επιγραφή: *εκ νεκρών ανάστασις εις εσχείνην των ηδόλον*. Ενδείξεις χρωμάτων: *λά(κα)*, *πρά(σινο)*, *οξύ* κ.ά. Το χαρτί διασώζει αδιάγνωστο υδατόσημο.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 357, 358, 360, 361, 362, 363 και 364, τα οποία μπορούν να συσχετισθούν με την εικόνα (εικ. 1 στη σ. 18) του Θεόδωρου Πουλάκη, που βρίσκεται στην Κύπρο. Για την εικόνα αυτή, βλ. στο ανθίβολο αρ. 357.

Όψη α΄

360. Σκηνή από τον βίο του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου
33139 (Ξ 6Α)
Χαρτί, κάρβουνο
16,3 x 19 εκ.
17ος αιώνας, Θεόδωρος Πουλάκης (;)
Βασιλάκη 2000, 200, σημ. 27.

Έκτυπο ανθίβολο. Σκηνή από θαύμα του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, που τιτλοφορείται: *Η Ανάστασις των διά σεισμού τεθνεότων*. Πρόκειται για δεύτερο ανθίβολο της σκηνής Α΄ του αρ. 359. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με απόληξη άνθους και τα αρχικά G και B.

Για την εικονογραφία της σκηνής, βλ. Ξυγγόπουλος 1962-1963, 76. Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 357, 358, 359, 361, 362, 363 και 364, τα οποία μπορούν να συσχετισθούν με την εικόνα (εικ. 1 στη σ. 18) του Θεόδωρου Πουλάκη, που βρίσκεται στην Κύπρο. Για την εικόνα αυτή, βλ. στο ανθίβολο αρ. 357.

361. Σκηνή από τον βίο του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου
33140 (Ξ 6Β)
Χαρτί, μαύρο χρώμα
16,1 x 17,5 εκ.
17ος αιώνας, Θεόδωρος Πουλάκης (;)

Έκτυπο ανθίβολο με διάχωρο που φέρει την παράσταση του λιθοβολισμού του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου . Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τρία καπέλα.

Πρβλ. τη σκηνή Β΄ του ανθιβόλου αρ. 359. Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 357, 358, 359, 360, 362, 363 και 364, τα οποία μπορούν να συσχετισθούν με την εικόνα (εικ. 1 στη σ. 18) του Θεόδωρου Πουλάκη, που βρίσκεται στην Κύπρο. Για την εικόνα αυτή, βλ. στο ανθίβολο αρ. 357.

Όψη α΄

362. Σκηνή από τον βίο του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου
33142 (Ξ 8Α)
Χαρτί, μελάνι, γκρι και μαύρο χρώμα
15,8 x 18,4 εκ.
Ζωγράφος: Θεόδωρος Πουλάκης
17ος αιώνας
Ξυγγόπουλος 1962-1963, 75-80, ιδιαίτ. 76, πίν. 24, 1.
Βασιλάκη 2000, 200, σημ. 27.

Ανθίβολο έκτυπο και γραπτό με σκηνή από τον βίο του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Επιγραφή: *τον πονιρόψιχον κίνοπα λιθοποιεί*. Κάτω από την παράσταση υπάρχει η επιγραφή: *Ποίημα Θεοδώρου Πουλάκη*. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τα αρχικά G και B εκατέρωθεν άνθους.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 357, 358, 359, 360, 361, 363 και 364, τα οποία μπορούν να συσχετισθούν με την εικόνα (εικ. 1 στη σ. 18) του Θ. Πουλάκη, που βρίσκεται στην Κύπρο. Για την εικόνα αυτή, βλ. αρ. 357. Η συγκεκριμένη σκηνή βρίσκεται στην κάτω αριστερή γωνία της εικόνας.

Όψη α΄

Όψη α΄

363. Σκηνές από τον βίο του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου
33141 (Ξ 7)
Χαρτί, μελάνι, μαύρο και γκρι χρώμα
15,8 x 37 εκ.
17ος αιώνας, Θεόδωρος Πουλάκης (;)
Ξυγγόπουλος 1962-1963, 75-80, ιδιαίτ. 76, πίν. 23, 2. Βασιλάκη 2000, 200, σημ. 27.

Ανθίβολο έκτυπο και γραπτό. Εικονίζονται δύο σκηνές από θαύματα του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου από το κάτω οριζόντιο πλαίσιο βιογραφικής εικόνας του. Α΄ επιγραφή: *την ασθένιαν εις ιγίαν μεταβάλι του ανδρός*. Β΄ επιγραφή: *του δαιμονισμένου την ταραχίν ηγιένι*. Το χαρτί διασώζει δύο υδατόσημα: δύο καπέλα στο ένα και ένα καπέλο στο άλλο.

Πρόκειται για δύο κομμάτια χαρτί κολλημένα. Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 357, 358, 359, 360, 361, 362 και 364, τα οποία μπορούν να συσχετισθούν με την εικόνα (εικ. 1 στη σ. 18) του Θεόδωρου Πουλάκη, που βρίσκεται στην Κύπρο. Για την εικόνα αυτή, βλ. στο ανθίβολο αρ. 357.

Όψη α΄

364. Σκηνή από τον βίο του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου
33143 (Ξ 8Β)
Χαρτί, μαύρο χρώμα
16,5 x 17,5 εκ.
17ος αιώνας, Θεόδωρος Πουλάκης (;)
Βασιλάκη 2000, 200, σημ. 27.

Έκτυπο ανθίβολο με σκηνή από θαύμα του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Εικονίζεται το θαύμα που τιτλοφορείται: *Η εκ νεκρών ανάστασις εις αισχύνην των ειδώλων*. Πρόκειται για δεύτερο ανθίβολο της Γ΄ σκηνής του αρ. 359. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: δύο καπέλα.

Πρβλ. και τη σκηνή Γ΄ του ανθιβόλου 359. Για την εικονογραφία της σκηνής, βλ. Ξυγγόπουλος 1962-1963, 76. Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 357, 358, 359, 360, 361, 362 και 363, τα οποία μπορούν να συσχετισθούν με την εικόνα (εικ. 1 στη σ. 18) του Θεόδωρου Πουλάκη, που βρίσκεται στην Κύπρο. Για την εικόνα αυτή, βλ. στο ανθίβολο αρ. 357.

Β΄. Κύκλος αγίου Νικολάου

365. Άγιος Νικόλαος και σκηνές του βίου του
33503 (Ξ 257)
Χαρτί διάτρητο
39,5 x 28,7 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα
Βασιλάκη 2000, 200-201, εικ. 7. Βασιλάκη 2002, 311. Βασιλάκη 2012, 148, εικ. 10.1.

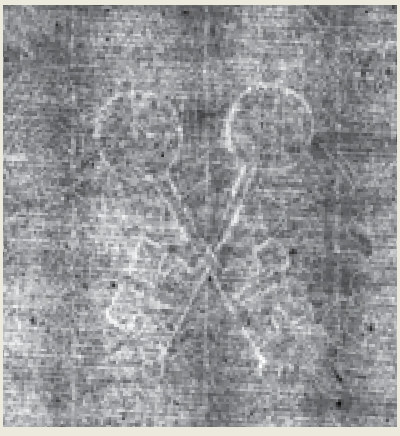
Διάτρητο ανθίβολο με τον άγιο Νικόλαο ένθρονο, στο μέσον, και δέκα σκηνές από τον βίο του σε πλαίσιο. Ο άγιος ευλογεί και στηρίζει ανοιχτό ευαγγέλιο στο γόνατό του. Έχει σχεδιαστεί μόνο το δεξιό ήμισυ του θρόνου, με εντυπωσιακό άγγελο που φέρει προσωπείο στο πλαίσιο του ερεισίνωτου. Οι σκηνές του βίου του αγίου, ξεκινώντας από την επάνω αριστερή γωνία και προχωρώντας από αριστερά προς τα δεξιά, είναι οι ακόλουθες: 1) η χειροτονία του αγίου ως επισκόπου, 2) ο άγιος στη Σύνοδο της Νικαίας, 3) ο άγιος φυλακίζεται, 4) ο άγιος ενυπνιάζει τον βασιλιά Κωνσταντίνο και τον Αβλάβιο, 5) ο άγιος ελευθερώνεται από τη φυλακή και οδηγείται στον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο, 6) ο άγιος σώζει τους τρεις στρατηγούς από την εκτέλεση, 7) ο άγιος καταστρέφει τα είδωλα, 8) θαλασσινό θαύμα του αγίου Νικολάου, 9) η κοίμηση του αγίου, 10) ο άγιος σώζει τα Μύρα από τη σιτοδεία. Στο κάτω μέρος του ανθιβόλου σημείωση: *μαβύ μπηαντέτο*. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημα: δύο κλειδιά και άνθος με μίσχο.

Το ανθίβολο διασώζει γνωστό εικονογραφικό σχήμα βιογραφικής εικόνας του αγίου Νικολάου, με τον άγιο ένθρονο στο μέσον και σκηνές από τον βίο του σε πλαίσιο, που γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο (Βασιλάκη 1994. Vassilaki 2006). Τα συγγενέστερα προς το συγκεκριμένο ανθίβολο παραδείγματα αποτελούν τέσσερις εικόνες του Θεόδωρου Πουλάκη με τον άγιο Νικόλαο ένθρονο και σκηνές του βίου του, που χρονολογούνται στο β΄ μισό του 17ου αι. Η πρώτη βρίσκεται στον ναό της Θεοτόκου Αντιβουνιώτισσας στην Κέρκυρα (*Τέχνη στην Κέρκυρα* 1994, πίν. στη σ. 143. Βασιλάκη 2000, 201), η δεύτερη στον ναό του Αγίου Νικολάου Βιρού, επίσης στην Κέρκυρα (Βοκοτόπουλος 1990, 126, σημ. 7, 14, εικ. 338. Βασιλάκη 2012, 148, εικ. 10.2), η τρίτη στο Ελληνικό Ινστιτούτο της Βενετίας (Chatzidakis 1962, 145-146, αρ. 127) και η τέταρτη στη Συλλογή Ε. Αβέρωφ (εικ. 365.1) στο Μέτσοβο (Βασιλάκη 2012, 146-149, αρ. 10). Οι τρεις από αυτές (Αντιβουνιώτισσας, Βιρού και Μετσόβου) φέρουν την υπογραφή του Θεόδωρου Πουλάκη, ενώ η τέταρτη (Βενετίας) του αποδίδεται.

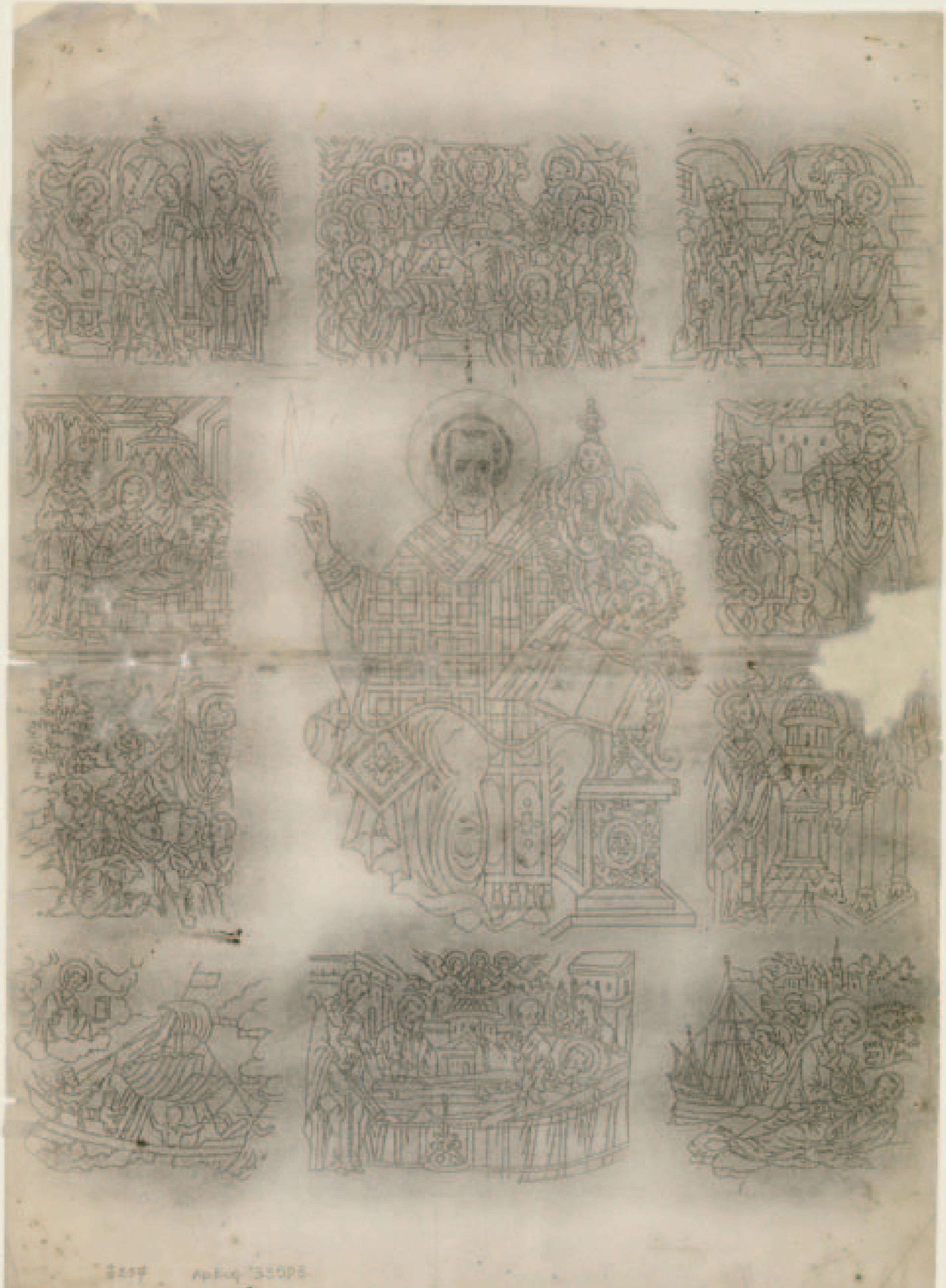
Οι δέκα σκηνές του ανθιβόλου ταυτίζονται με τις αντίστοιχες που πλαισιώνουν τον ένθρονο άγιο Νικόλαο στις εικόνες του Μετσόβου και του Βιρού, τόσο σε περιεχόμενο όσο και στη σειρά με την οποία έχουν τοποθετηθεί. Και η κεντρική παράσταση του ανθιβόλου με τον ένθρονο άγιο Νικόλαο παρουσιάζει πολλά κοινά εικονογραφικά στοιχεία με τις εικόνες του Μετσόβου και του Βιρού. Αν οι διαστάσεις του ανθιβόλου ήταν ακριβώς ίδιες με των δύο εικόνων, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι το πρώτο είτε χρησιμοποιήθηκε για να παραχθούν οι δύο εικόνες είτε ότι παράχθηκε από αυτές. Όμως οι διαστάσεις των δύο εικόνων (53,5 x 39,5) είναι διαφορετικές από εκείνες του ανθιβόλου.

Εικ. 365.1. Εικόνα με τον άγιο Νικόλαο και σκηνές του βίου του, Συλλογή Ε. Αβέρωφ, Μέτσοβο

Το υδατόσημο

Όψη β΄

Όψη α΄

Όψη β΄

366. Σκηνή από τον βίο το αγίου Νικολάου
33498 (Ξ 253Α)
Χαρτί διάτρητο
21,9 x 19,5 εκ.
Γύρω στο 1700

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Νικολάου. Ο άγιος προικοδοτεί τα τρία κορίτσια: ο ιεράρχης διακρίνεται στο παράθυρο ενός κτίσματος και προσφέρει ένα πουγκί με χρήματα στις τρεις θυγατέρες του φτωχού. Οι τρεις κόρες βρίσκονται ξαπλωμένες σε κλίνη με σπερβέρι και, δίπλα τους, σε χωριστό κρεβάτι κοιμάται ο πατέρας τους. Το ανθίβολο είναι ελαφρά χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: πτηνό σε κύκλο.

Παρεμφερής είναι η εικονογραφία της σκηνής στο μεταγενέστερο πλαίσιο της εικόνας του αγίου Νικολάου του ζωγράφου Αγγέλου σε ιδιωτική συλλογή της Κέρκυρας (η κεντρική σύνθεση του 15ου και το πλαίσιο του β΄ μισού του 16ου αι., Βοκοτόπουλος 1990, αρ. 7, εικ. 86, 93. *Χειρ Αγγέλου* 2010, 198-199, αρ. 48, Π. Βοκοτόπουλος), καθώς και σε βιογραφική εικόνα του αγίου Νικολάου του ζωγράφου Ιωάννου Μόσκου (δράση 1680-1721) της συλλογής Δ. Λοβέρδου (περ. 1680-1720, Ξυγγόπουλος 1957, πίν. 68.2). Η εικονογραφία της σκηνής παραπέμπει σε εικόνα που κοσμεί το θωράκιο του τέμπλου του ναού του Αγίου Νικολάου των Γερόντων στην Κέρκυρα (*Τέχνη στην Κέρκυρα* 1994, πίν. στη σ. 60).

Όψη α΄

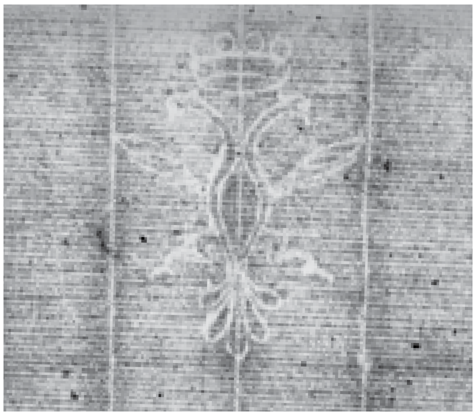

Όψη β΄

367. Σκηνή από τον βίο του αγίου Νικολάου
33499 (Ξ 253Β)
Χαρτί διάτρητο, γκρίζο υδρόχρωμα
21,9 x 19,5 εκ.
Γύρω στο 1700

Διάτρητο ανθίβολο με τη σκηνή της προικοδότησης των τριών κοριτσιών από τον άγιο Νικόλαο, θέμα όμοιο με το αρ. 366. Το σχέδιο έχει γίνει με μολύβι και έχει περαστεί με γκρίζο υδρόχρωμα. Έχει επίσης περαστεί με ερυθροκάστανη κιμωλία στην πίσω πλευρά. Σημειώνονται ενδείξεις χρωμάτων: *χρι(σό)*, *κόκ(ινο)*, *πρά(σινο)*, *βαθί κόκ(ινο)*, *όχ(ρα)*, *μα(βί)*, *λάκκα*, *λι(νό)* κ.ά. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: θυρεός με δικέφαλο αετό.

Για την εικονογραφία της σκηνής, βλ. το ανθίβολο αρ. 366.

Το υδατόσημο

Γ΄. Κύκλος αγίου Σπυρίδωνος

368. Σκηνή από τον βίο του αγίου Σπυρίδωνος
33518 (Ξ 272Α)
Χαρτί διάτρητο
9,4 x 11,5 εκ.
18ος αιώνας
Μπίθα 1996-1997, 262, αρ. Ζ και σημ. 79, πίν. Β΄ αρ. Ζ, 7β (μνεία).

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Σπυρίδωνος (διαστ. 8,9 x 9,5 εκ.), που θα μπορούσε να ταυτιστεί με το θαύμα του αγίου που ερωτά τη νεκρή. Ο άγιος, όρθιος στα δεξιά, στρέφεται στη νεκρή κόρη του Ειρήνη, που ανασηκώνεται από σαρκοφάγο, στα αριστερά, και τη ρωτά πού έχει φυλάξει το κόσμημα που της είχε εμπιστευτεί μια γυναίκα (Van den Ven 1953, 34-36). Τον άγιο ακολουθεί ομάδα ανδρών, ο πρώτος από τους οποίους χειρονομεί έντονα. Όλο το βάθος καταλαμβάνει πιόσχημο διώροφο κτίσμα με τοξωτά ανοίγματα. Το ανθίβολο δεν έχει χρησιμοποιηθεί.

Όμοια εικονογραφία υιοθετεί η ομώνυμη σκηνή στο κάτω αριστερό διάχωρο της εικόνας του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού της Θεσσαλονίκης, αφιέρωμα του Ιωάννη Ντέκα, που μνημονεύεται ως δωρητής σχολείου στην Αθήνα το 1750 σε επιγραφή του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου (Μπίθα 1996-1997, 270, αρ. ΚΖ, εικ. 14). Εκεί, όμως, τα παράθυρα του κτηρίου αποδίδονται διαφορετικά και από τον όμιλο των ανθρώπων που βλέπουν το θαύμα έχει μείνει μόνο η μορφή που τρομάζει και στρέφεται προς τα πίσω.

Όψη α΄

Όψη β΄

Όψη α΄

Όψη β΄

369. Σκηνή από τον βίο του αγίου Σπυρίδωνος
33519 (Ξ 272Β)
Χαρτί διάτρητο, μολύβι
10 x 11,8 εκ.
18ος αιώνας
Μπίθα 1996-1997, 262, αρ. Ζ και σημ. 79, πίν. Β΄ αρ. Ζ, 6β (μνεία).

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Σπυρίδωνος (διαστ. 8,9 x 9,2 εκ.). Πρόκειται για τη σκηνή της εν Νικαία Οικουμενικής Συνόδου: ο ιεράρχης διαπληκτίστηκε έντονα με τον Άρειο και απέδειξε την αίρεση με το θαύμα της κεραμίδας που διαλύθηκε στα στοιχεία από τα οποία κατασκευάστηκε (Van den Ven 1953, 27-34). Στο κέντρο της σκηνής εικονίζεται ένθρονος ο Μέγας Κωνσταντίνος και σε ημικύκλιο εκατέρωθέν του πλήθος επισκόπων και ιεραρχών. Στο πρώτο επίπεδο, ο Άρειος βρίσκεται πεσμένος στο έδαφος. Ο άγιος Σπυρίδων, στα αριστερά της σύνθεσης, σχεδόν πατά επάνω στα πόδια του Αρείου, στρέφεται προς τον ουρανό και κρατεί την κεραμίδα. Στην πίσω πλευρά του ανθιβόλου, σχέδιο ενός από τους αγίους Αναργύρους (κρατεί κουτί με φαρμακευτικές ουσίες) με μολύβι. Το σχέδιο αυτό είναι κομμένο πάνω και κάτω, γεγονός που δείχνει ότι προϋπήρχε του ανθιβόλου. Το ανθίβολο δεν έχει χρησιμοποιηθεί. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με θυρεό.

Οι μορφές του αγίου Σπυρίδωνος και του Αρείου είναι πανομοιότυπες με εκείνες που εικονίζονται στο ομώνυμο επεισόδιο της εικόνας του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού της Θεσσαλονίκης, αφιέρωμα του Ιωάννη Ντέκα, που μνημονεύεται ως δωρητής σχολείου στην Αθήνα το 1750 σε επιγραφή του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου (Μπίθα 1996-1997, 270, αρ. ΚΖ, εικ. 14). Φαίνεται σαν να έχουν αποσπαστεί οι δύο μορφές από τη σκηνή του ανθιβόλου και να έχουν τοποθετηθεί σε άλλο αρχιτεκτονικό βάθος, στο διάχωρο της εικόνας της Θεσσαλονίκης.

370. Σκηνή από τον βίο του αγίου Σπυρίδωνος
33520 (Ξ 272Γ)
Χαρτί διάτρητο
9,9 x 10,1 εκ.
18ος αιώνας
Μπίθα 1996-1997, 262, αρ. Ζ και σημ. 79, πίν. Β΄ αρ. Ζ, 7α (μνεία).

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Σπυρίδωνος (διαστ. 8,7 x 8,1 εκ.), που μπορεί να αναγνωριστεί ως «η γυνή ζητεί την παρακαταθήκην» (Van den Ven 1953, 34-36). Ο ιεράρχης εικονίζεται ένθρονος στα αριστερά της σύνθεσης και μπροστά του βρίσκεται γονατιστή γυναίκα που ακολουθείται από πλήθος ανθρώπων. Πίσω από τον άγιο στέκεται νεαρός διάκονος, που κρατεί την επισκοπική πατερίτσα. Στο βάθος, κτήρια από τα οποία ξεχωρίζει κυκλικό κιονοστήρικτο τρουλαίο οικοδόμημα. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με τα αρχικά Μ και Β.

Η σκηνή δεν παρουσιάζεται συχνά στις βιογραφικές εικόνες του αγίου Σπυρίδωνος, ενώ, από τα μέχρι σήμερα γνωστά παραδείγματα, η απόδοση του επεισοδίου στο ανθίβολο διαφοροποιείται κατά πολύ. Στις εικόνες του Εμμανουήλ Τζάνε και του ναού της Χρυσοπολίτισσας στη Λάρνακα, καθώς και στη μελχιτική εικόνα με την υπογραφή του πατριάρχη Αντιοχείας Σίλβεστρου και τη χρονολογία 1747/8 (Μπίθα 1996-1997, εικ. 3, 5, 8 αντίστοιχα), ο ιεράρχης εικονίζεται όρθιος, η γυναίκα εικονίζεται επίσης όρθια στην εικόνα του Τζάνε, ενώ το πλήθος που ακούει το αίτημα της γυναίκας εμφανίζεται μόνο στη μελχιτική εικόνα.

Όψη α΄

Όψη β΄

Όψη α΄

Όψη β΄

371. Σκηνή από τον βίο του αγίου Σπυρίδωνος
33521 (Ξ 272Δ)
Χαρτί διάτρητο
10,3 x 9,5 εκ.
18ος αιώνας
Μπίθα 1996-1997, 262, αρ. Ζ και σημ. 79, πίν. Β΄ αρ. Ζ, 9 (μνεία).

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Σπυρίδωνος (διαστ. 8,7 x 8,1 εκ.), που θα μπορούσε να αναγνωριστεί ως η *ανάστασις του παιδός της γυναικός* ή για τη σκηνή *ο άγιος ανιστών τον υιόν της βαρβάρου γυναικός* (Van den Ven 1953, 48-53). Ο ιεράρχης όρθιος, στα αριστερά, στηρίζεται στην πατερίτσα του και ευλογεί γυναίκα καθισμένη στο έδαφος, δεξιά, που κρατεί ημίγυμνο βρέφος στην αγκαλιά της. Πίσω από τον άγιο στέκεται πλήθος ανδρών, ίσως κληρικών. Στο βάθος, κτήριο με κιονοστήρικτο προστώο στα αριστερά και διώροφο κτίσμα στα δεξιά· ανάμεσά τους διακρίνονται φυλλώματα δένδρων. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο.

Το επεισόδιο συνήθως εκτυλίσσεται σε νεκροταφείο που βρίσκεται στον περιβάλλοντα χώρο εκκλησίας και το παιδί ανασταίνεται από σαρκοφάγο, όπως διασώζουν τα ομώνυμα επεισόδια των εικόνων του Εμμανουήλ Τζάνε και του Εμμανουήλ Σκορδίλη, ενώ στην εικόνα του Ιωάννη Μόσκου υπάρχει κιβώριο ιερού βήματος, ως υπόμνηση του ναού (Μπίθα 1996-1997, εικ. 3-4, 6 αντίστοιχα). Η χρήση της γεωμετρικής προοπτικής, με την οποία αποδίδονται τα αρχιτεκτονήματα του βάθους, μαρτυρείται από τα ανθίβολα αρ. 368, 370, 372 και 373 του ίδιου κύκλου. Ο νεαρός με το γένι που εικονίζεται πίσω από τον άγιο είναι ο ίδιος που εικονίζεται στο ανθίβολο αρ. 372.

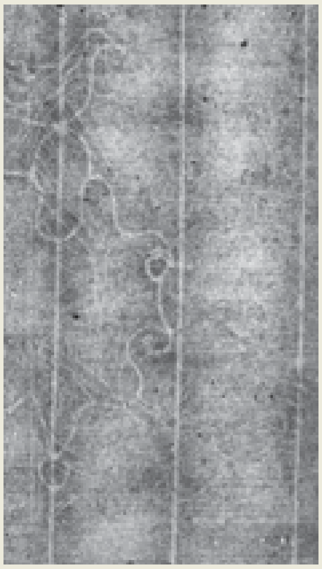
372. Σκηνή από τον βίο του αγίου Σπυρίδωνος
33523 (Ξ 272ΣΤ)
Χαρτί διάτρητο
10,3 x 10,75 εκ.
18ος αιώνας
Μπίθα 1996-1997, 262, αρ. Ζ και σημ. 79, πίν. Β΄ αρ. Ζ, 8β (μνεία).

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Σπυρίδωνος (διαστ. 8,9 x 9,3 εκ.), που μπορεί να αναγνωριστεί ως η έκφραση ευχαριστίας του βασιλιά Κωνσταντίου προς τον άγιο για την ίασή του (Van den Ven 1953, 37-48). Το επεισόδιο εκτυλίσσεται στην αίθουσα του θρόνου, που αποδίδεται ως κτήριο με κιονοστοιχία με χρήση γεωμετρικής προοπτικής. Ο άγιος είναι όρθιος και ευλογεί τον βασιλιά, που γονατίζει μπροστά του με τα χέρια σταυρωτά στο στήθος. Πίσω από τον ιεράρχη βρίσκεται πλήθος ανδρών, ίσως κληρικών. Στο βάθος αριστερά, μέσα από το άνοιγμα της κιονοστοιχίας φαίνεται ο αυτοκρατορικός θρόνος, ενώ σε βάθρο, κάτω από κουβούκλιο και δίπλα διακρίνονται ένας γέροντας και ένας στρατιώτης που συνομιλούν μπροστά από ομάδα αυλικών. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με θυρεό.

Παρόμοιο εικονογραφικό σχήμα υιοθετείται στις ομώνυμες σκηνές βιογραφικών εικόνων του αγίου από το 16ο αιώνα, όπως στις εικόνες του Εμμανουήλ Τζανφουρνάρη, του Θεόδωρου Πουλάκη, του Ιωάννου Μόσκου, του Ιωάννου Παντή και σε εκείνη με πλαστή υπογραφή του Ηλιού Μόσκου του Μουσείου Κανελλοπούλου (Μπίθα 1996-1997, εικ. 1-2, 6-7, 9 αντίστοιχα), αλλά με πολλές διαφορές, τόσο μεταξύ τους όσο και με το ανθίβολο, στο πλήθος, στις στάσεις των μορφών και στη διακόσμηση του χώρου. Στο εσωτερικό του ανακτόρου εκτυλίσσεται η σκηνή στις εικόνες του Πουλάκη και του Μουσείου Κανελλοπούλου, αλλά και στις δύο αυτές περιπτώσεις απουσιάζει η εσωτερική κιονοστοιχία.

Όψη α΄

Το υδατόσημο

Όψη α΄

Όψη β΄

373. Σκηνή από τον βίο του αγίου Σπυρίδωνος
33524 (Ξ 273Α)
Χαρτί διάτρητο
9,5 x 10,4 εκ.
18ος αιώνας
Μπίθα 1996-1997, 262, αρ. Ζ και σημ. 79 και πίν. Β΄ αρ. Ζ, 3α (μνεία).

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Σπυρίδωνος (διαστ. 9 x 9,3 εκ.), που ταυτίζεται με το: *Μεταβάλλων τον όφιν εις χρυσόν*. Ο άγιος κάθεται στον επισκοπικό θρόνο στηριγμένος στην πατερίτσα του και ευλογεί χωρικό που έρχεται από αριστερά, με το χέρι απλωμένο απευθυνόμενος στον άγιο. Στο έδαφος μπροστά από τον θρόνο διακρίνεται φίδι. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με τα αρχικά Ρ και Ρ.

Πρόκειται για το θαύμα του αγίου που μετέτρεψε προς όφελος ενός φτωχού ένα φίδι σε χρυσό και αργότερα το επανάφερε στην πρότερή του κατάσταση (Van der Ven 1953, 14-21). Η σκηνή ακολουθεί εικονογραφικά το αντίστοιχο διάχωρο της εικόνας του αγίου στον ναό του στην πόλη της Λευκάδας, υπογεγραμμένο έργο του Γεωργίου Χρυσολωρά (Ροντογιάννης 1974, 304, πίν. 81,1). Περισσότερες όμως ομοιότητες παρουσιάζει με το κάτω δεξιά διάχωρο της βιογραφικής εικόνας του αγίου στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού της Θεσσαλονίκης, αφιέρωμα του Ιωάννη Ντέκα, που μνημονεύεται ως δωρητής σχολείου στην Αθήνα το 1750 σε επιγραφή του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου (Μπίθα 1996-1997, 270, αρ. ΚΖ, εικ. 14). Αξιοσημείωτες είναι οι κοινές στάσεις των προσώπων και οι χειρονομίες τους, ακόμη και η ανάλογη απόδοση του παγουριού που κρέμεται από τη ζώνη του χωρικού. Εντοπίζονται όμως και μικροδιαφορές: το κτήριο πίσω από τον ιεράρχη είναι πιο ψηλό, το δένδρο πίσω από τον χωρικό με λιγότερο φύλλωμα, τα βουνά του βάθους είναι διαφορετικά, ενώ στο προτεταμένο χέρι του ο χωρικός κρατεί καπέλο.

374. Σκηνή από τον βίο του αγίου Σπυρίδωνος
33525 (Ξ 273Β)
Χαρτί διάτρητο
10,5 x 9,5 εκ.
18ος αιώνας
Μπίθα 1996-1997, 262, αρ. Ζ και σημ. 79, πίν. Β΄ αρ. Ζ, 4α (μνεία).

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Σπυρίδωνος (διαστ. 8,8 x 8,1 εκ.), που ταυτίζεται με το: *Περάσας διά ξηράς*. Ο άγιος, ακολουθούμενος από ομάδα πιστών, εικονίζεται μπροστά από ποταμό, τα ύδατα του οποίου αρχίζουν να στρέφουν προς τα πίσω. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο ελαφρά.

Πρόκειται για το θαύμα του αγίου που ανέστρεψε τον ρου του ποταμού για να περάσει και να προλάβει να σώσει φυλακισμένο φίλο του στην Κωνσταντία (Van den Ven 1953, 21-24). Συνήθως ο ιεράρχης εικονίζεται μόνος μπροστά στον ποταμό, αλλά σε λίγα παραδείγματα εικονίζονται και οι ακόλουθοί του, ως μάρτυρες του θαύματος, όπως στις εικόνες του Εμμανουήλ Τζάνε και του Εμμανουήλ Σκορδίλη (Μπίθα 1996-1997, εικ. 3-4). Ο νεαρός αγένειος που εικονίζεται πίσω από τον άγιο είναι ο ίδιος με αυτόν πίσω από τον ηλικιωμένο αναφαλαντία του ομίλου, στη σκηνή του θαύματος της βροχής στο ανθίβολο αρ. 375.

Όψη α΄

Όψη β΄

Όψη α΄

Όψη β΄

375. Σκηνή από τον βίο του αγίου Σπυρίδωνος
33526 (Ξ 273Γ)
Χαρτί διάτρητο
9,9 x 11,6 εκ.
18ος αιώνας
Μπίθα 1996-1997, 262, αρ. Ζ και σημ. 79 (μνεία).

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Σπυρίδωνος (διαστ. 9 x 9,3 εκ.). Ο άγιος προσεύχεται γονατιστός, ενώ ψηλά διακρίνονται σύννεφα, από τα οποία αρχίζει να πέφτει δυνατή βροχή. Πίσω από τον άγιο στέκεται πλήθος χριστιανών, με πρώτο έναν ηλικιωμένο μοναχό που σταυρώνει τα χέρια μπροστά στο στήθος και έναν νεαρό ακριβώς δίπλα του. Στο βάθος, μακρινό τοπίο πόλης, με τρουλαία κτήρια να προβάλλουν επάνω από τα τείχη. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο.

Πρόκειται για την προσευχή του ιεράρχη για πρόκληση βροχής, την οποία πάλι με προσευχή ανέστειλε, μετά τις καταστροφικές διαστάσεις που έλαβε (Van den Ven 1953, 10-11). Από παραδρομή, έχει θεωρηθεί ότι η σκηνή παρουσιάζει την πρόοραση του θανάτου του αγίου κατά τον θερισμό (Μπίθα 1996-1997, 276, πίν. Β΄ αρ. Ζ, 17). Η εικονογραφία της σκηνής διαφέρει από το επεισόδιο των εικόνων των Εμμανουήλ Τζανφουρνάρη και Θεόδωρου Πουλάκη (Μπίθα 1996-1997, εικ. 1-2), οι οποίοι επέλεξαν να εικονίσουν το σταμάτημα της βροχής και όχι την πρόκλησή της. Εκεί, ο άγιος εικονίζεται όρθιος στην όχθη του μεγάλου ρυακιού που δημιούργησαν τα όμβρια ύδατα, ενώ στην άλλη όχθη τοποθετούνται όσοι πρόλαβαν να σωθούν από τον κατακλυσμό. Η σκηνή διαφέρει και από την αντίστοιχη της εικόνας του Εμμανουήλ Σκορδίλη, που προτίμησε να εικονίσει τη λιτανεία κλήρου και λαού (Μπίθα 1996-1997, εικ. 4), με τον ιεράρχη να ηγείται ομίλου μοναχών και να συνοδεύεται από διάκονο που θυμιάζει. Παρουσιάζει ωστόσο συγγένειες με το αντίστοιχο διάχωρο της βιογραφικής εικόνας του αγίου στη συλλογή Α. Βελιμέζη, που φέρει την υπογραφή του Νικολάου Καλλέργη και τη χρονολογία 1744 (Χατζηδάκη 1997, αρ. 46, εικ. 207, 209), όπου ο άγιος εικονίζεται γονατιστός να προσεύχεται ασκεπής για το σταμάτημα της βροχής στα προάστια τειχισμένης πόλης, ενώ πίσω του βρίσκεται όμιλος ανδρών, με πρώτους έναν νεαρό με γένι, που απαντά και στο ανθίβολο αρ. 374 του ίδιου κύκλου, και έναν ηλικιωμένο δίπλα και πίσω του.

376. Κοίμηση του αγίου Σπυρίδωνος
33522 (Ξ 272Ε)
Χαρτί διάτρητο
10,65 x 9,3 εκ.
18ος αιώνας
Μπίθα 1996-1997, 262, αρ. Ζ και σημ. 79, πίν. Β΄ αρ. Ζ, 34β (μνεία).

Διάτρητο ανθίβολο με την παράσταση της Κοίμησης του αγίου Σπυρίδωνος (διαστ. 8,2 x 8,2 εκ.). Ο ιεράρχης εικονίζεται με τα επισκοπικά του άμφια επάνω σε νεκρική κλίνη, με τα χέρια σταυρωτά στο στήθος. Γύρω συγκεντρώνονται επίσκοποι φανερά λυπημένοι, με έναν στα πόδια του κρεβατιού να θυμιάζει και μία γυναίκα να θρηνεί επάνω από το προσκέφαλο. Μπροστά από το κρεβάτι, κηροπήγιο με λαμπάδα αναμμένη. Ψηλά, δύο άγγελοι που πετούν ανεβάζουν στον ουρανό σπαργανωμένο βρέφος, την ψυχή του νεκρού. Στο βάθος, αρχιτεκτονική σύνθεση με πρόπυλο στο κέντρο που στεγάζεται με τρούλο (εκκλησία;) και δύο πυργοειδή κτίσματα στα άκρα. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο.

Το επεισόδιο της Κοίμησης του αγίου δεν αναφέρεται στα κείμενα, αλλά εντάσσεται στον κύκλο του από επίδραση βιογραφικών κύκλων άλλων αγίων, όπως του αγίου Νικολάου (Μπίθα 1996-1997, 275, 281). Στην εικόνα του Εμμανουήλ Τζανφουρνάρη, η Κοίμηση του αγίου καταλαμβάνει τον κεντρικό πίνακα (Μπίθα 1996-1997, εικ. 1). Στην εξόδιο ακολουθία παρίστανται επίσκοποι, διάκονοι, ψάλτες, αναγνώστες, μοναχοί και αρκετές γυναίκες, ανάμεσά τους ίσως και ορισμένες μοναχές, η εκκλησία έχει τη μορφή πεντάτρουλου ναού, ενώ ψηλότερα τοποθετείται η σκηνή της ανάληψης της ψυχής του ιεράρχη, που μεταφέρεται από στηθαίους άγγελους σε σύννεφα. Με λιγότερες μορφές εικονίζεται η κηδεία του αγίου σε διάχωρα βιογραφικών εικόνων, όπως στις γνωστές του Εμμανουήλ Σκορδίλη και του Ιωάννου Παντή, καθώς και σε εκείνη από τον ναό του Αγίου Σπυρίδωνος στην Απολλωνία Σίφνου (Μπίθα 1996-1997, εικ. 4, 7 και 11 αντίστοιχα).

Όψη α΄

Δ΄. Κύκλος αγίου Γεωργίου
– Ομάδα α΄

Όψη α΄

Όψη β΄

377. Σκηνή από τον βίο του αγίου Γεωργίου
33494 (Ξ 249)
Χαρτί διάτρητο
28,7 x 19,2 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα
Bouras 1987, 55. Βασιλάκη 1985-1986, 256. Βοκοτόπουλος 1990, 50. Βασιλάκη 1995, 52. Βασιλάκη 2000, 201.

Διάτρητο ανθίβολο με την παράσταση του μαρτυρίου του αγίου Γεωργίου στον τροχό. Ο άγιος είναι δεμένος επάνω σε τροχό, τον οποίο γυρίζουν δύο δούλοι, ενώ τρίτος δούλος συγκρατεί τον τροχό με σκοινί. Πίσω από αυτόν στέκεται στρατιώτης με περικεφαλαία. Με άσπρο υδρόχρωμα έχει γίνει σκίτσο στρατιώτη που παλεύει με μικρόσωμη μορφή. Το ανθίβολο έχει χρησιμοποιηθεί. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τα αρχικά V και G.

Το ανθίβολο ταυτίζεται με τη σκηνή του αγίου Γεωργίου στον τροχό (εικ. 377.1) από την εικόνα του Μιχαήλ Δαμασκηνού (εικ. 3 στη σ. 19) στον Μητροπολιτικό Ναό της Κέρκυρας (Βοκοτόπουλος 1990, 50-51, αρ. 26, εικ. 29, 131). Από την ίδια μεγάλων διαστάσεων βιογραφική εικόνα του αγίου προέρχονται και τα ανθίβολα αρ. 378, 379, 380 και 381. Παρόμοιας εικονογραφίας και η σκηνή του μαρτυρίου της αγίας Παρασκευής σε εικόνα της συλλογής Α. Βελιμέζη, του 16ου αι. (Χατζηδάκη 1997, 174-183, αρ. 16). Για το υδατόσημο του ολλανδικού οίκου van Gangelt της εποχής γύρω στο 1670, βλ. Βασιλάκη 1995, 53 και σημ. 47. Βασιλάκη 2002, 312.

Εικ. 377.1. Λεπτομέρεια με τον άγιο Γεώργιο στον τροχό από εικόνα του Μιχαήλ Δαμασκηνού, Κέρκυρα

378. Σκηνή από τον βίο του αγίου Γεωργίου
33495 (Ξ 250)
Χαρτί διάτρητο
18,8 x 14,2 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα
Bouras 1987, 55. Βασιλάκη 1985-1986, 256-257, εικ. 14. Βοκοτόπουλος 1990, 50. Βασιλάκη 1995, 52. Βασιλάκη 2000, 201.

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Γεωργίου: ο άγιος δοκιμάζεται στο μαρτύριο του λάκκου με τον ασβέστη. Ο άγιος εικονίζεται γυμνός και βυθισμένος μέχρι τη μέση σε λάκκο με ασβέστη. Τα χέρια του είναι υψωμένα σε στάση δέησης. Στη μία πλευρά στέκεται στρατιώτης και πίσω του μορφή με σαρίκι, ενώ στην άλλη πλευρά τοποθετούνται δύο γεροντικές μορφές και πίσω τους στρατιώτης με περικεφαλαία. Το ανθίβολο είναι αρκετά φθαρμένο από την πολλή χρήση.

Το ανθίβολο ταυτίζεται εικονογραφικά με τη σκηνή του μαρτυρίου του αγίου Γεωργίου στον λάκκο με τον ασβέστη από την εικόνα (εικ. 3 στη σ. 19) του Μιχαήλ Δαμασκηνού στον Μητροπολιτικό Ναό της Κέρκυρας (Βοκοτόπουλος 1990, 50-51, αρ. 26, εικ. 29, 132). Από την ίδια εικόνα προέρχονται και τα ανθίβολα αρ. 377, 379, 380 και 381. Τον εικονογραφικό τύπο της σκηνής υιοθετεί και ομώνυμη σκηνή της βιογραφικής εικόνας του αγίου Χαραλάμπη στη συλλογή Ρ. Ανδρεάδη (Βασιλάκη 1985-1986, 256-257. Δρανδάκη 2002, 152-157, αρ. 33).

Όψη α΄

Όψη β΄

Όψη α΄

Όψη β΄

379. Σκηνή από τον βίο του αγίου Γεωργίου
33557 (Ξ 290Α)
Χαρτί διάτρητο, μελάνι
16,4 x 17 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα
Bouras 1987, 55. Βοκοτόπουλος 1990, 50 (από παραδρομή αναφέρεται ως Ξ 290Β). Βασιλάκη 1995, 52-53. Βασιλάκη 2000, 201. Βασιλάκη 2002, 312.

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Γεωργίου: *ο άγιος ανιστά νεκρόν ενώπιον του βασιλέως*. Το περίγραμμα του σχεδίου είναι περασμένο με μαύρο μελάνι. Ο νεκρός άνδρας στέκεται όρθιος, βγαίνοντας από τη σαρκοφάγο, τυλιγμένος με κειρίες. Απέναντί του, ο άγιος Γεώργιος τον ευλογεί, έχοντας στη μία πλευρά του τον γέροντα βασιλιά και στην άλλη μία άλλη γεροντική μορφή. Τη σκηνή πλαισιώνουν ακόμη ένας ηλικιωμένος και στρατιώτες με περικεφαλαίες. Στο βάθος, μακρινό τοπίο πόλης. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει τμήμα αδιάγνωστου υδατοσήμου.

Η σύνθεση ακολουθεί σε όλες τις λεπτομέρειες σκηνή από τον βίο του αγίου Γεωργίου από την εικόνα (εικ. 3 στη σ. 19) του Μιχαήλ Δαμασκηνού στην Κέρκυρα (Βοκοτόπουλος 1990, αρ. 26, εικ. 29, 132). Από την ίδια εικόνα προέρχονται και τα ανθίβολα αρ. 377, 378, 380 και 381. Πρβλ. και το ανθίβολο αρ. 383.

380. Σκηνή από τον βίο του αγίου Γεωργίου
33558 (Ξ 290Β)
Χαρτί διάτρητο, μελάνι
16,5 x 14,4 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα
Bouras 1987, 55. Βασιλάκη 1985-1986, 256, εικ. 12. Βοκοτόπουλος 1990, 50 (από παραδρομή αναφέρεται ως Ξ290Α). Βασιλάκη 1995, 52, πίν. 14. Βασιλάκη 2000, 201, εικ. 8. Βασιλάκη 2002, 312.

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Γεωργίου, περασμένη με μαύρο μελάνι. Πρόκειται για τη σκηνή της ανάστασης του βοδιού του Γλυκερίου. Διακρίνεται ο άγιος μέσα από το παράθυρο της φυλακής να απευθύνεται προς τον Γλυκέριο, που στέκεται έξω από τα κάγκελα, στραμμένος προς τον άγιο σε στάση δέησης. Δίπλα στον Γλυκέριο βρίσκεται το βόδι του και πίσω του γυναίκα με μωρό στην αγκαλιά και δύο στρατιώτες με περικεφαλαία. Τη σύνθεση συμπληρώνουν μορφή αναπήρου, καθισμένου στο έδαφος, και άλλη μία γυναίκα. Το ανθίβολο έχει χρησιμοποιηθεί. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με θυρεό.

Η σύνθεση ακολουθεί σε όλες τις λεπτομέρειες σκηνή από τον βίο του αγίου Γεωργίου (εικ. 380.1) από την εικόνα του Μιχαήλ Δαμασκηνού (εικ. 3 στη σ. 19) στον Μητροπολιτικό Ναό της Κέρκυρας (Βοκοτόπουλος 1990, αρ. 26, εικ. 29. Βασιλάκη 1995, 52, πίν. 15. Βασιλάκη 2000, 201, εικ. 9). Από την ίδια εικόνα προέρχονται και τα ανθίβολα αρ. 377, 378, 379 και 381. Πρβλ. σκηνή φυλακής στα ομώνυμα διάχωρα βιογραφικών εικόνων, όπως του αγίου Γοβδελαά, (εικ. 6 στη σ. 21) του 1664, που φυλάσσεται στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο (Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1987, 8-9, αρ. 11, πίν. 10), της αγίας Παρασκευής του 16ου αι. στη συλλογή Α. Βελιμέζη (Χατζηδάκη 1997, 174-183 αρ. 16) και του αγίου Χαραλάμπη (εικ. 5 στη σ. 21) στη συλλογή Ρ. Ανδρεάδη (Δρανδάκη 2002, 152-157, αρ. 33).

Όψη β΄

Εικ. 380.1. Λεπτομέρεια με τον άγιο Γεώργιο στη φυλακή από εικόνα του Μιχαήλ Δαμασκηνού, Κέρκυρα

Όψη α΄

381. Αποτομή του αγίου Γεωργίου
33497 (Ξ 252)
Χαρτί διάτρητο
21,8 x 26,4 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα
Bouras 1987, 55. Βοκοτόπουλος 1990, 50.

Διάτρητο ανθίβολο με τη σκηνή της αποτομής του αγίου Γεωργίου. Ο άγιος, γονατιστός, σκύβει το κεφάλι, ενώ πίσω του ένας νεαρός, ο δήμιος, με σηκωμένο το ξίφος ετοιμάζεται να τον αποκεφαλίσει. Δίπλα στον δήμιο στέκονται τρεις στρατιώτες με λόγχες. Πιο πίσω, στα δεξιά, διακρίνεται έφιππος στρατιώτης και πίσω του άλλοι δύο στρατιώτες πεζοί. Ένας άγγελος κατεβαίνει μέσα από σύννεφα και ετοιμάζεται να στεφανώσει τον άγιο. Στο άκρο της σύνθεσης αριστερά, επάνω σε βράχο και σε μικρότερη κλίμακα, η πριγκίπισσα δέεται γονατιστή. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: θυρεός και τα αρχικά C, C, F και S.

Η σκηνή σχετίζεται με την αντίστοιχη σκηνή από την εικόνα (εικ. 3 στη σ. 19) του Μιχαήλ Δαμασκηνού στην Κέρκυρα (Βοκοτόπουλος 1990, 50-51, αρ. 26, εικ. 29, 129).

– Ομάδα β΄

382. Σκηνή από τον βίο του αγίου Γεωργίου
33551 (Ξ 285)
Χαρτί διάτρητο, καστανό μελάνι
13,6 x 12,6 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Γεωργίου. Η σύνθεση έχει περαστεί με καστανό μελάνι. Παρουσιάζει τον άγιο ενώπιον ενθρόνου βασιλιά στη δοκιμασία με το *ύδωρ της αληθείας*. Το ανθίβολο έχει εν μέρει χρησιμοποιηθεί (μόνο οι μορφές του αγίου, του βασιλιά και του στρατιώτη). Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με καπέλα.

Όψη α΄

383. Σκηνή από τον βίο του αγίου Γεωργίου
33555 (Ξ 287)
Χαρτί διάτρητο
13,6 x 12,8 εκ.
18ος αιώνας
Bouras 1987, 55.

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Γεωργίου: ο άγιος ανασταίνει τον νεκρό ενώπιον του βασιλιά. Ο νεκρός ανασηκώνεται μέσα από σαρκοφάγο. Απέναντί του, ο άγιος ευλογεί, ενώ πλάι του διακρίνεται ο βασιλιάς και μία γεροντική μορφή. Την ομάδα συμπληρώνουν τέσσερις στρατιώτες με όπλα. Στο βάθος, μακρινό τοπίο πόλης. Το ανθίβολο έχει περαστεί με ερυθροκάστανη κιμωλία.

Το ανθίβολο αποτελεί παραλλαγή της σκηνής που διασώζει το αρ. 379 και έχει βασιστεί στην εικόνα (εικ. 3 στη σ. 19) του Μιχαήλ Δαμασκηνού στην Κέρκυρα (Βοκοτόπουλος 1990, αρ. 26, εικ. 29, 132).

Όψη α΄

Όψη α΄

Το υδατόσημο

384. Σκηνές από τον βίο του αγίου Γεωργίου
33556 (Ξ 288)
Χαρτί διάτρητο, γκρίζο μελάνι
30,25 x 21,2 εκ.
18ος αιώνας
Bouras 1987, 55.

Διάτρητο ανθίβολο με δύο σκηνές από τον βίο του αγίου Γεωργίου, τοποθετημένες η μία επάνω από την άλλη (διαστ. 14 x 19,5 εκ. και 14,6 x 20 εκ. αντίστοιχα). Ο άγιος βάλλεται στον λάκκο με τον ασβέστη, επάνω, και μαστιγώνεται από δύο άνδρες, κάτω. Οι σκηνές έχουν περαστεί με γκρίζο μελάνι. Στην άνω σκηνή, στα περίχωρα πόλης που καταλαμβάνει το αριστερό τμήμα, ο άγιος δέεται χωμένος μέχρι τη μέση στον λάκκο. Ένας στρατιώτης με δόρυ και ασπίδα δείχνει προς τον άγιο ενώ συνομιλεί με τον βασιλιά, που ακολουθείται από όμιλο στρατιωτών. Από νέφη του ουρανού ξεκινούν ακτίνες που καταλήγουν στον φωτοστέφανο του αγίου. Στην κάτω σκηνή, στο εσωτερικό της φυλακής, ο άγιος είναι ξαπλωμένος μπρούμυτα και μαστιγώνεται από δύο δημίους. Τα κτήρια του βάθους, κτισμένα με ισόδομη τοιχοποιία, διαθέτουν εσωτερική πεσσοστοιχία. Το ανθίβολο έχει εν μέρει μόνο χρησιμοποιηθεί (η μορφή του στρατιώτη που στέκεται μπροστά από τον άγιο στη σκηνή του λάκκου με τον ασβέστη). Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τρία άστρα και τα αρχικά D και V.

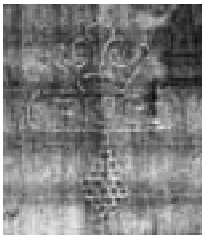
Για το μαρτύριο του αγίου στον ασβεστόλακκο, βλ. παραπάνω την ανάλυση του ανθιβόλου αρ. 378 και την ανάλογη σκηνή από την ομώνυμη εικόνα (εικ. 3 στη σ. 19) του Μιχαήλ Δαμασκηνού στον Μητροπολιτικό Ναό της Κέρκυρας (Βοκοτόπουλος 1990, 50, αρ. 29, 132). Για την εικονογραφία της μαστίγωσης του αγίου από τους δύο δημίους, βλ. την ανάλογη σκηνή της εικόνας του Δαμασκηνού (*στο ίδιο*, 50, εικ. 29, 131).

Ε΄. Κύκλος αγίου Δημητρίου

Όψη α΄

385. Σκηνές από τον βίο του αγίου Δημητρίου
33138 (Ξ 5)
Χαρτί, μελάνι καστανό, ώχρα και γκρι χρώμα
21,8 x 32,8 εκ.
17ος αιώνας, Θεόδωρος Πουλάκης (;)
Ξυγγόπουλος 1962-1963, 81-85, ιδαίτ. 81-82, πίν. 28-32, 1. Ξυγγόπουλος 1970, 52-53, πίνακας εικονογραφικών θεμάτων μεταξύ των σσ. 54-55. Βασιλάκη 2000, 200, σημ. 28.

Το υδατόσημο

Ανθίβολο γραπτό με πέντε σκηνές από τον βίο του αγίου Δημητρίου. Σχέδιο με μελάνι καστανό, με ώχρα και δύο τόνους γκρίζου. Όλη η παράσταση έχει τοποθετηθεί σε κάνναβο (διαστ. 1,6 x 1,6 εκ.). Α΄. Ο άγιος, κρατώντας ειλητάριο με την επιγραφή *της εμής σορού λεώντιε μη ψαύσης*, εμφανίζεται στον ύπνο του Λεοντίου. Β΄. Ο Λεόντιος διαβαίνει τον Δούναβη με τη βοήθεια του κιβωτίου. Επιγραφή: *συν τη κιβωτω καθ' ύδωρ βηματίσας*. Γ΄. Ο άγιος σώζει τον επίσκοπο Καρχηδόνος Κυπριανό από την αιχμαλωσία. Επιγραφή: *επίσκοπος ρύστην σε ταχήν εξεύρε*. Δ΄. Ο Κυπριανός παραλαμβάνει τα μάρμαρα για την αποπεράτωση του ναού. Επιγραφή: *[ναυς ήδε] τα μάρμαρα δώσει σι θύτα*. Ε΄. *Η διάσωσις της Θεσσαλονίκης από τον λιμόν*. Το ανθίβολο έχει χρησιμοποιηθεί μόνο ως προς τη σκηνή Β΄ (υπάρχει κάρβουνο στην πίσω πλευρά). Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τσαμπί σταφύλι, στέμμα και τα αρχικά P και R εκατέρωθεν καρδιάς.

Ο Ξυγγόπουλος θεωρεί ότι η σκηνή προέρχεται από βιογραφική εικόνα του αγίου Δημητρίου, έργο του Θεόδωρου Πουλάκη, που δεν έχει όμως εντοπιστεί. Για τα θαύματα που απεικονίζονται εδώ, βλ. *Θησαυρός* 1851, 408-410. Η σημείωση στην πίσω πλευρά δίνει την επιγραφή της ΙΔ΄ Ομιλίας του Μεγάλου Βασιλείου (*Γρηγορίῳ ἑταίρῳ*, *PG* 32, 277-278).

Όψη α΄

Όψη α΄

386. Σκηνές από τον βίο και τα θαύματα του αγίου Δημητρίου

33135 (Ξ 2), 33136 (Ξ 3)
Χαρτί, λινέλαιο και μελάνι
17 x 24,7 εκ. (33135), 16 x 24,5 εκ. (33136)
17ος αιώνας, Θεόδωρος Πουλάκης (;)
Ξυγγόπουλος 1962-1963, 75-80, ιδιαίτ. 80, πίν. 26, 1-2. Βασιλάκη 2000, 200, σημ. 28. Βασιλάκη 2002, 313.

Σχέδιο με μελάνι, στο οποίο εικονίζονται τρεις σκηνές από τον βίο και τα θαύματα του αγίου Δημητρίου. Η αριστερή σκηνή σώζεται ακέραια, η μεσαία αποσπασματικά και η δεξιά σχεδόν ακέραια. Α΄. Ο άγιος Δημήτριος στη φυλακή φονεύει τον σκορπιό. Επιγραφή: *σκορπίε φεύγε Χ(ριστό)σ γαρ στεφανόνι με*. Ο άγιος, στραμμένος προς τα δεξιά, απευθύνεται στον σκορπιό που έχει μορφή δράκοντα. Ο Χριστός, στην επάνω δεξιά γωνία, αναφαίνεται από σύννεφα και ευλογεί τον άγιο. Στα αριστερά, δύο μορφές ντυμένες στρατιωτικά, ο Λικίνιος, με στέμμα στην κεφαλή και σκήπτρο στο χέρι, μαθαίνει από τον αξιωματικό του για το θαύμα. Β΄. Η σκηνή της πάλης του Νέστορα και του Λυαίου, με το κεντρικό τμήμα κατεστραμμένο. Αριστερά, εικονίζεται πεσμένος στρατιώτης μπροστά από γέροντα που παρακολουθεί έκπληκτος. Δεξιά, εικονίζεται το κουβούκλιο του θρόνου του Λικινίου, από όπου αυτός παρακολουθεί με τους αυλικούς του την πάλη. Γ΄. Το μαρτύριο του αγίου Δημητρίου, που επιγράφεται *λόγχες το μαρτύριον ασμένος φέρω*. Τρεις στρατιώτες από τα αριστερά λογχίζουν τον άγιο που κάθεται σε θρόνο χωρίς ερεισίνωτο, μπροστά από κτήριο. Από νέφη κατεβαίνει ακτίνα φωτός, φανερώνοντας τη θεϊκή εύνοια στον άγιο. Ενδείξεις χρωμάτων: *χρ(υσό), κί(τρινο), μελινό, μα(βί), κό(κκινο), βαθ(ύ), θρ(ανί), πρ(άσινο)*. Το χαρτί διασώζει αδιάγνωστο υδατόσημο.

Ο Ξυγγόπουλος θεωρεί ότι οι σκηνές προέρχονται από βιογραφική εικόνα του αγίου Δημητρίου, έργο του Θεόδωρου Πουλάκη, που δεν έχει όμως σωθεί. Για τα γεγονότα του βίου του αγίου Δημητρίου που απεικονίζονται εδώ, βλ. *Θησαυρός* 1851, 406-407. Για την εικονογραφία των σκηνών, βλ. Ξυγγόπουλος 1936α, 118, 119-123. Ξυγγόπουλος 1970.

387. Σκηνή από τον βίο του αγίου Δημητρίου
33137 (Ξ 4)
Χαρτί, λινέλαιο και μελάνι
17,5 x 13,1 εκ.
17ος αιώνας, Θεόδωρος Πουλάκης (;)
Ξυγγόπουλος 1962-1963, 75-85, ιδιαίτ. 80-81, πίν. 27, 1-2. Βασιλάκη 2000, 200, σημ. 28. Βασιλάκη 2002, 313.

Σχέδιο με μελάνι με θαύμα του αγίου Δημητρίου, που επιγράφεται *ναυς ήδε τα μάρμαρα δώσει σοι*. Ο επίσκοπος Καρχηδόνος Κυπριανός παραλαμβάνει από τον ναύκληρο τα μάρμαρα για την αποπεράτωση τον ναού του Αγίου Δημητρίου. Ο ναύκληρος εικονίζεται μέσα σε δικάταρτο πλοίο, που αποδίδεται σε μικρογραφία. Το δεξί τμήμα της σκηνής έχει καταστραφεί. Ενδείξεις χρωμάτων: *λι(νό), θρ(ανί), πρ(άσινο), μα(βί)*.

Ο Ξυγγόπουλος θεωρεί ότι η σκηνή προέρχεται από βιογραφική εικόνα του αγίου Δημητρίου, έργο του Θεόδωρου Πουλάκη, που δεν έχει όμως σωθεί. Για το εικονιζόμενο θαύμα, βλ. *Θησαυρός* 1851, 409. Το υδατόσημο θυμίζει εκείνο του ανθιβόλου αρ. 116.

Όψη α΄

Όψη α΄

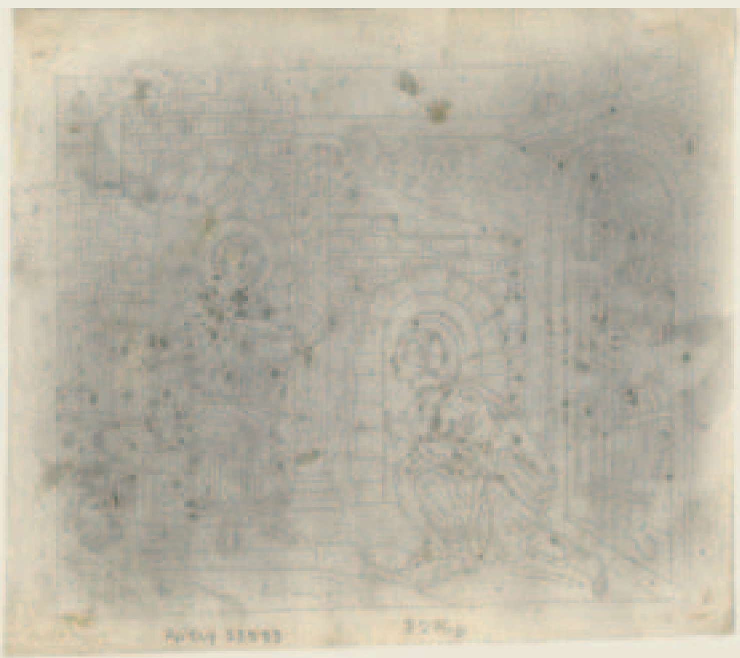

Όψη β΄

388. Σκηνή από τον βίο του αγίου Δημητρίου
33507 (Ξ 261)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο μελάνι
19,3 x 20 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα
Μπούρα 1994, 365-366, εικ. 8. Βασιλάκη 2000, 199, σημ. 24. Βασιλάκη 2002, 310-311.

Διάτρητο ανθίβολο, περασμένο με μελάνι, με σκηνή από τον βίο του αγίου Δημητρίου: ο άγιος εικονίζεται ενώπιον του βασιλιά. Αριστερά, ο Γαλέριος εικονίζεται ένθρονος, με στέμμα στην κεφαλή και σκήπτρο στο χέρι. Παρακολουθεί τον άγιο που στέκεται όρθιος μπροστά του και υψώνει το χέρι σε χειρονομία ομιλίας. Ο άγιος είναι ντυμένος με στρατιωτική πανοπλία. Πίσω του, διακρίνονται ένας στρατιώτης και μία άλλη μορφή με σαρίκι. Ο Γαλέριος κάθεται σε θρόνο με κουβούκλιο, στην πλάγια όψη του οποίου έχει σκαλιστεί ένα λιοντάρι. Στο βάθος, κτήριο με δίβηλο άνοιγμα στην πρόσοψη και αετωματική στέγη. Ψηλά διακρίνεται μικρογράμματη επιγραφή, γραμμένη με μαύρο μελάνι, η οποία φαίνεται να έχει προστεθεί μεταγενέστερα και για αυτό ταυτίζει διαφορετικά τον άγιο: *η παρουσίασις του αγίου Θεοδώρου του στρατηλάτου προς τον βασιλέα Λικίνιον*. Ενδείξεις χρωμάτων. Το ανθίβολο έχει χρησιμοποιηθεί.

Το ανθίβολο ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα αρ. 303, 389 και 390. Η σκηνή μοιάζει, χωρίς όμως να ταυτίζεται, με σκηνή από τον βίο του αγίου Δημητρίου σε δύο εικόνες του Εμμανουήλ Τζάνε στη συλλογή Δ. Λοβέρδου και στη συλλογή Μ. Καλλιγά (Μπούρα 1994). Το ανθίβολο αρ. 406 φέρει παράσταση που αποτελεί σμίκρυνση της σκηνής αυτού του ανθιβόλου.

Όψη α΄

Όψη β΄

389. Άγιοι Δημήτριος και Νέστωρ
33533 (Ξ 276Β)
Χαρτί διάτρητο
17,8 x 20,1 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα
Μπούρα 1994, 366, εικ. 10. Βασιλάκη 2000, 199, σημ. 24. Βασιλάκη 2002, 310-311.

Διάτρητο ανθίβολο με την παράσταση της ευλογίας του αγίου Νέστορος από τον άγιο Δημήτριο. Ο άγιος Δημήτριος κάθεται σε χαμηλό θρόνο, μπροστά από την πύλη ενός κτίσματος που αποδίδεται με ισόδομη τοιχοποιία, ανάμεσα σε δύο σπασμένους κίονες. Με το δεξί του ευλογεί τον άγιο Νέστορα που γονατίζει εμπρός του. Πίσω από τον άγιο Νέστορα και μέσα από μισάνοιχτη θύρα διακρίνεται στρατιώτης.Το ανθίβολο έχει χρησιμοποιηθεί.

Το ανθίβολο ταυτίζεται με σκηνή από βιογραφική εικόνα του αγίου Δημητρίου του Εμμανουήλ Τζάνε, που βρίσκεται στη συλλογή Μ. Καλλιγά (Μπούρα 1994, 366, εικ. 10). Πρβλ. τα ανθίβολα αρ. 303, 388 και 390, που επίσης έχουν χρησιμοποιηθεί για την εικόνα της συλλογής Μ. Καλλιγά.

Όψη α΄

390. Μαρτύριο του αγίου Δημητρίου
33504 (Ξ 258)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο μελάνι
19,6 x 28,3 εκ.
17ος αιώνας
Μπούρα 1994, 367-368, εικ. 15. Βασιλάκη 2000, 199, σημ. 24. Βασιλάκη 2002, 310-311.

Έκτυπο και διάτρητο ανθίβολο με το μαρτύριο του αγίου Δημητρίου. Ο άγιος εικονίζεται ξαπλωμένος στα σκαλιά της φυλακής, με τον Λούπο στο πλάι του, να υψώνει έντρομος τα χέρια μπροστά στο στήθος του, ενώ πέντε στρατιώτες τον λογχίζουν. Επάνω και πίσω από τον άγιο τοποθετείται η πύλη της φυλακής και στο άνοιγμά της δύο άγγελοι κρατούν στα υψωμένα χέρια τους την ψυχή του αγίου. Δεξιά στο βάθος, μακρινό τοπίο πόλης. Ενδείξεις χρωμάτων: *μαβί*, *όμπρα*, *όχ(ρα) λι(νό)*, *λάκα*. Στο επάνω μέρος της σύνθεσης, μεγαλογράμματη, έκτυπη, ανεστραμμένη επιγραφή: *Ο ΑΓ(ΙΟϹ) ΥΠΟ ΤΩ(Ν) ϹΤΡΑΤΙΩΤ(ΩΝ) ΛΟΓΧΕΥΘΕΙϹ ΠΑΡΕΔΩΚΕ ΤΟ ΠΝ(ΕΥΜ)Α ΤΩ Κ(ΥΡΙ)Ω*.

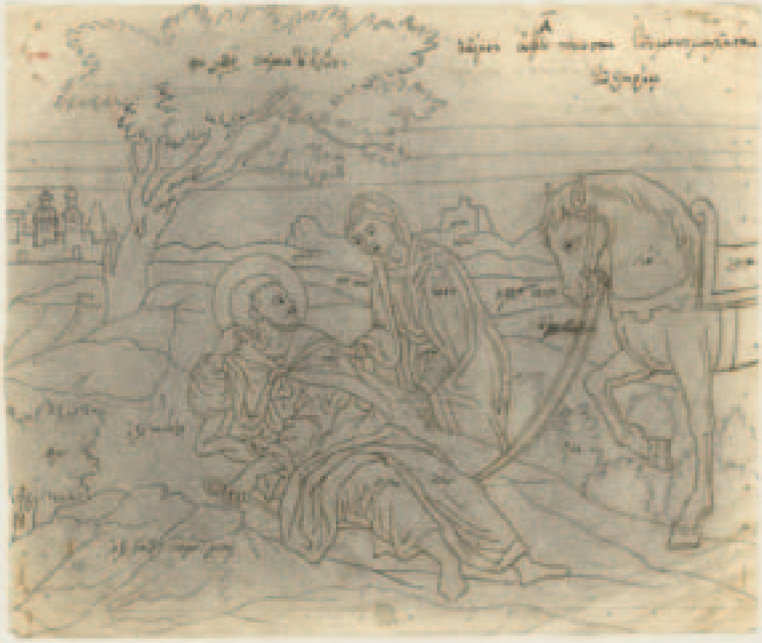
Το ανθίβολο ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα αρ. 303, 388 και 389. Η σκηνή σχετίζεται, χωρίς όμως να ταυτίζεται ακριβώς, με εκείνη της εικόνας του Εμμανουήλ Τζάνε στη συλλογή Δ. Λοβέρδου, του 1646, καθώς και με εκείνη της συλλογής Μ. Καλλιγά (Μπούρα 1994, 367-368, εικ. 1-2, 14). Επίσης, πρβλ. εικόνες με το μαρτύριο του αγίου ως αυτόνομη σύνθεση (στο Μουσείο Μπενάκη, στις μονές Σινά και Μεγίστης Λαύρας, στο Ελληνικό Ινστιτούτο Βενετίας, στο Μουσείο Κανελλοπούλου, σε ιδιωτική συλλογή του Λονδίνου και αλλού. Βλ. την πιο πρόσφατη δημοσίευσή τους, Μπενάτου 2011). Για τις εικόνες του Εμμανουήλ Τζάνε με τον άγιο Δημήτριο, βλ. Μπούρα 1994.

ΣΤ΄. Κύκλος αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος

391. Σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος
33527 (Ξ 274Α)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο μελάνι
14,4 x 17 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα

Διάτρητο ανθίβολο περασμένο με μαύρο μελάνι, με σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος. Αριστερά, διακρίνεται ο άγιος Θεόδωρος ξαπλωμένος στο έδαφος, κάτω από δένδρο. Σκυμμένη από πάνω του βρίσκεται γυναικεία μορφή, η Ευσεβία, και τον ακουμπά. Δεξιά διακρίνεται μέρος του αλόγου του και στο βάθος τοπίο πόλης. Ενδείξεις χρωμάτων. Στο κέντρο ψηλά, το γράμμα Α. Επιγραφή: *ο άγιος αφύπνωσαι του μονομαχήσαι τω θηρίω*. Στην πίσω όψη: *η αφύπνωσις του αγίου*. Το ανθίβολο έχει χρησιμοποιηθεί. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με σταυρό και το αρχικό Α.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 392, 400 και 401. Για τη συγκεκριμένη σκηνή, βλ. *Θησαυρός* 1851, 415.

Όψη α΄

Όψη β΄

Όψη α΄

Όψη β΄

392. Σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος
33528 (Ξ 274Β)
Χαρτί διάτρητο, καστανό και κόκκινο μελάνι
14,2 x 17,2 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα

Διάτρητο ανθίβολο περασμένο με μελάνι, με σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος. Η σκηνή συνοδεύεται από την επιγραφή: *Η παρρησίασις του αγίου προς τον ηγεμόνα Πούπλιον*. Αριστερά, δύο μορφές καθιστές με πλούσιες ενδυμασίες, προς τις οποίες απευθύνεται ο άγιος που στέκεται στα δεξιά, ντυμένος στρατιωτικά. Φέρει θώρακα με προσωπεία στους ώμους και γοργόνα στην κοιλία. Πίσω από τον άγιο στέκεται στρατιώτης και γεροντική μορφή με σαρίκι. Ενδείξεις χρωμάτων και μερική σημείωση φωτισμένων επιφανειών με κόκκινο χρώμα στη μία όψη. Στην άλλη, ο μανδύας του αγίου βάφεται πράσινος. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με θυρεό και το αρχικό Α.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 391, 400 και 401. Το δεξί μέρος της σκηνής ταυτίζεται με το αρ. 388 από τον βίο του αγίου Δημητρίου και την αντίστοιχη σκηνή στην εικόνα του Εμμανουήλ Τζάνε της συλλογής Μ. Καλλιγά (Μπούρα 1994, 365-366, εικ. 8). Για τη συγκεκριμένη σκηνή, βλ. *Θησαυρός* 1851, 417.

Το υδατόσημο

393. Σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος
33529 (Ξ 275Α)
Χαρτί διάτρητο
18,8 x 12,4 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος. Επιγραφή, μικρογράμματη με μαύρο μελάνι ψηλά στο κέντρο, αναφέρει: *η κατάβασις του αγίου από τον σταυρόν*. Ο άγιος στέκεται στο μέσον της σύνθεσης μπροστά από σταυρό και φέρει μόνο περίζωμα. Ένας άγγελος τον αγκαλιάζει. Αριστερά διακρίνονται δύο άλλες μορφές και στο βάθος ψηλός τοίχος περιβόλου που στα άκρα του απολήγει σε δύο πυργοειδή κτίσματα. Ενδείξεις χρωμάτων: *οχ(ρα)*, *λα(κα)*, *πρ(άσινο)*, *μα(βι)*, *οξι*, *θρα(νι)*, *λι(νο)*. Ψηλά στο κέντρο, η ένδειξη: 5΄. Στην πίσω όψη, σημειώσεις με εξαιρετικά λεπτά και μικρά γράμματα: *ο α(γιος) συρίν*. *οξι ανικτω ολον*, *ολον ανικτω*, *οξί βαθίτερον*. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 394, 395, 396, 397, 398 και 399. Ο τοίχος του περιβόλου είναι όμοιος με εκείνον στο ανθίβολο αρ. 398.

Όψη α΄

Όψη β΄

Όψη α'

394. Σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος
33530 (Ξ 275Β)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο μελάνι
19,7 x 13,1 εκ.
Β' πενηνταετία 17ου αιώνα

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή μαρτυρίου του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος. Ο άγιος εικονίζεται μετωπικός στην πυρά, μέχρι τα δύο τρίτα του ύψους του, με τα χέρια απλωμένα σε στάση δέησης. Δύο στρατιώτες, αριστερά και δεξιά του, αναζωπυρώνουν την πυρά με σιδερένιες πυροστιές. Ακριβώς στο σημείο της πυράς έχει σχεδιαστεί με μελάνι ένα ορθογώνιο καμίνι. Ψηλά στο κέντρο, η ένδειξη: 6. Διάσπαρτες ενδείξεις χρωμάτων: *μα(βί)*, *πρα(σινο)*, *λι(νο)*, *οξι αν(οικτό) οχ(ρα)*, *θρ(ανί)*. Στην πίσω όψη χαμηλά, η ένδειξη: *β*. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 393, 395, 396, 397, 398 και 399.

Όψη α'

395. Σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος
33531 (Ξ 275Γ)
Χαρτί διάτρητο
19,7 x 13 εκ.
Β' πενηνταετία 17ου αιώνα

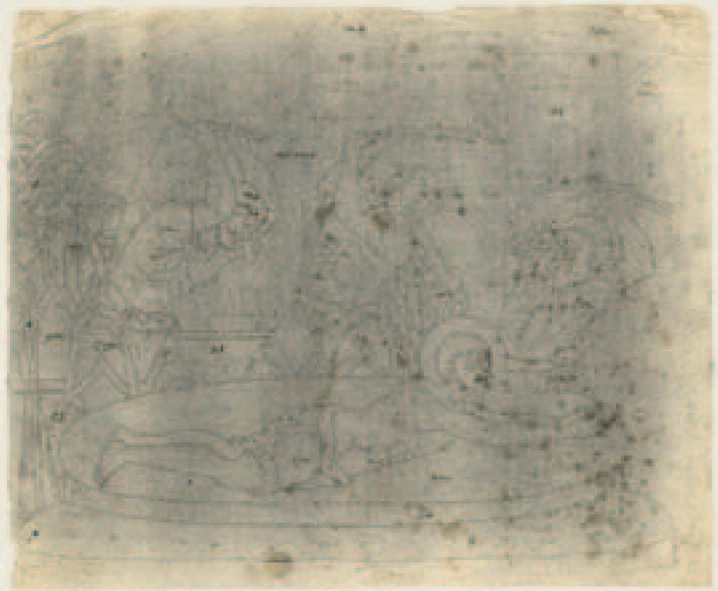
Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος. Πρόκειται για παράσταση του θαύματος ιάσεως ενός ασθενούς. Ο άγιος, όρθιος και μετωπικός, κρατώντας ανοιχτό προς τα επάνω ειλητάριο στο ένα χέρι και με χειρονομία λόγου στο άλλο, στέκεται μπροστά στην κλίνη του αρρώστου, που φέρει κυλινδρικό κάλυμμα στο κεφάλι του. Στο βάθος, αρχιτεκτονική σύνθεση με τοξωτά ανοίγματα. Μέσα από ένα από αυτά τα ανοίγματα διακρίνεται σκηνή προετοιμασίας λουτρού. Διάσπαρτες ενδείξεις χρωμάτων: *πρα(σινο)*, *οξι αν(οικτό)*, *λα(κα)*, *λι(νο)*. Ψηλά στο κέντρο, η ένδειξη: 7. Το ανθίβολο έχει χρησιμοποιηθεί.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 393, 394, 396, 397, 398 και 399.

396. Σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος
33532 (Ξ 276Α)
Χαρτί διάτρητο
15,5 x 18,7 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή μαρτυρίου από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος. Πρόκειται για την παράσταση της μαστίγωσης του μάρτυρα. Ο άγιος είναι ξαπλωμένος μπρούμυτα, επάνω σε ωοειδή λίθο, και μαστιγώνεται από τρεις άνδρες. Στα αριστερά στέκεται ομάδα ανθρώπων που παρακολουθούν τη σκηνή. Ενδείξεις χρωμάτων: *οχ(ρα)*, *λι(νο)*, *λα(κα)*, *πρα(σινο)*, *μα(βί)*, *κυ(νάβαρι)*. Στην πίσω όψη χαμηλά, η ένδειξη: *β* (ή 9). Το ανθίβολο έχει χρησιμοποιηθεί.

Η σκηνή έλκει την καταγωγή της από αντίστοιχο μαρτύριο του βίου του αγίου Γεωργίου. Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 393, 394, 395, 397, 398 και 399.

Όψη α΄

397. Σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος
33534 (Ξ 277Α)
Χαρτί διάτρητο
20 x 13,3 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή μαρτυρίου του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος. Ο άγιος, φορώντας μόνο περίζωμα, είναι κρεμασμένος ανάποδα από ικρίωμα σχήματος «Γ». Τον πλαισιώνουν δύο στρατιώτες που με καμπύλες λάμες χαράσσουν το στήθος του, ενώ ένας τρίτος στρατιώτης, στο βάθος, ακουμπά το χέρι του στο πόδι του αγίου. Στο βάθος, μακρινό τοπίο πόλης. Ενδείξεις χρωμάτων: *πρα(σινο)*, *λα(κα)*, *λινο*, *μα(βι)*, *οχ(ρα)*, *οξι αν(οιχτο)*, *θ(ρανι)*, *ομ(πρα)*. Χαμηλά και λίγο έκκεντρα, η γραμμένη με μελάνι ένδειξη: ς. Το ανθίβολο έχει χρησιμοποιηθεί.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 393, 394, 395, 396, 398 και 399.

Όψη α΄

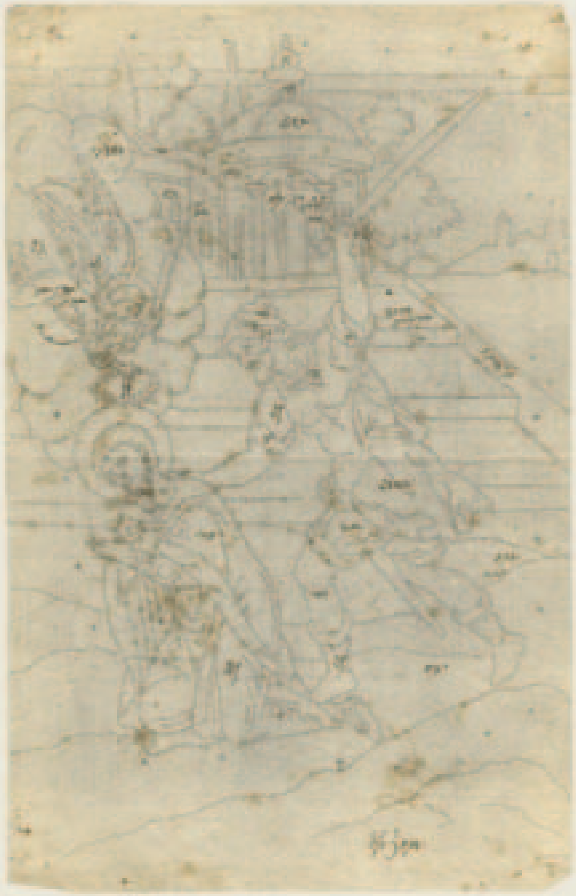
Όψη α΄

398. Σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος

33535 (Ξ 277Β)
Χαρτί διάτρητο
19,7 x 13 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα

Διάτρητο ανθίβολο με παράσταση από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος. Πρόκειται για τη σκηνή της σταύρωσης του μάρτυρα. Ο άγιος βρίσκεται επάνω στον σταυρό και λογχίζεται από δύο στρατιώτες, που συγχρόνως σφίγγουν τα σκοινιά με τα οποία έχουν δέσει τα χέρια του. Στο βάθος, τοίχος περιβόλου που εκτείνεται ανάμεσα σε δύο κτίσματα, ένα με δίρριχτη στέγη και ένα με κυβόσχημη κατασκευή. Ενδείξεις χρωμάτων: *λα(κα)*, *πρα(σινο)*, *μα(βι)*, *οχ(ρα)*, *λι(νο)*. Στην πίσω όψη ψηλά, η ένδειξη: *Ε*. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει τμήμα αδιάγνωστου υδατοσήμου.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 393, 394, 395, 396, 397 και 399.

Όψη α΄

399. Σκηνή αποτομής του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος

33536 (Ξ 277Γ)
Χαρτί διάτρητο
19,9 x 12,7 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή αποτομής του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος. Ο άγιος εικονίζεται γονατιστός, με τα χέρια σε στάση προσευχής, και πίσω του βρίσκεται ο στρατιώτης που με υψωμένο το ξίφος ετοιμάζεται να τον αποκεφαλίσει. Άγγελος κατεβαίνει από τον ουρανό και πλησιάζει τον άγιο, κρατώντας στεφάνι και κλαδί φοίνικα. Στο βάθος, κυκλικό υστεροαναγεννησιακό κτήριο με φανάρι και μακρινό τοπίο πόλης. Ενδείξεις χρωμάτων: *λινό*, *σάρκα*, *οχ(ρα)*, *οξι*, *χοντροκο(κκινο)*, *πρ(άσινο)*, *ανι(κτό)*, *λα(κα)*. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τα αρχικά A και R.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 393, 394, 395, 396, 397 και 398.

Ζ΄. Κύκλος αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη

Όψη α΄

Όψη β΄

400. Σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη
33552 (Ξ 286Α)
Χαρτί διάτρητο, μελάνι
14,4 x 17,3 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη, η οποία συνοδεύεται από την επιγραφή: *διηλέγη ο άγιος μετά του βασιλέως Λικινίου*. Ο άγιος, ντυμένος με στρατιωτική πανοπλία, στέκεται μπροστά στον αυτοκράτορα Λικίνιο. Πίσω από τον άγιο βρίσκεται στρατιώτης με περικεφαλαία και ασπίδα με γοργόνιο. Ο αυτοκράτορας, συνοδευόμενος από τρεις γεροντικές μορφές, στέκεται στο κατώφλι οικοδομήματος με προστώο. Κρατεί σκήπτρο στο ένα χέρι και απλώνει το άλλο προς τα εμπρός σε χειρονομία λόγου, ενώ στρέφει το κεφάλι του πίσω, προς έναν από τους γέροντες της ακολουθίας του. Το βάθος καταλαμβάνει τοίχος περιβόλου, πίσω από τον οποίο διακρίνονται δένδρα και ορεινό τοπίο. Ψηλά στο μέσον, η ένδειξη: *δ΄*. Ενδείξεις χρωμάτων. Στην πίσω όψη, οι επιγραφές: *η δευτέρα παρρησίασις του αγίου* και *ο άγιος ανακηρύττει έμπροσθεν του βασιλέως Λικινίου τον Χριστόν Θεόν μόνον αληθινόν*. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

Η μορφή του στρατιώτη είναι η ίδια με εκείνη με του ανθιβόλου αρ. 95. Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 391, 392 και 401.

Όψη α΄

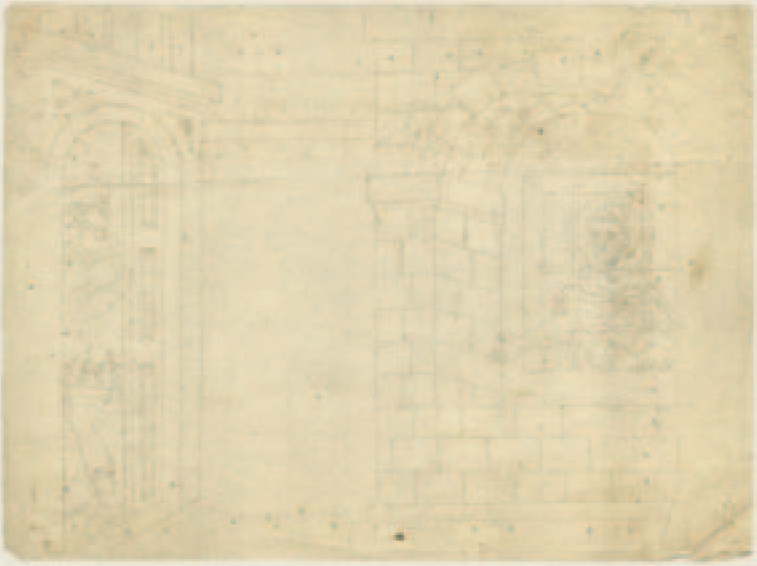

Όψη β΄

401. Σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη
33553 (Ξ 286Β)
Χαρτί διάτρητο, μελάνι
14,3 x 17,15 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη, η οποία επιγράφεται *ο άγιος εν τη φυλακη οντι άγγελος αυτω εμφαίνεται*. Η σύνθεση έχει περαστεί με καστανό και μαύρο μελάνι. Ο άγιος Θεόδωρος διακρίνεται μέσα από το καγκελόφραχτο παράθυρο του κελιού της φυλακής, η οποία είναι ένα ισοδομικά κτισμένο οικοδόμημα. Ενώπιον του αγίου εμφανίζεται άγγελος, που τον πλησιάζει και τον ευλογεί. Πίσω από τον άγγελο και μέσα από μισάνοιχτη πόρτα, στρατιώτης παρακολουθεί τη σκηνή. Ενδείξεις χρωμάτων. Στην πίσω όψη του χαρτιού υπάρχει η επιγραφή: *η κάθειρξις του αγίου*. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

Η μορφή του αγγέλου δεν έχει τρυπηθεί και ενδεχομένως να έχει προστεθεί αργότερα, εφόσον είναι η μοναδική μορφή του ανθιβόλου περασμένη με μαύρο μελάνι. Η λεπτομέρεια του στρατιώτη στη μισάνοιχτη πόρτα υπάρχει στο ανθίβολο αρ. 389, η οποία έχει χρησιμοποιηθεί και σε σκηνή από τον βίο του αγίου Δημητρίου, που συνδέεται με την εικόνα του Εμμανουήλ Τζάνε της συλλογής Μ. Καλλιγά. Βλ. Μπούρα 1994, 366, εικ. 10. Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 391, 392, και 400.

Όψη α΄

402. Σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη
33554 (Ξ 286Γ)
Χαρτί διάτρητο
14,9 x 20 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη, πανομοιότυπη με εκείνη του ανθιβόλου αρ. 401, μόνο που απουσιάζει η μορφή του αγγέλου. Το ανθίβολο δεν έχει χρησιμοποιηθεί. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τα αρχικά A και R.

Από χαρτί με το ίδιο υδατόσημο έγινε και το ανθίβολο αρ. 147.

Η΄. Σπαράγματα βίων άλλων αγίων

403. Σκηνή από τον βίο του αποστόλου Πέτρου (;)
33161 (Ξ 23)
Χαρτί, μαύρο μελάνι
39 x 27,9 εκ.
18ος αιώνας

Έκτυπο ανθίβολο τραβηγμένο με μαύρο μελάνι. Εικονίζεται σκηνή από τον βίο αγίου, ίσως του αποστόλου Πέτρου. Πρόκειται για το μαρτύριό του: ο άγιος εικονίζεται γυμνός, με ένα περίζωμα στη μέση, και είναι δεμένος σε σταυρό και κρεμασμένος ανάποδα από δένδρο. Γύρω του, τέσσερις στρατιωτικοί με στρατιωτική εξάρτυση και δύο δήμιοι. Οι τρεις είναι αξιωματικοί με περικεφαλαίες: οι δύο στηρίζονται στα όπλα τους και συνομιλούν, ενώ ο τρίτος κρατεί το σπαθί του και δίνει διαταγές προς έναν από τους δημίους. Ένας στρατιώτης, με κράνος στην κεφαλή, γονατίζει πίσω από δένδρο για να δέσει την κεραία του σταυρού. Οι δήμιοι δένουν τα χέρια του αγίου στον σταυρό, ενώ ένας άλλος με σαρίκι στο κεφάλι, ανεβασμένος στο δένδρο, δένει τον σταυρό σε κλάδο. Σημειώνονται αρχικά γράμματα για τη δήλωση των χρωμάτων: *Π*, *Ρ*, *Μ*. Στην πίσω όψη υπάρχει δυσδιάκριτο σημείωμα γραμμένο με μολύβι (*δούλος καλός όπου έχει παραγγίλι / ... μανάκι να μουσέτι 19:50*). Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τα αρχικά I και G.

Το ανθίβολο φαίνεται να προέρχεται από ομώνυμη εικόνα υπογεγραμμένη από τον Μιχαήλ Δαμασκηνό, σήμερα στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο (*Πύλες του Μυστηρίου* 1994, 188-189, αρ. 5, Χ. Μπαλτογιάννη).

Όψη α΄

Όψη α΄

Όψη β΄

404. Σκηνές μαρτυρίου από μηνολόγιο
33174 (Ξ 32)
Χαρτί, μαύρο μελάνι
23,8 x 24,4 εκ.
18ος αιώνας

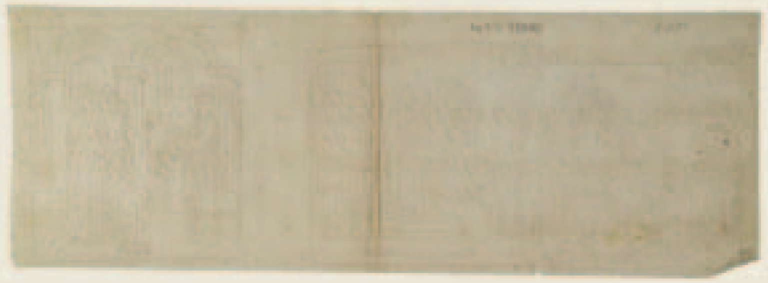
Σχέδιο σε χαρτί που είχε διπλωθεί στα τέσσερα, με τρεις σκηνές μαρτυρίου από το μηνολόγιο του Νοεμβρίου. Οι δύο πρώτες είναι σχεδιασμένες στη μία όψη του φύλλου, ενώ η τρίτη στην πίσω όψη του. Η πρώτη σκηνή συνοδεύεται από την επιγραφή: *μαρτύριον του αποστόλου Φιλίππου* (14 Νοεμβρίου). Ο άγιος, με περίζωμα γύρω από τη μέση, εικονίζεται κρεμασμένος ανάποδα από δένδρο, ενώ δύο στρατιώτες παρακολουθούν. Στα δεξιά εικονίζονται μορφές που δεν φαίνεται να σχετίζονται με το επεισόδιο: άνδρας με ζεύγος περιστέρια στα χέρια και γυναίκα πίσω του (ο Ιωακείμ και η Άννα), ενώ κάτω μία γυναίκα και δύο άνδρες εικονίζονται να πέφτουν μέσα στο ανοιχτό στόμιο σπηλιάς. Η δεύτερη σκηνή επιγράφεται *των αγίων μαρτύρων Γουρία, Σαμωνά και Αβίβου* (15 Νοεμβρίου). Εικονίζεται η αποτομή γονατιστού αγίου, ακολουθεί το μαρτύριο του δεύτερου αγίου, που είναι από το ένα πόδι κρεμασμένος ανάποδα από ικρίωμα, και, τέλος, ο τρίτος άγιος καίγεται στην πυρά προσευχόμενος. Η τρίτη σκηνή φέρει την επιγραφή: *μαρτύριον του αγίου Ιακώβου του Πέρσου* (17 Νοεμβρίου). Τρεις βασανιστές τεμαχίζουν τα άκρα του αγίου που φέρει περίζωμα.

Για τον άγιο Φίλιππο, βλ. *ΘΗΕ* 11 (1967), 1096-1098, και για το μαρτύριό του, βλ. τις *Πηγές* της *Ερμηνείας* του Διονυσίου (*Ερμηνεία* 1909, 264). Για τους αγίους Γουρία, Σαμωνά και Άβιβο, βλ. *ΘΗΕ* 1 (1962), 49-50, και για τον άγιο Ιάκωβο του Πέρση, *ΘΗΕ* 6 (1965), 633-634.

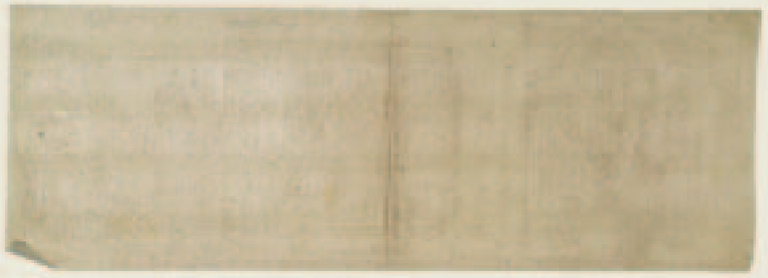
Θ΄. Σκηνές βιογραφικών εικόνων αδιάγνωστων αγίων

405. Σκηνές από τον βίο του αγίου Δημητρίου (;)
33541 (Ξ 282)
Χαρτί διάτρητο
10,7 x 30,1 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με τρεις σκηνές από τον βίο νεαρού και αγένειου αγίου. Στην πρώτη σκηνή, ο άγιος ευλογεί σκυμμένο ιεράρχη. Στη δεύτερη, ομιλεί ενώπιον του βασιλιά (;). Στην τρίτη, πραγματοποιεί θαύμα ιάσεως. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με το αρχικό S.

Όψη α΄

Όψη β΄

406. Σκηνή από τον βίο του αγίου Δημητρίου (;)
33542 (Ξ 283Α)
Χαρτί διάτρητο
12,3 x 9,5 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο αγίου, πιθανότατα του αγίου Δημητρίου (;). Ο άγιος εμφανίζεται μπροστά στον αυτοκράτορα. Αριστερά, ο αυτοκράτορας εικονίζεται κάτω από κουβούκλιο καθιστός σε θρόνο, στην πλάγια όψη του οποίου έχει σκαλιστεί λιοντάρι. Φορά στέμμα στην κεφαλή και κρατεί σκήπτρο. Παρακολουθεί τον άγιο που στέκεται όρθιος μπροστά του και υψώνει το χέρι σε χειρονομία ομιλίας. Ο άγιος φορά διπλό χιτώνα και μανδύα που πορπώνεται στο στήθος. Πίσω του διακρίνονται ένας στρατιώτης και μία άλλη γεροντική μορφή με σαρίκι. Στο βάθος, κτήριο με δίβηλο άνοιγμα στην πρόσοψη και αετωματική στέγη. Το ανθίβολο έχει χρησιμοποιηθεί. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου που συμπληρώνεται στα ανθίβολα αρ. 407, 409 και 411: η λέξη ROJOAN και τα αρχικά C και B.

Η σκηνή αποτελεί σμίκρυνση, με μικρές μόνο διαφορές, του ανθιβόλου αρ. 388. Θυμίζει ανάλογη σκηνή από τον βίο του αγίου Δημητρίου στις εικόνες της συλλογής Δ. Λοβέρδου και της συλλογής Μ. Καλλιγά του Εμμανουήλ Τζάνε.

Όψη α΄

Όψη β΄

407. Σκηνή από τον βίο του αγίου Νεοφύτου (;)
33543 (Ξ 283Β)
Χαρτί διάτρητο
12,2 x 9,6 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο νεαρού και αγένειου αγίου, ίσως του αγίου Νεοφύτου. Πρόκειται για τη σκηνή του μαρτυρίου του (διαστ. 9,2 x 8,7 εκ.). Ο άγιος έχει τα χέρια δεμένα πισθάγκωνα και δέρνεται από τέσσερις στρατιώτες, σύμφωνα με το συναξάριο του αγίου που αναφέρει ότι ο άγιος *εδάρη ανηλεώς*. Το ανθίβολο έχει εν μέρει χρησιμοποιηθεί (μόνο ως προς τη μορφή του αγίου). Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου που συμπληρώνεται στα ανθίβολα αρ. 406, 409 και 411: η λέξη ROJOAN και τα αρχικά C και B.

Πρόκειται μάλλον για τον μάρτυρα άγιο Νεόφυτο από τη Νίκαια της Βιθυνίας (21 Ιανουαρίου).

Όψη α΄

408. Σκηνή από τον βίο του αγίου Νεοφύτου (;)
33544 (Ξ 283Γ)
Χαρτί διάτρητο
11,8 x 9 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο νεαρού και αγένειου αγίου (διαστ. 11,8 x 7,8 εκ.). Η σκηνή περιλαμβάνει δύο διαφορετικά επεισόδια. Στο πρώτο, ο άγιος προσεύχεται γονατιστός επάνω σε κλίνη και η περιστερά του Αγίου Πνεύματος κατεβαίνει προς το μέρος του. Από τμήμα ημικυκλίου του ουρανού, μέσα από τα σύννεφα, εκπορεύονται ακτίνες φωτός, δείγμα θεϊκής εύνοιας. Δεξιά, σε πρώτο επίπεδο, ο άγιος μιλά σε δύο γυναίκες που κάθονται σε ξύλινο πάγκο, ενώ ένας ηλικιωμένος άνδρας παρακολουθεί λίγο πιο πίσω. Στο βάθος εικονίζεται πολυτελές οικοδόμημα. Το ανθίβολο δεν έχει χρησιμοποιηθεί. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με τα αρχικά F και S.

Φυσιογνωμικά, ο άγιος θυμίζει τον άγιο Νεόφυτο, που εικονίζεται στο ανθίβολο αρ. 409.

409. Σκηνή από τον βίο του αγίου Νεοφύτου
33545 (Ξ 283Δ)
Χαρτί διάτρητο
15,1 x 9,6 εκ.
18ος αιώνας
Μπούρα 1994, 367, εικ. 13. Βασιλάκη 2002, 314.

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή μαρτυρίου από τον βίο του αγίου Νεοφύτου, που επιγράφεται: *ο άγιος Νεόφυτος εις λέοντα και άρκτον* (διαστ. 11 x 8,5 εκ.). Η επιγραφή διαβάζεται όταν το χαρτί είναι αναποδογυρισμένο. Ο άγιος έχει ριχτεί στον ιππόδρομο σε τέσσερα άγρια ζώα. Η αρένα ορίζεται από ορθογώνιο στηθαίο, πίσω από το οποίο παρακολουθούν θεατές. Στο βάθος, δύο κτήρια· στον εξώστη του ενός, η μορφή ηγεμόνα (βασιλιά;) που παρακολουθεί τη σκηνή. Ενδείξεις χρωμάτων: *μα(βί), όμ(πρα).* Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου που συμπληρώνεται στα ανθίβολα αρ. 406, 407 και 411: η λέξη ROJOAN και τα αρχικά C και B.

Η σκηνή παρουσιάζει μεγάλες ομοιότητες με το ανθίβολο αρ. 432, όπου όμως πρόκειται περί αγίας (της αγίας Θέκλας;), με διαφορετική στάση. Και οι δύο σκηνές συνδέονται εικονογραφικά με το επεισόδιο της πάλης του Νέστορος και του Λυαίου από τον κύκλο του αγίου Δημητρίου, στις εικόνες του Εμμανουήλ Τζάνε της συλλογής Μ. Καλλιγά και της συλλογής Δ. Λοβέρδου (Μπούρα 1994).

Όψη α΄

Όψη α΄

410. Σκηνή από τον βίο του αγίου Νεοφύτου (;)
33546 (Ξ 283Ε)
Χαρτί διάτρητο
14,9 x 9,75 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο αδιάγνωστου αγίου (διαστ. 11,3 x 8,6 εκ.). Ο άγιος, νέος και αγένειος, εικονίζεται σε είσοδο σπηλαίου με λέοντα στα πόδια του. Από τον ουρανό, ανάμεσα σε νέφη, κατεβαίνει η περιστερά του Αγίου Πνεύματος, ενώ πίσω της πετά άγγελος. Στο βάθος, μακρινό τοπίο πόλης. Το ανθίβολο έχει χρησιμοποιηθεί.

Φυσιογνωμικά, ο άγιος θυμίζει τον άγιο Νεόφυτο του ανθιβόλου αρ. 409.

Όψη β΄

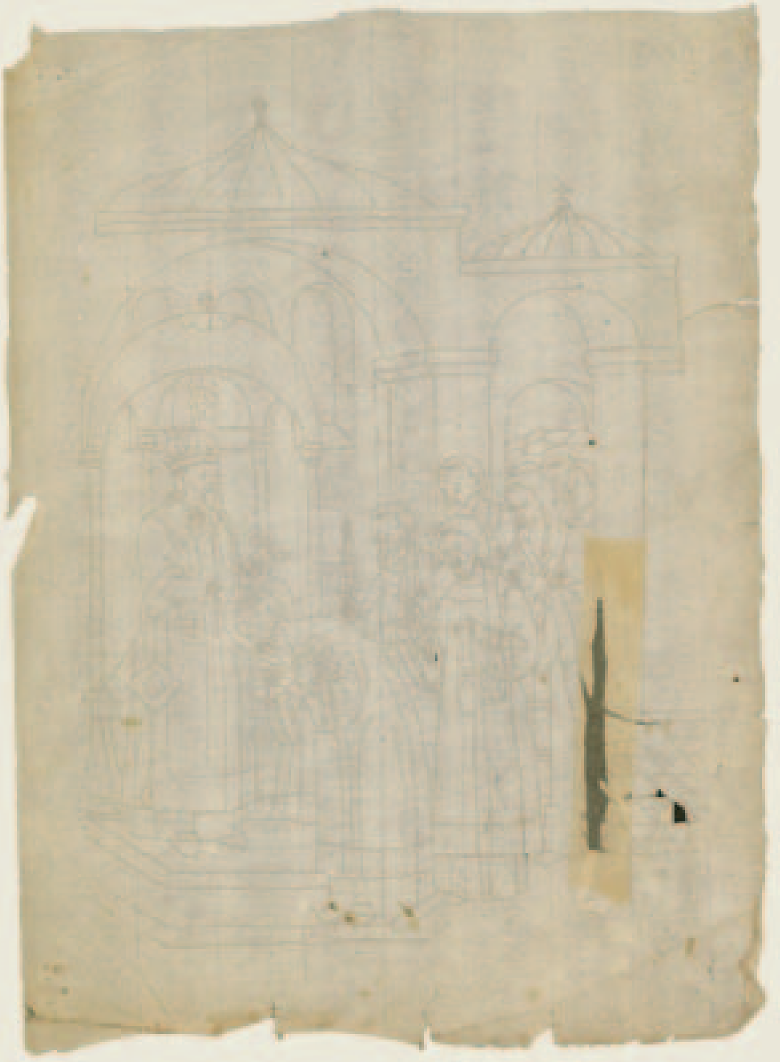
411. Σκηνή από τον βίο του αγίου Νεοφύτου (;)
33547 (Ξ 283ΣΤ)
Χαρτί διάτρητο
15,1 x 9,6 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο αδιάγνωστου αγίου (διαστ. 11,3 x 8,4 εκ.). Πρόκειται για τη σκηνή του μαρτυρίου του. Ο άγιος, νεαρός και αγένειος, εικονίζεται ανακεκλιμένος μπροστά σε ψηλό κτήριο να λογχίζεται από τρεις στρατιώτες. Η σκηνή θυμίζει κάπως το μαρτύριο του αγίου Δημητρίου, αν και απουσιάζει ο Λούπος. Το ανθίβολο έχει εν μέρει μόνο χρησιμοποιηθεί. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου που συμπληρώνεται στα ανθίβολα αρ. 406, 407 και 409: η λέξη ROJOAN και τα αρχικά C και B.

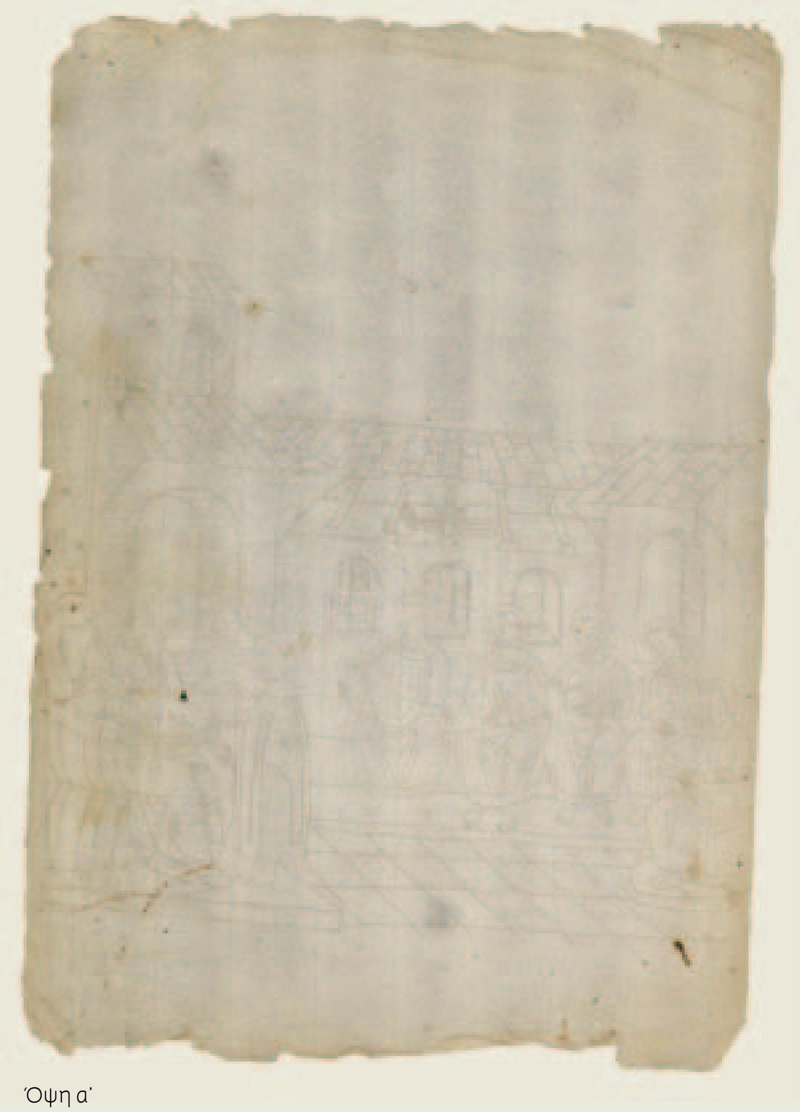
412. Σκηνή από τον βίο ιεράρχη
33501 (Ξ 255)
Χαρτί διάτρητο
29,1 x 21,1 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με τη σκηνή της χειροτονίας αγίου σε ιερέα. Το επεισόδιο διαδραματίζεται στο εσωτερικό εκκλησίας. Αριστερά, η Αγία Τράπεζα, επάνω σε δίβαθμη κρηπίδα, καλύπτεται με κιονοστήρικτο κιβώριο από όπου κρέμεται κανδήλα. Ένας επίσκοπος τοποθετεί το χέρι του στην κεφαλή του αγίου, που σκύβει με τα χέρια σταυρωτά στο στήθος. Πίσω του δύο διάκονοι με δίκηρα στα χέρια και πιο πίσω ιερείς και πιστοί, που στριμώχνονται μπροστά στην είσοδο της εκκλησίας. Το αρχιτεκτόνημα αποτελείται από πεσσοστοιχία, της οποίας τα τόξα της καλύπτονται με τρούλους. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο.

Ανήκει στον ίδιο κύκλο με τα ανθίβολα αρ. 413, 414, 415, 416, 417, 418 και 419, που όλα μαζί ανήκουν σε κάποια μεγάλη εικόνα με τουλάχιστον οκτώ σκηνές από τον βίο ιεράρχη και τα θαύματά του. Χαρακτηριστική είναι η χρήση της γεωμετρικής προοπτικής στα τόξα, στα παράθυρα, στο κιβώριο και στο δάπεδο. Σε αψίδα ιερού βήματος με κιβώριο Αγίας Τράπεζας τοποθετείται η σκηνή της χειροτονίας του αγίου σε επίσκοπο σε βιογραφική εικόνα του αγίου Νικολάου, η οποία ανήκει σε ιδιωτική συλλογή της Κέρκυρας (Βοκοτόπουλος 1990, 16-17, εικ. 86, 93. *Χειρ Αγγέλου* 2010, 198-199, αρ. 48, Π. Βοκοτόπουλος): η κεντρική της παράσταση φέρει την υπογραφή του ζωγράφου Αγγέλου (α΄ μισό 15ου αι.) και το πλαίσιο με σκηνές από τον βίο του αγίου προστέθηκε το β΄ μισό του 16ου αι.

Όψη α΄

Όψη α΄

413. Σκηνή από τον βίο ιεράρχη
33502 (Ξ 256)
Χαρτί διάτρητο
30,8 x 21,3 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από βίο ιεράρχη. Ο άγιος, σε παιδική ηλικία, εικονίζεται στο σχολείο. Αριστερά, ο γέροντας δάσκαλος κάθεται σε πολυθρόνα και με ραβδί στο χέρι. Προς αυτόν έχει πλησιάσει ο νεαρός μαθητής κρατώντας ανοιχτό βιβλίο. Δεξιά βρίσκεται η υπόλοιπη τάξη από πέντε ακόμη μαθητές, που καθισμένοι κρατούν ανοιχτά βιβλία. Στο βάθος, πλούσιο αρχιτεκτόνημα με κεραμοσκεπείς στέγες, πυργόσχημο δώμα στα αριστερά, τοξωτά ανοίγματα και κιονοστήρικτο τμήμα στο κέντρο, που ίσως αποδίδει ράφι για βιβλία. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τρία κρινάνθεμα και τα αρχικά D και F.

Ανήκει στον ίδιο κύκλο με τα ανθίβολα αρ. 412, 414, 415, 416, 417, 418 και 419, που όλα μαζί ανήκουν σε κάποια μεγάλη εικόνα με τουλάχιστον οκτώ σκηνές από τον βίο ιεράρχη και τα θαύματά του. Αξιοσημείωτη η χρήση της προοπτικής στα παράθυρα και στο δάπεδο, όμως η στέγη αποδίδεται με κάποια συμβατικότητα.

Το υδατόσημο

414. Σκηνή από τον βίο ιεράρχη
33510 (Ξ 264)
Χαρτί διάτρητο
30,5 x 21 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο αγίου. Πρόκειται για τη σκηνή της χειροτονίας του ως επισκόπου. Το επεισόδιο διαδραματίζεται σε ιερό εκκλησίας. Στο κέντρο, επάνω σε κρηπίδα, βαίνει η Αγία Τράπεζα που καλύπτεται με κιβώριο από όπου κρέμεται κανδήλα. Επάνω στην πλάκα της προθύσεως στέκεται όρθιος επίσκοπος που ακουμπά το χέρι του στην κεφαλή του αγίου, ο οποίος σκύβει και φέρει τα χέρια του σταυρωτά μπροστά στο στήθος. Εκατέρωθεν της Αγίας Τράπεζας, ιερείς με τα χέρια τους επίσης σταυρωτά και διάκονοι με δικηροτρίκηρα. Πλήθος άλλοι κληρικοί συνωστίζονται στις άκρες, κάτω από τις διόδους προς την πρόθεση και το διακονικό. Το ιερό βήμα διαθέτει αψίδα κτισμένη με ισόδομο σύστημα, στους ώμους της οποίας διαμορφώνεται θριαμβικό τόξο. Τόσο το ιερό όσο και τα παραβήματα στεγάζονται με τρούλους. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 412, 413, 415, 416, 417, 418 και 419, που προέρχονται από κάποια μεγάλη βιογραφική εικόνα με οκτώ τουλάχιστον σκηνές από τον βίο ιεράρχη και τα θαύματά του.

Όψη α΄

Όψη α΄

415. Σκηνή από τον βίο ιεράρχη
33511 (Ξ 265)
Χαρτί διάτρητο
30,6 x 21,2 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο ιεράρχη. Ο άγιος εικονίζεται μπροστά από ναό, ενώπιον πλήθους, και ευλογεί νεαρό δαιμονιζόμενο, ενώ με το άλλο χέρι κρατεί ειλητάριο που το άνω άκρο του τραβά μικρός δαίμονας. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 412, 413, 414, 416, 417, 418 και 419, που προέρχονται από κάποια μεγάλη βιογραφική εικόνα με οκτώ τουλάχιστον σκηνές από τον βίο ιεράρχη και τα θαύματά του.

Όψη α΄

416. Σκηνή από τον βίο ιεράρχη
33513 (Ξ 267)
Χαρτί διάτρητο
30,4 x 21 εκ.
18ος αιώνας

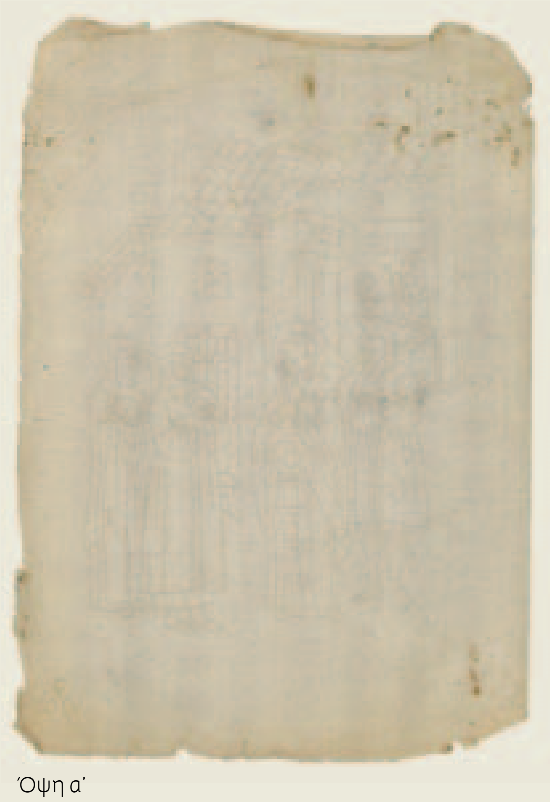
Διάτρητο ανθίβολο με αδιάγνωστη σκηνή διαλόγου ιεράρχη και ενός μοναχού μπροστά σε ναό. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τρία κρινάνθεμα και τα αρχικά D και F.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 412, 413, 414, 415, 417, 418 και 419, που προέρχονται από κάποια μεγάλη βιογραφική εικόνα με οκτώ τουλάχιστον σκηνές από τη ζωή και τα θαύματα ιεράρχη.

417. Σκηνή από τον βίο ιεράρχη
33514 (Ξ 268)
Χαρτί διάτρητο
30,5 x 21,3 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή θαύματος ιάσεως (;) από τον βίο ιεράρχη. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τρία κρινάνθεμα και τα αρχικά D και F.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 412, 413, 414, 415, 416, 418 και 419, που προέρχονται από κάποια μεγάλη βιογραφική εικόνα με οκτώ τουλάχιστον σκηνές από τη ζωή και τα θαύματα ιεράρχη.

Όψη α΄

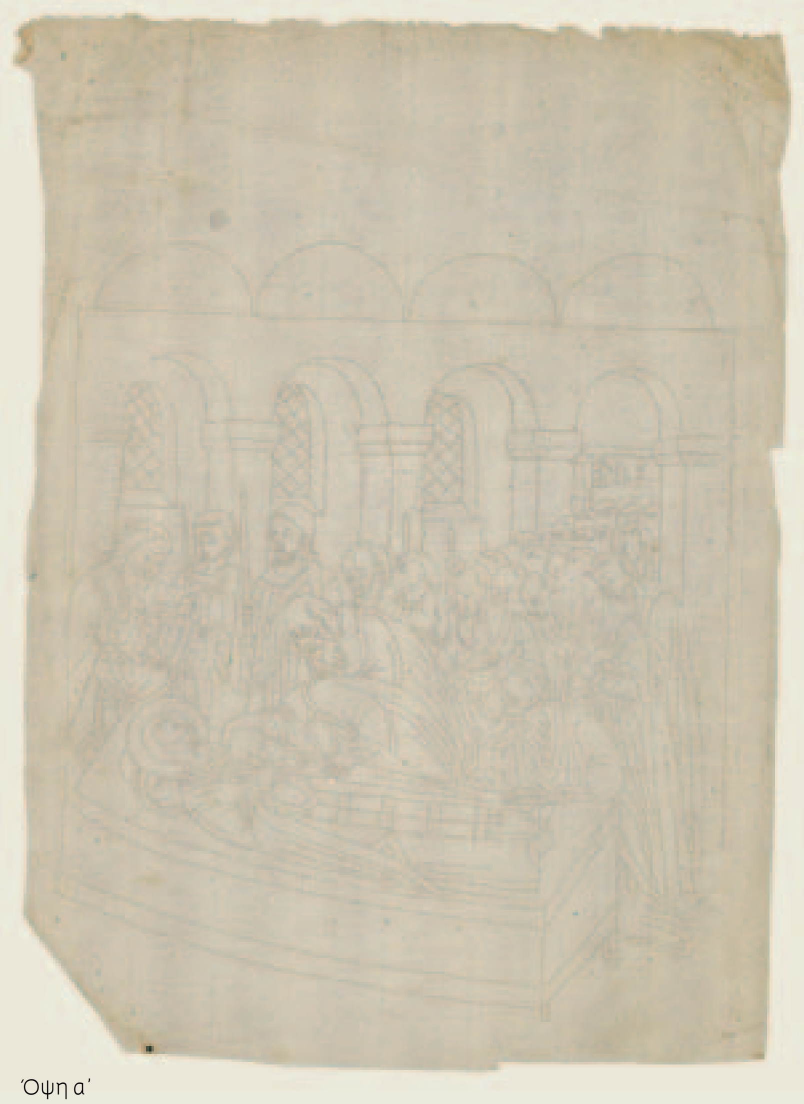
418. Σκηνές από τον βίο ιεράρχη
33515 (Ξ 269)
Χαρτί διάτρητο
30,3 x 21 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνές ιάσεως από τον βίο ιεράρχη. Σε πρώτο επίπεδο, ο ιεράρχης ευλογεί μία γυναίκα που φέρει στέμμα στην κεφαλή και είναι ξαπλωμένη σε στρωμνή. Στο βάθος, ο ίδιος ιεράρχης ευλογεί ανδρική ανακεκλιμένη μορφή. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τρία κρινάνθεμα και τα αρχικά D και F.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 412, 413, 414, 415, 416, 417 και 419, που προέρχονται από κάποια μεγάλη βιογραφική εικόνα με οκτώ τουλάχιστον σκηνές από τη ζωή και τα θαύματα ιεράρχη.

Όψη α΄

Όψη α΄

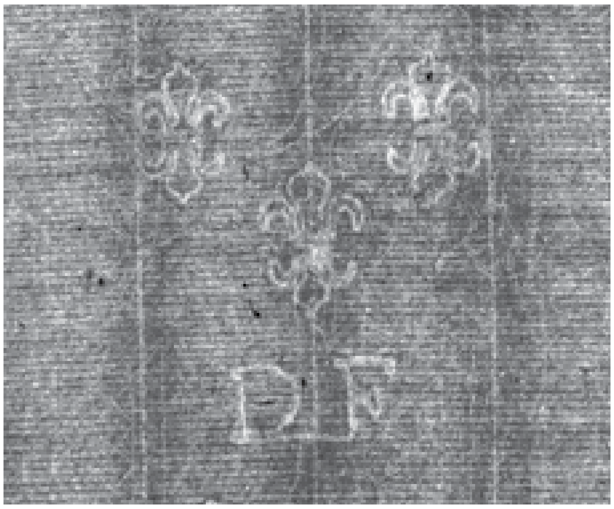
419. Κοίμηση ιεράρχη

33512 (Ξ 266)
Χαρτί διάτρητο
28 x 21 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με τη σκηνή της κοιμήσεως ιεράρχη. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τρία κρινάνθεμα και τα αρχικά D και F.

Ανήκει στο ίδιο σύνολο με τα ανθίβολα αρ. 412, 413, 414, 415, 416, 417 και 418, που προέρχονται από κάποια μεγάλη βιογραφική εικόνα με οκτώ τουλάχιστον σκηνές από τη ζωή και τα θαύματα ιεράρχη.

Το υδατόσημο

420. Σκηνές από τον βίο της αγίας Αικατερίνης
33167 (Ξ 28)
Χαρτί, μελάνι
28,4 x 20 εκ.
17ος αιώνας

Σχέδιο με μαύρο μελάνι, φιλοτεχνημένο με λεπτό πενάκι. Εικονίζονται δύο σκηνές από τον βίο της αγίας Αικατερίνης: η σκηνή της αποτομής και η σκηνή των ρητόρων που εμβάλλονται στην κάμινο. Στην πρώτη σκηνή, η αγία, με τυπικά βασιλικά ενδύματα, γονατίζει σε πλάτωμα. Ο δήμιος, ντυμένος με τη στρατιωτική στολή, ετοιμάζεται να την αποκεφαλίσει με ξίφος. Άγγελος εμφανίζεται μέσα από σύννεφα και απλώνει το στέμμα του μαρτυρίου επάνω από την αγία. Σε δεύτερο επίπεδο, η αγία προσεύχεται στα περίχωρα τειχισμένης πόλης. Άγγελος που κατεβαίνει από τον ουρανό την ευλογεί (διακρίνεται τμήμα των φτερών και του χεριού του). Η δεύτερη σκηνή διαδραματίζεται μπροστά από κυκλικό λουτρό με δύο τοξωτές εισόδους, με λίθινα περιθυρώματα και με φεγγίτη στην κορυφή, από όπου βγαίνουν φλόγες. Η αγία, όρθια στα αριστερά, ευλογεί τους ρήτορες που γονατίζουν μπροστά της. Ένας δήμιος με δικέλλι σπρώχνει έναν ηλικιωμένο ρήτορα στη μια είσοδο του καμινιού, ενώ μορφές άλλων ρητόρων μισοκρύβονται από τις φλόγες. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: πεντάφυλλο άνθος.

Το πρότυπο και των δύο σκηνών θα πρέπει να ήταν πολύ καλής τέχνης. Για την εικονογραφία της σκηνής των ρητόρων που εμβάλλονται στην κάμινο, βλ. Μπαλτογιάννη 1982-1983, 87 κ.ε. Το υδατόσημο είναι όμοιο με εκείνο στο ανθίβολο αρ. 421.

Όψη α΄

Όψη α΄

421. Σκηνή από τον βίο της αγίας Αικατερίνης
33537 (Ξ 278)
Χαρτί διάτρητο
22,2 x 20 εκ.
17ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με αδιάγνωστη σκηνή από τον βίο της αγίας Αικατερίνης. Η αγία, ντυμένη με βασιλικά ενδύματα, κάθεται σε θρόνο με καμπύλο ερεισίνωτο και διαβάζει ανοιχτό βιβλίο που κρατεί στα χέρια της. Λίγο πιο πέρα βρίσκεται έπιπλο-αναλόγιο με βιβλία ανοιχτά στους δύο αναβαθμούς του. Πίσω από το αναλόγιο βρίσκεται διώροφο κιονοστήρικτο κτίσμα, τοποθετημένο λοξά στον χώρο. Στο βάθος, τοίχος περιβόλου. Το ανθίβολο δεν έχει χρησιμοποιηθεί. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: πεντάφυλλο άνθος με μίσχο.

Ως προς την τέχνη του, το ανθίβολο σχετίζεται με το αρ. 420 και παραπέμπει σε πολύ καλό πρότυπο με παλαιολόγειες καταβολές. Για την εικονογραφία της αγίας Αικατερίνης, βλ. Μπαλτογιάννη 1982-1983. Πρβλ. Ξυγγόπουλος 1936β, 45.

Όψη α΄

422. Μαρτύριο αδιάγνωστης αγίας
33539 (Ξ 280)
Χαρτί διάτρητο
14,5 x 14,1 εκ.
17ος - 18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με δύο επάλληλα τοποθετημένα επεισόδια από το μαρτύριο αδιάγνωστης αγίας. Ψηλά, σε δεύτερο επίπεδο, διακρίνεται άνδρας που κουβαλά σάκκο στον ώμο, ενώ, με τα χέρια δεμένα, τον τραβούν με σκοινί δύο άνδρες με δόρατα στα χέρια. Στρατιώτης και όμιλος ανδρών παρακολουθούν την πορεία που περνά από τα περίχωρα τειχισμένης πόλης. Σε πρώτο επίπεδο, κάτω, διακρίνεται χαμηλά ο αναφαλαντίας βασανιστής που καρφώνει με σφυρί ένα καρφί στο πόδι της αγίας, η οποία δείχνει να υποφέρει γερμένη επάνω σε κυβόλιθο. Το σώμα της είναι δεμένο στην πέτρα με σκοινί που πιάνεται από κρίκο. Ο στρατιώτης του προηγούμενου επεισοδίου τώρα κρατεί δόρυ και φαίνεται να δίνει διαταγές για το μαρτύριο. Το ανθίβολο δεν έχει χρησιμοποιηθεί.

423. Πλαίσιο με ροκάιγ, σκηνή από τον βίο της αγίας Αικατερίνης (;)
33409 (Ξ 194Γ)
Χαρτί διάτρητο, γκρίζο μελάνι
18,8 x 26,2 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο πλαισίου με ροκάιγ, περασμένο με γκρίζο μελάνι και υποτυπώδεις σκιές. Διακρίνονται λογαριασμοί και σημειώσεις: *η απανταχου διαλάμποντες αστέρες, θεοτόκε παρθένε χαρά και χάρη* και *φρίτομε απανταχου διαλάμποντες, μάθενε απ' εμού από εμένα του Γεωργίου*. Στην πίσω όψη είναι σχεδιασμένες με μελάνι τέσσερις ολόσωμες μορφές. Τρεις από αυτές, μία ανδρική και δύο γυναικείες, φέρουν στέμμα. Ακολουθεί μία τέταρτη γυναικεία μορφή χωρίς στέμμα. Ένας ακόλουθος, αριστερά της ανδρικής μορφής, έχει σχεδιαστεί με μολύβι. Σημείωση: *διάσπαρον τα είδολα*, γραμμένη ώστε να διαβάζεται με τη σκηνή ανεστραμμένη. Ίχνη καστανέρυθρης κιμωλίας στην πίσω πλευρά. Το ανθίβολο έχει χρησιμοποιηθεί.

Ίσως πρόκειται για τους γονείς της αγίας Αικατερίνης, με μια θεραπαινίδα και έναν αυλικό. Το μπαρόκ πλαίσιο παρουσιάζει ομοιότητες με τον θρόνο του αγίου Νικολάου σε σχέδιο του Αθανασίου από τη Γαλάτιστα (25342), που βρίσκεται στον φάκελο αρ. 22 (φάκελος Μ. Χατζηδάκη) του Μουσείου Μπενάκη.

Όψη α΄

Όψη β΄

Όψη β΄

424. Σιναϊτικό τοπίο
33559 (Ξ 291)
Χαρτί διάτρητο
15,6 x 23,8 εκ.
Γύρω στα 1700

Διάτρητο ανθίβολο σύνθετης εικόνας με σιναϊτικό τοπίο, κατεστραμμένο στην επάνω πλευρά. Στο κέντρο διακρίνεται η τειχισμένη μονή, ανάμεσα στην αγία Αικατερίνη και αδιάγνωστη μορφή ιεράρχη (;) με ανοιχτό ειλητάριο (ίσως ο άγιος Ιωάννης της Κλίμακος). Ψηλότερα και αριστερά, ο προφήτης Ηλίας στέκεται μπροστά στην είσοδο ενός σπηλαίου. Στην κάτω δεξιά γωνία, ο Μωυσής λύνει το σανδάλι του. Στο σήμερα κατεστραμμένο επάνω τμήμα του ανθιβόλου υπήρχε το Όραμα της Βάτου, από το οποίο έχουν σωθεί ο προφήτης Μωυσής, ακέφαλος, στα δεξιά, και ελάχιστα τμήματα από το κάτω μέρος του κεντρικού θέματος με τη Θεοτόκο της Βάτου σε μετάλλιο, με τις φλόγες της καιόμενης Βάτου στην παρυφή. Στο κάτω μέρος, μπροστά από τον περίβολο της Μονής, τρεις Βεδουίνοι με τρόφιμα. Αριστερά της αγίας Αικατερίνης, άλλη μία απεικόνιση της τειχισμένης Μονής του Σινά. Το ανθίβολο έχει εν μέρει μόνο χρησιμοποιηθεί (η τειχισμένη Μονή και το Όραμα της Βάτου). Το χαρτί διασώζει δυσδιάκριτο υδατόσημο με δικέφαλο αετό (;).

Για την εικονογραφία του σιναϊτικού τοπίου, βλ. Παπαστράτου 1981.

425. Αγία Μαρίνα και ο διάβολος
33500 (Ξ 254)
Χαρτί διάτρητο, καστανό μελάνι
8,5 x 16,25 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με την αγία Μαρίνα, περασμένο στη μία πλευρά με καστανό μελάνι. Η σκηνή διαδραματίζεται έξω από σπίτι, σε πλάτωμα με δένδρο στα αριστερά. Η αγία έχει αρπάξει από το κέρατο τον διάβολο, που βρίσκεται πεσμένος μπρούμυτα στο έδαφος, και ετοιμάζεται να κατεβάσει προς το κεφάλι του το τσεκούρι που κρατεί στο δεξί της χέρι. Από τον ουρανό εκπορεύονται ακτίνες ευλογίας προς την αγία. Το ανθίβολο έχει εν μέρει χρησιμοποιηθεί (μόνο η μορφή της αγίας και του διαβόλου).

Για την αγία Μαρίνα, βλ. Γουήλ 1973-1974. Ο διάβολος εδώ δεν έχει φτερά, όπως τον εικονίζει ο Χριστόφορος Ζεφάρ σε χαλκογραφία του 1743 (Παπαστράτου 1986, Ι, 269-270, αρ. 287).
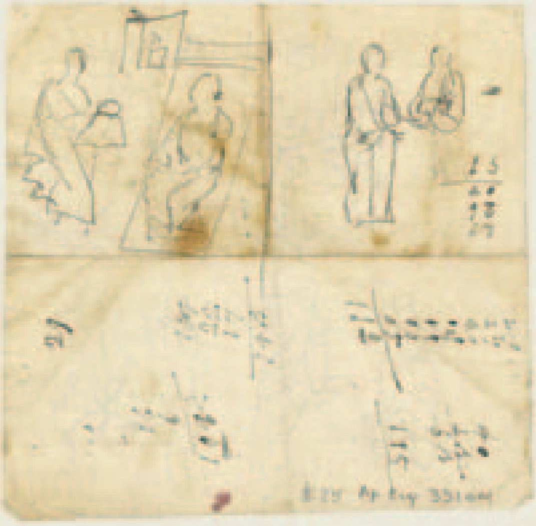

Όψη β'

426. Σκηνές από τον βίο αγίου (;) με αδιάγνωστο θέμα
33164 (Ξ 25)
Χαρτί, μαύρο μελάνι
13,6 x 13,8 εκ.
18ος αιώνας

Συνοπτικά αποδοσμένο σκαρίφημα με μαύρο μελάνι. Οι σκηνές διατάσσονται σε δύο ζώνες: δύο σκηνές στην επάνω και δύο στην κάτω. Στην πίσω όψη, επίσης δύο σκηνές σε μία ζώνη και λογαριασμοί στο υπόλοιπο, καθώς και ο αύξων αριθμός 29. Σε όλες τις σκηνές ακολουθείται όμοιο εικονογραφικό σχήμα: δύο μορφές που συνδιαλέγονται μπροστά σε τοίχους με επάλξεις, ενώ στην πίσω όψη, μορφή ξαπλωμένη σε κλίνη δέχεται την περιποίηση άλλης μορφής με φαγητό στα χέρια. Φαίνεται ότι ανήκουν σε έναν κοινό εικονογραφικό κύκλο, αδιάγνωστο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με άνω τμήμα ασπίδας.

Όψη α'

Όψη β'

Όψη α΄

427. Σκηνές από τον βίο της αγίας Παρασκευής
33538 (Ξ 279)
Χαρτί διάτρητο
21,4 x 30,6 εκ.
17ος - 18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο σε διπλωμένο χαρτί με δύο σκηνές από το μαρτύριο της αγίας Παρασκευής (διαστ. κάθε εικονιδίου 13 x 19 εκ.). Στην πρώτη σκηνή, η αγία εικονίζεται γονατιστή και σε στάση δέησης, ενώ στρατιώτης που στέκεται πίσω της ετοιμάζεται να την αποκεφαλίσει με ξίφος που κρατεί στο δεξί υψωμένο χέρι. Άγγελος κατεβαίνει από τον ουρανό και κρατώντας στεφάνι και κλαδί φοίνικα πλησιάζει την αγία για να τη στεφανώσει. Στο βάθος, μακρινό τοπίο πόλης.

Η δεύτερη σκηνή ταυτίζεται με τη ρίψη της αγίας στον λέβητα από τον βασιλιά Αντώνιο ή Αντωνίνο και τον Ασκληπιό. Η αγία, ντυμένη με μαφόριο, δέεται μέσα σε καζάνι (με τα χέρια ανοιχτά στο ύψος των ώμων). Γύρω της βρίσκονται τέσσερις στρατιώτες, ανά δύο εκατέρωθεν, που δείχνουν να θέλουν να απομακρυνθούν από το σημείο του μαρτυρίου. Ο κάτω δεξιά μάλιστα, που εικονίζεται με την πλάτη γυρισμένη προς τον θεατή, σηκώνει την ασπίδα του για να προστατευθεί. Στο βάθος, κυκλικό κιονοστήρικτο κτήριο με φανάρι και άλλα κτίσματα, αριστερά και δεξιά. Το ανθίβολο δεν έχει χρησιμοποιηθεί. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: θυρεός και η λέξη BENEDETTO.

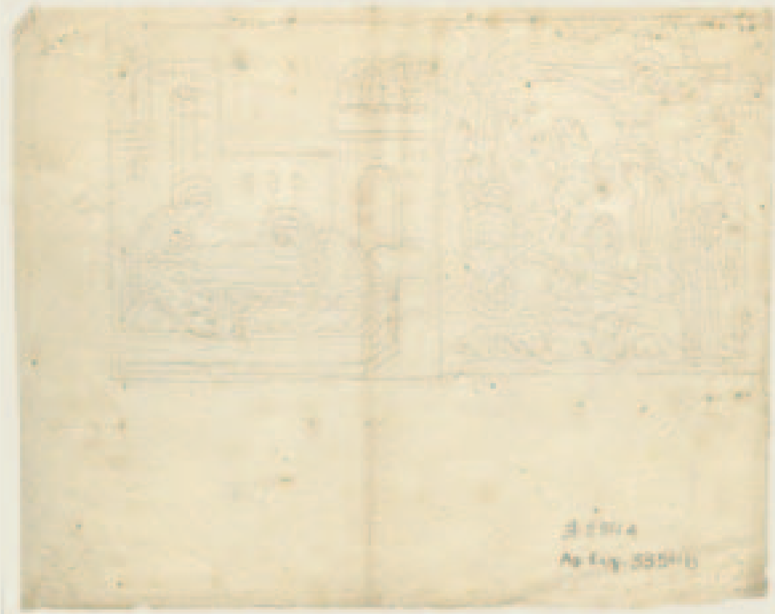

Το υδατόσημο

Για τις σκηνές του βίου της αγίας Παρασκευής, βλ. *Ερμηνεία* 1909, 286-287. Για την εικονογραφία των αντίστοιχων σκηνών του μαρτυρίου της αγίας Παρασκευής κατά τη βυζαντινή περίοδο, βλ. Κουκιάρης 1994, 101-103 (αποτομή) και 91-93 (ρίψη στο λέβητα). Πρβλ. και τις *Πηγές* της *Ερμηνείας* του Διονυσίου (*Ερμηνεία* 1909, ό.π.). Η αγία Παρασκευή, στη σκηνή της αποτομής της, στεφανώνεται από άγγελο και σε εικόνα της συλλογής Α. Βελιμέζη, του β΄ τετάρτου του 16ου αι. (Χατζηδάκη 1997, 174-183, αρ. 16).

428. Σκηνές από τον βίο αδιάγνωστου αγίου (ή αγίων;)
33548 (Ξ 284Α)
Χαρτί διάτρητο
15,5 x 19,3 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με δύο σκηνές από τον βίο αδιάγνωστου αγίου (ή αγίων;). Πρόκειται για σκηνές του μαρτυρίου (διαστ. 8,3 x 9,1 εκ.) και του ενταφιασμού του αγίου (διαστ. 8,4 x 9,1 εκ.). Στην πρώτη, εικονίζονται ένας νεαρός αγένειος άγιος σταυρωμένος και ένας δεύτερος με αχνό γένι κρεμασμένος ανάποδα από δένδρο, που φυσιογνωμικά ταυτίζεται με τον άγιο Φίλιππο του ανθιβόλου αρ. 404. Τριγύρω τους, γυναίκες και άνδρες θρηνούν και ένας δήμιος δένει τα πόδια του γενειώντος αγίου στο κλαδί του δένδρου. Από άνοιγμα σπηλαίου στο έδαφος εμφανίζονται τέσσερις μορφές. Στη δεύτερη σκηνή, το νεκρό σώμα του αγένειου αγίου τοποθετείται σε σαρκοφάγο από μία γυναίκα και έναν άνδρα, που φέρουν φωτοστέφανα. Στο βάθος, τείχη πόλης. Το ανθίβολο είναι αχρησιμοποίητο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τα αρχικά F και S.

Όψη β΄

429. Σκηνή από τον βίο αγίου
33549 (Ξ 284Β)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο μελάνι
10,2 x 8,6 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από το μαρτύριο δύο αγίων, ενός αδιάγνωστου και του αγίου Φιλίππου, αφού η μορφή του ταυτίζεται με αυτήν του ομώνυμου αγίου στο ανθίβολο αρ. 404. Πρόκειται για το μαρτύριο δύο αγίων, που είναι ακριβώς όμοιο με την αριστερή σκηνή του ανθιβόλου αρ. 428. Στη μία όψη το σχέδιο έχει περαστεί με μαύρο μελάνι. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

Όψη α΄

Όψη α΄

430. Σκηνή από τον βίο αγίου
33550 (Ξ 284Γ)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο μελάνι
10,1 x 8,1 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο αγίου. Τα περιγράμματα έχουν περαστεί στη μία πλευρά με μαύρο μελάνι. Πρόκειται για σκηνή βάπτισης σε ποταμό: ο άγιος που βαπτίζει είναι νεαρός και αγένειος. Ο βαπτιζόμενος έχει αχνό γένι, φορά περίζωμα και σταυρώνει τα χέρια στο στήθος. Πίσω του διακρίνονται δύο χωρικοί και άμαξα. Ψηλά, ο Χριστός ευλογεί καθώς επιφαίνεται από ημικυκλική δόξα με σύννεφα.

Όψη α΄

431. Σκηνή από τον βίο αδιάγνωστου ιεράρχη
33517 (Ξ 271)
Χαρτί διάτρητο σε δεύτερη χρήση
15,6 x 16 εκ.
17ος - 18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο αδιάγνωστου ιεράρχη. Πρόκειται για την ίαση ενός δαιμονιζόμενου. Ο άγιος, με μακριά γενειάδα και επισκοπικά άμφια, εικονίζεται όρθιος στο κέντρο να εξορκίζει τον δαίμονα που βγαίνει από το στόμα νεαρού άνδρα με υψωμένα τα χέρια του. Πίσω από τον άγιο στέκεται όμιλος ανθρώπων· μπροστά του, ένας μεσόκοπος άνδρας με καπέλο και μπότες κάθεται περιμένοντας ίσως να γιατρευτεί, ενώ ψηλότερα νεαρός σταυρώνει τα χέρια μπροστά στο στήθος. Το κείμενο της πρώτης χρήσης του χαρτιού αναφέρεται στην πονηρία και στους δαίμονες. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με θυρεό.

432. Σκηνή από τον βίο της αγίας Θέκλας (;)
33540 (Ξ 281)
Χαρτί διάτρητο
14,5 x 11,3 εκ.
17ος αιώνας
Μπούρα 1994, 367, εικ. 12.

Διάτρητο ανθίβολο με σκηνή από τον βίο αδιάγνωστης αγίας, ίσως της αγίας Θέκλας. Πρόκειται για τη σκηνή του μαρτυρίου της, που επιγράφεται *η αγία ρίπτεται εις λεοντάρι και εις αρκουδα και αβλαβής διέμεινεν*. Σε πρώτο επίπεδο, μέσα σε ορθογώνιο περίβολο διακρίνεται η αγία μεταξύ τεσσάρων ζώων, λιονταριού, βοδιού, αρκούδας και ελαφιού, που μοιάζουν να την υπακούουν. Πλήθος ανθρώπων παρακολουθεί γύρω από τον περίβολο. Στο βάθος αριστερά, παλάτι, από τον εξώστη του οποίου παρακολουθεί το θαύμα ένας βασιλιάς.

Το επεισόδιο σχετίζεται με όμοια αποδοσμένο μαρτύριο του αγίου Νεοφύτου στο ανθίβολο αρ. 409. Η σκηνή περιέχει εικονογραφικά στοιχεία (περίβολος και πλήθος) από το επεισόδιο της πάλης του Νέστορος και του Λυαίου, του κύκλου του αγίου Δημητρίου στην εικόνα της συλλογής Μ. Καλλιγά και Δ. Λοβέρδου (Μπούρα 1994). Είναι γνωστή η ρίψη της αγίας Θέκλας στα θηρία και η αβλαβής διάσωσή της, όπως φαίνεται σε δυο επεισόδια εικόνας της αγίας στον ομώνυμο ναό της, στην Αγία Θέκλα Κεφαλονιάς, που φέρει υπογραφή του Γ. Λοβέρδου-Στελακάτου και τη χρονολογία 1850 (*Κεφαλονιά* ΙΙ 1994, 186 εικ. 374, 188 εικ. 381).

Όψη α'

Όψη α΄

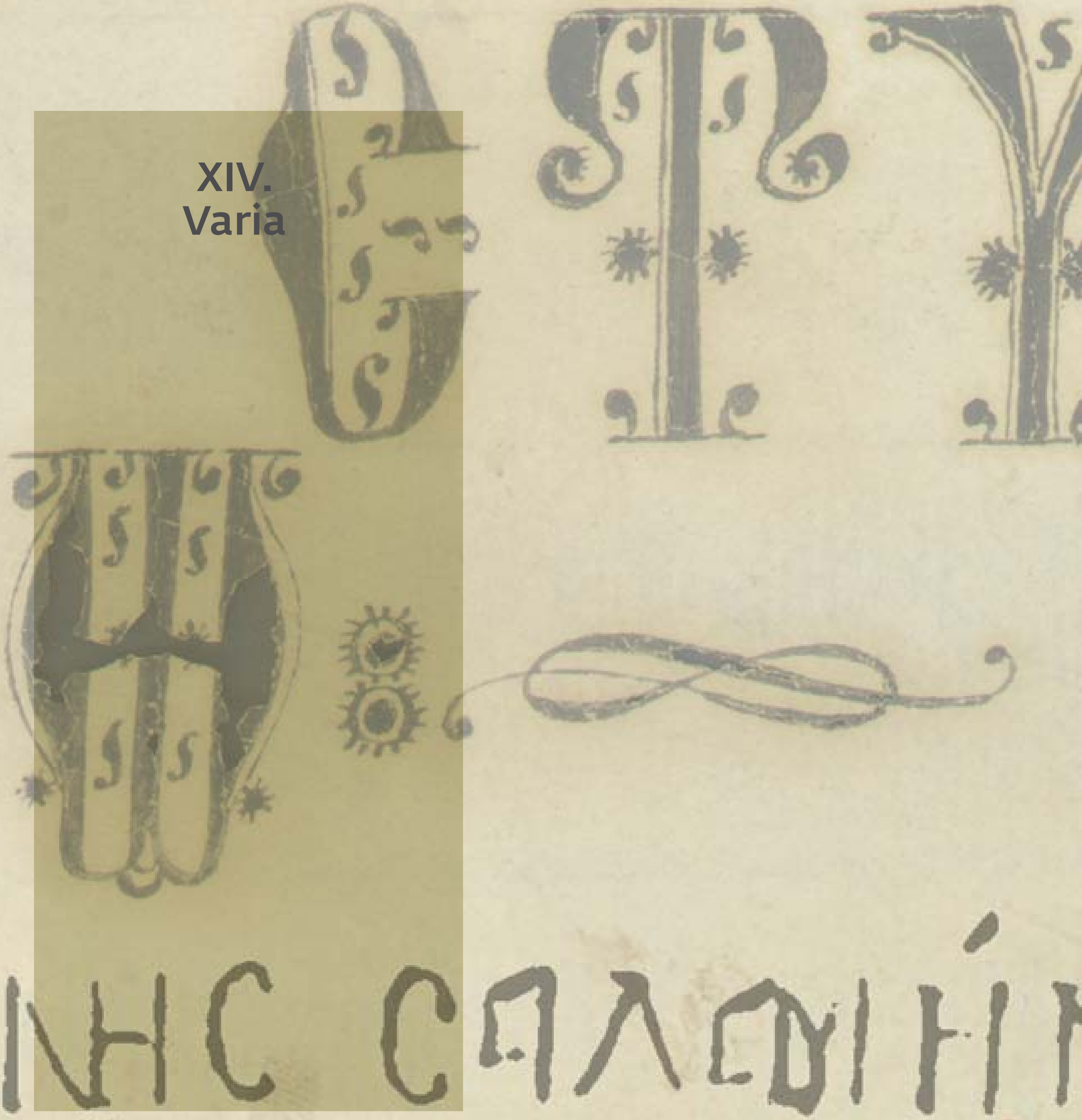
Όψη β΄

433. Τμήμα ανθιβόλου από παράσταση έφιππου στρατιωτικού αγίου
48867 (Ξ 305)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο μελάνι
4,5 x 39 εκ.
Β΄ πενηνταετία 17ου αιώνα

Τμήμα διάτρητου ανθιβόλου με τη μορφή οριζόντιας λωρίδας που απεικονίζει ορεινό τοπίο. Το τοπίο αποτελείται από συστοιχία ορεινών όγκων σε επάλληλη διάταξη και αποδίδεται με ελεύθερες γραμμές. Στα αριστερά και δεξιά, ανάμεσα στις γραμμές των βουνών, διακρίνονται δύο οπλές αλόγου περασμένες ελαφρά με γαιώδες χρώμα. Το τμήμα του ανθιβόλου πιθανόν να προέρχεται από παράσταση έφιππου στρατιωτικού αγίου, όπως ο άγιος Γεώργιος και ο άγιος Δημήτριος. Πρβλ. τα ανθίβολα αρ. 300, 302 και 303. Το χαρτί ήταν διπλωμένο στα δύο και για αυτό φέρει φθορές και απώλειες στο μέσον. Το ανθίβολο είναι ελαφρά χρησιμοποιημένο.

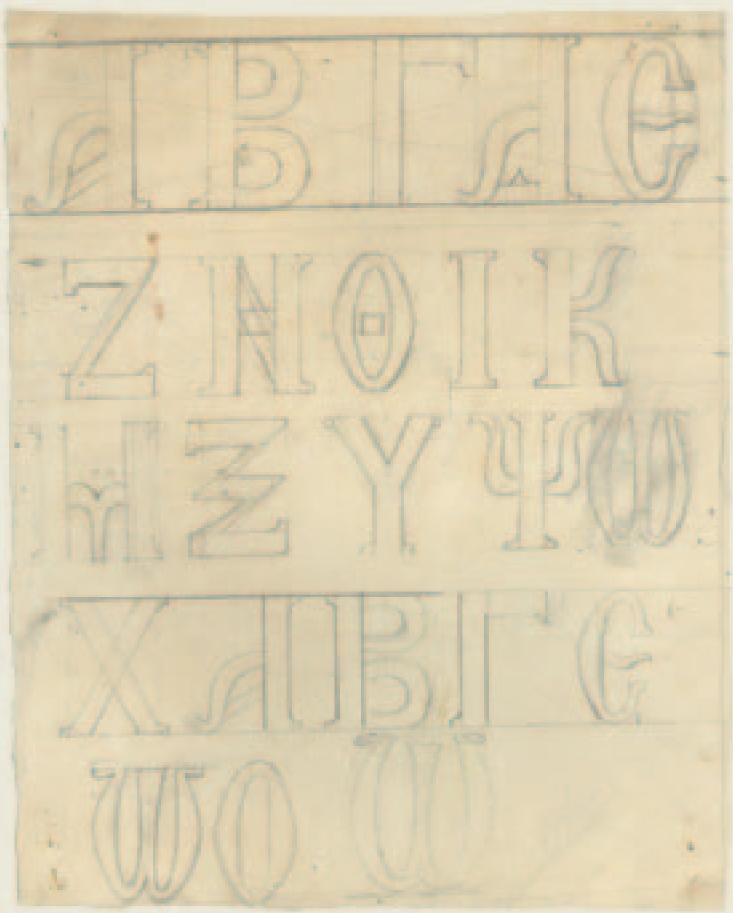
Στην πίσω πλευρά του ανθιβόλου διαβάζονται οι εξής επιγραφές σε μικρογράμματη γραφή: 1. *η δευτέρα παρρησίασις του αγίου* 2. *η παρρησίασις του αγίου προς τον βασιλέα Λικίνιον* 3. *ο άγιος κατόναρ την των κολύβων θαυματουργίαν δείκνυσι* 4. *ο άγιος παρρησιάζεται προς τον ηγεμόνα Πόπλιον* 5. *[...] χριστιανούς* 6. *η διά του ξίφους τελευτή του αγίου* 7. *ταύτα ζήτη [--]στου αγίου δημ[-]τ[---]*. Οι επιγραφές αρ. 1, 2 και 6 προέρχονται από σκηνές του βίου του αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη. Πρβλ. το ανθίβολο αρ. 400, που επίσης φέρει στην πίσω όψη επιγραφή πανομοιότυπη με την αρ. 1. Η επιγραφή αρ. 6 θα μπορούσε επίσης να προέρχεται από τον βίο του αγίου Γεωργίου. Πρβλ. το ανθίβολο αρ. 381. Η επιγραφή αρ. 3 προέρχεται από τον βίο του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος (*Θησαυρός* 1851, 420-421), όπως και η επιγραφή αρ. 4 (πρβλ. το ανθίβολο αρ. 392). Η επιγραφή αρ. 7 αναφέρει το όνομα του αγίου Δημητρίου.

XIV. Varia

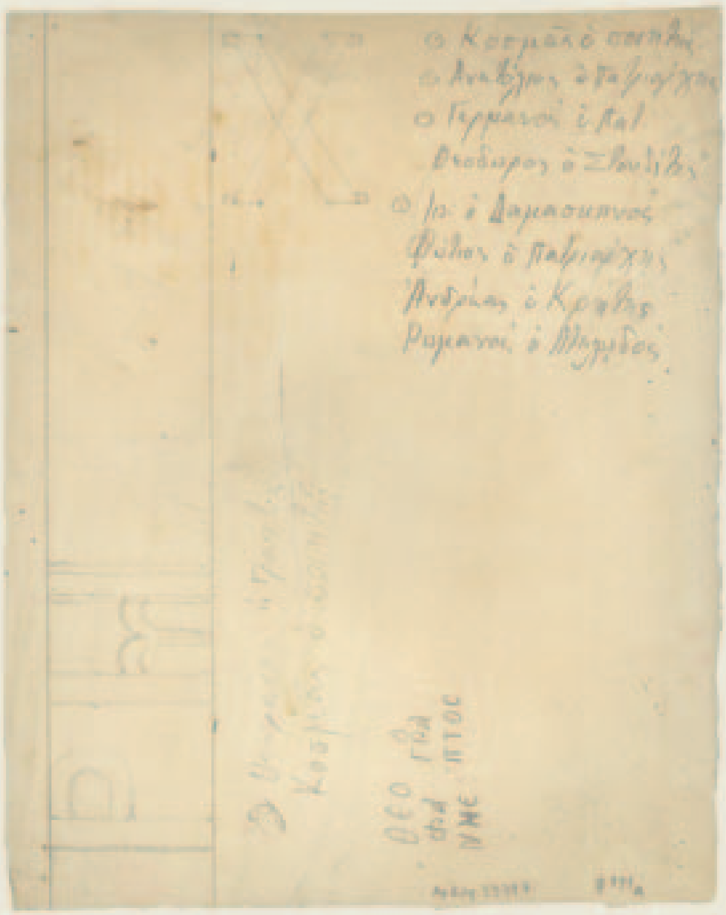

ΥΦΧΨ

ΝϹΤΟΕΠΙΚΛΗ

Όψη α΄

Όψη β΄

434. Υποδείγματα κεφαλαίων γραμμάτων
33397 (Ξ 191Α)
Χαρτί βιομηχανικό
24,5 x 19,7 εκ.
19ος αιώνας

Σχέδιο με μολύβι με υποδείγματα κεφαλαίων γραμμάτων από το αλφάβητο. Στην πίσω όψη, σημειώσεις: *Θεοφάνης ο Γραπτός, Κοσμάς ο ποιητής, Ανατόλιος ο Πατριάρχης, Γερμανός ο Πατ(ριάρχης), Θεόδωρος ο Στουδίτης, Ιω(άννης) ο Δαμασκηνός, Φώτιος ο Πατριάρχης, Ανδρέας ο Κρήτης, Ρωμανός ο Μελωδός.*

Όψη α'

Όψη β'

435. Υποδείγματα κεφαλαίων γραμμάτων
33398 (Ξ 191Β)
Χαρτί παχύ βιομηχανικό, κόκκινο και μαύρο μελάνι
19,1 x 14,3 εκ.
19ος αιώνας

Σχέδιο με υποδείγματα κεφαλαίων γραμμάτων: Α-Ρ με μαύρο μελάνι (δύο φορές δοκιμάζονται με διαφορετικά διακοσμητικά τα γράμματα Ζ και Ρ) και Α-Ω με κόκκινο μελάνι (δύο φορές γράφεται με διαφορετικό τρόπο το Δ). Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με θυρεό.

Πρβλ. το ανθίβολο αρ. 436.

436. Υποδείγματα κεφαλαίων γραμμάτων
33399 (Ξ 191Γ)
Χαρτί παχύ βιομηχανικό, μαύρο μελάνι
9,5 x 14,5 εκ.
19ος αιώνας

Σχέδιο με υποδείγματα κεφαλαίων γραμμάτων Σ-Ω, με μαύρο μελάνι.

Πρβλ. το ανθίβολο αρ. 435.

Όψη α΄

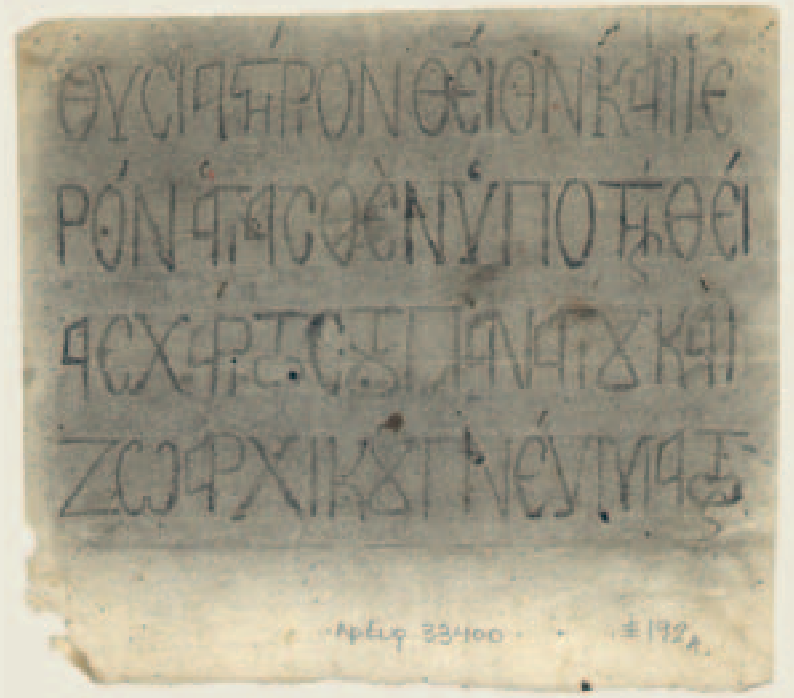

Όψη β΄

437. Αφιερωματική επιγραφή αντιμηνσίου
33400 (Ξ 192Α)
Χαρτί διάτρητο
12,6 x 14,15 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με αφιερωματική επιγραφή αντιμηνσίου: *ΘΥCΙΑCΤΗΡΙΟΝ ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΑΓΙΑCΘΕΝ ΥΠΟ ΤΗC ΘΕΙΑC ΧΑΡΙΤΟC ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙ-ΟΥ ΚΑΙ ΖΩΑΡΧΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟC*. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με κρινάνθεμο.

Πρόκειται για το πρώτο μέρος αφιερωματικής επιγραφής αντιμηνσίου, το δεύτερο μέρος της οποίας βρίσκεται στο ανθίβολο αρ. 438.

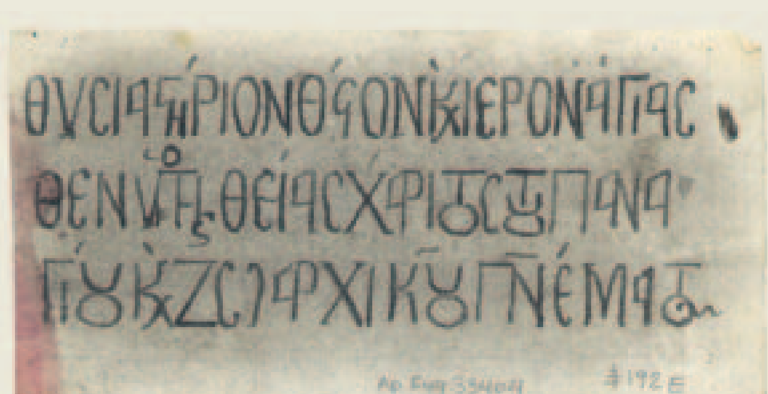
Όψη α΄

Όψη α΄

Όψη β΄

Όψη α΄

438. Αφιερωματική επιγραφή αντιμηνσίου
33403 (Ξ 192Δ)
Χαρτί διάτρητο
13,7 x 14,2 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με το δεύτερο μέρος αφιερωματικής επιγραφής: *ΕΥΛΟΓΙΘΕΝ ΔΕ Κ(ΑΙ) ΚΑΘΗΕΡΩΘΕΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ Μ(ΗΤ)ΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΑΘΙΝΩΝ ΚΥΡΙΟΥ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ*. Πρόκειται για το δεύτερο μέρος αφιερωματικής επιγραφής αντιμηνσίου, το πρώτο μέρος της οποίας βρίσκεται στο ανθίβολο αρ. 437. Στο πίσω μέρος, η ενθύμηση: *η αγία ταπείνοσις, η άκρα ταπείνοσις*. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με θυρεό, τα αρχικά Α και Ζ και τη λέξη ROSA.

Ο Βαρθολομαίος ανήλθε στον μητροπολιτικό θρόνο των Αθηνών το 1764 και εποίμανε κατά διαστήματα έως το 1780. Βλ. Σωτηρίου 1927, 25. *ΘΗΕ* 1 (1962), 704 και 3 (1963), 619.

439. Αφιερωματική επιγραφή αντιμηνσίου
33404 (Ξ 192Ε)
Χαρτί διάτρητο
7,9 x 15,2 εκ.
18ος αιώνας

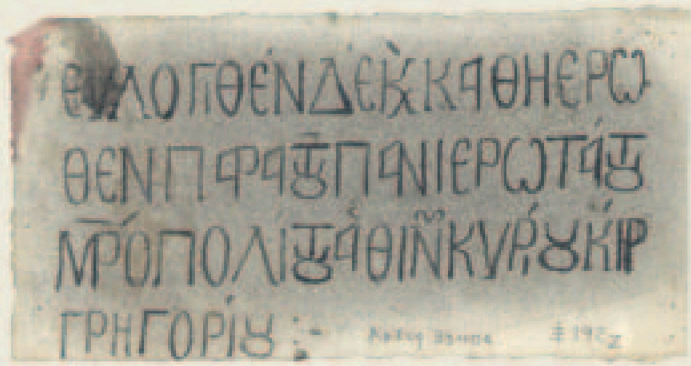
Διάτρητο ανθίβολο με αφιερωματική επιγραφή αντιμηνσίου: *ΘΥCΙΑCΤΗΡΙΟΝ ΘΕΙΟΝ Κ(ΑΙ) ΙΕΡΟΝ ΑΓΙΑCΘΕΝ ΥΠΟ ΤΗC ΘΕΙΑC ΧΑΡΙΤΟC ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΟΥ Κ(ΑΙ) ΖΩΑΡΧΙΚΟΥ ΠΝΕΜΑΤΟC*. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

Το δεύτερο μέρος της επιγραφής βρίσκεται στο ανθίβολο αρ. 440.

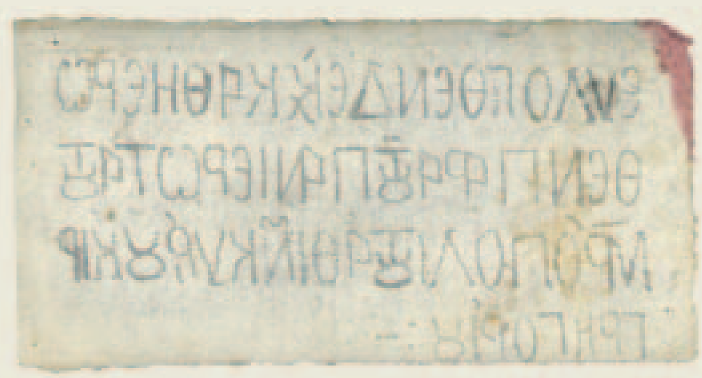
440. Αφιερωματική επιγραφή αντιμηνσίου
33406 (Ξ 192Ζ)
Χαρτί διάτρητο
7,8 x 15,2 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με το δεύτερο μέρος αφιερωματικής επιγραφής αντιμηνσίου: *ΕΥΛΟΓΙΘΕΝ ΔΕ Κ(ΑΙ) ΚΑΘΗΕΡΩΘΕΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ Μ(ΗΤ)ΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΑΘΙΝΩΝ ΚΥΡΙΟΥ ΚΗΡ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ.* Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει τμήμα υδατοσήμου με καπέλα.

Το πρώτο μέρος της επιγραφής βρίσκεται στο ανθίβολο αρ. 439. Ο Γρηγόριος ο Δ΄, που καταγόταν από τη Μυτιλήνη, ανήλθε στον θρόνο της Μητρόπολης Αθηνών το 1799 και εποίμανε έως το 1820, όταν μετατέθηκε στη Μητρόπολη Χαλκηδόνας. Βλ. Σωτηρίου 1927, 25. *ΘΗΕ* 1 (1962), 704 και 4 (1964), 803-804, αρ. 23.

Όψη α΄

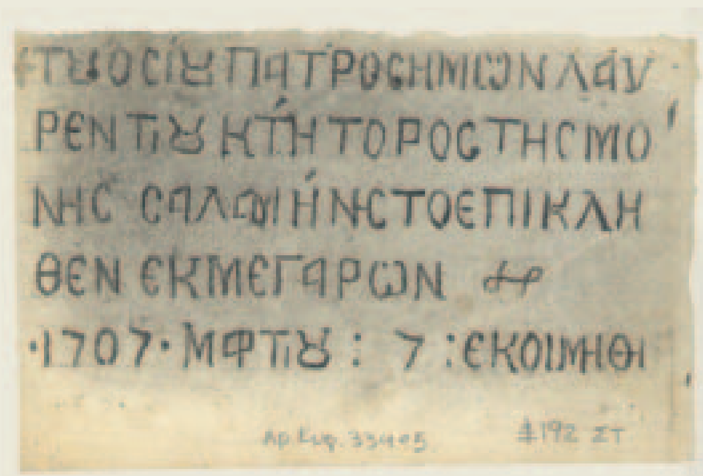

Όψη β΄

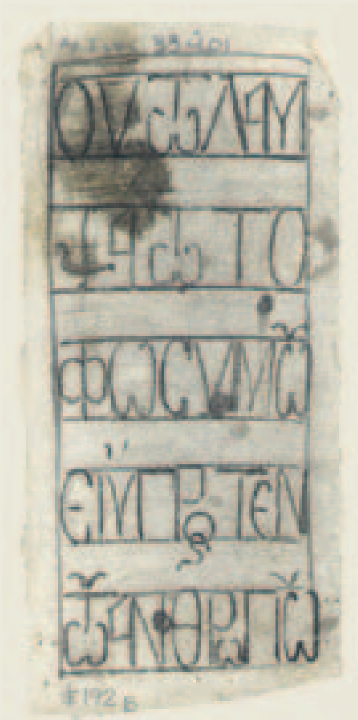
441. Επιγραφή
33405 (Ξ 192ΣΤ)
Χαρτί διάτρητο
7,9 x 12,1 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με επιγραφή: *ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΚΤΗΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΣΑΛΑΜΗΝΗΣ ΤΟ ΕΠΙΚΛΗΘΕΝ ΕΚ ΜΕΓΑΡΩΝ 1707 ΜΑΡΤΙΟΥ 7 ΕΚΟΙΜΗΘΗ*. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

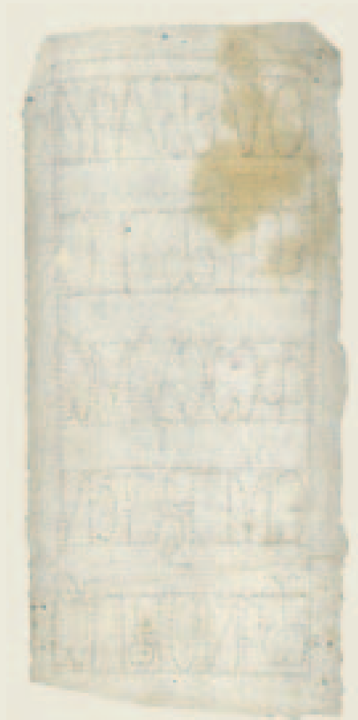
Η Μονή της Θεοτόκου Φανερωμένης της Σαλαμίνας ανακαινίστηκε το 1670 από τον όσιο Λαυρέντιο, κατά κόσμον Λάμπρο Κανέλλο ή Κανελλόπουλο από τη Μάνδρα της Μεγαρίδας. Ο όσιος κτήτορας του μοναστηριού κοιμήθηκε στις 7 Μαρτίου, ημέρα κατά την οποία τιμάται μέχρι σήμερα η μνήμη του, αν και σύμφωνα με σημείωμα χειρογράφου της Μονής αναφέρεται ότι ο όσιος πέθανε την 9η Μαρτίου του 1707, ημέρα της εορτής των αγίων Τεσσαράκοντα. Βλ. Σωτηρίου 1924, 109-110. *ΘΗΕ* 11 (1967), 985-986.

Όψη α΄

Όψη α΄

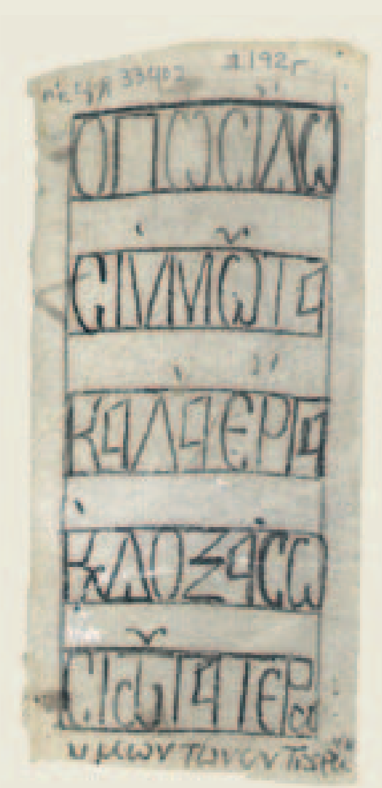

Όψη β΄

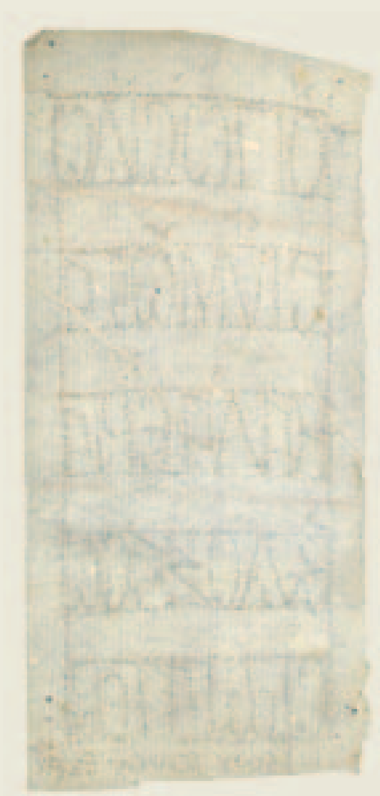
442. Επιγραφή
33401 (Ξ 192Β)
Χαρτί διάτρητο
12,2 x 5,7 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με το πρώτο μέρος επιγραφής: *ΟΥΤΩ ΛΑΜΨΑΤΩ ΤΟ ΦΩC ΥΜΩΝ ΕΜΠΡΟCΤΕΝ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ*. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

Η επιγραφή συνεχίζεται στο ανθίβολο αρ. 443.

Όψη α΄

Όψη β΄

443. Επιγραφή
33402 (Ξ 192Γ)
Χαρτί διάτρητο
12,3 x 5,45 εκ.
18ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με το δεύτερο μέρος επιγραφής, η οποία αρχίζει με μεγαλογράμματη γραφή και τελειώνει με μικρογράμματη: *ΟΠΩC ΙΔΩCΙ ΥΜΩΝ ΤΑ ΚΑΛΑ ΕΡΓΑ Κ(ΑΙ) ΔΟΞΑCΩCΙΝ ΤΩΝ ΠΑΤΕ-Ρα υμων των εν τι[ς] (ου)ρανη[ς]*. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

Το πρώτο μέρος της επιγραφής βρίσκεται στο ανθίβολο αρ. 442.

444. Πλαίσιο με ροκάιγ
33392 (Ξ 190Α)
Χαρτί διάτρητο
44,4 x 31,2 εκ.
18ος - 19ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με πολύπλοκο σχέδιο πλαισίου εικόνας με ροκάιγ. Περιλαμβάνει τρία μεγάλα διάχωρα, ανάμεσα σε δώδεκα μικρότερα, που τοποθετούνται ανά έξι κατά μήκος των στενών πλευρών. Το ανθίβολο δεν έχει χρησιμοποιηθεί. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τρία καπέλα και τα αρχικά V και B.

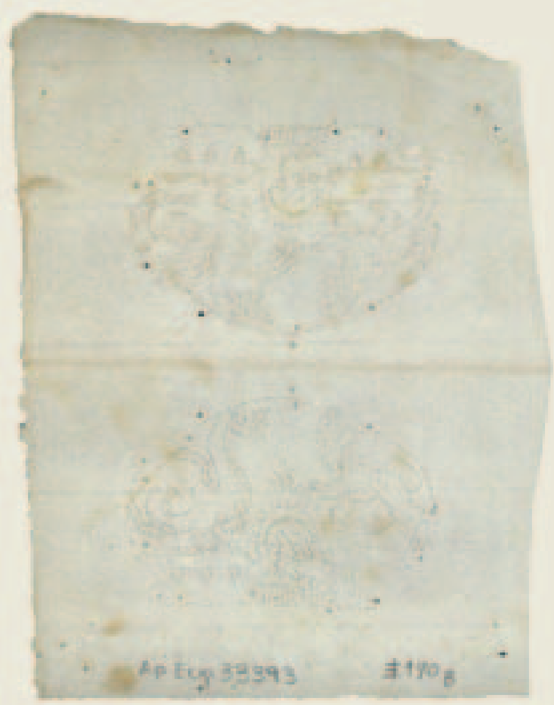
Όψη α΄

445. Κάνθαρος με άνθη
33407 (Ξ 194Α)
Χαρτί παχύ διάτρητο
28,2 x 27,8 εκ.
18ος - 19ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με κάνθαρο γεμάτο άνθη. Ίσως προοριζόταν για τη διακόσμηση θωρακίου τέμπλου ή αντικειμένου μη εκκλησιαστικού. Το ανθίβολο έχει χρησιμοποιηθεί εκτεταμένα.

Όψη α΄

Όψη α'

446. Θυρεός
33393 (Ξ 190Β)
Χαρτί διάτρητο
12,6 x 9,9 εκ.
18ος - 19ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με θυρεό που επαναλαμβάνεται δύο φορές. Χαμηλά στο κέντρο, πτηνό που ταΐζει νεοσσό (;) και, πιο ψηλά, δράκοντας που αντικρίζει λέοντα. Το ανθίβολο δεν έχει χρησιμοποιηθεί.

Όψη α'

447. Σταυρός
33394 (Ξ 190Γ)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο μελάνι
14,2 x 10 εκ.
19ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με σταυρό και την επιγραφή *Ι(ησού)C Χ(ριστὸ)C ΝΙΚΑ* . Στην άκρη του κάθε σκέλους κάθετη κεραία, ώστε να σχηματίζεται σε κάθε άκρο σταυρός. Το σχέδιο έχει περαστεί στη μία όψη του με μαύρο μελάνι.

Πρβλ. το ανθίβολο αρ. 448.

448. Σταυρός
33395 (Ξ 190Δ)
Χαρτί διάτρητο, μαύρο υδρόχρωμα
14,1 x 10 εκ.
18ος - 19ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο περασμένο με μαύρο υδρόχρωμα, που απεικονίζει σταυρό σε μετάλλιο και την επιγραφή *Ι(ησού)C Χ(ριστό)C ΝΙΚΑ* στα μεταξύ των κεραιών διάχωρα. Το ανθίβολο είναι ελαφρά χρησιμοποιημένο. Ενδεχομένως το ανθίβολο προοριζόταν για πόλο αμφίων.

Πρβλ. το ανθίβολο αρ. 447.

Όψη α΄

449. Ανθέμιο
33396 (Ξ 190Ε)
Χαρτί διάτρητο
7,6 x 5,9 εκ.
18ος - 19ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο με άνθος που βλασταίνει από τρία ζεύγη φύλλων, που δένονται στην κάτω άκρη. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο.

Όψη α΄

Όψη α΄

450. Ροκάιγ και λουλούδια
33408 (Ξ 194Β)
Χαρτί διάτρητο, γκρίζο υδρόχρωμα
35,8 x 31,5 εκ.
18ος - 19ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο, το μισό περασμένο με γκρίζο υδρόχρωμα, με συμμετρικό διακοσμητικό θέμα από ροκάιγ και λουλούδια. Το ανθίβολο είναι χρησιμοποιημένο. Το χαρτί διασώζει υδατόσημο: τρία καπέλα.

Όψη α΄

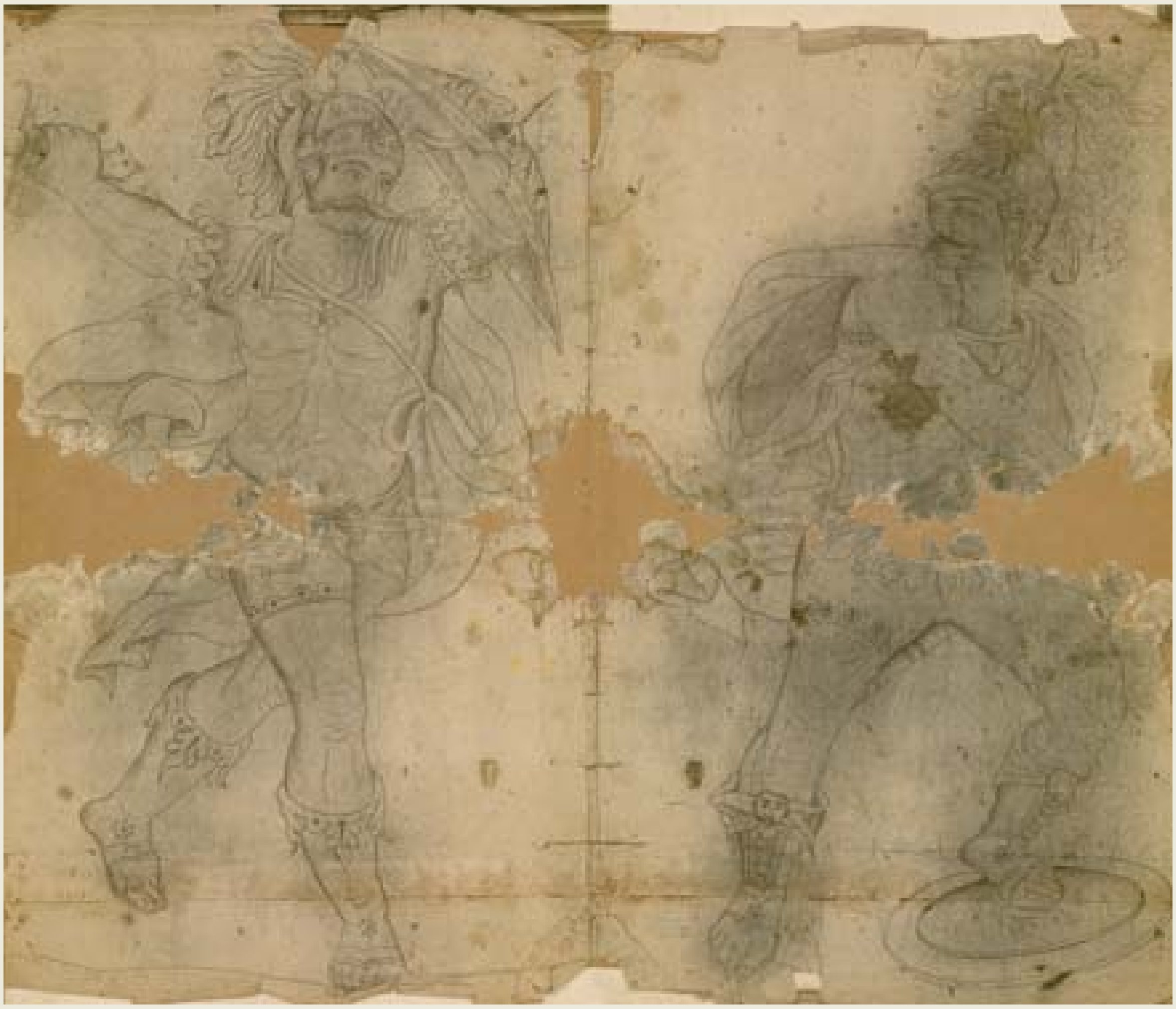

Όψη β΄

451. Πόλη
33391 (Ξ 189)
Χαρτί διάτρητο
17,05 x 28,7 εκ.
Γύρω στο 1700

Έκτυπο και διάτρητο ανθίβολο με συμβατική απεικόνιση τειχισμένης πόλης με βουνά στο βάθος. Με μελάνι σημειώνονται ενδείξεις χρωμάτων: *λου(λακί)*, *πρά(σινο)*, *όχ(ρα)*, *όμ(πρα)*, *ψι(μυθιά)*. Αριστερά κάτω υπάρχει μια λεοντοκεφαλή. Το ανθίβολο έχει περαστεί στην πίσω πλευρά του με καστανέρυθρη κιμωλία.

Ίσως το ανθίβολο αυτό και το αρ. 285 βγήκαν από το ίδιο χέρι. Για τα τοπία του τύπου αυτού, βλ. Δρανδάκης 1962, πίν. 35β. Ενδεχομένως, το ανθίβολο να προέρχεται από εικόνα με τον άγιο Ιωάννη Χρυσόστομο και σκηνές του βίου του από τη Ζάκυνθο (;).

Όψη α΄

452. Δύο μονομάχοι
45012 (Ξ 304)
Χαρτί διάτρητο, βιομηχανικό χαρτί
38,5 x 44,5 εκ.
19ος αιώνας

Διάτρητο ανθίβολο κολλημένο σε φύλλο βιομηχανικού χαρτιού. Δύο πολεμιστές μονομαχούν: από τον δεξιό έχει πέσει η ασπίδα και την πατά, ενώ ο αριστερός επιτίθεται με σηκωμένη την ασπίδα και το ξίφος του. Και οι δύο φορούν κατάσαρκα πουκάμισα και κοντές δρομίδες κάτω από πανοπλία με θώρακα, περικεφαλαία και περικνημίδες, ενώ πίσω ανεμίζουν οι μανδύες τους. Προσωπεία κοσμούν τις περικνημίδες και τις παραγναθίδες τους. Το λοφίο της περικεφαλαίας τους βασίζεται σε διακοσμητικό με μορφή μυθικών αλόγων. Η λαβή του ξίφους του αριστερού πολεμιστή κοσμείται με κεφαλή αετού. Το ανθίβολο έχει χρησιμοποιηθεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΚΑΙ ΣΕΙΡΕΣ

ΑΒΜΕ	*Αρχείον των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος*
ΑΔ	*Αρχαιολογικόν Δελτίον*
ΔΧΑΕ	*Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*
ΕΕΒΣ	*Επετηρίς της Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*
ΕΕΦΣ	*Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*
ΘΗΕ	*Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία* 1-12, Αθήνα 1962-1968
ΚερκΧρον	*Κερκυραϊκά Χρονικά*
ΚρητΧρον	*Κρητικά Χρονικά*
BCH	*Bulletin de Correspondance Héllenique*
BSA	*The Annual of the British School at Athens*
CArch	*Cahiers Archéologiques*
DOP	*Dumbarton Oaks Papers*
PG	J.-P. Migne (επιμ.), *Patrologiae Cursus Completus*, *Series Graeca*, Παρίσι 1857-1866

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Άγιος Δημήτριος 2005 — Α. Ντούρος, Ν. Τουτός, Γ. Φουστέρης (επιμ.), *Ο Άγιος Δημήτριος στην τέχνη του Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη 2005[2].

Ακολουθία αγ. Σπυρίδωνος 1895 — *Η θεία και ιερά ακολουθία του εν αγίοις πατρός ημών Σπυρίδωνος επισκόπου Τριμυθούντος του θαυματουργού. Πατρός και προστάτου Κερκύρας*, Βενετία 1895.

Αλιπράντης 1979 — Θ. Αλιπράντης, *Θησαυροί της Σίφνου. Εικόνες των ναών και των μονών*, Αθήνα 1979.

Αλιπράντης 2005 — Θ. Αλιπράντης, *Ο λειτουργικός ύμνος «Επί σοι χαίρει Κεχαριτωμένη πάσα η κτίσις…» σε φορητές εικόνες κρητικής τέχνης*, Θεσσαλονίκη 2005[2].

Από τον Χάνδακα στη Βενετία 1993 — Ν. Χατζηδάκη, *Venetiae quasi alterum Byzantium, Από τον Χάνδακα στη Βενετία. Ελληνικές εικόνες στην Ιταλία. 15ος-16ος αιώνας*, κατάλογος έκθεσης, Βενετία, Μουσείο Correr, 17 Σεπτεμβρίου - 30 Οκτωβρίου 1993, Αθήνα 1993.

Αρχοντόπουλος 1987 — Θ. Αρχοντόπουλος, Ο Βαλαάμ και ο Άγγελος. Προσπάθεια ερμηνευτικής προσέγγισης του θέματος, *Έβδομο συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Πρόγραμμα και περιλήψεις ανακοινώσεων*, Αθήνα 1987, 17-18.

Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1975-1976 — Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, Φορητές εικόνες του Μάρκου Στριλίτζα Μπαθά ή Μάρκου Βαθά στην Ήπειρο, *ΔΧΑΕ* 8 (1975-1976), 109-142.

Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1983 — Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, *Η μονή των Φιλανθρωπηνών και η πρώτη φάση της μεταβυζαντινής ζωγραφικής*, Αθήνα 1983.

Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1987 — Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο Αθηνών, *ΑΔ* 42 (1987), Β΄1 - Χρονικά, 3-11.

Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1989-1990 — Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, Δύο εικόνες του Αγγέλου και του Ανδρέα Ρίτζου στο Βυζαντινό Μουσείο, *ΔΧΑΕ* 15 (1989-1990), 105-110.

Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1997 — Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, *Εικόνες της Ζακύνθου*, Αθήνα 1997.

Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1998 — Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, *Εικόνες του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών*, Αθήνα 1998.

Βασιλάκη 1985-1986 — Μ. Βασιλάκη, Εικόνα του αγίου Χαραλάμπους, *ΔΧΑΕ* 13 (1985-1986), 247-259.

Βασιλάκη 1994 — Μ. Βασιλάκη, Μεταβυζαντινή εικόνα του αγίου Νικολάου, στο *Αντίφωνον. Αφιέρωμα στον καθηγητή Ν.Β. Δρανδάκη*, Θεσσαλονίκη 1994, 229-245.

Βασιλάκη 1995 — Μ. Βασιλάκη, *Από τους εικονογραφικούς οδηγούς στα σχέδια εργασίας των μεταβυζαντινών ζωγράφων. Το τεχνολογικό υπόβαθρο της βυζαντινής εικονογραφίας*, Αθήνα 1995.

Βασιλάκη 1997 — Μ. Βασιλάκη, Από τον «ανώνυμο» Βυζαντινό καλλιτέχνη στον «επώνυμο» Κρητικό ζωγράφο του 15ου αιώνα, στο Μ. Βασιλάκη (επιμ.), *Το πορτραίτο του καλλιτέχνη στο Βυζάντιο*, Ηράκλειο, 1997[1], 2000[2], 161-201, αναδημ. στα αγγλικά στο Vassilaki 2009a, αρ. 3, 27-66.

Βασιλάκη 2000 — Μ. Βασιλάκη, Γύρω από την τεχνολογία των μεταβυζαντινών εικόνων, στο *Τεχνογνωσία στη λατινοκρατούμενη Ελλάδα. Ημερίδα*, 8 Φεβρουαρίου 1997. *Γεννάδειος Βιβλιοθήκη*, Αθήνα 2000, 195-206, 223-224, αναδημ. στα αγγλικά στο Vassilaki 2009a, αρ. 13, 334-344.

Βασιλάκη 2002 — Μ. Βασιλάκη, Η συμβολή των σχεδίων εργασίας των ζωγράφων στη μελέτη των μεταβυζαντινών εικόνων, στο Ε. Δρακοπούλου (επιμ.), *Ζητήματα μεταβυζαντινής ζωγραφικής στη μνήμη του Μανόλη Χατζηδάκη. Πρακτικά Επιστημονικού Διημέρου. 28-29 Μαΐου 1999*, Αθήνα 2002, 307-318.

Βασιλάκη 2012 — Μ. Βασιλάκη, *Οι εικόνες του Αρχοντικού Τοσίτσα. Η Συλλογή του Ευάγγελου Αβέρωφ*, Ίδρυμα Βαρώνου Μιχαήλ Τοσίτσα, Αθήνα 2012.

Βασιλάκη, Τσιρώνη 2000 — Μ. Βασιλάκη, Ν. Τσιρώνη, Απεικονίσεις της Παναγίας και η σχέση τους με το Πάθος, στο *Μήτηρ Θεού* 2000, 452-463.

Βέη-Χατζηδάκη 1953 — Ε. Βέη-Χατζηδάκη, *Εκκλησιαστικά κεντήματα*, Αθήνα 1953.

Βελένης 2012 — Γ. Βελένης, Ανθίβολο αγνώστου ιχνογράφου – εικόνα Καπεσοβίτη ζωγράφου, *ΔΧΑΕ* 33 (2012), 229-239.

Βίοι αγίων 1655 — *Βίοι αγίων εκ της ελληνικής γλώττης, ήτοι εκ των Συναξαρίων μεταφρασθέντες παρά Μαξίμου ταπεινού επισκόπου Κυθήρων εις κοινήν ωφέλειαν, παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων*, Βενετία 1655.

Βοκοτόπουλος 1977-1979 — Π.Λ. Βοκοτόπουλος, Μια πρώιμη κρητική εικόνα της Βαϊοφόρου στην Λευκάδα, *ΔΧΑΕ* 9 (1977-1979), 309-321.

Βοκοτόπουλος 1989 — Π.Λ. Βοκοτόπουλος, Κρητικές εικόνες στην Κεφαλληνία, στο *Κεφαλονιά* Ι 1989, 213-218.

Βοκοτόπουλος 1990 — Π.Λ. Βοκοτόπουλος, *Εικόνες της Κερκύρας*, Αθήνα 1990.

Βοκοτόπουλος 2005 — Π.Λ. Βοκοτόπουλος, Η εικόνα του Νικολάου Ρίτζου στο Σεράγιεβο. Εικονογραφικές παρατηρήσεις, *ΔΧΑΕ* 26 (2005), 207-226.

Βυζαντινή τέχνη 1964 — *Η βυζαντινή τέχνη – τέχνη ευρωπαϊκή. 9η έκθεσις Συμβουλίου Ευρώπης*, κατάλογος έκθεσης, Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα 1964.

Γουήλ 1973-1974 — Α.Ι. Μπαδιεριτάκη-Γουήλ, Περί την λαϊκήν λατρείαν της αγίας Μαρίνης, *ΕΕΦΣ* 24 (1973-1974), 1101-1111.

Δομήνικος Θεοτοκόπουλος Κρης 1990 — Ν. Χατζηνικολάου (επιμ.), *Δομήνικος Θεοτοκόπουλος Κρης*, κατάλογος έκθεσης, Ηράκλειο, Εμπορικό Επιμελητήριο-Βασιλική Αγίου Μάρκου, 1η Σεπτεμβρίου – 10 Οκτωβρίου 1990, Ηράκλειο 1990.

Δρακοπούλου 2010 — Ε. Δρακοπούλου, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1850)*, τ. 3, Αθήνα 2010.

Δρανδάκη 2002 — Α. Δρανδάκη, *Εικόνες 14ος - 18ος αιώνας. Συλλογή Ρ. Ανδρεάδη*, Αθήνα-Μιλάνο 2002.

Δρανδάκης 1951 — Ν.Β. Δρανδάκης, Η ρεθυμνία εικών Παναγίας του Πάθους, *ΚρητΧρον* 5 (1951), 61-70.

Δρανδάκης 1962 — Ν.Β. Δρανδάκης, *Ο Εμμανουήλ Τζάνε Μπουνιαλής θεωρούμενος εξ εικόνων του σωζομένων κυρίως εν Βενετία*, Αθήνα 1962.

Δρανδάκης 1968 — Ν.Β. Δρανδάκης, Εκκλησιαστικά κεντήματα της Μονής Αρκαδίου, στο *Πεπραγμένα του Β΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Α΄, Αθήνα 1968, 297-343.

Δρανδάκης 1974 — Ν.Β. Δρανδάκης, Συμπληρωματικά εις τον Εμμανουήλ Τζάνε. Δύο άγνωστοι εικόνες του, *Θησαυρίσματα* 11 (1974), 36-72.

Δρανδάκης 1976 — Ν.Β. Δρανδάκης, Εξ εικόνες του Θεοδώρου Πουλάκη, *Θησαυρίσματα* 13 (1976), 217-225.

Εικόνες κρητικής τέχνης 1993 — Μ. Μπορμπουδάκης (επιμ.), *Εικόνες της κρητικής τέχνης (Από τον Χάνδακα ως τη Μόσχα και την Αγία Πετρούπολη)*, κατάλογος έκθεσης, Ηράκλειο 1993.

Εκατονταετηρίδα ΧΑΕ 1984 — *Έκθεση για τα εκατό χρόνια της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (1884-1984)*, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 1984.

Εκ Χιονιάδων 2004 — Ν. Μπονόβας, Μ. Νάνου, Ν. Τουτός, *Εκ Χιονιάδων... σπουδές και ανθίβολα. 130 έργα από τη συλλογή της οικογένειας Γιαννούλη*, κατάλογος έκθεσης, Βόλος 2004.

Ελ Γκρέκο. Ταυτότητα και μεταμόρφωση 1999 — J. Álvarez Lopera (επιμ.), *Ελ Γκρέκο. Ταυτότητα και μεταμόρφωση. Κρήτη-Ιταλία-Ισπανία*, κατάλογος έκθεσης, Μαδρίτη, Museo Thyssen-Bornemisza, 3 Φεβρουαρίου - 16 Μαΐου 1999, Ρώμη, Palazzo delle Esposizioni, 2 Ιουνίου - 19 Σεπτεμβρίου 1999, Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη, 18 Οκτωβρίου 1999 - 17 Ιανουαρίου 2000, Μιλάνο 1999.

Ερμηνεία 1909 — Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς (επιμ.), *Διονυσίου του εκ Φουρνά. Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης*, Εν Πετρουπόλει 1909.

Ετζέογλου 1984 — Ρ. Ετζέογλου, Εφορεία Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Συλλογών, *ΑΔ* 39 (1984), Β΄ - Χρονικά, 349-353.

Ετζέογλου, Καζανάκη-Λάππα 1997 — Ρ. Ετζέογλου, Μ. Καζανάκη-Λάππα, Εφορεία Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Συλλογών. Έργα βυζαντινής και μεταβυζαντινής τέχνης, *ΑΔ* 52 (1997), Β΄3 - *Χρονικά*, 1206-1209.

Ημερολόγιο 1985	*Ημερολόγιο Δήμου Ηρακλείου 1985. Εικόνες κρητικής σχολής*, κείμενα και επιλογή εικόνων Μ. Μπορμπουδάκης, Ηράκλειο 1985.
Ημερολόγιο 1986	*Ημερολόγιο Δήμου Ηρακλείου 1986*, κείμενα Μ. Μπορμπουδάκης, Ηράκλειο 1986.
Ημερολόγιο ΒΜΧ 2002	*Ημερολόγιο Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου. Συλλογή Διονυσίου Λοβέρδου*, Αθήνα 2002.
Θεοχάρη 1986	Μ. Θεοχάρη, *Εκκλησιαστικά χρυσοκέντητα*, Αθήνα 1986.
Θεοχάρη 1988	Μ. Θεοχάρη, Χρυσοκέντητα άμφια, στο Α.Δ. Κομίνης (επιμ.), *Οι θησαυροί της Μονής Πάτμου*, Αθήνα 1988, 183-217.
Θεοχάρη 1994	Μ. Θεοχάρη, Χρυσοκέντητα, στο *Τέχνη στην Κέρκυρα* 1994, 215-219.
Θησαυροί Αγίου Όρους 1997	*Θησαυροί του Αγίου Όρους*, κατάλογος έκθεσης, Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη 1997^2.
Θησαυροί Σινά 1990	Κ. Μανάφης (επιμ.), *Σινά. Οι θησαυροί της Ι. Μονής Αγίας Αικατερίνης*, Αθήνα 1990.
Θησαυρός 1851	Δαμασκηνού υποδιακόνου και Στουδίτου του Θεσσαλονικέως, *Θησαυρός*, Βενετία 1851.
Καζανάκη-Λάππα 1991	Μ. Καζανάκη-Λάππα, Ο ξυλόγλυπτος σταυρός της Ευαγγελίστριας του Λιβόρνου (1643) και οι σταυροί επιστυλίου στα κρητικά τέμπλα, στο *Ευφρόσυνον. Αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη*, τ. Α΄, Αθήνα 1991, 219-238.
Καζανάκη-Λάππα 1993	Μ. Καζανάκη-Λάππα, Η συμβολή των αρχειακών πηγών στην ιστορία της τέχνης. Ζωγραφική, γλυπτική, αρχιτεκτονική, στο Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου Ελληνισμού. Αρχειακά τεκμήρια*, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα 1993, 435-484.
Καζανάκη-Λάππα 2005	Μ. Καζανάκη-Λάππα, *Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας. Οδηγός του Μουσείου*, Βενετία 2005.
Καζανάκη-Λάππα 2010	Μ. Καζανάκη-Λάππα, Η διαθήκη του Αγγέλου Ακοτάντου, στο *Χειρ Αγγέλου* 2010, 104-113.
Κακαβάς 2003	Γ. Κακαβάς, Τρεις μεταβυζαντινές εικόνες σε ιδιωτική συλλογή της Αθήνας. Συμβολή στη μελέτη της επτανησιακής εικονογραφίας, στο Μ. Ασπρά-Βαρδαβάκη (επιμ.), *Λαμπηδών. Αφιέρωμα στη μνήμη της Ντούλας Μουρίκη*, τ. Α΄, Αθήνα 2003, 307-330.
Καλλιγά-Γερουλάνου 1962-1963	Α. Καλλιγά-Γερουλάνου, Η σκηνή του «Μη μου άπτου» όπως εμφανίζεται σε βυζαντινά μνημεία και η μορφή που παίρνει στον 16ο αιώνα, *ΔΧΑΕ* 3 (1962-1963), 203-230.
Καπλάνη 2009	Γ. Καπλάνη, Ανθίβολα από τις συλλογές του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, στο Κατσελάκη, Νάνου, 2009, 350-359.
Καρακατσάνη 1974	Α. Καρακατσάνη, Οι εικόνες της Ι. Μονής Σταυρονικήτα, στο Χ. Πατρινέλης, Α. Καρακατσάνη, Μ. Θεοχάρη, *Μονή Σταυρονικήτα. Ιστορία, εικόνες, χρυσοκεντήματα*, Αθήνα 1974, 41-140.
Καρακατσάνη 1980	Α. Καρακατσάνη, *Εικόνες. Συλλογή Γεωργίου Τσακύρογλου*, Αθήνα 1980.
Κατσελάκη, Νάνου 2009	Α. Κατσελάκη, Μ. Νάνου, *Ανθίβολα από τους Χιονιάδες. Συλλογή Μακρή-Μαργαρίτη*, Αθήνα 2009.
Κατσιώτη 1998	Α. Κατσιώτη, *Οι σκηνές της ζωής και ο εικονογραφικός κύκλος του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου στη βυζαντινή τέχνη*, Αθήνα 1998.
Κειμήλια Πρωτάτου 2006	*Άγιον Όρος-Κειμήλια Πρωτάτου*, κατάλογος έκθεσης, Θεσσαλονίκη, Αγιορειτική Εστία, Μάιος-Δεκέμβριος 2006, Θεσσαλονίκη 2006.
Κεφαλονιά I 1989	Γ. Μοσχόπουλος (επιμ.), *Κεφαλονιά, ένα μεγάλο μουσείο. Εκκλησιαστική τέχνη*, I, Αθήνα 1989.
Κεφαλονιά II 1994	Γ. Μοσχόπουλος (επιμ.), *Κεφαλονιά, ένα μεγάλο μουσείο. Εκκλησιαστική τέχνη*, II, Αθήνα 1994.
Κίτσου 1997	Σ. Κίτσου, Εργασίες συντηρήσεως. Άνδρος, Μύκονος, *ΑΔ* 52 (1997), Β΄3 - Χρονικά, 977-978.
Κόσμος του Βυζ. Μουσείου 2004	*Ο κόσμος του Βυζαντινού Μουσείου*, Αθήνα 2004.
Κουκιάρης 1989	Σ. Κουκιάρης, *Τα θαύματα-εμφανίσεις των αγγέλων και αρχαγγέλων στη βυζαντινή τέχνη των Βαλκανίων*, Αθήνα-Γιάννινα 1989.
Κουκιάρης 1994	Σ. Κουκιάρης, *Ο κύκλος του βίου της Αγίας Παρασκευής της Ρωμαίας και της εξ Ικονίου στη χριστιανική τέχνη*, Αθήνα 1994.
Κουφόπουλος, Μυριανθεύς 1996	Π. Κουφόπουλος, Δ. Μυριανθεύς, Το περιβάλλον και τα εξωμοναστηριακά κτίσματα, στο *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Παράδοση, ιστορία, τέχνη*, Άγιον Όρος 1996, 191-218.
Κωνσταντινίδης 1965	Ε. Κωνσταντινίδης, Θηβών και Λεβαδείας Μητρόπολις, *ΘΗΕ* 6 (1965), 515-516.
Κωνσταντουδάκη 1975	Μ. Κωνσταντουδάκη, Μαρτυρίες ζωγραφικών έργων στον Χάνδακα σε έγγραφα του 16ου και του 17ου αιώνα, *Θησαυρίσματα* 12 (1975), 35-136.
Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου 1988	Μ. Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου, *Μιχαήλ Δαμασκηνός (1530/35-1592/93). Συμβολή στη μελέτη της ζωγραφικής του*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1988.

Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου 1989	Μ. Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου, Ιδιωτικές συλλογές εικόνων στο Αργοστόλι, στο *Κεφαλονιά* Ι 1989, 227-234.
Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου 1991	Μ. Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου, Ο Θεοφάνης, ο Marcantonio Raimondi, θέματα all'antica και grottesche, στο *Ευφρόσυνον. Αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη*, τ. Α', Αθήνα 1991, 271-281.
Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου 1994	Μ. Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου, Ο Μιχαήλ Δαμασκηνός ως συλλέκτης σχεδίων Ιταλών καλλιτεχνών, στο *Αντίφωνον. Αφιέρωμα στον καθηγητή Ν.Β. Δρανδάκη*, Θεσσαλονίκη 1994, 486-495.
Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου 2002	Μ. Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου, Ο Άγιος Λουκάς του Θεοτοκόπουλου του Μουσείου Μπενάκη. Νέες επισημάνσεις, στο Ε. Δρακοπούλου (επιμ.), *Ζητήματα μεταβυζαντινής ζωγραφικής στη μνήμη του Μανόλη Χατζηδάκη. Πρακτικά Επιστημονικού Διημέρου. 28-29 Μαΐου 1999*, Αθήνα 2002, 271-286.
Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου 2004	Μ. Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου, Παραγγελίες πινάκων, εργαστήριο, κυκλοφορία σχεδίων του Μιχαήλ Δαμασκηνού στον Χάνδακα. Ανέκδοτα έγγραφα (1585-1593), *Θησαυρίσματα* 34 (2004), 253-272.
Μανούσακας 1954	Μ. Μανούσακας, Δύο άγνωστα έργα του Γερασίμου Βλάχου εις αγιορειτικόν κώδικα, *ΚρητΧρον* 8 (1954), 55-60.
Μανούσακας 1960-1961	Μ. Μανούσακας, Η διαθήκη του Αγγέλου Ακοτάντου (1436), αγνώστου Κρητικού ζωγράφου, *ΔΧΑΕ* 2 (1960-1961), 139-151.
Μέρτζιος 1961-1962	Κ. Μέρτζιος, Σταχυολογήματα από τα κατάστιχα του νοταρίου Κρήτης Μιχαήλ Μαρά (1538-1578), *ΚρητΧρον* 15-16 (1961-1962), 228-308.
Μετά το Βυζάντιο 1996	*Μετά το Βυζάντιο*, κείμενα Μ. Καζανάκη-Λάππα, κατάλογος έκθεσης, Λονδίνο, Ελληνικό Κέντρο, Αθήνα 1996.
Μήτηρ Θεού 2000	Μ. Βασιλάκη (επιμ.), *Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη*, κατάλογος έκθεσης, Μουσείο Μπενάκη, 20 Οκτωβρίου 2000 - 20 Ιανουαρίου 2001, Αθήνα 2000.
Μητσάνη 1996	Α. Μητσάνη, *Εικόνες και κειμήλια από τη Συλλογή της Εκατονταπυλιανής Πάρου*, Αθήνα 1996.
Μιλάνου κ.ά. 2008	Κ. Μιλάνου, Χ. Βουρβοπούλου, Λ. Βρανοπούλου, Α.-Ε. Καλλιγά, *Εικόνες με την υπογραφή «Χειρ Αγγέλου». Η τεχνική ενός Κρητικού ζωγράφου του 15ου αιώνα*, Αθήνα 2008.
Μιχαλαριάς 1991	Σ. Μιχαλαριάς, *Ελληνικές και ρωσικές εικόνες από τον 16ο έως και τον 19ο αιώνα*, κατάλογος έκθεσης, 10 Δεκεμβρίου 1991 - 20 Ιανουαρίου 1992, Αθήνα 1991.
Μπαλλιάν 1992	Α. Μπαλλιάν, *Θησαυροί από τις ελληνικές κοινότητες της Μικράς Ασίας και Ανατολικής Θράκης. Συλλογές Μουσείου Μπενάκη*, κατάλογος έκθεσης, Κέντρο Λαϊκής Τέχνης και Παράδοσης, 20 Οκτωβρίου 1992 - 10 Ιανουαρίου 1993, Αθήνα 1992.
Μπαλτογιάννη 1982-1983	Χ. Μπαλτογιάννη, Εικόνα του Βυζαντινού Μουσείου με σκηνές από το βίο της αγίας Αικατερίνας, *ΔΧΑΕ* 11 (1982-1983), 79-98.
Μπαλτογιάννη 1985	Χ. Μπαλτογιάννη, *Εικόνες. Συλλογή Δημητρίου Οικονομοπούλου*, Αθήνα 1985.
Μπαλτογιάννη 1994	Χ. Μπαλτογιάννη, *Εικόνες. Μήτηρ Θεού Βρεφοκρατούσα στην Ενσάρκωση και το Πάθος*, Αθήνα 1994.
Μπαλτογιάννη 2003	Χ. Μπαλτογιάννη, *Εικόνες. Ιησούς Χριστός*, Αθήνα 2003.
Μπενάτου 2011	Π. Μπενάτου, Εικόνα με το μαρτύριο του αγίου Δημητρίου, στο *Πεπραγμένα του Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Χανιά, 1-8 Οκτωβρίου 2006)*, τ. Β'2, Χανιά 2011, 397-408.
Μπίθα 1996-1997	Ι. Μπίθα, Παρατηρήσεις στον εικονογραφικό κύκλο του αγίου Σπυρίδωνα, *ΔΧΑΕ* 19 (1996-1997), 251-284.
Μπονόβας 2010	Ν.Μ. Μπονόβας, *Αρχέτυπα, εικονογραφικοί οδηγοί, σχέδια, ανθίβολα*, Θεσσαλονίκη 2010.
Μπορμπουδάκης 1975	Μ. Μπορμπουδάκης, *Εικόνες του Νομού Χανίων*, Αθήνα 1975.
Μπορμπουδάκης 1990	Μ. Μπορμπουδάκης, Εικόνες από το Μετόχι της Μονής στο Ηράκλειο, στο *Θησαυροί Σινά* 1990, 132-134.
Μπούρα, Τσιγκάκου 1983	Λ. Μπούρα, Φ.-Μ. Τσιγκάκου, Σχέδια εργασίας μεταβυζαντινών ζωγράφων από τη Γαλάτιστα της Χαλκιδικής, *Ζυγός* 62 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1983), 22-30.
Μπούρα 1994	Λ. Μπούρα, Δύο εικόνες του αγίου Δημητρίου του Εμμανουήλ Τζάνε και η σχέση τους με ανθίβολα του Μουσείου Μπενάκη, στο *Αντίφωνον. Αφιέρωμα στον καθηγητή Ν.Β. Δρανδάκη*, Θεσσαλονίκη 1994, 361-369.
Μπρούσκαρη 1985	Μ.Σ. Μπρούσκαρη, *Το Μουσείο Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου. Οδηγός*, Αθήνα 1985.
Μυστήριον Μέγα 2002	*Μυστήριον Μέγα και Παράδοξον. Σωτήριον έτος 2000. Έκθεσις εικόνων και κειμηλίων*, κατάλογος έκθεσης, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, 28 Μαΐου - 31 Ιουλίου 2001, Αθήνα 2002.
Νάνου 2012	Μ. Νάνου, Η Παναγία Γαλακτοτροφούσα η «Σπηλαιώτισσα» σε έργα Καπεσοβιτών ζωγράφων, *ΔΧΑΕ* 33 (2012), 213-226.

Ξυγγόπουλος 1936α	Α. Ξυγγόπουλος, Βυζαντινόν κιβωτίδιον μετά παραστάσεων εκ του βίου του Αγίου Δημητρίου, *ΑΕ* (1936), 101-136.
Ξυγγόπουλος 1936β	Α. Ξυγγόπουλος, *Κατάλογος των εικόνων. Μουσείον Μπενάκη*, Αθήνα 1936.
Ξυγγόπουλος 1947	Α. Ξυγγόπουλος, Ο άγιος Γοβδελαάς του Εμμανουήλ Τζάνε. Γέννηση και εξέλιξη ενός εικονογραφικού τύπου, *ΚρητΧρον* 1 (1947), 467-486.
Ξυγγόπουλος 1951	Α. Ξυγγόπουλος, *Συλλογή Ελένης Α. Σταθάτου. Κατάλογος περιγραφικός των εικόνων, των ξυλογλύπτων και των μεταλλίνων έργων των βυζαντινών και των μετά την Άλωσιν χρόνων*, Αθήνα 1951.
Ξυγγόπουλος 1957	Α. Ξυγγόπουλος, *Σχεδίασμα ιστορίας της θρησκευτικής ζωγραφικής μετά την Άλωσιν*, Αθήνα 1957.
Ξυγγόπουλος 1959	Α. Ξυγγόπουλος, Το εν Χώναις θαύμα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ. Μία παλαιολόγειος εικών με ψευδή υπογραφήν, *ΔΧΑΕ* 1 (1959), 26-39.
Ξυγγόπουλος 1962-1963	Α. Ξυγγόπουλος, Ανθίβολα δύο εικόνων του Θεοδώρου Πουλάκη, *ΔΧΑΕ* 3 (1962-1963), 75-85.
Ξυγγόπουλος 1965	Α. Ξυγγόπουλος, Το ανάγλυφον των Αγίων Αναργύρων εις τον Άγιον Μάρκον της Βενετίας, *ΑΔ* 20 (1965), 84-96.
Ξυγγόπουλος 1970	Α. Ξυγγόπουλος, *Ο εικονογραφικός κύκλος της ζωής του Αγίου Δημητρίου*, Θεσσαλονίκη 1970.
Ορλάνδος 1964	Α. Ορλάνδος, Οι μεταβυζαντινοί ναοί της Πάρου. Μέρος Β΄. Επιγραφαί και ζωγραφική, *ΑΒΜΕ* 10 (1964), 1-165.
Παζαράς 1998-1999	Θ.Ν. Παζαράς, Ιστόρηση της θαυματουργής έλευσης της εικόνας της Παναγίας Πορταΐτισσας στη μονή Ιβήρων, *ΔΧΑΕ* 20 (1998-1999), 385-397.
Παλιούρας 1978	Α. Παλιούρας, Η Δυτικού τύπου Ανάσταση του Χριστού και ο χρόνος εισαγωγής της στην Ορθόδοξη τέχνη, *Δωδώνη* 7 (1978), 385-397.
Πάλλας 1971α	Δ. Πάλλας, Η Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγή. Εικονογραφική ανάλυση και ιστορία του θέματος, *ΑΔ* 26 (1971), Α΄- *Μελέται*, 201-224.
Πάλλας 1971β	Δ. Πάλλας, Η Θεοτόκος Ρόδον το Αμάραντον. Εικονογραφική ανάλυση και καταγωγή του τύπου, *ΑΔ* 26 (1971), Α΄- *Μελέται*, 225-238.
Παναγιωτίδη 1992	Μ. Παναγιωτίδη, Η εικόνα της Παναγίας Γλυκοφιλούσας στο μοναστήρι του Πετριτζού (Bačkovo) στη Βουλγαρία, στο *Ευφρόσυνον. Αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη*, τ. Β΄, Αθήνα 1991, 459-467.
Παπαμαστοράκης 1993-1994	Τ. Παπαμαστοράκης, Η μορφή του Χριστού-Μεγάλου Αρχιερέα, *ΔΧΑΕ* 17 (1993-1994), 67-78.
Παπαμαστοράκης 2001	Τ. Παπαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου των ναών της παλαιολόγειας περιόδου στη Βαλκανική χερσόνησο και την Κύπρο*, Αθήνα 2001.
Παπαστράτου 1981	Ν. Παπαστράτου, *Ο Σιναΐτης Χατζηκυριάκης εκ χώρας Βουρλά*, Αθήνα 1981.
Παπαστράτου 1986	Ν. Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες. Ορθόδοξα θρησκευτικά χαρακτικά, 1665-1899*, τ. Α΄-Β΄, Αθήνα 1986.
Περίπλους των εικόνων 1994	*Ο περίπλους των εικόνων. Κέρκυρα, 14ος-18ος αι.*, κατάλογος έκθεσης, Κέρκυρα 1994.
Προβατάκης 1976	Θ.Μ. Προβατάκης, *Βυζαντινά και μεταβυζαντινά κειμήλια της Ι. Μητροπόλεως Μεσσηνίας*, Θεσσαλονίκη 1976.
Πύλες του Μυστηρίου 1994	Μ. Μπορμπουδάκης (επιμ.), *Οι Πύλες του Μυστηρίου. Θησαυροί της Ορθοδοξίας από την Ελλάδα. Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών, Μουσείο Μπενάκη, Μουσείο Κανελλοπούλου*, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, 13 Απριλίου - 30 Ιουνίου 1994, Αθήνα 1994.
Ρηγόπουλος 1979	Ι.Κ. Ρηγόπουλος, *Ο αγιογράφος Θεόδωρος Πουλάκης και η φλαμανδική χαλκογραφία*, Αθήνα 1979.
Ρηγόπουλος 1998	Γ. Ρηγόπουλος, *Φλαμανδικές επιδράσεις στη μεταβυζαντινή ζωγραφική. Προβλήματα πολιτιστικού συγκρητισμού*, τ. Α΄, Αθήνα 1998.
Ροντογιάννης 1974	Π. Ροντογιάννης, *Η χριστιανική τέχνη στη Λευκάδα*, Αθήνα 1974.
Σδρόλια 1984	Σ. Σδρόλια, Νομός Καρδίτσας. Περιοδείες - Καταγραφές μνημείων και εικόνων, *ΑΔ* 39 (1984), Β΄- Χρονικά, 163-164.
Σιγάλας 1936	Α. Σιγάλας, Νικήτα αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, εις τα θαύματα του αγίου Δημητρίου, *ΕΕΒΣ* 12 (1936), 317-360.
Σκαμπαβίας, Χατζηδάκη 2007	Κ. Σκαμπαβίας, Ν. Χατζηδάκη (επιμ.), *Μουσείο Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου. Βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη*, Αθήνα 2007.
Σμυρνάκης 1903 [1988]	Γ. Σμυρνάκης, *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 [ανατ. Θεσσαλονίκη 1988].
Σοφιανός, Τσιγαρίδας 2003	Δ.Ζ. Σοφιανός, Ε.Ν. Τσιγαρίδας, *Άγια Μετέωρα. Ιερά Μονή Αγίου Νικολάου Αναπαυσά Μετεώρων. Ιστορία, τέχνη*, Τρίκαλα 2003.
Στρατή 2002	Α. Στρατή, Εικόνες του 14ου αιώνα από την περιοχή των Σερρών, στο Μ. Βασιλάκη (επιμ.), *Βυζαντινές εικόνες. Τέχνη, τεχνική και τεχνολογία, Διεθνές Συμπόσιο, Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη - Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, 20-21 Φεβρουαρίου 1998*, Ηράκλειο 2002, 105-115.

Σωτηρίου 1924 — Γ. Σωτηρίου, Η εν Σαλαμίνι Μονή της Φανερωμένης (Συμβολή εις την εξέλιξιν του αρχιτεκτονικού τύπου της βασιλικής μετά τρούλλου), *ΕΕΒΣ* 1 (1924), 109-138.

Σωτηρίου 1927 — Γ. Σωτηρίου, *Ευρετήριον των μεσαιωνικών μνημείων της Ελλάδος*, Α': Πολιτική και εκκλησιαστική ιστορία των χριστιανικών Αθηνών. Μεσαιωνικαί οχυρώσεις της πόλεως. Οι μετατραπέντες εις εκκλησίας αρχαίοι ναοί. Τα παλαιοχριστιανικά μνημεία των Αθηνών, Αθήνα 1927.

Σωτηρίου 1935 — Γ. Σωτηρίου, *Τα βυζαντινά μνημεία της Κύπρου. Α. Λεύκωμα*, Αθήνα 1935.

Σωτηρίου 1957 — Γ. Σωτηρίου, Η εικών του Προδρόμου, *Θεολογία* 28 (1957), 3-6.

Τέχνη στην Κέρκυρα 1994 — *Βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη στην Κέρκυρα. Μνημεία, εικόνες, κειμήλια, πολιτισμός*, Κέρκυρα 1994.

Τριανταφυλλόπουλος 1978 — Δ.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ήπειρος, *ΑΔ* 33 (1978), Β'1 - Χρονικά, 203-204.

Τριανταφυλλόπουλος 2002 — Δ.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Εικόνα και λόγος στα εκκλησιαστικά βιβλία του 16ου αιώνα. Θέματα εικονογραφίας, στο Π. Αγαπητός, Μ. Πιερής (επιμ.), *«Τ' αδόνιν κείνον που γλυκά θλιβάται...», Πρακτικά του 4ου Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi (Νοέμβριος 1997, Λευκωσία)*, Ηράκλειο 2002, 615-642.

Τριανταφυλλόπουλος 2003 — Δ.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Από τον Albrecht Dürer και τον Θεοτοκόπουλο στον Νίκο Γκάτσο (Ut Pictura Poësis – iterum), στο Μ. Ασπρά-Βαρδαβάκη (επιμ.), *Λαμπηδών. Αφιέρωμα στη μνήμη της Ντούλας Μουρίκη*, τ. Β', Αθήνα 2003, 847-856.

Τσιγάρας 2004 — Γ.Χ. Τσιγάρας, *Εκκλησίες της Ιεράς Μητροπόλεως Ξάνθης και Περιθεωρίου*, Ξάνθη 2004.

Τσιγαρίδας κ.ά. 2011 — Ε. Τσιγαρίδας, Κ. Χρυσοχοΐδης, Α. Στρατή, Π. Παπαδημητρίου, A. Trifonova, Γ. Φουστέρης, *Εικόνες Ιεράς Μονής Καρακάλλου*, Άγιον Όρος 2011.

Φωτόπουλος, Δεληβορριάς 1997 — Δ. Φωτόπουλος, Α. Δεληβορριάς, *Η Ελλάδα του Μουσείου Μπενάκη*, Αθήνα 1997.

Χαίρε κεχαριτωμένη 2004 — *Χαίρε κεχαριτωμένη. Εικόνες από τη συλλογή Βελιμέζη*, κατάλογος έκθεσης, Τήνος, Ίδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού, 8 Μαΐου - 29 Αυγούστου 2004, Αθήνα 2004.

Χατζηδάκη 1982-1983 — Ν. Χατζηδάκη, Γέννηση Παναγίας-Γέννηση Προδρόμου. Παραλλαγές και αποκρυστάλλωση ενός θέματος στην κρητική εικονογραφία του 15ου-16ου αι., *ΔΧΑΕ* 11 (1982-1983), 127-178.

Χατζηδάκη 1983 — Ν. Χατζηδάκη, *Εικόνες Κρητικής Σχολής, 15ος-16ος αι.*, κατάλογος έκθεσης, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1983.

Χατζηδάκη 1997 — Ν. Χατζηδάκη, *Εικόνες της συλλογής Βελιμέζη*, Αθήνα 1997.

Χατζηδάκη 2006 — Ν. Χατζηδάκη, Η Δέηση του Αγγέλου στο Μουσείο Κανελλοπούλου και η χρήση του ανθιβόλου της κατά το 15ο αιώνα, *ΔΧΑΕ* 27 (2006), 283-296.

Χατζηδάκης 1940 — Μ. Χατζηδάκης, Μία εικόνα αφιερωμένη στο Σινά, στο *Αφιέρωμα εις Κωνσταντίνον Άμαντον*, Αθήνα 1940, 351-364.

Χατζηδάκης 1977 — Μ. Χατζηδάκης, *Εικόνες της Πάτμου. Ζητήματα βυζαντινής και μεταβυζαντινής ζωγραφικής*, Αθήνα 1977.

Χατζηδάκης 1986 — Μ. Χατζηδάκης, *Ο κρητικός ζωγράφος Θεοφάνης. Η τελευταία φάση της τέχνης του στις τοιχογραφίες της Ιεράς Μονής Σταυρονικήτα*, Άγιον Όρος 1986.

Χατζηδάκης 1987 — Μ. Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830)*, τ. 1, Αθήνα 1987.

Χατζηδάκης, Δρακοπούλου 1997 — Μ. Χατζηδάκης, Ε. Δρακοπούλου, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830)*, τ. 2, Αθήνα 1997.

Χειρ Αγγέλου 2010 — Μ. Βασιλάκη (επιμ.), *Χειρ Αγγέλου. Ένας ζωγράφος εικόνων στη βενετοκρατούμενη Κρήτη*, κατάλογος έκθεσης, Μουσείο Μπενάκη, 16 Νοεμβρίου 2010 - 16 Ιανουαρίου 2011, Αθήνα 2010.

Χωρέμης 1981 — Α. Χωρέμης, Νέο εικονογραφικό σύνολο του Τζάνε στην Κέρκυρα, *ΚερκΧρον* 25 (1981), 217-244.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Affreschi e icone 1986 — *Affreschi e icone dalla Grecia (X-XVII secolo)*, κατάλογος έκθεσης, Φλωρεντία, Palazzo Strozzi, 16 Σεπτεμβρίου - 16 Νοεμβρίου 1986, Αθήνα 1986.

Ames-Lewis, Wright 1983 — F. Ames-Lewis, J. Wright, *Drawing in the Italian Renaissance Workshop*, κατάλογος έκθεσης, Victoria and Albert Museum, Λονδίνο 1983.

Angiolini Martinelli 1982 — P. Angiolini Martinelli, *Le icone della collezione classense di Ravenna*, Μπολόνια 1982.

Belting 1980-1981 — H. Belting, An Image and its Function in the Liturgy: The Man of Sorrows in Byzantium, *DOP* 34-35 (1980-1981), 1-16.

Bogomater' Vladimirskaia 1995 — *Bogomater' Vladimirskaia: k 600- letiiu Sretenia ikony Bogomateri Vladimirskoi*, κατάλογος έκθεσης, Πινακοθήκη Tretyakov, Μόσχα 1995.

Bouras 1987	L. Bouras, Working Drawings of Painters in Greece after the Fall of Constantinople, στο *From Byzantium to El Greco* 1987, 54-56.
Briquet 1907	C.M. Briquet, *Les Filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier, dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, Γενεύη και Παρίσι 1907.
Byzantium 1994	D. Buckton (επιμ.), *Byzantium. Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections*, κατάλογος έκθεσης, Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο 1994.
Cattapan 1968	M. Cattapan, Nuovi documenti riguardanti pittori Cretesi dal 1300 al 1500, στο *Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Χανιά 1966)*, τ. Γ, Αθήνα 1968, 29-46.
Cattapan 1972	M. Cattapan, Nuovi elenchi e documenti dei pittori in Creta dal 1300 al 1500, *Θησαυρίσματα* 9 (1972), 202-235.
Cattapan 1973	M. Cattapan, I pittori Andrea e Nicola Rizo da Candia, *Θησαυρίσματα* 10 (1973), 238-282.
Chatzidakis 1944-1945	M. Chatzidakis, Musée Bénaki, *BCH* 68-69 (1944-1945), 423-424.
Chatzidakis 1962	M. Chatzidakis, *Icônes de Saint-Georges des Grecs et de la Collection de l'Institut hellénique de Venise*, Βενετία 1962.
Chatzidakis 1969-1970	M. Chatzidakis, Recherches sur le peintre Théophane le Crétois, *DOP* 23-24 (1969-1970), 311-352.
Churchill 1935	W.A. Churchill, *Watermarks in Paper in Holland, England, France, etc., in the XVII and XVIII Centuries and their Interconnection*. Άμστερνταμ 1935.
Collection Likhachev 1993	*Collection Likhachev*, κατάλογος έκθεσης, Πετρούπολη 1993.
Collins 2006	K. Collins, Visual Piety and Institutional Identity at Sinai, στο *Holy Image, Hallowed Ground* 2006, 94-119.
Constantoudaki-Kitromilides 1995	M. Constantoudaki-Kitromilides, Italian Influences in El Greco's Early Work. Some New Observations, στο *El Greco of Crete. Proceedings* 1995, 97-118.
Cormack 2007	R. Cormack, *Icons*, Λονδίνο 2007.
Cormack, Mihalarias 1984	R. Cormack, S. Mihalarias, A Crusader Painting of St George: 'Maniera greca' or 'lingua franca'?, *The Burlington Magazine* 126/972 (Μάρτιος 1984), 132-139.
Czerwenka-Papadopoulos 1984	K. Czerwenka-Papadopoulos, Eine Wiener Ikone aus dem Umkreis des Andreas Ritzos, στο *Βυζάντιος. Festschrift für H. Hunger*, Βιέννη 1984, 203-212.
Demus 1960	O. Demus, Two Palaeologan Mosaic Icons in the Dumbarton Oaks Collection, *DOP* 14 (1960), 96-109.
Dillon 1995	G. Dillon, El Greco e l'incisione veneta. Precisazione e novitá, στο *El Greco of Crete. Proceedings* 1995, 229-249.
Dinkler 1970	E. Dinkler, *Der Einzug in Jerusalem*, Opladen 1970.
Djurić 1961	V. Djurić, *Icônes de Yougoslavie*, Βελιγράδι 1961.
Early Christian and Byzantine Art 1947	*Early Christian and Byzantine Art*, κατάλογος έκθεσης, The Baltimore Museum of Art, 25 Απριλίου - 22 Ιουνίου 1947, Βαλτιμόρη 1947.
Eidener 1960	G. Eidener, *The Ancient Paper-mills of the Former Austro-Hungarian Empire and their Watermarks*, Hilversum 1960.
El Greco of Crete. Proceedings 1995	N. Hadjinicolaou (επιμ.), *El Greco of Crete. Proceedings of the International Symposium Held on the Occasion of the 450th Anniversary of the Artist's Birth (Ηράκλειο, 1-5 Σεπτεμβρίου 1990)*, Ηράκλειο 1995.
Felicetti-Liebenfels 1956	W. Felicetti-Liebenfels, *Geschichte der byzantinischen Ikonenmalerei*, Olten-Λωζάννη 1956.
Frigerio-Zeniou 1995	S. Frigerio-Zeniou, Le modèle et le pendant de deux icônes du Musée d'art et d'histoire de Genève, *Genava* 43 (1995), 95-98.
Frigerio-Zeniou, Lazović 2006	S. Frigerio-Zeniou, M. Lazović, *Icônes de la Collection du Musée d'art et d'histoire, Genève*, Γενεύη-Μιλάνο 2006.
From Byzantium to El Greco 1987	M. Αχειμάστου-Ποταμιάνου (επιμ.), *From Byzantium to El Greco: Greek Frescoes and Icons*, κατάλογος έκθεσης, Λονδίνο, *Royal Academy of Arts*, Αθήνα 1987.
From Byzantium to Modern Greece 2005	*From Byzantium to Modern Greece: Hellenic Art in Adversity, 1453-1830. From the Collections of the Benaki Museum, Athens*, κατάλογος έκθεσης, Νέα Υόρκη 2005.
Gallerie Nikolenko 1977	*Gallerie Nikolenko. Icônes grecques et russes*, Παρίσι 1977.
Garidis 1972	M. Garidis, L'ange à cheval dans l'art byzantin, *Byzantion* 42 (1972), 23-59.
Giotto to Dürer 1991	J. Dunkerton, S. Foister, D. Gordon, N. Penny, *Giotto to Dürer. Early Renaissance Painting in the National Gallery*, Λονδίνο-New Haven 1991.
Golden Light 1988	*Golden Light. Masterpieces of the Art of the Icon*, κατάλογος έκθεσης, Αμβέρσα 1988.

Heawood 1950	E. Heawood, *Watermarks, Mainly of the 17th and 18th Centuries*, Hilversum 1950.
Holy Image, Hallowed Ground 2006	R.S. Nelson, K.M. Collins (επιμ.), *Holy Image, Hallowed Ground. Icons from Sinai*, κατάλογος έκθεσης, The J. Paul Getty Museum, Λος Άντζελες 2006.
Holy Image, Holy Space 1988	*Holy Image, Holy Space. Icons and Frescoes from Greece*, κατάλογος έκθεσης, Βαλτιμόρη, The Walters Art Gallery, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 1988.
Icônes suisses 1968	M. Chatzidakis, V. Djurić (επιμ.), *Les icônes dans les collections suisses*, κατάλογος έκθεσης, Musée Rath, Γενεύη 1968.
Icons and East Christian Works of Art 1980	M. van Rijn (επιμ.), *Icons and East Christian Works of Art*, κατάλογος έκθεσης, Museum Het Prinsenhof Delft, Άμστερνταμ 1980.
Ikonen 1993	*Ikonen. Bilder in Gold. Sakrale Kunst aus Griechenland*, κατάλογος έκθεσης, Kunsthalle Krems, 20 Μαΐου - 10 Οκτωβρίου 1993, Γκρατς 1993.
Ikonen und Kultgerät 1990	U. Boch, G. Sporbeck, K. Weinbrenner (επιμ.), *Ikonen und ostkirchliches Kultgerät aus rheinischem Privatbesitz*, κατάλογος έκθεσης, Museum Schnütgen, Κολωνία 1990.
Imprinting the Divine 2011	A. Weyl Carr (επιμ.), *Imprinting the Divine. Byzantine and Russian Icons from the Menil Collection*, The Menil Collection, New Haven-Λονδίνο 2011.
Johnstone 1967	P. Johnstone, *The Byzantine Tradition in Church Embroidery*, Λονδίνο 1967.
Kakavas 1993	G. Kakavas, Venetian Mannerism and Cretan School. The Case of a Cretan Icon with an Unusual Representation of the Nativity, *Byzantion* 63 (1993), 116-153.
Kakavas 2008	G. Kakavas, *Dionysios of Fourna (c. 1670-c. 1745). Artistic Creation and Literary Description*, Λέιντεν 2008.
Kirchhainer 2010	K. Kirchhainer, Die Verkündigungs-Ikone des Emmanuel Tzanes im Ikonenmuseum Frankfurt, *ΔΧΑΕ* 31 (2010), 101-113.
Kissas 1983	S.K. Kissas, Thessalonian Painters in the Eighteenth Century. A Preliminary Study, *Balkan Studies* 24/2 (1983), 465-478.
Kreidl-Papadopoulos 1970	K. Kreidl-Papadopoulos, Die Ikonen im Kunsthistorischen Museum in Wien, *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien* 66 (1970), 49-134.
Lafontaine-Dosogne 1976	J. Lafontaine-Dosogne, Une icône d'Angélos au Musée de Malines et l'iconographie du Saint-Jean Baptiste ailé, *Bulletin des Musées royaux d'Art et d'Histoire* 48 (1976), 121-144.
Lafontaine-Dosogne 1983	J. Lafontaine-Dosogne, Une icône d'Angélos au Musée de Malines et l'iconographie du Saint-Jean Baptiste ailé, *Byzantion* 53 (1983), 7-8.
Les relevés 1996	A. de la Chapelle, A. Le Prat, *Les relevés de filigranes. Watermark Records. I rilievi di filigrane*, Atelier du restauration de département des Arts graphiques, Musée du Louvre, Παρίσι 1996.
Lindsay Opie 1991	J. Lindsay Opie, The Siculo-Cretan School of Icon Painting, στο *Ευφρόσυνον. Αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη*, τ. Α', Αθήνα 1991, 297-308.
Lumières 1997	*Lumières de l'orient chrétien. Icônes de la Collection Abou Adal*, κατάλογος έκθεσης, Musée d'art et d'histoire, Γενεύη 1997.
Mauquoy-Hendrickx 1978	M. Mauquoy-Hendrickx, *Les estampes des Wierix*, τ. Α', Βρυξέλλες 1978.
Miljković-Pepek 1966	P. Miljković-Pepek, Une icône bilatérale au monastère Saint-Jean Prodrome dans les environs de Serrès, *CArch* 16 (1966), 177-183.
Millet 1916	G. Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'evangile*, Παρίσι 1916, 1960².
Millet 1927	G. Millet, *Monuments de l'Athos, I. Les peintures*, Παρίσι 1927.
Mouriki 1968	D. Mouriki, A Deësis Icon in the Art Museum, *Record of the Art Museum, Princeton University* 27.1 (1968), 13-28.
Nikolenko 1977	*Icônes grecques et russes*, *Galerie Nikolenko*, Παρίσι 1977.
Onasch, Schnieper 1995	K. Onasch, A. Schnieper, *Ikonen. Faszination und Wirklichkeit*, Φράιμπουργκ, Βασιλεία, Βιέννη 1995.
Paskaleva 1975	K. Paskaleva, *Ikoni ot Slivenski kraĭ*, Σόφια 1975.
Polverari 1992	M. Polverari, *Ancona e Bisanzio*, κατάλογος έκθεσης, Αγκώνα 1992.
Pozetto κ.ά. 1982	M. Pozzetto, O. Katsiardi, A. Papaioannou, T. Eleftheriou, M. Bianco Fiorin, *Il nuovo giorno. La communità greco-orientale di Trieste. Storia e patrimonio artistico-culturale*, Ούντινε 1982.
Religious Art 1958	*Religious Art of the Western World*, κατάλογος έκθεσης, Museum of Fine Arts, 23 Μαρτίου - 25 Μαΐου 1958, Ντάλλας, Τέξας 1958.
Revel-Neher 1974	E. Revel-Neher, Problèmes d'iconographie judéo-chrétienne:Le thème de la coiffure du Cohen Gadol dans l'art byzantin, *Journal of Jewish Art* 1 (1974), 50-65.

Rizzi 1972 — A. Rizzi, Le icone bizantine e post-bizantine delle chiese veneziane, *Θησαυρίσματα* 9 (1972), 250-291.

Rom und Byzanz 2, 1999 — R. Baumstark (επιμ.), *Rom und Byzanz*, κατάλογος έκθεσης, Schatzkammerstücke aus bayerischen Sammlungen, Μόναχο 1999.

Ševčenko 2006 — N.P. Ševčenko, St. Catherine of Alexandria and Mount Sinai, στο P. Armstrong (επιμ.), *Ritual and Art. Byzantine Essays for Christopher Walter*, Λονδίνο 2006, 129-143.

Sinai, Byzantium, Russia 2000 — Y. Piatnitsky, O. Baddeley, E. Brunner, M. Mundell Mango (επιμ.), *Sinai, Byzantium, Russia. Orthodox Art from the Sixth to the Twentieth Century*, κατάλογος έκθεσης, The Courtauld Gallery, Λονδίνο 2000.

Skrobucha 1965 — H. Skrobucha, *Kosmas und Damian*, Recklinghausen 1965.

Sotheby's 1988 — *Sotheby's. Catalogue of Sale. Icons, Russian Pictures and Works of Art*, 14 Νοεμβρίου 1988, Λονδίνο 1988.

Stavropoulou-Makri 1990 — A. Stavropoulou-Makri, Le thème du massacre des innocents dans la peinture post-byzantine et son rapport avec l'art italien renaissant, *Byzantion* 60 (1990), 366-381.

Stichel 1971 — R. Stichel, *Studien zum Verhältnis von Text und Bild spät- und nachbyzantinischer Vergänglichkeitsdarstellungen*, Byzantina Vindobonensia V, Βιέννη 1971.

Talarou-Ganitis, Ganitis 2005 — E. Talarou-Ganitis, V. Ganitis, Techniques for Transferring Preparatory Drawings to New Ground in Post-Byzantine Iconography (15th-19th c.): Reproducing the Reverse Imprint Technique of Transferring Preparatory Drawings, στο M. Clarke, J.H. Townsend, A. Stijnman (επιμ.), *Art of the Past. Sources and Reconstructions*, Λονδίνο 2005, 101-106.

Talbot Rice 1951 — D. Talbot Rice, Post-Byzantine Figured Silks, *BSA* 46 (1951), 177-181.

Taubert 1975 — J. Taubert, Pauspunkte in Tafelbildern des 15. und 16. Jahrhunderts, *Bulletin de l'Institut royal du Patrimoine artistique* 15 (1975), 387-401.

The Dictionary of Art 1996 — J. Turner (επιμ.), *The Dictionary of Art*, τ. 1-34, Macmillan Publishers, Λονδίνο 1996.

Thierry 1979 — N. Thierry, La Vierge de tendresse à l'époque macédonienne, *Zograf* 10 (1979), 59-70.

Thierry 2001 — N. Thierry, Sur une icône inédite de la Vierge Source de vie, *ΔΧΑΕ* 22 (2001), 333-340.

Triantaphyllopulos 1985 — D.D. Triantaphyllopulos, *Die nachbyzantinische Wandmalerei auf Kerkyra und den anderen Ionischen Inseln. Untersuchungen zur Konfrontation zwischen ostkirchlicher und abendländicher Kunst*, Μόναχο 1985.

Van den Ven 1953 — P. Van den Ven, *La légende de S. Spyridon, évêque de Trimithonte*, Louvain 1953.

Vassilaki 1989 — M. Vassilaki, A Cretan Icon of Saint George, *The Burlington Magazine* 131/1032 (Μάρτιος 1989), 208-214, αναδημ. στο Vassilaki 2009a, αρ. 7, 137-152.

Vassilaki 1994 — M. Vassilaki, An Icon of the Entry into Jerusalem and a Question of Archetypes, Prototypes and Copies in Late- and Post- Byzantine Icon-Painting, *ΔΧΑΕ* 17 (1994), 271-284, αναδημ. στο Vassilaki 2009a, αρ. 13, 285-303.

Vassilaki 2000 — M. Vassilaki, Workshop Practices and Working Drawings of Icon-Painters, στο E. Haustein-Bartsch, N. Chatzidakis (επιμ.), *Greek Icons. Proceedings of the Symposium in Memory of Manolis Chatzidakis, Recklinghausen, 1998*, Αθήνα-Recklinghausen 2000, 71-75, αναδημ. στο Vassilaki 2009a, αρ. 15, 317-332.

Vassilaki 2001 — M. Vassilaki, Working Drawings: Research and Study Programme, *Μουσείο Μπενάκη* 1 (2001), 79-86.

Vassilaki 2006 — M. Vassilaki, San Nicola nella pittura di icone postbizantine, στο M. Bacci (επιμ.), *San Nicola. Splendori d'arte d'Oriente e d'Occidente*, κατάλογος έκθεσης, Μπάρι, Castello Svevo, 7 Δεκεμβρίου 2006 - 6 Μαΐου 2007, Πέζαρο-Μιλάνο 2006, 71-76.

Vassilaki 2009a — M. Vassilaki, *The Painter Angelos and Icon-Painting in Venetian Crete*, Ashgate/Variorum, Farnham 2009.

Vassilaki 2009b — M. Vassilaki, The Icon Trade in Fifteenth-century Venetian Crete, στο Vassilaki 2009a, αρ. 14, 307-315.

Velmans 1983 — T. Velmans, Le dimanche de tous les saints et l'icône exposée à Charleroi (cat. no. 32), *Byzantion* 53 (1983), 17-35.

Vizantija-Balkan'-Rus' 1991 — *Vizantija-Balkan'-Rus'. Ikoni konča XIII – pervoj polovin' XV veka*, κατάλογος έκθεσης, Gosudarstvennaja Tretjakovskaja Gelereja, Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1991, Μόσχα 1991.

Wulff, Alpatov 1925 — O. Wulff, M. Alpatov, *Denkmäler der Ikonenmalerei in kunstgeschichtlicher Folge*, Hellerau bei Dresden 1925.

ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Αβέρωφ, Ευάγγελος, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Άγγελος (Ακοτάντος), βλ. Ζωγράφοι
Αθανάσιος, βλ. Ζωγράφοι
Αθανάσιος (από τη Γαλάτιστα), βλ. Ζωγράφοι
Αθανάσιος (από τη Σίφνο), βλ. Ζωγράφοι
Ακοτάντος, Άγγελος, βλ. Άγγελος
Αναγνώστης, βλ. Ζωγράφοι
Ανδρεάδη, Ρένα, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Αυστρία
  Βιέννη
    Μουσείο Ιστορίας της Τέχνης 137, 347
Adal, Abou, βλ. Ιδιωτικές συλλογές

Βαρσαμάς, Πέτρος (έμπορος έργων τέχνης) 27
Βασίλειος, βλ. Ζωγράφοι
Βέλγιο
  Αμβέρσα
    Βασιλικό Μουσείο Καλών Τεχνών 276
Βελιμέζης, Αιμίλιος, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Βενιαμίν (από τη Γαλάτιστα), βλ. Ζωγράφοι
Βίκτωρ, βλ. Ζωγράφοι
Βοσνία - Ερζεγοβίνη
  Σεράγεβο 180, 231, 351
Βουλγαρία
  Sliven
    Ναός Αγίου Νικολάου 333
Basejo, Giorgio (έμπορος έργων τέχνης) 27

Γαλλία
  Παρίσι
    Gallerie Nikolenko 218
Γεράκης, Παναγής, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Γερμανία
  Βερολίνο
    Kaiser-Friedrich-Museum 94, 96, 168
  Μόναχο
    Βαυαρικό Μουσείο 291
  Recklinghausen
    Μουσείο Εικόνων 18
  Φρανκφούρτη
    Ikonenmuseum 19, 94, 96, 168, **εικ. 2**
Γεώργιος, βλ. Ζωγράφοι
Γεώργιος (από τη Γαλάτιστα), βλ. Ζωγράφοι
Γεώργιος (από τη Λειβαδιά), βλ. Ζωγράφοι
Γιαννούλη, οικογένεια Βούλας και Μενελάου, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Γιαννούλης, Ανέστης, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Γρηγόριος, βλ. Ζωγράφοι
Γριπιώτης (Ευριπιώτης), Ιωάννης (Ντζουάν), βλ. Ζωγράφοι
Γριπιώτης, Νικόλαος, βλ. Ζωγράφοι

Δαμασκηνός, Μιχαήλ, βλ. Ζωγράφοι
Δανιήλ (χαράκτης), βλ. Χαράκτες
Δημήτριος (από τη Γαλάτιστα), βλ. Ζωγράφοι
Δοξαράς, Παναγιώτης, βλ. Ζωγράφοι

Ελβετία
  Βασιλεία 256
  Γενεύη
    Μουσείο Τέχνης και Ιστορίας 54, 247
Ελλάδα
  Άγιον Όρος
    Μονές
      Βατοπεδίου
        Σκήτη Αγίου Δημητρίου
          Παρεκκλήσι Κοίμησης Θεοτόκου του Δικαιάτου 36
      Διονυσίου 30
      Ιβήρων 273
      Καρακάλλου 306, 324
      Μεγίστης Λαύρας 30, 197, 391
        Σκήτη Αγίας Άννας 117
      Παντοκράτορος 208, 209
      Σίμωνος Πέτρας 30
      Σταυρονικήτα 30, 100, 150, 154, 156, 176, 180, 185, 190, **εικ. 159.1**
      Χελανδαρίου 255
  Αθήνα
    Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο 17, 21, 26, 28, 30, 44, 54, 64, 137, 139, 168, 174, 216, 246, 248, 298, 370, 371, 375, 382, 400, **εικ. 6**, **18**, **2191**
    Γεννάδειος Βιβλιοθήκη 64
    Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών 18, 23
    ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος» 23
    Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης 30
    Μουσείο Π. και Α. Κανελλοπούλου 132, 216, 374, 391
    Μουσείο Μπενάκη 17, 18, 23, 26, 27, 29, 30, 54, 64, 90, 117, 121, 143, 214, 231, 238, 239, 240, 290, 322, 345, 391, 414, **εικ. 16**, **17**, **188.1**, **259.1**
  Ζάκυνθος 433
    Μεταβυζαντινής Τέχνης, Μουσείο 26, **εικ. 14**
    Μητροπολιτικό Μέγαρο 264
    Ναοί
      Βαρβάρα, Αγία, Πηγαδάκια 66
      Κυρία των Αγγέλων, Χώρα Ζακύνθου 132
      Νικόλαος, Άγιος, Έξω Χώρα 179
      Τριάδα, Αγία, Μέσο Γερακάρι 179
      Φανερωμένη, Χώρα Ζακύνθου 276
  Θεσσαλονίκη
    Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού 370, 371, 375
  Ιθάκη
    Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου, Ανωγή 179
  Ιωάννινα 30, 125
    Βυζαντινό Μουσείο 118
    Ναοί
      Ελεούσας, Μονή, Νησί Ιωαννίνων 321
      Παλιουρής, Μονή 168
      Ταξιάρχες, Άγιοι, Γραμμένο 34
      Φιλανθρωπηνών, Μονή, Νησί Ιωαννίνων 197
  Καλάβρυτα
    Μονές
      Αγίων Θεοδώρων, Αροανείου 28
      Μεγάλου Σπηλαίου 266
  Καλαμάτα
    Μονή Καλογραιών 282
  Καρδίτσα
    Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου, Ανθηρό 117

Κέρκυρα 30, 130, 131, 140, 281
Αντιβουνιώτισσα, Μουσείο 19, 182, 218, 246, 298, 366, **εικ. 153.1**, **191.1**
Δημοτικό Νεκροταφείο, Α' 142
Ιδιωτική συλλογή 114, 115, 368, 406
Μητροπολιτικό Μέγαρο 137
Μονές - Ναοί
Γεώργιος, Άγιος, Φρούριο 19, 182, 190, 218
Μητροπολιτικός Ναός, Χώρα Κέρκυρας 19, 21, 23, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, **εικ. 3**, **4**, **377.1**, **380.1**
Νικόλαος, Άγιος, Βιρού 366
Νικόλαος των Γερόντων, Άγιος 368
Σπυρίδων, Άγιος, Χώρα Κέρκυρας 202
Προφήτης Ηλίας, Άνω Κορακιάνα 64
Παλαιοκαστρίτσας, Μονή, Χώρα Κέρκυρας 71
Πλατυτέρας, Μονή, Χώρα Κέρκυρας 247, 259
Ρωμαιοκαθολικός Καθεδρικός, Ναός, Χώρα Κέρκυρας 247
Κεφαλονιά 247
Κοργιαλένειος Βιβλιοθήκη 54
Ναοί
Κοίμηση Θεοτόκου, Μαντζαβινάτα 63
Θέκλα, Αγία 420
Υπαπαντή, Αργοστόλι 36
Κόνιτσα
Χιονιάδες 30
Κρήτη
Μονές - Ναοί
Αγία Μονή Βιάννου 26, **εικ. 15**
Αρκαδίου, Μονή 285
Βροντησίου, Μονή 28
Ενορία Σπηλιάς, Κίσσαμος 180, 192, **εικ. 152.1**
Ματθαίος Σιναϊτών, Άγιος, Ηράκλειο 112
Μητρόπολη, Ρέθυμνο 276
Σιναϊτικό μετόχι, Ηράκλειο 345
Τοπλού, Μονή 125
Λευκάδα
Ναοί
Ιωάννης Θεολόγος, Άγιος 229
Παντοκράτορας 229
Σπυρίδων, Άγιος 375
Χαράλαμπος, Άγιος 140
Χριστιανικής Τέχνης, Μουσείο 229, 326
Μετέωρα 151, 156, 159
Μονή Αγίου Νικολάου Αναπαυσά 30, 197
Μέτσοβο
Αβέρωφ, Ευάγγελος, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Αρχοντικό Τοσίτσα 18
Ναός Αγίου Νικολάου 168
Μύκονος
Ναός Παναχράντου 321
Νάξος
Ναός Προφήτη Ηλία 100
Πάρος
Ναοί
Εκατονταπυλιανή-Καταπολιανή, Παροικιά 58, 252
Κωνσταντίνος, Άγιος, Παροικιά 57
Πάτμος 150, 163, 174, 246, 248
Μονές
Ζωοδόχου Πηγής 264
Ιωάννη Θεολόγου 25, 26, 137, 246, 248, 345, **εικ. 11**, **13**
Σέρρες
Μονή Προδρόμου 214
Σίφνος
Μονές - Ναοί
Γεώργιος, Άγιος, Αρτεμώνας 325
Ιωάννης Χρυσόστομος, Άγιος, Κάστρο 143
Παναγίας της Βρύσης, Μονή 218
Σπυρίδων, Άγιος, Απολλωνία 378
Σώζων, Άγιος, Απολλωνία 78
Χίος
Νέα Μονή 273
Εμμανουήλ, Αργύρης, βλ. Ζωγράφοι
Ενδείξεις χρωμάτων 22, 44, 62, 63, 64, 94, 96, 100, 115, 186, 188, 190, 194, 201, 217, 220, 223, 228, 230, 236, 243, 295, 299, 326, 363, 369, 387, 388, 389, 391, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 404, 433
Ερμηνεία Διονυσίου του εκ Φουρνά 23, 24, 25, 29, 41, 90, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 338, 401, 417

Ζάννου, Έρα, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Ζεφάρ, Χριστόφορος (χαλκογράφος) 416
Ζουμπουλάκης, Θεόδωρος (αρχαιοπώλης) 29
Ζωγράφοι
Άγγελος (Ακοτάντος) 25, 26, 27, 29, 100, 137, 290, 298, 322, 368, 406, **εικ. 11**, **12**, **14**, **15**, **16**, **17**, **259.1**
Αθανάσιος 18, 19, 30, **61**, **62**, 63, **64**, **66**, 90, **122**, **125**, **126**, **127**, **128**, **129**, **133**, **218**, 313
Αθανάσιος (από τη Γαλάτιστα) 30, 414
Αθανάσιος (από τη Σίφνο) 90
Ακοτάντος, Ιωάννης 25
Αναγνώστης 18, **313**
Βασίλειος 282
Βενιαμίν (από τη Γαλάτιστα) 30
Βίκτωρ 224, 281, 292
Γεώργιος 18, 120
Γεώργιος (από τη Γαλάτιστα) 30
Γεώργιος (από τη Λειβαδιά) 90
Γρηγόριος 146
Γριπιώτης (Ευριπιώτης), Ιωάννης (Ντζουάν) 27
Γριπιώτης, Νικόλαος 27, 28
Δαμασκηνός, Μιχαήλ 19, 20, 21, 23, 28, 100, 112, 130, 131, 142, 188, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 400, **εικ. 3**, **4**, **158.1**, **377.1**, **380.1**
Δημήτριος (από τη Γαλάτιστα) 30
Δοξαράς, Παναγιώτης 326
Εμμανουήλ, Αργύρης 44, 45
Garbo, Raffaellino del 27
Θεοτοκόπουλος, Δομήνικος 28
Θεοχάρης, Σίλβεστρος 345
Ιωακείμ 18, **128**
Ιωάννης 18, 266
Καβερτζάς, Φραγκιάς 125, 126
Καιροφύλας, Ιωάννης 214, **εικ. 188.1**
Καλλέργης, Νικόλαος 47, 347, 377
Κλόντζας, Γεώργιος 28
Λαμπάρδος, Εμμανουήλ 28, 29, 298, 335, 345, **εικ. 19**
Λοβέρδος-Στελακάτος, Γεώργιος 420
Λυμήτης, Γεώργιος 21, **εικ. 6**
Μαράντζος, Σπυρίδων 140
Μαργκαζίνης, Γεώργιος 202
Μαυρικάς, Ιωάννης 28
Μητσοκωνσταντής, Γεώργιος 27
Μόσκος, Ηλίας 374
Μόσκος, Ιωάννης 368, 373, 374

Μόσκος, Λέος 48
Μπαθάς, Μάρκος 125, 126, 127
Μωραΐτης, Ανδρέας 229
Νεόφυτος (ιερομόναχος) 306
Ντούντας, Αθανάσιος 238, 239, 240, 301
Παλαιοκαπάς, Κωνσταντίνος 202
Παλλαδάς, Ιερεμίας 345
Παντής, Ιωάννης 374, 378
Πολυχρόνιος εκ Χάνδακος 303
Πουλάκης, Θεόδωρος 17, 18, 19, 20, 34, 38, 48, 54, 62, 63, 64, 66, 112, 115, 117, 118, 130, 168, 172, 186, 187, 196, 248, **342**, 347, **361**, **362**, **363**, **364**, **365**, 366, 374, 377, **386**, **387**, **388**, **εικ. 1**, **219.1**, **365.1**
Piero della Francesca 27
Ρίτζοι (εργαστήριο) 117, 231
Ρίτζος, Ανδρέας 25, 26, 117, 137, 246, 279, 324, **εικ. 13**
Ρίτζος, Νικόλαος 54, 180, 351
Σκορδίλης, Εμμανουήλ 78, 373, 376, 377, 378
Σκούφος, Ιωακείμ 121
Σκούφος, Φιλόθεος 130
Σταυράκης, Δημήτριος 229
Στρελίτζας-Μπαθάς, Θεοφάνης 27, 28, 30, 176, 180, 185, 190
Συμεών (υιός Θεοφάνη Στρελίτζα-Μπαθά) 27, 28, 176, 190, **εικ. 159.1**
Signorelli, Luca 27
Ταγιαπιέρας, Αντώνιος 27
Τζάνε (αδελφοί) 140, 259
Τζάνες, Εμμανουήλ 17, 19, 28, 34, 81, 85, 94, 96, 98, 114, 115, 137, 139, 140, 168, 172, 173, 182, 190, 202, 216, 218, 246, 247, 259, 275, 276, 279, 311, 327, 329, 338, 347, 372, 373, 376, 389, 390, 391, 393, 399, 402, 404, **εικ. 2**, **18**, **153.1**, **191.1**, **303.1**
Τζάνες, Κωνσταντίνος 140, 247, 259
Τζανκαρόλας, Στέφανος 44, 54, 247
Τζανφουρνάρης, Εμμανουήλ 374, 377, 378
Φουκάς (Φωκάς), Μιχαήλ 27
Χρυσολωράς, Γεώργιος 375

Gangelt, van (οίκος παραγωγής χαρτιού) 20, 23, 56, 137, 379
Garbo, Raffaellino del, βλ. Ζωγράφοι

Ηνωμένες Πολιτείες
Χιούστον
Menil, de, Συλλογή-Μουσείο 163, 335
Ηνωμένο Βασίλειο
Λονδίνο
Βρετανικό Μουσείο 338
Εθνική Πινακοθήκη 338
Ιδιωτική συλλογή 391
Royal Academy of Arts 17
Society of Antiquaries 112
Victoria and Albert Museum 143

Θεοτοκόπουλος, Δομήνικος, βλ. Ζωγράφοι
Θεοχάρης, Σίλβεστρος, βλ. Ζωγράφοι

Ιαπωνία
Τόκιο
Δυτικής Τέχνης, Μουσείο 117, 231
Ιδιωτικές συλλογές
Αβέρωφ, Ευάγγελος 18, 168, 190, 280, 366, **εικ. 252.1**, **365.1**
Ανδρεάδη, Ρένα 17, 21, 380, 382, **εικ. 5**
Adal, Abou 207, 323, 325, 326, 336, 347
Βελιμέζης, Αιμίλιος 18, 20, 21, 47, 214, 266, 347, 377, 379, 382, 417, **εικ. στη σ. 3**
Γεράκης, Παναγής 36
Γιαννούλη, οικογένεια Βούλας και Μενελάου 30
Γιαννούλης, Ανέστης 266
Ζάννου, Έρα 44, 45
Καλλιγάς, Μαρίνος 17, 176, 327, 389, 390, 391, 393, 399, 402, 404, 420, **εικ. 303.1**
Καυτατζόγλου, Ιωάννης 38
Κριμπάς, Κωνσταντίνος **εικ. 12**
Λάτση, Μαριάννα 48, 142, 207, 264, 279
Λιάμπεη-Μουρούζη, Ρένα 179
Λοβέρδος, Διονύσιος 17, 44, 140, 199, 247, 298, 368, 389, 391, 402, 404, 420
Μακρής, Αλέξανδρος, και Μαργαρίτης, Χρήστος 30
Μαρτίνου, Ιωάννα 38
Οικονομόπουλος, Δημήτριος 208, 321
Ορλάνδος, Αναστάσιος 298
Παϊδούσης, Μικές 168
Rijn, Michel van 46
Σταθάτου, Ελένη 19, 117, 292, 311
Schmidt, Christian 268
Τατάς, Παναγιώτης 254
Τσακύρογλου, Γεώργιος 34, 339
Τσάτσος, Αλέξανδρος 64, 66
Talbot Rice, David 143
Ιταλία
Αγκώνα
Museo diocesano 263
Ναός Sant'Anna dei Greci 263
Βενετία 100, 280
Ελληνικό Ινστιτούτο, Μουσείο Εικόνων 29, 46, 174, 188, 347, 366, 391, **εικ. 19**, **158.1**
Ναός Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων 202
Bologna
Πινακοθήκη 125
Σικελία
Ναός Παναγίας, Mezzojuso 153, 208, 209
Τεργέστη 20, 266, 303
Fabriano 23, 223
Ιωακείμ, βλ. Ζωγράφοι
Ιωάννης, βλ. Ζωγράφοι

Καβερτζάς, Φραγκιάς, βλ. Ζωγράφοι
Καιροφύλας, Ιωάννης, βλ. Ζωγράφοι
Καλλέργης, Νικόλαος, βλ. Ζωγράφοι
Καλλιγάς, Μαρίνος, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Κάνναβος 22, 59, 143, 182, 234, 248, 292, 321, 327, 328, 337, 386
Καυτατζόγλου, Ιωάννης, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Κιότζας, Παρθένιος (κεντητής, ηγούμενος Μονής Αρκαδίου) 285
Κλόντζας, Γεώργιος, βλ. Ζωγράφοι
Κουρτελέσης, Νικόλαος (αγιογράφος) 30
Κριμπάς. Κωνσταντίνος, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Κύπρος 19
Λάρνακα
Ναός Χρυσοπολίτισσας 372
Λευκωσία
Αρχιεπισκοπή Κύπρου 17, 18, 361, 362, 363, 364, 365, **εικ. 1**,

Λαμπάρδος, Εμμανουήλ, βλ. Ζωγράφοι
Λάτση, Μαριάννα, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Λιάμπεη-Μουρούζη, Ρένα, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Λοβέρδος, Διονύσιος, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Λοβέρδος-Στελακάτος, Γεώργιος, βλ. Ζωγράφοι
Λυμήτης, Γεώργιος, βλ. Ζωγράφοι

Μακρής, Αλέξανδρος, και Μαργαρίτης, Χρήστος, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Μαράντζος, Σπυρίδων, βλ. Ζωγράφοι
Μαργκαζίνης, Γεώργιος, βλ. Ζωγράφοι
Μαρτίνου, Ιωάννα, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Μαυρικάς, Ιωάννης, βλ. Ζωγράφοι
Μητσοκωνσταντής, Γεώργιος, βλ. Ζωγράφοι
Μόσκος, Ηλίας, βλ. Ζωγράφοι
Μόσκος, Ιωάννης, βλ. Ζωγράφοι
Μόσκος, Λέος, βλ. Ζωγράφοι
Μπαθάς, Μάρκος, βλ. Ζωγράφοι
Μωραΐτης, Ανδρέας, βλ. Ζωγράφοι

Νεόφυτος (ιερομόναχος), βλ. Ζωγράφοι
Ντέκας, Ιωάννης 370, 371, 375
Ντούντας, Αθανάσιος, βλ. Ζωγράφοι

Ξυγγόπουλος, Ανδρέας 17, 18

Οικονομόπουλος, Δημήτριος, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Ορλάνδος, Αναστάσιος, βλ. Ιδιωτικές συλλογές

Παϊδούσης, Μικές, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Παλαιοκαπάς, Κωνσταντίνος, βλ. Ζωγράφοι
Παλλαδάς, Ιερεμίας, βλ. Ζωγράφοι
Παντής, Ιωάννης, βλ. Ζωγράφοι
Πολυχρόνιος εκ Χάνδακος, βλ. Ζωγράφοι
Πουλάκης, Θεόδωρος, βλ. Ζωγράφοι
Piero della Francesca, βλ. Ζωγράφοι

Ρίτζοι (εργαστήριο), βλ. Ζωγράφοι
Ρίτζος, Ανδρέας, βλ. Ζωγράφοι
Ρίτζος, Νικόλαος, βλ. Ζωγράφοι
Ρωσία
  Αγία Πετρούπολη
    Μουσείο Ερμιτάζ 143, 174, 224, 324
  Μόσχα
    Ιστορικό Μουσείο 345
Rijn, Michel van, βλ. Ιδιωτικές συλλογές

Σερβία
  Κόσοβο και μετόχια
    Ρεσ (Ιπέκιο)
      Ναός Αγίων Αποστόλων 140, 247
Σίλβεστρος (πατριάρχης Αντιοχείας) 372
Σινά
  Μονή Αγίας Αικατερίνης 30, 125, 214, 345, 391
Σκορδίλης, Εμμανουήλ, βλ. Ζωγράφοι
Σκούφος, Ιωακείμ, βλ. Ζωγράφοι
Σκούφος, Φιλόθεος, βλ. Ζωγράφοι
Σταθάτου, Ελένη, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Στάικος, Δημοσθένης (αρχαιοπώλης) 17
Σταυράκης, Δημήτριος, βλ. Ζωγράφοι
Στρελίτζας-Μπαθάς, Θεοφάνης, βλ. Ζωγράφοι
Συμεών, βλ. Ζωγράφοι
Σωτηρίου, Γεώργιος 30
Sadeler, Jan, βλ. Χαράκτες
Schmidt, Christian, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Signorelli, Luca, βλ. Ζωγράφοι
Sotheby's (οίκος δημοπρασιών) 264

Ταγιαπιέρας, Αντώνιος, βλ. Ζωγράφοι
Τατάς, Παναγιώτης, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Τζάνε (αδελφοί), βλ. Ζωγράφοι
Τζάνες, Εμμανουήλ, βλ. Ζωγράφοι
Τζάνες, Κωνσταντίνος, βλ. Ζωγράφοι
Τζανκαρόλας, Στέφανος, βλ. Ζωγράφοι
Τζανφουρνάρης, Εμμανουήλ, βλ. Ζωγράφοι
Τσακύρογλου, Γεώργιος, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Τσάτσος, Αλέξανδρος, βλ. Ιδιωτικές συλλογές
Talbot Rice, David, βλ. Ιδιωτικές συλλογές

Υδατόσημα 20, 23, 34, 35, 39, 46, 47, 49, 51, 52, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 66, 70, 71, 73, 80, 81, 85, 88, 90, 92, 93, 96, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 117, 118, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 153, 156, 163, 164, 165, 168, 170, 171, 173, 174, 176, 179, 180, 182, 184, 187, 188, 190, 192, 193, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 205, 208, 209, 216, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 234, 236, 239, 240, 243, 246, 247, 248, 251, 253, 255, 257, 259, 260, 262, 263, 265, 266, 268, 269, 270, 272, 275, 276, 278, 279, 280, 282, 284, 285, 286, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 297, 298, 303, 306, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 320, 321, 324, 325, 326, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 338, 340, 341, 342, 343, 344, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 356, 357, 360, 361, 363, 364, 365, 366, 368, 369, 371, 372, 374, 375, 379, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 392, 393, 397, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 407, 409, 410, 411, 412, 413, 415, 416, 417, 418, 419, 425, 426, 427, 428, 430, 433

Vos, Martin de
    σχέδια 28, 64, 66, 179

Wierix, Jean, βλ. Χαράκτες

Φράγκου (οικογένεια από τη Ζάκυνθο) 361
Φουκάς (Φωκάς), Μιχαήλ, βλ. Ζωγράφοι

Χαράκτες
  Δανιήλ 101
  Sadeler, Jan 28, 48, 49, 64, 66, 179
  Wierix, Jean 66
Χατζηδάκης, Μανόλης 18, 29, 30
Χρυσολωράς, Γεώργιος, βλ. Ζωγράφοι

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Ααρών, προφήτης **89**, **90**, **96**, **283**, **285**, **286**
Αββακούμ, προφήτης **90**, **96**, **284**, **286**
Αβραάμ **306**
Άγγελοι
με προφήτες, ευαγγελιστές και ιεράρχες **90**
Άγγελος 22, **54**, **56**, **58**, **47**, **54**, **56**, **57**, **58**
φτερωτή κεφαλή **75**
και εξαπτέρυγα **73**
Αγία, αδιάγνωστη **340**, **341**, 312
σε προτομή
σε ωοειδές πλαίσιο 337, 339, **341**
μαρτύριο 404, **413**, **420**
Αγία Τριάδα 22, **34**, **35**, **36**
Άγιος, αδιάγνωστος **337**, **339**, **340**, 341
σκηνές βίου **418**, **402**, **403**, **405**, **416**, **418**, **419**
Αθανάσιος, άγιος 22, 23
με Ιωάννη Πρόδρομο **356**
με Σπυρίδωνα **354**
με Σπυρίδωνα και Βασίλειο **353**
Αικατερίνη, αγία **270**, 312, **341**, **342**, **415**, 421
ένθρονη
με Ιωάννη της Κλίμακος και Μωυσή **344**
με Σισώη **345**
με Βασίλειο **357**
με στρατιωτικούς αγίους και Ηλία 22, **308**
και Μονή Σινά **342**
και σιναϊτικό τοπίο **343**
σκηνές βίου και μαρτυρίου 412, **413**, **421**, **414**
αποτομή **412**, 413
ρήτορες στην κάμινο **412**, 413
Ανθέμιο **432**
Αντιμήνσιο
επιγραφή **426**, **427**, **428**
Ανδρέας, απόστολος 19, **311**
Άννα, αγία **180**, **232**, **238**, **291**, **292**, **293**, **294**, **295**, **296**, **297**, **298**, **401**
με Παναγία **290**, **εικ. 259.1**
Αντώνιος, άγιος 28, **248**, **334**, **335**
με Γρηγόριο Θεολόγο και Ιωάννη Χρυσόστομο **353**
με Παναγία και Σπυρίδωνα **248**
Άνωθεν οι Προφήται, βλ. Θεοτόκος
Απόστολοι **311**, **313**, **315**
Απόστολος **271**, **312**, **318**, 341
ένθρονος **309**
με ευαγγελιστή **314**, 319
Αρχάγγελοι
Γαβριήλ 22, **44**, 54, **121**
από τον Ευαγγελισμό **168**, **171**, **172**, **240**, **242**
της Παναγίας του Πάθους **279**
Μιχαήλ 22, **45**, **46**, 48, 54
σκηνές βίου **60**
Άγαρ και Ισμαήλ **62**
Εμποδίζει τον διάβολο που διεκδικεί τον νεκρό Μωυσή 20, 22, 63, **66**
Θαύμα εν Χώναις **61**
Θυσία Αβραάμ 20, **64**
Τρεις παίδες εν καμίνω 58, **63**
Μιχαήλ και Γαβριήλ **35**, 46, **49**, **50**, **51**, **52**
Σύναξη **59**
Αρχάγγελος **49**, **48**, **49**
Ασπασμός Ζαχαρία και Ελισάβετ, βλ. Ιωάννης Πρόδρομος, άγιος, σκηνές βίου
Αχαάβ, βασιλεύς, βλ. Ηλίας, προφήτης, σκηνές βίου

Βασίλειος, ιεράρχης **90**, **352**, **355**, 386
με Αικατερίνη **357**
με Ιωάννη Χρυσόστομο **351**
με Σπυρίδωνα και Αθανάσιο **353**

Γεδεών, προφήτης **284**, **286**
Γεώργιος, άγιος **82**
εικονογραφικοί τύποι
έφιππος 421
δρακοντοκτόνος 19, 20, 21, 26, 27, **82**, **322**, **εικ. 16**
με πριγκίπισσα Λασίας 22, **320**, **321**
και κάστρο **323**
με Δημήτριο **324**
με νέο της Μυτιλήνης 22, **325**, 421
ολόσωμος
με Δημήτριο **324**
σκηνές βίου και μαρτυρίου **εικ. 3**
ανιστά νεκρόν 19, 23, 379, 380, **381**, 382, **384**
αποτομή 19, 23, 379, 380, 381, 382, **383**, 421
μαστίγωση 22, **385**
στη φυλακή
ανάσταση βοδιού Γλυκερίου 17, 19, 21, 23, 379, 380, 381, **382**, **εικ. 4**, **380.1**
στον λάκκο με τον ασβέστη 17, 19, 22, 23, 379, **380**, 381, 382, **385**
στον τροχό 19, 20, 23, **379**, 380, 381, 382, **εικ. 377.1**
ύδωρ της αληθείας **384**
Γεράσιμος ο Ιορδανίτης, άγιος 336
Γοβδελαάς, άγιος 21, 382, **εικ. 6**
Γουρίας, Σαμωνάς και Άβιβος, άγιοι
μαρτύριο **401**
Γρηγόριος ο Θαυματουργός, άγιος 347
Γρηγόριος ο Θεολόγος, ιεράρχης
με Ιωάννη Χρυσόστομο και Αντώνιο **353**

Δαβίδ, προφήτης 22, **90**, **93**, **94**, **217**, **218**, **221**, **240**, **284**, **286**, **306**
Δαμιανός, άγιος
Ανάργυροι, άγιοι **371**
με Κοσμά **338**
Δανιήλ, προφήτης **94**, **284**, **286**
Δέηση 26, **78**, **79**, **80**, **81**, **84**, 115, 116, 231, 242, 261, **εικ. 15**
Θεοτόκος και Πρόδρομος **85**
και άγιοι **82**
Δευτέρα Παρουσία 34, 48, 85
Δημήτριος, άγιος 17, 36, 173, 421
εικονογραφικοί τύποι

έφιππος 22, **326**, 326, **327**, 389, 390, 391, 421, **εικ. 303.1**
με Γεώργιο **324**
με Κυπριανό και Σκυλογιάννη 22, **325**, 421
με Σκυλογιάννη 22, 58, **82**, **326**, 327, **330**, **331**, 421
και Κυπριανό **328**, **329**
ολόσωμος **328**
με Γεώργιο και Σκυλογιάννη **324**
σκηνές βίου και μαρτυρίου
διάβαση Δούναβη 17, 20, **386**
διάσωση Θεσσαλονίκης 17, 20, **386**
εμφάνιση στον ύπνο Λεοντίου 17, 20, **386**
ενώπιον βασιλιά **402**, 403, 404, 405
ενώπιον Γαλερίου 327, **389**, 390, 391, 393, 402
ευλογεί ιεράρχη **402**
ευλογία Νέστορος 327, 389, **390**, 391, 399
θαύμα ιάσεως **402**
λογχισμός 20, 327, **387**, 389, 390, **391**, 405
μάρμαρα του ναού 17, 20, 146, **386**, **388**
πάλη Νέστορα και Λυαίου 20, **387**, 404, 420
στη φυλακή 20, **387**
σώζει τον Κυπριανό 17, 20, **386**
Δωδεκάορτο 19, **168**, **170**, **171**, **172**, **173**, **174**, **176**, **178**, **180**, **182**, **184**, **185**, **186**, **187**, **188**, **190**, **192**, **193**, **194**, **198**, **199**, **200**, **201**, **212**, 218, **223**, **224**, **225**, **226**, **227**, 230, **231**, **232**, **234**, **236**, **238**, **239**, **240**, **242**, **243**, 291, 298

Ελισσαίος, βλ. Ηλίας, προφήτης
Εμμανουήλ, άγιος **332**
Εξαπτέρυγο 22, **41**, **51**, **52**, **71**, **72**, **96**, **145**, **240**, **286**, **301**, **303**
και φτερωτή κεφαλή αγγέλου **73**
σε μετάλλιο **70**, **74**
σε πλαίσιο 22, **71**, **72**
Επί σοι χαίρει, βλ. Θεοτόκος
Επίσκοποι, αδιάγνωστοι **349**, **378**
Ερμόλαος, άγιος
με Χαράλαμπο **349**
Ευαγγελιστές **34**, 314, **319**
με προφήτες, ιεράρχες και αγγέλους **90**
σύμβολα **34**, **41**, **150**
Ευαγγελιστής
με απόστολο **314**, 319

Ζαχαρίας, προφήτης **90**, **283**, **286**

Ηλίας, προφήτης 40, **188**, **236**, **415**
με στρατιωτικούς αγίους και Αικατερίνη 22, **308**
σε είσοδο σπηλαίου **100**
σε στηθάριο **99**
σκηνές βίου **109**
ανάσταση γιου της χήρας **109**
δέχεται τροφή από κόρακα **101**
εγείρεται από άγγελο 102, **103**, 104, 107
εμφανίζεται στον Αχαάβ 102, 103, 104, **105**, 107
νικά τους ιερείς του Βάαλ **106**
προσευχή μπροστά σε θυσιαστήριο 64
προσκαλείται στη Σαμάρεια από τον Αχαάβ **108**
προϋπαντούμενος υπό Αχαάβ **102**, 103, 104, 105, 107
συνάντηση με χήρα στη Ζαρεφάθ **108**, 109
φονεύει τους ιερείς 102, 103, 104, 105, **107**
χρίει προφήτη τον Ελισσαίο 102, 103, **104**, **105**, 107

Ησαΐας, προφήτης **90**, **96**, **286**

Θεία Λειτουργία **41**
Θέκλα, αγία 404
μαρτύριο 404, **420**
Θεόδωρος Στρατηλάτης, άγιος
έφιππος
με Θεόδωρο Τήρωνα **324**
σκηνές βίου και μαρτυρίου
η διά του ξίφους τελευτή 421
η δευτέρα παρρησίασις 421
στη φυλακή 173, 392, 393, 398, **399**
στον Λικίνιο 129, 389, 392, 393, **398**, 399, 421
Θεόδωρος Τήρων, άγιος
έφιππος
με Θεόδωρο Στρατηλάτη **324**
σκηνές βίου και μαρτυρίου
αποτομή 20, 394, 395, 396, **397**
η αφύπνωσις **392**, 393, 398
η κατάβασις από σταυρόν 20, **394**, 395, 396, 397, 399
η παρρησίασις προς Πούπλιον **393**, 398, 399, 421
θαύμα ιάσεως ασθενούς 20, 394, **395**, 396, 397
κατόναρ την των κολύβων θαυματουργίαν δείκνυσι 421
κρεμασμένος ανάποδα 20, 394, 395, **396**, 397
μαστίγωση 20, 394, 395, **396**, 397
σταύρωση 20, 394, 395, 396, **397**
στην πυρά 20, 394, **395**, 396, 397
Θεοτόκος
εικονογραφικά θέματα
Ακάθιστος, Ύμνος 30
οίκοι 54, 240
Άνωθεν οι προφήται **282**
Επί σοι χαίρει 54, 64, 168, 248, **εικ. 219.1**
θρηνωδούσα με τον Εσταυρωμένο 18, **280**, **εικ. 252.1**
προεικονίσεις προφητών 19, **94**, **96**, 98, 168, **282**, **283**, **284**, **285**, **286**, **εικ. 2**
Ρίζα Ιεσσαί 22, 38, 39, 40, **282**, **283**, 284, **285**, **286**, **357**
εικονογραφικοί τύποι
από Ανάληψη **231**, **236**, **243**
από Αποκαθήλωση **214**, **240**
από Γέννηση **174**, **176**, **178**, **234**
από Δέηση **78**, **79**, **80**, **81**, **82**, **84**, **85**, **306**
από Σταύρωση **198**, **199**, **200**, **201**, 208, **234**
Βάτος
σε μετάλλιο και σιναϊτικά θέματα **270**, **283**, **415**
βρεφοκρατούσα 54, 84, **94**, 140, 218, 242, **246**, **247**, **253**, **256**, **257**, **258**, **259**, **260**, **261**, **262**, 349
Γαλακτοτροφούσα 20, **266**, **268**, **269**, **εικ. στη σ. 3**
Γλυκοφιλούσα **262**, **263**, **264**, **265**, **275**
Ελεούσα 262, 264, 273
Ζωοδόχος Πηγή **281**
Κυρία των Αγγέλων 54, 117, 231
με Αντώνιο και Σπυρίδωνα 22, **248**
Οδηγήτρια 58, **82**, **251**, **252**, **254**, **255**
θαύμα εικόνας **273**, **274**
με αγγέλους **250**
Παντάνασσα 246, 248, 262
Πελαγονίτισσα 260, 261
Πορταΐτισσα 273
Ρόδον το Αμάραντον **271**

σε μετάλλιο **96**, **98**
Σπηλαιώτισσα **266**
του Καζάν **272**
του Πάθους 22, 57, 264, **276**, **278**, 279
Τριχερούσα 255
με Αγία Άννα **290**, **εικ. 259.1**
με Ιωάννη Θεολόγο **207**
σε προτομή **206**, **208**, 209, 210
σκηνές βίου
Ασπασμός Ιωακείμ και Άννας **291**, **296**
Ασπασμός Ιωσήφ και Θεοτόκου **296**
Γενέσιο 22, **238**, 239, 240, **291**, **292**, **293**, **294**, **296**
Εισόδια 23, 186, 188, 201, 222, **229**, 230, **232**, 234, 236, **238**, 239, 240, 243, **295**, **296**, **297**, **298**, 299
Ευαγγελισμός 19, 22, 36, 37, **82**, 84, 96, **168**, **170**, 171, 172, **173**, 186, 201, 222, 232, **234**, 236, 238, 239, **240**, **242**, 243, **253**, 261, 295, **296**, 299
και προεικονίσεις προφητών 19, **94**, **96**, **εικ. 2**
Κοίμηση 22, 23, 49, 186, 200, 201, 222, 232, **234**, 236, 238, 239, **240**, 243, 291, 295, **299**, **300**
και Μετάσταση **301**
παράδοση Τιμίας Ζώνης **302**
Στέψη 250, **303**
Θυρεός **431**
Θυσία Άβελ 64
Θυσία Αβραάμ, βλ. Αρχάγγελοι, Μιχαήλ
Θωμάς, απόστολος
Απιστία 52, 188, 220, **229**, **230**, **240**, 298
ένθρονος **309**
παράδοση Τιμίας Ζώνης **301**, **302**

Ιακώβ, προφήτης **94**, **284**, **306**
Ιάκωβος, άγιος **188**, **236**, 347
Ιάκωβος ο Πέρσης, άγιος
μαρτύριο **401**
Ιεζεκιήλ, προφήτης **90**, **94**, **283**, **285**
Ιεράρχες, αδιάγνωστοι **90**
Ιεράρχης, αδιάγνωστος **352**
με άγιες γυναίκες **355**
ολόσωμος **346**, **348**, **349**, **350**, **352**, **355**
με Ιωάννη Πρόδρομο **356**
με όσιο **352**
σε προτομή **346**
σκηνές βίου **406**, **407**, **408**, **409**, **410**, **411**, **419**
Ισαάκ **64**, **306**
Ιωάννης Θεολόγος, άγιος **90**, **196**
αετός (σύμβολο) **34**, **35**, 40, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, **161**, **162**, **163**, **164**, **165**
από Αποκαθήλωση **214**, **240**
από Μεταμόρφωση **188**, **236**
από Σταύρωση **198**, **199**, **200**, **201**, **234**
με Θεοτόκο **207**
ολόσωμος 17, **361**, 362, 363, 364, 365, **εικ. 1**
με Πρόχορο 29, **εικ. 19**
σε προτομή 208, **209**, **210**, **211**
σε μετάλλιο **210**, **213**
σκηνές βίου και μαρτυρίου 17, 18, 19, **εικ. 1**
ανασταίνει τους νεκρούς του σεισμού 17, 361, 362, **363**, 364, 365
διώχνει τον δαίμονα από τον ναό 17, 361, **362**, 363, 364, 365
ζωογονεί τον πνιγμένο 17, 361, **362**, 363, 364, 365
εκ νεκρών ανάστασις εις αισχύνη των ειδώλων 17, 361, 362, **363**, 364, **365**
ενταφιασμός και μετάσταση 30
θεραπεύει ασθενή 17, 361, 362, 364, **365**
θεραπεύει τον παράλυτο 17, 361, **362**, 363, 364, 365
λιθοβολισμός 17, 361, 362, **363**, **364**, 365
τον πονιρόψιχον κίνοπα λιθοποιεί 17, 18, 361, 362, 363, **364**, 365
του δαιμονισμένου την ταραχίν ηγιένι 17, 361, 362, 364, **365**
Ιωάννης Πρόδρομος, άγιος 20, **198**, **248**, **306**
ολόσωμος 22, **113**
από Βάπτιση **182**, **184**, **185**, **186**, **187**, **236**
από Δέηση **78**, **79**, **80**, **81**, **84**, **85**, **115**, **116**
από Εις Άδου Κάθοδο **217**, **218**, **221**
φτερωτός **112**, **114**, **118**
με ιεράρχη (Αθανάσιος [;]) **356**
σε προτομή **119**, **120**, 146
φτερωτός **117**, **118**, **119**
σκηνές βίου
αποτομή **130**, **131**, **132**
ασπασμός Ζαχαρία και Ελισάβετ 20, **122**, 126, 127, 129, 133
γενέσιο **124**
διδάσκει στην έρημο 20, 122, **126**, 127, 129, 133
ελέγχει τον Ηρώδη 20, 93, 122, 126, **127**, 129, 133
ενταφιασμός 20,122, 126, **133**, 127, 129
ευαγγελισμός Ζαχαρία **121**
οδηγείται από άγγελο στην έρημο 20, 122, **125**, 126, 127, 129, 133
οδηγείται προς αποκεφαλισμό 20, 122, 126, **129**, 127, 133, 398
συμπόσιο Ηρώδη **128**, 131
Ιωάννης της Κλίμακος, άγιος
και σιναϊτικά θέματα **415**
με Αικατερίνη και Μωυσή **344**
Ιωάννης Χρυσόστομος, ιεράρχης **82**, **90**, 433
με Βασίλειο **351**
με Γρηγόριο Θεολόγο και Αντώνιο **353**
Ιωνάς, προφήτης **90**
με προφήτη, αδιάγνωστο **88**

Κάνθαρος με άνθη **430**
Κεφαλαία γράμματα, υποδείγματα **424**, **425**, **426**
Κοσμάς, άγιος
Ανάργυροι, άγιοι **371**
με Δαμιανό **338**
με Παντελεήμονα 22, **337**

Λουκάς, ευαγγελιστής **90**, 266, **316**, **317**, 318
μόσχος (σύμβολο) **34**, **35**, 40, **150**, 151, 152, 154, 156, 157, **158**, **159**, **160**, **161**, 162, 164, **316**, **317**

Μαρίνα, αγία, και διάβολος **416**
Μάρκος, ευαγγελιστής **90**, 316, **317**, **318**
λέων (σύμβολο) **34**, **35**, 40, 133, **150**, 152, 153, 154, **156**, **157**, **158**, 159, 160, 161, 162, 164
Ματθαίος, ευαγγελιστής **90**, **316**, 317
άγγελος (σύμβολο) **34**, **35**, 40, **150**, **151**, **152**, **153**, **154**, **155**, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, **316**
Μονομάχοι **434**
Μυροφόρες **119**
από Ανάσταση **223**, **224**, **225**, **226**
Μωυσής, προφήτης 20, 22, **66**, **90**, **99**
από Μεταμόρφωση **188**, **236**

με φλεγόμενη Βάτο **96**, **98**, **270**, **283**, **286**
με Αικατερίνη και Ιωάννη της Κλίμακος **344**
με Αικατερίνη και σιναϊτικά θέματα **343**, **415**

Νεόφυτος, άγιος
σκηνές βίου και μαρτυρίου
εδάρη ανηλεώς 21, 402, **403**, 404, 405
εις λέοντα και άρκτον 21, 402, 403, **404**, 405, 420
λογχισμός 21, 402, 403, 404, **405**
μιλά σε δύο γυναίκες 21, **403**
προσευχή και εμφάνιση Αγίου Πνεύματος 21, **403**
σε είσοδο σπηλαίου με λέοντα 21, **405**
Νικόλαος, άγιος
ένθρονος 18, 347, **366**, 414, **εικ. 365.1**
ολόσωμος
με Σπυρίδωνα **357**
σε προτομή **82**
σκηνές βίου **εικ. 365.1**
ελευθερώνεται από τη φυλακή και οδηγείται στον Κωνσταντίνο 18, **366**
ενυπνιάζει τον Κωνσταντίνο και τον Αβλάβιο 18, **366**
θαλασσινό θαύμα 18, **366**
καταστρέφει τα είδωλα 18, **366**
κοίμηση 18, **366**
προικοδοτεί τα τρία κορίτσια **368**, **369**
στη Σύνοδο της Νικαίας 18, **366**
σώζει τα Μύρα από τη σιτοδεία 18, **366**
σώζει τους τρεις στρατηγούς από την εκτέλεση 18, **366**
φυλακίζεται 18, **366**
χειροτονείται επίσκοπος 18, **366**, 406
Νικόλαος ο Νέος ο εν Βουναίνη, άγιος
σε προτομή **339**

Ονούφριος, άγιος **309**, **335**
Όσιος ασκητής, αδιάγνωστος **336**

Παλαιός των Ημερών **34**, **38**, **39**, **40**, **80**, 152, 157, 286, **303**
και Άγιο Πνεύμα **37**
Παναγία, βλ. Θεοτόκος
Παντελεήμων, άγιος **336**, **338**
με Κοσμά 22, **337**
Πάντες, Άγιοι 44, 45, **306**
Παρασκευή, αγία
σκηνές βίου και μαρτυρίου 21, 379, 382
αποτομή **417**
ρίψη στον λέβητα **417**
Παύλος, απόστολος 23, **310**
από Κοίμηση **301**
με Πέτρο 23, **311**
ασπασμός 25, **εικ. 11**, **12**
Πέτρος, απόστολος 23, **310**
από Κοίμηση **301**
από Μεταμόρφωση **188**, **232**, **236**
από Νιπτήρα **195**
με Παύλο 23, **311**
ασπασμός 25
μαρτύριο **400**
Πέτρος Αλεξανδρείας, άγιος
όραμα **90**
Πόλη 315, **433**
Προφήτες **217**, **221**, **222**, **223**, **306**
με ευαγγελιστές, ιεράρχες και αγγέλους **90**
με προεικονίσεις Θεοτόκου 19, **94**, **96**
με φιλοσόφους **89**
Προφήτης, αδιάγνωστος **92**, **185**, **271**
με Ιωνά **88**

Ρίζα Ιεσσαί, βλ. Θεοτόκος
Ροκάιγ
πλαίσιο **252**, **414**, **430**
και λουλούδια **433**

Σίμων, απόστολος
με Φίλιππο **315**, 433
Σινά
και Αικατερίνη **342**, **343**
Μονή
και σιναϊτικά θέματα 22, 343, **270**, **415**
Σισώης, άγιος
με αγία Αικατερίνη **345**
Σολομών, προφήτης **90**, **168**, **218**, **221**, **240**, **284**, **286**, **306**
Σπυρίδων, άγιος **306**
ένθρονος **347**, **348**
ολόσωμος
με Αθανάσιο 22, 23, **354**
με Αθανάσιο και Βασίλειο **353**
με Νικόλαο **357**
με Παναγία και Αντώνιο **248**
σκηνές βίου 47
ανάστασις του παιδός της γυναικός **373**
ερωτά τη νεκρή **370**, 373
ευχαριστία Κωνσταντίου για την ίασή του 373, **374**
η γυνή ζητεί την παρακαταθήκην **372**, 373
κοίμηση **378**
μεταβάλλων τον όφιν εις χρυσόν 373, **375**
περάσας διά ξηράς **376**, 377
προσευχή για πρόκληση βροχής 376, **377**
στη Σύνοδο της Νικαίας **371**
Σταυρός **204**, **205**, **206**, **431**
σε μετάλλιο **432**
Στρατιωτικοί άγιοι, αδιάγνωστοι
έφιπποι **324**
με Ηλία και Αικατερίνη 22, **308**
Στρατιωτικός άγιος, αδιάγνωστος
έφιππος 22, **326**, **328**, **329**, **333**, **421**
ολόσωμος **328**
Στυλιανός, άγιος **82**

Ταξιάρχες, άγιοι, βλ. Αρχάγγελοι
Τεσσαράκοντα Μάρτυρες **360**
Τρύφων, άγιος **333**, **334**

Φίλιππος, απόστολος
ένθρονος **309**
μαρτύριο **401**, **418**
με Σίμωνα **315**, 433
Φιλοξενία Αβραάμ 23, **57**, 186, 201, 222, 232, 234, **236**, **243**, 295, 299, **333**

Χαράλαμπος, άγιος
με Ερμόλαο **349**
σκηνές βίου 17, 21, 382

στη φυλακή 21, **εικ. 5**
Χριστός **71**, **146**, **324**, **338**, **360**, **387**, **419**
εικονογραφικά θέματα
Άκρα Ταπείνωση 22, **147**, 427
Αλληγορία της Θείας Κοινωνίας 22, **145**
Επιτάφιος **216**
Εσταυρωμένος **202**, **203**, **204**, 205, 207, 208, 209, 211, 212
με Αικατερίνη **343**, **344**, **345**
με Θεοτόκο **206**, **280**
εικονογραφικοί τύποι
Μέγας Αρχιερέας **41**, **141**
ένθρονος **78**, **79**, **80**, **140**, **141**, **142**
σε μετάλλιο 22, **143**, **144**
Παντοκράτορας **136**, **138**, **139**, 156
ένθρονος 26, 28, **81**, **84**, **136**, **137**, 139, 246, **εικ. 13**, **14**, **18**
σε προτομή **138**
σε μετάλλιο **59**
σε δόξα 137, **146**, 388
σκηνές βίου
Ανάληψη 23, 186, 201, 211, 222, **231**, 232, 234, **236**, **243**, 295, 299
Ανάσταση 23, 84, 200, **204**, **205**, **206**, 217, 218, 220, **223**, **224**, **225**, **226**, **227**, **242**, 261
Απιστία Θωμά 52, 188, 220, **229**, **230**, 238, **240**, 298
Αποκαθήλωση **214**, 238, 239, **240**, **εικ. 188.1**
Βαϊοφόρος 17, 186, **192**, **193**, **194**, 196, 201, 222, **232**, 234, 236, **238**, **239**, 240, 243, 295, 299
Βάπτιση 17, 19, 23, 27, 37, **182**, **184**, **185**, **186**, **187**, 190, 201, 211, 218, 222, 232, 234, **236**, 243, 295, 299, **εικ. 153.1**
Βρεφοκτονία 28, 30, **179**
Γέννηση 27, **174**, **176**, **178**, 186, 201, 222, 232, **234**, 236, 243, 248, 295, 299
Έγερση Λαζάρου 18, 19, 22, 182, **190**, 218, **238**, **239**, 240, **εικ. 159.1**
Εμπαιγμός **197**
Ενταφιασμός 23, 30, 216, **217**, 228
ενώπιον Καϊάφα 238, **239**, 240
Ιωσήφ από Αριμαθείας αιτείται σώμα Κυρίου 238, 239, **240**
Κάθοδος, Εις Άδου 17, 19, 22, 23, 182, 186, 190, 201, **217**, **218**, **220**, **221**, **222**, **223**, 228, 229, 232, 234, 236, 238, 239, **240**, 243, 295, 299, 313, **εικ. 191.1**
Μεταμόρφωση 37, 99, 186, **188**, 211, 222, 230, 232, 234, **236**, 243, 295, 298, 299, **εικ**. **158.1**
Μη μου άπτου 23, 217, **228**
Μυστικός Δείπνος 195, **196**
Νιπτήρας **195**, 196
Σταύρωση 23, 186, **198**, **199**, **200**, **201**, 202, **204**, 205, 208, 222, 225, 232, **234**, 236, 243, 295, 299, 300
κρανίο του Αδάμ 151, **198**, **199**, **212**, **234**
στον Πιλάτο **239**, 238, 240
Υπαπαντή **180**, 186, 201, 222, **232**, 234, 236, 243, 295, 299, **εικ. 152.1**
Χριστόφορος, άγιος 36, **82**

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗΣ

© Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα: όλα τα σχέδια εργασίας του παρόντος τόμου (αρ. 1-452), καθώς και οι εικ. 16-17 (αρ. εισ. 28129), εικ. 188.1 (αρ. εισ. 3725), εικ. 259.1 (αρ. εισ. 2998)

© Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα: εικ. 6 (ΒΧΜ 2060), εικ. 18 (ΒΧΜ 01810), εικ. 219.1 (ΒΧΜ 1543)

© Β. Γαννίτης: εικ. 7-10

© Ελληνικό Ινστιτούτο Βενετίας, Μουσείο Εικόνων: εικ. 19, εικ. 158.1

© 4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων: εικ. 11, εικ. 13

© 10η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων: εικ. 159.1

© 13η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων: εικ. 15

© 20ή Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων: εικ. 14 (αρ. εισ. 86)

© 21η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων: εικ. 3, εικ. 4, εικ. 153.1, εικ. 191.1, εικ. 377.1, εικ. 380.1

© 28η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων: εικ. 152.1

© Ikonenmuseum, Φρανκφούρτη: εικ. 2 (αρ. εισ. 11284, SMB)

© Ναός Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Λευκωσία: εικ. 1

© Συλλογή Ε. Αβέρωφ, Μέτσοβο: εικ. 252.1, εικ. 365.1

© Συλλογή Ρ. Ανδρεάδη, Αθήνα: εικ. 5

© Συλλογή Α. Βελιμέζη, Αθήνα: εικ. στη σ. 3

© Συλλογή Μ. Καλλιγά, Αθήνα: εικ. 303.1

© Συλλογή Κ. Κριμπά, Αθήνα: εικ. 12

Το βιβλίο

Σχέδια εργασίας
ΤΩΝ ΖΩΓΡΑΦΩΝ
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ
Ο ΦΑΚΕΛΟΣ ΑΝΔΡΕΑ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ
ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ

της Μαρίας Βασιλάκη

τυπώθηκε στην Αθήνα τον Ιανουάριο του 2015

σε 400 αντίτυπα στην ελληνική γλώσσα
και σε 400 αντίτυπα στην αγγλική γλώσσα.

Την παραγωγή ανέλαβε η Peak Publishing
και την εκτύπωση η Μπάξας Α.Ε.

για το Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη,
τη Λεβέντειο Πινακοθήκη
και το Μουσείο Μπενάκη

A. G. Leventis Gallery
ΛΕΒΕΝΤΕΙΟΣ ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ

BENAKI MUSEUM

ISBN 978-9963-732-09-8
ISBN 978-960-476-168-5